

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΤΕΡΜΑΤΖΙΔΟΥ

**ΕΠΟΠΤΕΣ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ : ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΜΑΖΑΡΑΚΗΣ ΑΙΝΙΑΝ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΓΟΥΝΑΡΗΣ**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΗΣ ΗΡΑΣ ΣΤΑ ΠΡΩΙΜΑ
ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ**

ΒΟΛΟΣ 2006

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ & ΚΕΝΤΡΟ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»**

Αριθ. Εισ.: 4882/1
Ημερ. Εισ.: 12-09-2007
Δωρεά: Συγγραφέα
Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ - ΙΑΚΑ
2006
ΤΕΡ

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΤΕΡΜΑΤΖΙΔΟΥ

A. M. 1100081

**Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΗΣ ΗΡΑΣ
ΣΤΑ ΠΡΩΙΜΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ**

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ – ΤΜΗΜΑ Ι.Α.Κ.Α.

ΒΟΛΟΣ 2006

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ευχαριστώ πολύ τον επόπτη καθηγητή μου κ. Αλέξανδρο Μαζαράκη Αινιάνα για την υποστήριξη του κατά την διάρκεια της συνεργασίας μας. Πολύτιμες αποτέλεσαν οι παρατηρήσεις του για την συγκρότηση και την ολοκλήρωση της πτυχιακής μου εργασίας. Τέλος, ευχαριστώ πολύ και τον επόπτη καθηγητή μου κ. Αλέξανδρο Γούναρη για τις πολύ σημαντικές υποδείξεις και συμβουλές του.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	4
1. Η ΘΕΑ ΗΡΑ.....	6
2. ΙΕΡΑ ΤΗΣ ΗΡΑΣ	
Το Ηραίο του Άργους.....	16
Το Ηραίο της Περαχώρας.....	27
Το Ηραίο της Ολυμπίας.....	32
Το Ηραίο της Σάμου.....	37
Το Ηραίο της Δήλου.....	45
Αβέβαια ιερά της Ήρας	
Το Ηραίο της Τίρυνθας.....	47
3. ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΦΟΡΕΣ ΣΤΗΝ ΗΡΑ	
Το Ηραίο του Άργους.....	51
Το Ηραίο της Περαχώρας.....	57
Το Ηραίο της Ολυμπίας.....	65
Το Ηραίο της Σάμου.....	68
Το Ηραίο της Δήλου.....	75
Αβέβαια ιερά της Ήρας	
Το Ηραίο της Τίρυνθας.....	77
4. Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΗΣ ΗΡΑΣ: ΙΕΡΑ ΚΑΙ ΑΝΑΘΗΜΑΤΑ	
Τα ιερά της Ήρας και η σημασία τους.....	79
Η λατρεία της Ήρας μέσα από τις προσφορές	82
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	87
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ.....	90
ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ.....	91
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	92
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ.....	99
ΕΙΚΟΝΕΣ.....	109

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η λατρεία της Ήρας στα πρώιμα ιστορικά έχει μελετηθεί αρκετά ως σήμερα. Αυτό γιατί τα γνωστότερα Ηραία ανήκαν ταυτόχρονα στην κατηγορία των σημαντικότερων ιερών της γεωμετρικής και αρχαϊκής περιόδου. Στην Πελοπόννησο βρίσκονται το Ηραίο του Άργους και της Ολυμπίας. Στην Κόρινθο κοντά και απέναντι από το λιμάνι της, το Λέχαιον, βρίσκεται το Ηραίο της Περαχώρας. Στο Αιγαίο συναντάμε το περίφημο ιερό της θεάς στη Σάμο και ένα λιγότερο σημαντικό στη Δήλο. Τα ιερά αυτά είναι με σιγουριά αποδοσμένα στη θεά καθώς τόσο οι αναθηματικές επιγραφές όσο και η παράδοση το πιστοποιούν. Υπάρχουν όμως κάποια ιερά τα οποία είναι αβέβαιο κατά πόσο ανήκουν στην Ήρα. Στην Αργολίδα, μεταξύ άλλων, εντοπίζονται δύο τέτοιες περιπτώσεις. Στην ακρόπολη της Τίρυνθας το μέγαρο του μυκηναϊκού ανακτόρου είχε μετατραπεί στα ιστορικά χρόνια σε ναό γυναικείας θεότητας. Αν και αποτέλεσε αντικείμενο διαφωνίας μάλλον προκύπτει ότι πρόκειται για Ηραίο. Η άλλη περίπτωση είναι αυτή των Μυκηνών. Σε μία κρήνη της ακρόπολης βρέθηκε μια επιγραφή του πρώιμου 5^{ου} αιώνα π.Χ., η οποία αναφέρεται στα όρια κάποιου περιβόλου της Ήρας¹. Στα βόρεια του μεγάρου, εκεί όπου κατά την μυκηναϊκή περίοδο βρισκόταν τα διαμερίσματα ο χώρος ισοπεδώθηκε κατά την γεωμετρική περίοδο, με σκοπό την κατασκευή ενός ναού². Ο ναός είναι δύσκολο να ταυτοποιηθεί³. Στο λιμάνι της Χίου ανασκάφηκε επίσης ένα ιερό το οποίο πιθανόν να ανήκει στην Ήρα⁴. Το ζήτημα που προέκυψε είναι αν το ιερό ήταν αφιερωμένο στην Ήρα είτε στην Άρτεμη⁵. Από τα ιερά αυτά θεώρησα απαραίτητο να αναφερθώ στο ναό της Τίρυνθας λίγο πιο διεξοδικά, καθώς τα περισσότερα στοιχεία συνηγορούν υπέρ της λατρείας της Ήρας.

Στα κεφάλαια που θα ακολουθούν επιχείρησα να συνθέσω την εικόνα που είχαν οι πιστοί για την ίδια τη θεά. Αρχικά παρουσιάζω την Ήρα των παραδόσεων και των μυθολογικών επεισοδίων, καθώς οι αναφορές τους συμπληρώνουν πολλά κενά. Έπειτα θεώρησα απαραίτητο να παρουσιαστεί η αρχιτεκτονική μορφή των Ηραίων. Τα ιερά προκαλούν το ενδιαφέρον με την πρώιμη μνημειακή τους διαμόρφωση. Στο κεφάλαιο αυτό μου δόθηκε η ευκαιρία να αναφερθώ στην ιστορία καθώς και στις ιδιαιτερότητες του κάθε ιερού. Η περιγραφή θα περιορίζεται χρονολογικά περίπου ως στα μέσα του 6^{ου} αιώνα, που μας φέρνει πιο κοντά στις εξελίξεις της κλασικής περιόδου, και ως εκ τούτου η ανάλυση ενδέχεται να ξέφυγε από τα χρονικά πλαίσια που είχαν τεθεί. Από τότε μπορούμε να πούμε ότι εγκαινιάζεται μια νέα περίοδος στα ιερά και υπάρχει κίνδυνος να ξεφύγω από τα όρια της ανάλυσης. Μετά την παρουσίαση των αρχιτεκτονημάτων θα αναφέρομαι συνοπτικά στα ευρήματα του κάθε ιερού. Στην προσπάθεια αυτή κατέταξα κάποια ευρήματα σε ομάδες (όπως για παράδειγμα πήλινα ειδώλια βοοειδών) χωρίς ωστόσο να προχωρήσω σε περαιτέρω

¹ Wright 1982, 194.

² Παπαχατζής 1978, 77.

³ Το αν ανήκει στην Ήρα ή την Αθήνα δεν μπορεί να αποδειχτεί. Αναφερόμαστε σε αυτή την περίπτωση καθώς η παράδοση συνδέει τις Μυκήνες με την λατρεία της Ήρας του Άργους. Επιπλέον πρέπει απλά να έχουμε υπόψη μας το στοιχείο αυτό όταν αναφερόμαστε στον ανταγωνισμό μεταξύ των αριστοκρατικών ομάδων που υπήρξε έντονος κατά την γεωμετρική και αρχαϊκή περίοδο στην Αργολίδα. Άλλωστε και ο Όμηρος αναφέρεται στην Ήρα ως κυρίαρχη της Αργολίδας.

⁴ Boardman 1967, 62-64

⁵ Στο ιερό βρέθηκε αγγείο του πρώιμου 7^{ου} αιώνα π.Χ. με την επιγραφή *ηρη* η οποία παραπέμπει στην Ήρα. Τα πράγματα περιπλέκονται με ένα αγγείο στα τέλη 7^{ου} αιώνα που αναφέρει το όνομα της Άρτεμις. Από τα αναθήματα (χάλκινες ζώνες, ειδώλια γυναικεία και βοοειδή) δύσκολα μπορούμε να βρούμε ποια ήταν τελικά η θεά καθώς την περίοδο αυτή οι θεές δεχόταν όμοιες προσφορές.

αναλυτική περιγραφή. Στο κεφάλαιο αναφέρω τα στοιχεία του χαρακτήρα της Ήρας όπως τα απέδωσαν κάποιοι μελετητές αλλά και όπως εγώ τα αντιλήφθηκα. Τέλος περιλαμβάνονται τα συμπεράσματα μου σχετικά με τη λατρεία της Ήρας στα πρώιμα ιστορικά χρόνια. Το πλαίσιο μέσα στο οποίο τα τοποθετώ είναι η λειτουργία των εξωαστικών ιερών, η ανάπτυξη τους και οι κοινωνικές ομάδες που την περίοδο αυτή κινούν τα νήματα. Το έργο στο οποίο κυρίως βασίστηκα είναι αυτό του Francois de Polignac, *Η Γέννηση της Αρχαίας Ελληνικής Πόλης*. Με προσοχή χειρίστηκα τη μελέτη του J.D Baumbach, *The Significance of Votive Offerings in Selected Hera Sanctuaries in the Peloponnese, Ionia and Western Greece*. Ενώ θεώρησα ενδιαφέροντα τον τρόπο παρουσίασης των αναθημάτων αλλά και τους συγκριτικούς πίνακες, δεν συμφώνησα παντού με τα συμπεράσματα του. Στη προσπάθειά του να κάνει μια λεπτομερή ανάλυση δημιουργεί κατηγορίες αναθημάτων που αντιπροσωπεύουν στοιχεία του χαρακτήρα της θεάς τα οποία έτσι και αλλιώς περιέχονται σε άλλες κατηγορίες. Πως μπορεί μια θεά που προστατεύει τον οίκο, τον γάμο και τη γονιμότητα να μην βρίσκεται δίπλα στην γυναίκα τη στιγμή που γεννά⁶;

Στην ανάλυση προσπάθησα να επισημάνω τη θέση της λατρείας Ήρας την περίοδο που καλύπτει από τον 8^ο αιώνα ως τα μέσα του 6^{ου} αιώνα π.Χ.. Παρακολουθώντας τα ιερά της θεάς μπορεί κανείς να ακολουθήσει τις εξελίξεις στην ναοδομία και στη διαμόρφωση ιερών κατά την πρώιμη αυτή περίοδο. Τα αναθήματα δίνουν μια εικόνα του μεγέθους του κάθε ιερού και του ενδιαφέροντος που προκαλούσε στις κοινοτικές ομάδες.

⁶ Baumbach 2004,

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η ΘΕΑ ΗΡΑ

Η θεά Ήρα, γνωστή ως βασίλισσα του Ολύμπου, είναι στα ιστορικά χρόνια η σύζυγος του βασιλιά των θεών, Δία. Στη μυθολογία παρουσιάζεται ως κόρη του Κρόνου και της Ρέας⁷. Έπεσε και αυτή θύμα του πατέρα της καθώς την κατάπιε όπως ακριβώς έκανε και με τα άλλα της αδελφια. Γλίτωσε μετά από παρέμβαση της θεάς Μήτιδος, η οποία έδωσε στον Κρόνο ένα φάρμακο το οποίο τον ανάγκασε να βγάλει από μέσα του τα παιδιά του. Οι παραδόσεις που αναφέρονται στην ανατροφή της Ήρας ποικίλουν. Κάποιοι μύθοι αναφέρουν την Τηθύ και τον Ωκεανό ως υπεύθυνους για την ανατροφή της, στα έγκατα της γης. Άλλες παραδόσεις αναφέρουν τις Ωρες ή τις κόρες του Αστερίωνα ή ακόμη και τον ήρωα Τήμενο. Ο Τήμενος, γιος του Πελασγού, της είχε αφιερώσει τρεις ναούς στην Στυμφαλία της Αρκαδίας που περιέγραφαν τρεις καταστάσεις της θεάς. Την Ήρα ως παιδί, Γαμήλια και χήρα⁸. Η θεά φέρει το επίθετο χήρα την περίοδο κατά την οποία είχε χωρίσει με τον Δία

Το όνομα της Ήρας ετυμολογικά πιθανόν να συνδέεται με την λέξη “ώρα” που σημαίνει εποχή του έτους και έχει την έννοια “έτοιμη για γάμο”⁹. Δεν μπορούμε να μην τη συσχετίσουμε με τις Ωρες, κόρες του Δία και της Θέμιδος που στην ελληνική μυθολογία είναι υπεύθυνες για την αλλαγή των εποχών και για τη βλάστηση. Τα ονόματά τους είναι Ευνομία, Δίκη, Ειρήνη ή κατά μια άλλη παράδοση Θαλλώ, Αυξώ και Καρπώ (φυτρώνω, αυξάνομαι, καρποφορώ)¹⁰. Σύμφωνα με μια άλλη εκδοχή η Ήρα είναι το θηλυκό της λέξης ήρωσ. Ο Κρατήλος πιστεύει ότι το όνομα της θεάς συνδέεται με την λέξη *αήρ*¹¹. Η λέξη ίσως να σχετίζεται με σκηνή από μυθολογικό επεισόδιο, όπου μετά από τιμωρία του Δία η Ήρα βρέθηκε κρεμασμένη ανάποδα στον αέρα από τον αστράγαλο, εξαιτίας της ανυπακοής της.

Η Ήρα είναι μια προελληνική θεότητα. Όταν εμφανίστηκε η λατρεία του Δία, μαζί με τα ελληνικά φύλλα, η θεά έγινε η σύζυγος του. Ήδη από τον 13^ο αιώνα π.Χ. στις πινακίδες της Πύλου μαρτυρείται ένα ζευγάρι θεών που πιθανώς είναι ο Δίας και η Ήρα. Η θεά Ε.ρα και ο πάρεδρος της θεός Δι.Γι.ια δέχονται ως προσφορά μια γυναίκα και έναν άντρα αντίστοιχα για να τους υπηρετούν¹². Κατά τα προϊστορικά χρόνια οι θεότητες που κυριαρχούσαν ήταν χθόνιες και είχαν άμεση σχέση με τη ζωή και το θάνατο. Στα γεωμετρικά η γενικότερη αλλαγή της κοινωνίας έκανε τους σκοτεινούς αυτούς θεούς ουράνιους. Οι ευγενείς που αποτελούσαν την άρχουσα τάξη αποζήτησαν τη δόξα, τις περιπέτειες την ηρωικότητα και οι θεοί των προηγούμενων περιόδων δεν τους ταιριάζουν. Έτσι, οι ποιητές αρχίζουν να υμνούν τους λαμπρούς Ολύμπιους θεούς. Παρόλα αυτά οι χθόνιες λατρείες δεν εξαφανίζονται. Η Ήρα από χθόνια έγινε Ολύμπια θείαινα¹³. Αλλά παρόλη την προσπάθεια για μετατροπή της σε μια θεά σύζυγο, υπάκουη και πειθαρχημένη στον σύζυγο της που μάλιστα ήταν βασιλιάς των θεών, η προελληνική και χθόνια της καταγωγή δεν ξεχάστηκαν και εκφράστηκαν στον μύθο μέσα από τον αδάμαστο χαρακτήρα της. Αντιτίθεται συχνά στον Δία. Ενεργεί συχνά αυτόνομα με αποτέλεσμα η συζυγική τους ζωή να μην είναι αρμονική. Η θεά ανατράφηκε στα βάθη του κόσμου. Ο Δίας θεωρεί ως βασίλειο της

⁷ Burkert 1993β, 284–290. Βλ. και Grimal 1991, 242–245.

⁸ Burkert 1993β, 287.

⁹ Burkert 1993β, 284.

¹⁰ Burkert 1993β, 368. Βλ. και Grimal 1991, 710.

¹¹ Simon 1996, 44

¹² Παπαχατζής 1987, 64–65. Βλ. και Βασιλικού 1995, 375

¹³ Παπαχατζής 1987, 75

την δίχως ήλιο σπηλιά του Κιθαιρώνα που κρύφτηκε μετά από καβγά που είχαν. Χαρακτηριστικά αναφέρει ότι περιβαλλόταν από τα Τάρταρα¹⁴. Η χθόνια της καταγωγή ήταν ο λόγος για τον οποίο ο Δίας δεν επιθυμούσε να αποκτήσει παιδιά μαζί της. Από τα τρία τους παιδιά μόνο ο Άρης ήταν Ολύμπιος αλλά ακόμη και αυτόν ο Δίας τον αποστρεφόταν, αφού τα χθόνια του χαρακτηριστικά ήταν έντονα. Τροφοδοτούσε με μίσος τους ανθρώπους και γέμιζε τον Κάτω Κόσμο με ψυχές. Η Ειλείθνια, το δεύτερο τους παιδί ήταν χθόνια θεότητα. Συνδέεται με τις Ερινύες που φέρνουν πόνο στις ετοιμόγεννες. Για αυτό τον λόγο φέρει και το επίθετο μογοστόκος. Τέλος, η Ήβη εκπροσωπούσε τη νεότητα και υπήρχε στον Όλυμπο μόνο για να υπηρετεί τους θεούς. Η Ήρα προκάλεσε τον Δία με το να γεννήσει δύο παιδιά μόνη της, δίχως να τα συλλάβει μαζί του. Ο Τυφώνας (ή Τυφωέας) ήταν ένα χθόνιο πλάσμα που αποτέλεσε τον πιο τρομερό αντίπαλο του Δία. Κάποιες παραδόσεις θέλουν την Ήρα να τον γεννά για να καταβαραθρώσει τον βασιλιά των θεών. Άλλες τον αναφέρουν ως σύμμαχο του δράκοντα Πύθωνα τον φύλακα του Δελφικού Ιερού. Θα τον βοηθούσε να διατηρήσει τον χθόνιο χαρακτήρα του Ιερού απωθώντας τον Απόλλωνα που το διεκδικούσε. Ο Ήφαιστος όταν δεν είναι το δεύτερο παιδί που γέννησε η θεά δίχως την συμμετοχή κάποιου αρσενικού παρουσιάζεται ως γιος του Δία (Ο επικρατέστερος μύθος τον παρουσιάζει γιο του Δία). Μετά τη γέννηση του, η μητέρα του Ήρα αηδισμένη από το παρουσιαστικό του τον πέταξε από τον Όλυμπο. Για να την εκδικηθεί ο Ήφαιστος την παγίδεψε σε χρυσό θρόνο. Με την παρέμβαση των άλλων θεών μητέρα και γιος συμφιλιώθηκαν και ο Ήφαιστος πήρε τη θέση του στο δωδεκάθεο του Ολύμπου. Είναι ο θεός της φωτιάς και σακάτης γιατί ο Δίας θύμωσε τόσο με την γέννηση του που τον πέταξε από τον Όλυμπο. Τον ανέθρεψαν η Τηθύ και ο Ωκεανός όπως και τη μητέρα του. Αν και Ολύμπιος θεός έχει χθόνια χαρακτηριστικά .

Η διάδοση της λατρείας της Ήρας παρουσιάζεται μέσα από την παράδοση¹⁵. Ο Ηρόδοτος εξιστορεί ότι οι Πελασγοί ήταν αυτοί που λάτρευαν την Ήρα πιο παλιά από όλους. Ως προελληνική θεά της γονιμότητας ήταν ιδανική για αυτούς καθώς θεωρούνται ως οι μεγαλύτεροι γνώστες της καλλιέργειας γης για την πρώιμη εκείνη περίοδο. Αυτοί ήταν που μετέδωσαν στους Έλληνες την λατρεία της Ήρας και άλλων γυναικείων θεοτήτων όπως για παράδειγμα τις Χάριτες. Οι ίδιοι οι Έλληνες απέδωσαν ιδιαίτερο σεβασμό στην Ήρα, τη θεά που λάτρευαν οι παλαιότεροι κάτοικοι της περιοχής. Τα κύρια κέντρα των Πελασγών ήταν οι πεδιάδες της Θεσσαλίας, της Αργολίδος και γενικότερα της Πελοποννήσου. Αρχαιολογικά επιβεβαιώνεται η προελληνική τους συγγένεια τόσο από τα κοινά τους τοπωνύμια όσο και από τα ευρήματα. Οι Αιολείς κατεξοχήν μεταναστευτικό φύλλο όχι μόνο δέχτηκαν τη θεά αλλά διέδωσαν και τη λατρεία της. Ο Ιάσων αποτέλεσε τον σημαντικότερο ήρωα των Αιολέων. Ήταν αυτός που εδραίωσε την λατρεία της προστάτιδας του στη Σάμο αλλά και στη Μεγάλη Ελλάδα. Την οικειοποιήθηκαν σε τέτοιο βαθμό ώστε ο ποιητής Αλκαίος να την αναφέρει ως πάντων γενέθλα¹⁶ εννοώντας όλων των Αιολέων. Η λατρεία της θεάς στην αιολική Βοιωτία γίνεται ιδιαίτερα αισθητή. Οι Αχαιοί δέχτηκαν τη λατρεία της Ήρας στην πεδιάδα του Άργους από τους ντόπιους Πελασγούς.

Η λατρεία της Ήρας είναι άμεσα συνδεδεμένη με την τοπογραφία των Ιερών της. Τα μεγαλύτερα από αυτά βρίσκονται σε εύφορες και επιβλητικές πεδιάδες (οι οποίες βρίσκονται σε ιδιαίτερα κομβικά σημεία για τον έλεγχο της ευρύτερης περιοχής), κατάμεστες από μεγάλα ζώα όπως βόδια και άλογα. Υπήρχε πάντα κάποιο

¹⁴ Παπαχατζής 1987, 124–127.

¹⁵ Simon 1996, 48–49

¹⁶ Burkert 1993β, 287. Βλ. και Simon 1996, 48

ποτάμι που διέσχιζε τα λιβάδια ενώ ένας λόφος έκανε το τοπίο πιο πλούσιο¹⁷. Στο Αργός το ποτάμι ήταν ο Ασωπός και ο λόφος λεγόταν Εύβοια, στην Ολυμπία υπήρχε ο ποταμός Αλφειός και ο Κρόνιος λόφος, στη Σάμο ο ποταμός Ίμβρασος. Η θεά ήταν λοιπόν προστάτιδα των πεδιάδων και ότι περιελάμβαναν. Προστάτευε τα άλογα τόσο στο *ιπόβοτον* Άργος όσο και στην Ολυμπία ως Ήρα *Ιππία*. Προστάτευε τα βοοειδή με τα οποία η Ήρα είχε ιδιαίτερα στενή σχέση. Το όνομα Εύβοια σημαίνει “η καλή περιοχή για τα βόδια”. Η θεά αναφέρεται ως *βοωπις* (βοϊδομάτα) από τον Όμηρο¹⁸. Μια σειρά μυθολογικών επεισοδίων έχουν να κάνουν με την Ήρα και τα βοοειδή. Οι σημαντικότερες εορτές της Ήρας περιλαμβάνουν την εκατόμβη, την θυσία δηλαδή εκατό βοδιών. Σημαντικά ιερά της θεάς βρίσκονται κοντά σε θάλασσα ή λιμάνια. Στην Περαχώρα το ιερό της Ήρας *Ακραίας* (θεά του ακρωτηρίου) και *Λιμενίας* (θεά του λιμανιού) δηλώνει την κυριαρχία της (ακόμη και αν το κτίριο της Λιμενίας δεν είναι ναός, η λατρεία της στην περιοχή αυτή είναι τεκμηριωμένη) και τον έλεγχο της περιοχής. Η Ήρα ήταν προστάτιδα των ναυτιλλομένων ξεκινώντας από τους πρώτους θαλασσοπόρους, τους Αργοναύτες. Στη Σάμο υπάρχει μνημειακό ανάθημα από τον ναυτικό Κωλαίο¹⁹. Ο Σάμιος ταξιδευτής κατάφερε να φτάσει ως τη Ταρτησό της Ισπανίας και να επιστρέψει ασφαλής. Εξέφρασε την ευγνωμοσύνη του με ένα μνημειακό χάλκινο τριποδικό λέβητα που διακοσμούσαν με κεφάλια γρυπών. Η επιλογή αυτών των θέσεων δεν είναι καθόλου τυχαία. Αφενός μεν ταίριαζαν με τη φύση της θεάς, αφετέρου δε διαπραγματεύονταν μέσα από τη λατρεία της ο πλούτος της εποχής. Οι συναλλαγές σε πρώιμες περιόδους γινόταν με βόδια και αντικείμενα εμπορίου. Ένας συχνός λόγος πολέμου ήταν η διεκδίκηση τέτοιων πεδιάδων. Επομένως τα ιερά έλεγχαν τις δύο βασικές πηγές πλούτου, την κτηνοτροφία και το θαλάσσιο εμπόριο. Με την εμφάνιση των πρώτων μονάδων συναλλαγής δεν θα μπορούσε η Ήρα να μείνει αμέτοχη. Της αφιέρωναν συχνά οβελούς, στην Περαχώρα μάλιστα βρέθηκε βάση οβελών με αναθηματική επιγραφή που αναφέρεται στην Ήρα.

Η Ήρα στα προϊστορικά χρόνια ήταν θεά του οίκου. Στα ιστορικά χρόνια κατά προέκταση αναδείχτηκε ως προστάτιδα του γάμου. Άλλωστε είναι σύζυγος του ανώτερου από όλους τους θεούς. Η ελληνική μυθολογία την αναφέρει ως τρίτη νόμιμη γυναίκα του Δία. Πρώτη ήταν η Μήτις και δεύτερη η Θέμιδα. Η Ήρα αρχικά σε πείσμα της προελληνικής της ταυτότητας δεν επιθυμούσε να νυμφευτεί τον Δία και κρύφτηκε στην Ερμιόνη στο όρος Θόρναξ. Όμως ο θεός την ξεγέλασε και ήρθε σε επαφή μαζί της περνώντας την μορφή κούκου. Ο γάμος τους τελέστηκε είτε στον κήπο των Εσπερίδων ή στο νησί των Μακάρων. Ο γάμος τους θεωρείται Ιερός. Η ίδια θεωρείται θεά του γάμου και των γαμήλιων τελετών. Τη χαρακτηρίζουν *γαμοστόλον* (αυτή που ετοιμάζει γάμο), *ζυγίαν* (η συζεύγουσα) και *τελείαν* (ολοκληρωμένη). Ο γάμος ήταν ένας σημαντικότερος θεσμός για τους αρχαίους Έλληνες καθώς εξασφάλιζε τη συνέχιση της οικογένειας και ότι αυτό συνεπάγονταν. Ειδικά, για την ίδια την γυναίκα ήταν ο σημαντικότερος ίσως σταθμός της ζωής της καθώς η τύχη της περνάει από τα χέρια του πατέρα της σε αυτά του συζύγου της. Ο Ιερός Γάμος δεν αποτελούσε αυτόνομη γιορτή αλλά συνήθως ήταν το αποκορύφωμα μεγαλύτερων εορτών. Για αυτό τον λόγο η κάθε πόλη, τον γιόρταζε σύμφωνα με τα δικά της έθιμα σε διαφορετική ημερομηνία. Στην Αττική λάμβανε χώρα το μήνα Γαμηλιώνα²⁰. Ο μήνας ήταν αφιερωμένος στην Ήρα και χωρίς να αποτελεί κανόνα προτιμούνταν από πολλούς ως η πιο κατάλληλη περίοδος για τέλεση γάμων. Την πρώτη μέρα του μήνα διάλεγαν για να γίνει ο γάμος. Στις είκοσι του Γαμηλιώνα

¹⁷ Simon 1996, 48

¹⁸ Burkert 1993β, 284. Βλ. και Simon 1996, 51

¹⁹ Osborne 2000, 43. Βλ. και Simon 1996, 54

²⁰ Deupner 1932, 177–178. Βλ. και Parke 1977, 98, 104–105, 176

γινόταν θυσία προς τιμήν της Ήρας *Τελχινίας* (θεά των κοσμημάτων). Κατά τη εικοστή έκτη ημέρα εορταζόταν τα Θεογάμια, δηλαδή ο ιερός γάμος. Γινόταν θυσία στην ακρόπολη στον Ηραίο Δία (ο Δίας αυτός εμφανίζεται μόνο στα θεογάμια). Την επομένη στον ναό της Ήρας γινόταν μια μεγάλη εορτή προς τιμήν της Ήρας, του Δία *τελείου* και του Ποσειδώνα. Στη Βοιωτία και συγκεκριμένα στην Πλαταιία ο Ιερός γάμος ήταν αποκορύφωμα της γιορτής των Δαιδάλων (μικρών και μεγάλων), στο Άργος ήταν μέρος των Ηραίων και στη Σάμο αποτελούσε αναπόσπαστο κομμάτι των Τόναιων.

Οι γυναίκες θεωρούσαν ότι είχαν με τη θεά τους μια ιδιαίτερη σχέση καθώς ήταν εκείνη που τις συντρόφευε στις σημαντικότερες στιγμές της ζωής τους. Η Ήρα ως θεά του οίκου και του γάμου ήταν και θεά της οικογένειας. Σχετιζόταν με το νοικοκυριό και τις καθημερινές συνήθειες αλλά και με το γάμο, τη γέννηση παιδιού και τον θάνατο. Ήταν θεά της γονιμότητας αλλά και κουροτρόφος. Εξασφαλίζει την πλούσια σοδιά των αγροτών Πελασγών. Ως θεά της ευγονίας φορά το θώρακα με τα σύμβολα της αφθονίας. Κυριαρχεί στα εύφορα λιβάδια όπου τα ζώα είναι εύρωστα. Κατά την ερωτική της ένωση με τον Δία στη γη φυτρώνει πλούσιο χορτάρι και τα λουλούδια ανθίζουν (*Ήρα ανθεία*). Στον νέο ναό της, στο Ηραίο του Άργους, το χρυσελεφάντινο λατρευτικό της άγαλμα την αναπαριστά καθιστή. Στο αριστερό χέρι κρατά ένα ρόδι, κατεξοχήν σύμβολο γονιμότητας (ήταν έθιμο να σπάζουν οι νεόνυμφοι ένα ρόδι κατά την πρώτη είσοδο τους στο σπίτι). Στο δεξί της χέρι κρατά ένα σκήπτρο πάνω στο οποίο κάθεται ένας κούκος. Ο κούκος συμβολίζει τόσο τον Δία όσο και τη γονιμότητα, ως πουλί που προαναγγέλλει τη βλάστηση. Στο κεφάλι η θεά φορά στέφανο ο οποίος φέρει παράσταση με τις Ώρες (θεότητες της βλάστησης). Οι Ώρες εμφανίζονται και στο Ηραίο Ολυμπίας. Στέκονται μέσα στο ναό και δίπλα στο λατρευτικό άγαλμα ένθρονες ως ξόανα. Η Ήρα προστατεύει τόσο τους καρπούς της γης όσο και των ανθρώπων. Είναι δηλαδή κουροτρόφος²¹. Στα αναθήματα συχνά περιλαμβάνονται καθιστές γυναίκες με παιδιά στην αγκαλιά τους. Οι κούροι και οι κόρες της Σάμου ίσως να είναι επίσης αναθήματα που δηλώνουν αυτή την πλευρά της θεάς. Στις πομπές που σχηματίζονται προς τιμή της παίρνουν μέρος συνήθως νεαρά αγόρια ένοπλα αλλά και κορίτσια που είναι παρθένες. Η ιδιαιτερότητα της Ήρας ως κουροτρόφου έγκειται στο ότι δεν λειτουργεί ως μητέρα, πρότυπο από το οποίο απείχε αρκετά, άλλα σαν προστάτιδα της συζυγικής εστίας και της οικογένειας και γενικότερα της ευημερίας και της γονιμότητας η οποία δεν θα μπορούσε να υπάρξει δίχως τους απογόνους.

Στο ιερό του Άργους η πιο σημαντική εορτή που λάμβανε χώρα ήταν τα Μεγάλα Ήραια. Εορταζόταν κάθε τέσσερα χρόνια. Περιλάμβαναν μια επιβλητική πομπή από το Άργος ως το ιερό. Στην πομπή έπαιρναν μέρος νέοι ένοπλοι, παρθένες αλλά και γυναίκες. Την πομπή οδηγούσε η ιέρεια της Ήρας πάνω σε άμαξα την οποία έσερναν δύο κάτασπρες αγελάδες. Μέρος της πομπής αποτελούσαν εκατό βόδια τα οποία θα θυσιαζόταν. Ήταν η περίφημη εκατόμβη. Μέρος της εορτής αποτελούσε και ο ιερός γάμος. Τα Ηραία σχετίζονταν με τον μύθο του Κλέοβι και του Βίτωνα²². Η μητέρα τους, ιέρεια της Ήρας χρειάστηκε την άμαξα της. Όμως τα βόδια δεν είχαν επιστρέψει από τους αγρούς. Την λύση την έδωσαν οι δύο νέοι που ζεύτηκαν οι ίδιοι την άμαξα. Η μητέρα τους ζήτησε από τη θεά της να δώσει στα παιδιά της αυτό που θεωρούσε ότι πιο πολύτιμο. Οι γιοι της το ίδιο βράδυ πέθαναν μέσα στον ναό την ώρα που κοιμόταν. Πρόκειται για μια λατρεία με στοιχεία μυστικισμού με την οποία σχετίζεται το μεταγενέστερο τελεστήριο που κτίστηκε. Η εορτή της εκατόμβης

²¹ Polignac 2000, 72– 76.

²² Ηρόδοτος I, 31. Βλ. και Παπαχατζής 1978, 86.

εορταζόταν και ανεξάρτητη σε ετήσια βάση. Η πομπή ήταν μέρος του τελετουργικού. Σχετικά με άλλες γιορτές στο ιερό του Άργους δεν έχουν σωθεί πολλές πληροφορίες. Τα κενά συμπληρώνονται κυρίως από αυτά που γνωρίζουμε για τα υπόλοιπα Ηραία. Η εορτή των πλυντηρίων γνωστή ως Ναυπλία στο Ηραίο Άργους είναι η ετήσια εορτή κατά την οποία γινόταν το πλύσιμο του λατρευτικού αγάλματος. Η πράξη αυτή συμβόλιζε την αποκατάσταση της παρθενίας της θεάς. Η Ήρα και ο Δίας είχαν ερωτικές σχέσεις πριν τον γάμο τους. Η θεά έπρεπε να γίνει ξανά παρθένα για να μπορέσει να νυμφευτεί και από τότε κάθε χρόνο ανανέωνε την παρθενία της στην πηγή Κάναθο κοντά στη Ναυπλία. Οι γυναίκες που έπαιρναν μέρος στην εορτή εξαγνίζονταν αρχικά σε μια περιοχή κοντά στις Μυκήνες όπου υπήρχε μια γέφυρα. Πιθανόν η κορύφωση της εορτής να ήταν ο ιερός γάμος. Μια ακόμη εορτή που πιθανώς να εορταζόταν ήταν η ύφανση του πέπλου της θεάς. Γινόταν κάθε τέσσερα έτη. Τα ενδύματα έφτιαχναν ντόπια κορίτσια. Στην θεά πρόσφεραν και μακριές πόρπες για το πέπλο της. Προς τιμήν της Ήρας γινόταν και αγώνες οι οποίοι αρχικά θα ήταν μάλλον αθλητικοί. Κάποιοι θα είχαν στρατιωτικό χαρακτήρα. Άλλωστε η θεά τους προστάτευε σε κάθε τους πολεμική σύρραξη. Αργότερα εισάγονται και μουσικοί και ρητορικοί αγώνες. Έπαθλο σε αυτούς τους αγώνες πιθανώς να ήταν κάποιο αγγείο. Μεταγενέστερα ως έπαθλο δίδεται μια χάλκινη ασπίδα που θεωρείται ιδιαίτερα ιερή. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της λατρείας της Ήρας στο Άργος είναι οι Ιεροί Λόγοι²³. Πρόκειται για αφηγήσεις ιερών ιστοριών που γίνονται μόνο κατά την τέλεση μυστηρίων και αποκλείστηκα από ιερούργους. Στο Άργος υπάρχουν δύο τέτοιοι λόγοι²⁴. Ο πρώτος συνδέεται με την αναγέννηση της Ήρας ως παρθένου από την πηγή Κάναθο και απαγγέλλονταν στην εορτή Ναυπλία. Ο δεύτερος Ιερός Λόγος σχετίζεται με τον Δαναό²⁵. Ο Δαναός ήταν απόγονος της Ιούς και αρχικά βασιλιάς της Λιβύης. Αναγκάστηκε να εγκαταλείψει το βασίλειο του καθώς απειλούνταν από τον αδερφό του Αίγυπτο και τους πενήντα γιους του. Το ταξίδι του κατέληξε στο Άργος όπου βασιλεύε ο Γελάνορας²⁶. Εκεί ο Δαναός διεκδίκησε την εξουσία και δίχως βία κατάφερε να την πάρει. Οι παραδόσεις αναφέρουν πως έγινε ένα θαύμα το οποίο έπεισε τους ντόπιους αλλά και τον ίδιο τον Γελάνορα πως είναι επιθυμία των θεών να γίνει ο νεοφερμένος, βασιλιάς του Άργους. Ο Δαναός κατάφερε να λύσει το πρόβλημα της λειψυδρίας που ταλαιπωρούσε την πόλη. Ο Ποσειδώνας εκδικούνταν τους Αργείους που διάλεξαν την Ήρα ως πολιούχο θεότητα. Το τέλος της βασιλείας των Φορωνίδων²⁷ σηματοδοτούσε μια νέα περίοδο για το Άργος. Ο Γελάνορας ήταν απόγονος του Φορωνέα, που εισήγαγε την λατρεία της Ήρας στην Πελοπόννησο. Η Ήρα και ο Ποσειδώνας επιθυμούσαν και οι δύο το Άργος. Για να δώσουν τέλος σε αυτή τους τη διαμάχη επέλεξαν τον Φορωνέα να διαλέξει ανάμεσα τους. Η Ήρα κέρδισε και ο Ποσειδώνας οργισμένος τιμώρησε το Άργος με λειψυδρία. Όταν ο Δαναός έγινε βασιλιάς έστειλε τις κόρες του να ψάξουν στην περιοχή για νερό. Ο Ποσειδώνας ερωτεύθηκε την Αμυμώνη και για χάρη της έδωσε τέρμα στην τιμωρία με την οποία εκδικούνταν τους ντόπιους. Η ιστορία του Δαναού συνεχίζεται με τους γάμους των θυγατέρων του²⁸. Είχε πενήντα κόρες τις οποίες πάντρεψε με τους πενήντα γιους του αδερφού του. Ο σκοπός του όμως ήταν να απαλλαχθεί από αυτούς καθώς φοβόταν ότι θα τον σκότωναν. Για αυτόν τον λόγο έδωσε σε όλες του τις κόρες από ένα εγχειρίδιο με το οποίο θα σκότωναν από το πρώτο βράδυ τους

²³ Burkert 1993β, 549,563.

²⁴ Polignac 2000, 206–207.

²⁵ Grimal 1991, 162.

²⁶ Grimal 1991, 148.

²⁷ Grimal 1991, 692.

²⁸ Grimal 1991, 81.

συζύγους τους. Μόνο η κόρη του Υπερμήστρα δεν το έκανε γιατί συμπάθησε τον Λυγκέα. Μετά από αυτό το γεγονός ο Δαναός δεν μπορούσε να ξαναπαντρεύει τις κόρες του. Έτσι, οργάνωσε αθλητικούς αγώνες με έπαθλό τις θυγατέρες του. Με αυτόν τον τρόπο ένωσε τους ντόπιους με το δικό του γένος και ίδρυσε το γένος των Δαναών. Κατάφερε να εδραιώσει την εξουσία του και να αντικαταστήσει τους Πελασγούς. Ο Δαναός είναι ένα αρκετά σημαντικό πρόσωπο. Σχετίζεται στενά με τον θεσμό του γάμου καθώς τον αναδεικνύει σε απαραίτητο στοιχείο του πολιτισμού και της τάξης. Οι Ιεροί Λόγοι περιλαμβάνουν τα χαρακτηρίζουν τη λατρεία της Ήρας στην περιοχή.

Στο Ηραίο της Ολυμπίας εορτάζεται με ιδιαίτερη λαμπρότητα η Ήρα²⁹. Και εδώ όπως και στο Άργος εορτάζεται η ύφανση του νέου πέπλου. Τα Ηραία αυτά γίνονται κάθε τέσσερα έτη. Περιλαμβάνουν πομπή, προσφορά του πέπλου και αθλητικούς αγώνες στους οποίους έπαιρναν μέρος μόνο γυναίκες. Στην πομπή παίρνουν μέρος οι οκτώ φυλές. Δύο γυναίκες από την καθεμιά προΐστανται και ακολουθούν οι υπόλοιπες. Η πομπή κατέληγε στο ναό όπου προσφέρονταν το ένδυμα. Στη συνέχεια στους αγώνες δρόμου λάμβαναν μέρος οι παρθένες φορώντας το σπαρτιατικό ένδυμα *έξωμις* που ήταν κοντό και με τον ένα ώμο έξω όπως λέει και η ίδια η λέξη. Χωρίζονταν σε τρεις ομάδες με κριτήριο την ηλικία Δεν μπορούμε να αποκλείσουμε ότι πρόκειται για διαβατήρια τελετή, στην οποία τα κορίτσια υπό την ευλογία της θεάς έπαιρναν μέρος σε αυτή την τελετή που πιθανόν να ήταν διαβατήρια και παρουσιάζοντας τα με αυτόν τον τρόπο να στην τοπική κοινωνία ως μέλλουσες και υποψήφιας νύφης³⁰. Έπαθλο αποτελούσε ένας κλάδος ελιάς και μερίδα από το ζώο που θυσιάστηκε. Στο τέλος σχηματίζονται δύο κυκλικού χοροί στο όνομα της Ιπποδάμειας και της Φυσκόας³¹ (η Φυσκόα ήταν ερωτική σύντροφος του θεού Διονύσου σύμφωνα με τοπική παράδοση) αντίστοιχα. Τα Ήραια καθιερώθηκαν από την Ιπποδάμεια όταν ένωσε την ανάγκη να ευχαριστήσει την θεά για τον γάμο της με τον Πέλοπα.

Στη Βοιωτία αν και υπήρχε σύμφωνα με πηγές αρκετά παλιό ιερό της θεάς, στην Πλαταιά, αυτό δεν αναδείχτηκε σε σημαντικό. Αντίθετα αναδείχτηκε ο εορτασμός των Δαιδάλων ο οποίος ήταν πολύ γνωστός. Υπάρχουν τα μικρά και τα μεγάλα Δαίδαλα³². Τα μικρά οργανώνονται και εορτάζονται στην Πλάταια κάθε χρόνο. Αυτό που εορτάζεται είναι ένα μυθολογικό επεισόδιο που εκτυλίχθηκε στην περιοχή. Όταν η Ήρα μάλωσε για ακόμη μια φορά με τον Δία έφυγε από τον κόσμο και κρύφτηκε βαθειά σε μια σπηλιά του Κιθαιρώνα όπου βρίσκεται το χθόνιο της βασιλείο. Ο Δίας σκαρφίστηκε ένα σχέδιο ώστε να την κάνει να επιστρέψει. Στόλισε ένα ξύλο σαν νύφη, σχημάτισε τη νυφική πομπή και ανακοίνωσε ότι θα παντρευόταν την κόρη του Ασωπού Πλαταιά. Όταν το έμαθε η Ήρα επέστρεψε αποφασισμένη να μην το επιτρέψει. Πρόλαβε την πομπή και όταν είδε την νύφη, όρμηξε μαζί με τις γυναίκες της περιοχής κατά πάνω της για να την κομματιάσει. Όταν κατάλαβαν ότι κάτω από τα ρούχα υπήρχε μόνο ένα ξύλο όλοι έβαλαν τα γέλια. Η Ήρα εξευμενίστηκε και αποφάσισε να επιστρέψει. Το ομοίωμα όμως έπρεπε να καεί. Στην εορτή το κύριο θέμα ήταν ο ιερός γάμος. Η πομπή ήταν νυφική και ξεκινούσε από την Πλάταια με προορισμό τον ποταμό Ασωπό. Το ξόανο της θεάς ήταν ντυμένο και στολισμένο σαν νύφη. Στον ποταμό γινόταν το νυφικό λουτρό. Τα μεγάλα Δαίδαλα εορτάζονταν από την Πλαταιά και άλλες δεκατρείς βοιωτικές πόλεις κάθε εξήντα έτη.

²⁹ Burket 1993β, 286–287. Βλ. και Folley 1988, 138–139.

³⁰ Stewart 2003, 84.

³¹ Burket 1993 β, 287.

³² Burket 1993β, 148–149, 241, 289–290. Βλ. και Burket 1993α, 207–210, Παπαχατζής 1987, 126–127, Polignac 2000, 74.

Ήταν τελετή αντικατάστασης των παλαιών δαιδάλων. Όλες οι πόλεις σχημάτιζαν πομπές και συγκεντρωνόταν στον ποταμό Ασωπό μαζί με τα ξόανα τους. Από εκεί όλοι μαζί σε πομπή ανέβαιναν στον Κιθαιρώνα όπου γινόταν νυχτερινές τελετές και θυσίες αγελάδων. Πάνω σε ξύλινους βωμούς έκαιγαν πάνω σε ξύλινους βωμούς τα σφάγια και τα παλιά δαίδαλα. Την επόμενη μέρα επέλεγαν το ξύλο για τα νέα τους ξόανα. Όλοι συγκεντρωμένοι μπροστά στο άλσος Αλαλκομενές τελούσαν θυσία. Μετά άφηναν ένα κομμάτι κρέας και περίμεναν να το αρπάξει κάποιος κόρακας. Το δέντρο στο οποίο θα καθόταν το πουλί μαζί με το κρέας θα ήταν αυτό που θα κοβόταν και θα γινόταν δεκατέσσερα δαίδαλα. Ο μύθος και η εορτή των Δαιδάλων συμβολίζει πιθανόν την δυσκολία μετάβασης της Ήρας από την χθόνια φύση της στην ολύμπια.

Το πανελλήνιο ιερό της Σάμου είχε τα δικά του Ήρεια που ονομαζόταν Τόναια³³. Ο μύθος που συνοδεύει την εορτή έχει να κάνει με το λατρευτικό άγαλμα της θεάς. Σύμφωνα λοιπόν με μια παράδοση το άγαλμα της θεάς έφερε στο νησί η ιέρεια Άδμητη. Ήταν κόρη του Ευρυσθέα, βασιλιά του Άργους. Όταν αυτός πέθανε έφυγε παίρνοντας μαζί της το άγαλμα από το Άργος. Το ταξίδι της τελείωσε όταν έφτασε στη Σάμο. Εκεί βρήκε ένα πανάρχαιο ιερό της Ήρας. Αφιερώθηκε ως φύλακας του αγάλματος και ως ιέρεια της θεάς για πενήντα οκτώ ολόκληρα χρόνια. Οι Αργείοι όμως δεν το δέχτηκαν εύκολα. Έστειλαν, λοιπόν, Τυρρήνους πειρατές να πάρουν πίσω το άγαλμα της θεάς. Όταν οι πειρατές έφτασαν το έκλεψαν πολύ εύκολα καθώς ο ναός ήταν άθυρος, όταν όμως ανέβηκαν στο πλοίο αντιμετώπισαν ένα πρόβλημα. Δεν μπορούσαν να μετακινηθούν με κανένα τρόπο. Θεώρησαν τον γεγονός αυτό ως την επιθυμία της θεάς να παραμείνει στο νησί. Αφήσαν το άγαλμα στην παραλία μαζί με γλυκά για να εξευμενίσουν την Ήρα και απέπλευσαν. Το πρωί οι Κάρες βρήκαν την θεά στη παραλία και πανικοβλήθηκαν. Πίστευαν ότι προσπαθούσε να φύγει και για να το αποτρέψουν την έδεσαν με κλαδιά λυγαριάς. Όταν η Άδμητη αντίκρισε το άγαλμα το έλυσε, το εξάγνισε με θαλασσινό νερό και το τοποθέτησε ξανά μέσα στον ναό. Τόναια, λοιπόν είναι η εορτή των δεσμών και αποτελεί την κορύφωση των Ηραίων που περιλαμβάνουν αθλητικούς και μουσικούς αγώνες και φυσικά τη τελετουργία του ιερού γάμου. Κάθε χρόνο το άγαλμα μεταφερόταν με πομπή στη θάλασσα όπου εξαγνιζόταν. Στη συνέχεια τοποθετούνταν στη θέση του και δινόταν τελετουργικό δείπνο δίπλα του. Οι γνήσιοι λάτρεις φορούσαν στεφάνια δάφνης ενώ οι Κάρες έφεραν στεφάνια λυγαριάς και καθόταν πάνω σε κλίνες λυγαριάς. Η *στιβάς*³⁴ περιλαμβανόταν στους εορτασμούς. Ήταν κλίνη από κλαδιά λυγαριάς χλωρά και ευλύγιστα. Πάνω σε αυτά θα καθόταν αυτοί που στην εορτή θα ήταν οι Κάρες. Είναι μια καθαρά συμβολική πράξη καθώς η *στοιβάς* (μίμηση του παλαιού τρόπου ζωής) είναι το μέρος στο οποίο πρέπει να καθίσουν αυτοί που έδεσαν βάρβαρα το άγαλμα της θεάς. Η λυγαριά θεωρούνταν στην αρχαιότητα αντιαφροδισιακό φυτό. Το δέσιμο του αγάλματος με αυτά τα κλαδιά είχε ακριβώς το ίδιο αποτέλεσμα με τα πλυντήρια στην Ναυπλία την επαναφορά της παρθενίας της θεάς.

Από τις εορτές και την μυθολογία που τις ακολουθεί μπορούμε να παρατηρήσουμε την στενή σχέση της λατρείας της Ήρας με τα δένδρα. Στη Σάμο ιερό δένδρο της θεάς είναι η λυγαριά. Η τοπική παράδοση αναφέρει ότι η Ήρα γεννήθηκε κάτω από ένα τέτοιο δένδρο. Στον μύθο οι Κάρες με λυγαριά έδεσαν το άγαλμα της θεάς όταν το βρήκαν στη παραλία. Οι ανασκαφές απέκάλυψαν ότι δίπλα στον βωμό υπήρχε στα αρχαϊκά χρόνια μια λυγαριά. Στο Άργος ο Αργειφόντης Ερμής

³³ Bötticher 1856, 29. Βλ. και Burkert 1993β, 289, Burkert 1993α, 202–204, Kyrialeis 1983, 17–18.

³⁴ Burkert 1993β, 238. Βλ. και Burkert 1993α, 81–83.

σκοτώσε τον Αργό κάτω από μια ελιά. Στην Ολυμπία το Ηραίο βρισκόταν δίπλα στο ιερό άλσος Άλτις. Στην Βοιωτία τα ξόανα ήταν από δένδρα του άλσους Αλαλκομενές. Στην Τίρυνθα το λατρευτικό άγαλμα της θεάς ήταν φτιαγμένο από ξύλο αγριαχλαδιάς. Σχέση εμφανίζεται να έχει και με το κλήμα. Εμφανίζεται στην τέχνη με τον πλεχτό πόλο τον πυλεώνα και κληματίδες να φυτρώνουν από αυτόν. Πιθανώς να συμβολίζει την σχέση της θεάς με τον Διόνυσο³⁵. Οι δύο θεοί αν και στα ιστορικά χρόνια παρουσιάζονται ως εχθροί σε πρωιμότερες περιόδους έχουν αρμονικές σχέσεις. Στην Λέσβο λάτρευαν την τριάδα Δία, Ήρας και Διονύσου (ήταν μια προσπάθεια ενοποίησης της προελληνικής και της ελληνικής λατρείας). Στα Ήραια της Ολυμπίας στήνονταν κυκλικός χορός και για τον Διόνυσο. Στα προϊστορικά χρόνια η θεά κάποιες φορές λατρευόταν ως μητέρα του. Αυτό γιατί η Ήρα συχνά ταυτίζονταν με την Ρέα που τότε είχε μητρικές σχέσεις με τον Διόνυσο.

Εκτός από την Ήρα της παράδοσης υπάρχει και η ομηρική Ήρα που παρουσιάζεται ως μια θεά με όχι καλό χαρακτήρα³⁶. Είναι πάρα πολύ ζηλιάρα και εκδικητική. Αρκετές ερωμένες του Δία ταλαιπωρήθηκαν από τη ζήλια της. Μεταμόρφωσε την Ιώ σε αγελάδα και έπεισε την Ήρα να σκοτώσει την Καλλιστώ. Δεν συγχωρεί εύκολα και αν κάποιος την ενοχλήσει τον τιμωρεί. Οι κόρες του Προίτου καταλήφθηκαν από μανία όταν ειρωνεύθηκαν τον μικρό ναό της Ήρας στην Τίρυνθα. Η συζυγική διαμάχη είναι συχνό φαινόμενο. Είναι πονηρή και μπορεί να ξεγελάσει τον Δία με την γοητεία της όπως τότε που ξελόγιασε τον θεό φορώντας τον *κεστόν μάντα* που της δάνεισε η Αφροδίτη. Ο σκοπός που είχε να τραβήξει την προσοχή του Δία από την Τροία επιτεύχθηκε. Παρόλα αυτά η θεά είναι πολύ αγαπητή στους Έλληνες. Οι Αργείοι τη διεκδικούν διαδίδοντας ότι γεννήθηκε εκεί. Στις Μυκήνες κυριαρχεί πάνω σε όλες τις θεότητες. Η Ήρα είναι ισότιμη με τον Δία ως αδελφή του και ως βασίλισσα του Ολύμπου. Αυτή της η εικόνα έχει να κάνει με την χθόνια της καταγωγή η οποία ποτέ δεν ξεχάστηκε. Πριν την έλευση των ελληνικών φύλων η Ήρα ήταν μια από τις ισχυρότερες θεές και αντιστάθηκε αρκετά με την εμφάνιση του Δία. Ο θεός για να μπορέσει να συνυπάρξει μαζί της έγινε αρχικά πάρεδρος της και έπειτα σύζυγος και αδερφός της.

Σημαντικό στοιχείο στην ελληνική θρησκεία αποτελεί η λατρευτική εικόνα των θεών³⁷. Η πρωιμότερη μορφή της οποίας αποτελεί το ξόανο. Γνωρίζουμε ότι οι Πελασγοί τα λάτρευαν. Το ξόανο ή δαίδαλο είναι μια ανεικονική παράσταση θεότητας από ξύλο. Όσο πρωιμότερα είναι τόσο πιο αδρά είναι δουλεμένα. Τα ξόανα συχνά διατηρούνται στους ναούς ακόμα και αν υπάρχει λατρευτικό άγαλμα ως εξαιρετικά ιερά αντικείμενα. Στην Τίρυνθα στον ναό που μετατράπηκε από το ναό υπήρχε ένα ξόανο από αγριαχλαδιά. Όταν οι Αργείοι τον 5^ο αιώνα κατέστρεψαν την πόλη πήραν μαζί τους το δαίδαλο και το τοποθέτησαν στο Ηραίο τους, στο σηκό του νέου ναού. Στη Σάμο μια παράδοση αναφέρει ότι πρώτο άγαλμα της θεάς ήταν μια *αξοος σανίς*. Λεγόταν ότι βοσκοί ή ψαράδες αναγνώρισαν σε ένα κομμάτι ξύλο που ξέβρασε η θάλασσα την θεά τους. Πότε όμως δόθηκε μορφή στην άμορφη αυτή σανίδα; Ο Αέθλιος αναφέρει ότι έγινε την εποχή του Πρόκλη. Ήταν ο αρχηγός των Ιώνων που κατά τα τέλη της δεύτερης χιλιετίας π.Χ. εγκαταστάθηκαν στη Σάμο. Ο Κλήμης ο Αλεξανδρέυς αναφέρει ότι ο καλλιτέχνης που έδωσε για πρώτη φορά ανθρώπινη μορφή στο ξόανο ήταν ο Ολύμπιχος³⁸. Ο Πausανίας αποδίδει την

³⁵ Kyrialeis 1983, 18. Βλ. και Simon 1996, 81.

³⁶ Burket 1993β, 287–288. Βλ. και Simon 1996, 51

³⁷ Kyrialeis 1983, 14–16. Βλ. και Simon 1996, 66–72.

³⁸ Έζησε τον 2ο αιώνα π.Χ. Την πληροφορία αυτή την πήρε από το έργο του Σάμιου συγγραφέα Αέθλιου που έζησε τον 5ο αιώνα π.Χ. και πραγματεύτηκε την ιστορία του νησιού

καινοτομία αυτή στον Δαίδαλο. Στη Βοιωτία η γιορτή των Δαιδάλων μας μαρτυρεί πόσο σημαντικά ήταν αυτά στην λατρεία της θεάς.

Γνωρίζουμε, λοιπόν, ότι οι Πελασγοί από την δεύτερη χιλιετία λάτρευαν τα ξόανα. Από τα τέλη άρχισαν να παίρνουν ανθρώπινη μορφή. Κατά την υπομυκηναϊκή περίοδο γνωρίζουμε από τα ειδώλια που βρίσκουμε σε ιερά ότι δεν ήταν πλέον επίπεδες σανίδες. Υπήρχε πλέον εξοικείωση με το ανθρώπινο σώμα. Τα ξόανα όμως δεν ήταν οι μοναδικές λατρευτικές εικόνες. Οι μυκηναίοι άνακτες υιοθέτησαν από την μινωική θρησκεία ένα σχήμα το οποίο εξυπηρετούσε την τάση τους για μνημειακότητα. Ο λατρευτικός κίονας ήταν σίγουρα πιο επιβλητικός από το απλό ξόανο. Δεν περιορίστηκε στην απεικόνιση της Ήρας όμως στην παλαιότερα μυκηναϊκή Αργολίδα τα κατάλοιπα υπήρχαν. Ο Πausanίας αναφέρει ότι στο Ηραίο του Άργους είδε το *αρχαιότατον άγαλμα*, μικρό ξύλινο ένθρονης θεάς. Δίπλα σε αυτό υπήρχε ένας κίονας πάνω στον οποίο υπήρχε ένα μικρό άγαλμα της Ήρας. Σε αρχαϊκό έπος που διασώθηκε μνημονεύεται η ιέρεια Καλλιθόη που πρώτη στόλισε τον υψηλό λατρευτικό κίονα με κορδέλες. Σε μυκηναϊκές ανάγλυφες παραστάσεις που υπάρχουν ιδιαίτερα πάνω σε σφραγίδες και σφενδόνες δακτυλιδίων παρουσιάζεται ένας ιερός κίονας ανάμεσα από ζεύγη γρυπών, λεόντων και βοδιών. Και τα τρία είδη σχετίζονται με την Ήρα. Χάλκινοι τριποδικοί λέβητες είναι κοινό ανάθημα στα Ηραία Ολυμπίας, Άργους και Σάμου. Τα λιοντάρια σχετίζονται με την προελληνική καταγωγή της θεάς. Ο Καλλίμαχος αναφέρει ότι στα πόδια του λατρευτικού αγάλματος της Ήρας στη Σαμο και το Άργος βρισκόταν μια λεοντή. Στα νομίσματα της Σάμου σε κοπές του 6^{ου} αιώνα π.Χ. υπάρχει κεφαλή λέοντα (εικόνα 1). Άλλωστε η Ήρα ανέθρεψε το λιοντάρι της Νεμέας. Στην τέχνη συχνά όταν παρουσιάζεται η κρίση του Πάρη η θεά κρατά έναν λέοντα. Στο Ηραίο της Δήλου ανάμεσα στα αναθήματα υπήρξαν αρκετά πήλινα ειδώλια ένθρονης θεάς που κρατά στην αγκαλιά της ένα λιοντάρι. Λαμβάνοντας αυτά υπόψη και συνδέοντας τα με τον ομηρικό χαρακτηρισμό της Ήρας ως κύριας θεότητας των μυκηναίων μπορούμε ίσως να εξηγήσουμε την παράσταση στην Πύλη των Λεόντων. Ο κίονας συμβολίζει μια θεότητα, την ταυτότητα της οποίας μας δίνουν τα λιοντάρια. Είναι η Ήρα. Όποιος περνά την πύλη βρίσκεται πια υπό την προστασία της. Από το σημείο εκείνο αντικρίζει κανείς την αργολική πεδιάδα, στην οποία κυριαρχεί η θεά. Τα λιοντάρια της επιβεβαιώνουν την επιβολή της και συμβολίζουν το κύρος της. Πιθανόν λοιπόν, η επιβλητικότητα των τειχών και της πύλης δεν θα έφεραν και μια μνημειακή εικόνα της θεάς.

Στη Σάμο που το μυκηναϊκό στοιχείο δεν κυριάρχησε δεν υιοθετήθηκε ο κίονας. Μετά το ξόανο στράφηκαν στην αγαματική μορφή της θεάς. Από λατρευτικά ειδώλια που σώζονται μπορούμε να σχηματίσουμε την μορφή του πρωιμότερου αγάλματος. Η Ήρα θα φορούσε πόλο, μια εικόνα σαφώς επηρεασμένη από πρότυπα της ανατολής.

Στη Πλαταιά ο Pausanίας είδε δύο αγάλματα στο σηκό του ναού¹. Το παλαιότερο χρονολογείται τον 5^ο αιώνα π.Χ. και φτιάχτηκε από τον Καλλίμαχο. Η θεά είναι ένθρονη και παρουσιάζεται ως πότνια. Είναι η Ήρα *νομφερόμενη*, το άγαλμα που λάμβανε μέρος στον εορτασμό του ιερού γάμου. Το δεύτερο άγαλμα ήταν έργο του Πραξιτέλη, παρουσιάζει την θεά όρθια και φέρει το όνομα τελεία. Και τα δύο μας μαρτυρούν ότι στη περιοχή η Ήρα λατρευόταν κυρίως ως θεά του γάμου. Στο αργειακό Ηραίο υπήρχε το χρυσελεφάντινο άγαλμα που έφτιαξε ο Πολύκλειτος (5^{ος} αιώνας π.Χ.). Η θεά είναι καθιστή, κρατά ένα σκήπτρο στο δεξί χέρι πάνω στο οποίο κάθεται ένας κούκος και στο αριστερό κρατά ένα ρόδι. Την χρυσελεφάντινη Ήρα την είδε ο Pausanίας στον νέο ναό της που κτίστηκε γύρω

¹ Pausanίας (IX 9,2). Βλ. και Παπαχατζής 1987, 126

στο 420 π.Χ. Στο παλαιό ναό το λατρευτικό άγαλμα πιθανώς να ήταν κάποιο ξόανο ή μια αρχαιοπρεπής θεά με πόλο.

Στην Ολυμπία το λατρευτικό άγαλμα της Ήρας σύμφωνα με τον Πausανία (V 17,2) ήταν χρυσελεφάντινο. Η θεά κάθεται σε θρόνο. Δίπλα της στέκεται όρθιος ο Δίας με γενειάδα και κράνος. Η παρουσία του Δία οδήγησε κάποιους μελετητές στη σκέψη ότι ο ναός στέγαζε την λατρεία του ζεύγους. Όμως αυτό μπορούμε να το αποκλείσουμε καθώς σε αντίστοιχα σχήματα πάντα η ένθρονη είναι αυτή στην οποία ο ναός είναι αφιερωμένος. Το άγαλμα του Διός έδινε την εντύπωση ότι αρχικά στεκόταν στο ύπαιθρο και ότι τοποθετήθηκε αργότερα δίπλα στην Ήρα.

Στα ιερά της Ήρας υπηρετούσαν κυρίως γυναίκες. Στο Άργος είχαν καταλόγους με τα ονόματα των ιερειών και το έτος που ξεκίνησαν να ιερουργούν⁴⁰. Το αξίωμα τους ήταν ισόβιο. Αυτοί οι κατάλογοι λειτούργησαν ως ημερολόγιο καθώς ήταν αρκετά ακριβή. Στη Σάμο βρέθηκε ρυτό αρχαϊκό που έφερε την επιγραφή «ευαγγελίς» που πιθανώς πρόκειται για την ιέρεια της θεάς⁴¹.

Η Ήρα κατάφερε από την προελληνική εποχή ως την ιστορική περίοδο όχι μόνο να διατηρήσει την λατρεία της αλλά και να έχει πάντα μια κυρίαρχη θέση ανάμεσα στις περισσότερες θεότητες. Αυτό φυσικά έχει να κάνει με το τι εκπροσωπούσε η θεά. Κατά την προελληνική περίοδο ήταν στενά συνδεδεμένη με την γονιμότητα αλλά και ως χθόνια θεά με τον θάνατο. Στα μυκηναϊκά το κύρος της την έκανε ιδιαίτερα αγαπητή στους άνακτες. Στα ιστορικά χρόνια ως θεά του γάμου, της οικογενειακής ζωής και της ευγονίας κατείχε μια υψηλότατη θέση καθώς αποτέλεσε για τις γυναίκες προστάτιδα και συνοδοιπόρος τους. Ως κυρίαρχη των πεδιάδων και προστάτιδα των θαλασσοπόρων σχετιζόταν με τον πλούτο της εποχής και σίγουρα όποιος είχε και τυπικά την εύνοια της (έχοντας υπό την κατοχή του κάποιο ιερό της) ήταν και ο διαχειριστής των εδαφών της θεάς. Το πόσο σημαντική ήταν η θεά και τα ιερά της μπορεί να γίνει αντιληπτό ιδιαίτερα μέσα από την αρχιτεκτονική διαμόρφωση του χώρου των ιερών αλλά και από τα αναθήματα που της προσφέρονταν.

⁴⁰ Παπαχατζής 1978, 94.

⁴¹ Kyrialeis 1983, 18–19.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΤΑ ΣΗΜΑΝΤΙΚΑ ΙΕΡΑ ΤΗΣ ΗΡΑΣ

A. ΤΟ ΗΡΑΙΟ ΤΟΥ ΑΡΓΟΥΣ

Ιστορικό πλαίσιο

Το Ηραίο του Άργους αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα ιερά της Ελλάδος. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί η ίδρυση του καθώς αντικατοπτρίζει τον ανταγωνισμό μεταξύ πληθυσμών της τόσο της Αργολίδος αλλά και της ευρύτερης περιοχής της Πελοποννήσου. Έχοντας αυτό το δεδομένο υπόψη μπορούμε ίσως να καταλάβουμε για ποιο λόγο επιλέχθηκε η συγκεκριμένη θέση, τη δεδομένη χρονική στιγμή.

Η λατρεία της Ήρας έχει τις ρίζες της σε μια πολύ πρώιμη εποχή. Είναι πλέον αποδεκτό ότι τη λάτρευαν οι Πελασγοί που ήταν προελληνικοί αυτόχθονες πληθυσμοί. Μετά την κατάρρευση του Μυκηναϊκού πολιτισμού οι κάτοικοι σκορπίστηκαν καθώς πολλοί ήταν αυτοί που μετανάστευσαν. Αυτοί που παρέμειναν συνέχισαν να ζουν στα ερείπια των Μυκηνών και της Τίρυνθας. Λίγο αργότερα κάποιοι από τους νεοφερμένους Δωριείς εγκαταστάθηκαν στο Άργος και σχημάτισαν ένα οικισμό στον οποίο υπήρχαν και άλλα φύλα. Οι Δωριείς έφεραν μαζί τους τις δικές τους λατρείες αλλά δεν αγνόησαν αυτές που προϋπήρχαν στην περιοχή⁴². Για να επιτευχθεί η ευημερία χρειαζόταν και η εύνοια των ντόπιων θεοτήτων.

Με τα παραπάνω δεδομένα ο οικισμός του Άργους που υφίσταται κατά τον 9^ο αιώνα π.Χ. βρίσκεται υπό δωρική κυριαρχία. Οι Δωριείς είχαν γενικά επεκτατικές τάσεις και σκοπός τους ήταν να επιβληθούν στην Αργολίδα. Οι πολεμιστές βρισκόταν στην κορυφή της κοινωνικής διαστρωμάτωσης στο Άργος και είχαν αναλάβει να διασφαλίσουν την βιωσιμότητα του οικισμού. Αυτό τους έκανε ήρωες στα μάτια των υπολοίπων. Η τάξη των τεχνητών ακολουθεί καθώς ήταν αυτοί που προμήθευαν τους προστάτες με τον απαραίτητο εξοπλισμό και τον οικισμό με τα κατάλληλα σκεύη και εργαλεία⁴³. Πιθανώς το ρόλο αυτό να ανέλαβαν οι απόγονοι των ντόπιων λαών της Εποχής του Χαλκού.

Οι αγρότες βρισκόταν στη χαμηλότερη κοινωνική βαθμίδα. Ήταν οι αυτοί που καλλιεργούσαν τα χωράφια των Δωριέων στρατιωτών. Θεωρούνταν απόγονοι των πρωιμότερων πληθυσμών.

Στην κορυφή της πυραμίδας της ιεραρχίας βρισκόταν ο βασιλέας. Το μοντέλο εξουσίας ήταν δωρικό. Το αξίωμα ήταν κληρονομικό και διατηρήθηκε ως τον 6^ο αιώνα π.Χ. Ο βασιλέας κατείχε την θρησκευτική, στρατιωτική και διοικητική εξουσία. Τον δωρικό πληθυσμό του Άργους αποτελούσαν από δώδεκα φρατρίες. Οι ντόπιοι υποτάχτηκαν καθώς ο βασιλέας ήταν ο θρησκευτικός τους ηγέτης. Η παλαιά τους λατρεία συνεχίστηκε να υπάρχει εμπλουτισμένη βέβαια και με νέα στοιχεία.

Στο γύρισμα του 8^{ου} αιώνα π.Χ. προς τον 7^ο αιώνα π.Χ. ο οικισμός του Άργους είχε αρχίσει να βάζει τις βάσεις για τον μετασχηματισμό του σε πόλη-κράτος. Το Άργος ως τα τέλη του 7^{ου} αιώνα είχε ήδη επιβληθεί στην Αργολίδα. Την περίοδο αυτή σημειώνεται οικονομική ευρωστία, δημογραφική αύξηση και γεωγραφική επέκταση. Η καταστροφή της Ασίνης και αργότερα η νίκη επί των Σπαρτιατών στις Υσιές στις αρχές του 7^{ου} αιώνα π.Χ. έχουν κατά την γνώμη μου άμεση σχέση με την οικοδόμηση και την ανάπτυξη του ιερού. Η δόξα της πόλης φαίνεται και από την ύπαρξη ενός

⁴² Tomlinson 1972, 200-204.

⁴³ Tomlinson 1972, 67-69.

προσώπου που κινείται στα όρια του μύθου και της πραγματικότητας. Πρόκειται για τον βασιλέα Φεΐδωνα ο οποίος εμφανίζεται ως ο νικητής στις Υσιές το 669/8 π.Χ., εισηγητής των μέτρων και των σταθμών, και με την ισχύ του προήδρευσε στους Ολυμπιακούς αγώνες του 672 π.Χ.⁴⁴. Η ανάμνηση του αποτελεί στην πραγματικότητα την ανάμνηση ενός ισχυρού Άργου.

Η ίδρυση του ιερού

Το Ηραίον του Άργου εδρεύει στην βόρεια πλευρά της πεδιάδας της Αργολίδος (εικόνα 2). Τρία από τα σημαντικότερα μυκηναϊκά κέντρα εντοπίζονται στην περιφέρεια του Ιερού. Το Άργος βρίσκεται στα νοτιοδυτικά του, στα βόρεια και σε πιο κοντινή απόσταση οι Μυκήνες, ενώ ακόμα πιο μακριά στα νότια βρίσκεται η Τίρυνθα. Το μεγάλο Ιερό της Ήρας ιδρύθηκε στην νότια πλαγιά του λόφου Εύβοιας. Από τα ριζά του λόφου ανοίγεται η εύφορη αργειακή πεδιάδα. Στην ακρόπολη του λόφου τοποθετείται η προϊστορική Πρόσυμνα, η οποία ήταν άμεσα εξαρτώμενη από τις κοντινές Μυκήνες. Στα βορειοδυτικά του Ηραίου ήρθαν στο φως πολυάριθμοι θαλαμωτοί Μυκηναϊκοί τάφοι.

Η παλαιότερη αρχιτεκτονική κατασκευή του ιερού είναι ένα μνημειακό άνδρηο. Η χρονολόγηση της κατασκευής του παραμένει ασαφής. Δεν μπορούμε να γνωρίζουμε αν αυτό κατασκευάστηκε στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού ή κατά τους Πρώιμους Ιστορικούς Χρόνους. Ποιος ήταν ο λόγος που ιδρύθηκε το ιερό και γιατί επιλέχθηκε η συγκεκριμένη περιοχή; Ποιο κίνητρο οδήγησε στην κατασκευή ενός ανδρήρου μνημειακού που μιμείται την κυκλώπεια τοιχοδομία; Υπάρχουν δύο βασικές θεωρίες σχετικά με την ίδρυση του ιερού. Σύμφωνα με τον Wright το ιερό ιδρύθηκε μέσα στα πλαίσια ανταγωνισμού μεταξύ των κοινοτήτων του Άργου⁴⁵. Από την άλλη η Antonaccio τοποθετεί την ίδρυση την περίοδο που το Άργος μετά την καταστροφή της Ασίνης είχε επιβληθεί στην Αργολίδα⁴⁶. Κατά τον Wright η θέση του Ηραίου συνδέεται με τους κοντινούς μυκηναϊκούς τάφους αλλά και με τα λείψανα ΥΕ εγκατάστασης ακριβώς στα νότια όρια του ανδρήρου του περίπτερου ναού (εικόνα 3). Οι τάφοι βρίσκονται στα βορειοδυτικά του ιερού. Είναι αποδεκτό από τους περισσότερους μελετητές ότι η ηρωολατρεία ήταν ένα μέσον νομιμοποίησης της κατοχής γης και άσκησης εξουσίας από μια ομάδα ανθρώπων. Έτσι θεωρώντας οι Αργείοι τους νεκρούς ως τους προγόνους-ήρωες τους, διεκδικούσαν και την περιοχή. Η Antonaccio διαφωνεί καθώς δεν αναγνωρίζει ηρωολατρεία σε όλους τους τάφους⁴⁷. Μπορούμε να συνδέσουμε τη λατρεία στους θαλαμωτούς Μυκηναϊκούς τάφους με αυτή της Ήρας; Η Ήρα θα μπορούσε ως προστάτιδα του Άργου να γίνει και προστάτιδα των ηρώων του. Κατά τον Wright τα αφιερώματα ήταν όμοια με αυτά του Ηραίου. Η Antonaccio δεν πείθεται καθώς θεωρεί ελάχιστα τα αφιερώματα στους τύμβους. Επίσης απορρίπτει το ενδεχόμενο να αντιστοιχούν τάφοι σε συγκεκριμένους ήρωες καθώς ούτε κάποια επιγραφή το επιβεβαιώνει, ούτε συγκεκριμένα αναθήματα υπάρχουν. Το επιχείρημα της αυτό ισχυροποιεί το γεγονός ότι δεν υπάρχει κάποια αναφορά αρχαίας πηγής. Σύμφωνα με τον Osborne η σύνθεση της κοινωνικής δομής στη ευρύτερη περιοχή της Αργολίδος έκανε αναγκαία μια τέτοια στρατηγική κίνηση⁴⁸. Το ότι η λατρεία στους τάφους είναι σύγχρονη με την αρχή της λατρείας στο Ηραίον προκαλεί ερωτηματικά. Για τον Wright δεν αποτελεί πρόβλημα καθώς

⁴⁴ Strom 1992, 41.

⁴⁵ Wright 1982, 1997-200.

⁴⁶ Antonaccio 1992, 104-105.

⁴⁷ Antonaccio 1992, 99.

⁴⁸ Osborne 2000, 166-167.

θεωρεί ότι οι τάφοι θα ήταν γνωστοί από τις αρχές του 8^{ου} αιώνα π.Χ. και ότι μόνο όταν στο Άργος ξεκινούν οι διεργασίες στα τέλη του 8^{ου} αιώνα π.Χ. αρχίζει η προσφορά αφιερωμάτων. Από τους πενήντα, οι δεκατρείς δέχτηκαν προσφορές λατρείας αυτό είναι που κάνει τον Kelly να αμφιβάλει κατά πόσο ήταν γνωστοί τότε όλοι οι τάφοι⁴⁹. Η Antonaccio συνεχίζει απορρίπτοντας τη θέση του Wright. Συμφωνεί με τον Kelly ότι οι αρχές του 8^{ου} ήταν πολύ νωρίς ακόμα για αυτές τις διεργασίες. Οι Antonaccio και Kelly θεωρούν ως το σημαντικότερο λόγο για τη επιλογή, τη γεωγραφική της θέση. Το ύψωμα στο οποίο κείται το Ηραίο δεν είναι τυχαίο⁵⁰. Στους πρόποδες του απλώνεται η γόνιμη αργολική πεδιάδα, δίνοντας την εντύπωση της επιβολής του ιερού σε όλη της την έκταση. Το ίδιο το έργο της κατασκευής του ανδρήρου αποτελεί μια πολιτική κίνηση. Ήταν μια διακήρυξη της ηρωικής καταγωγής των Αργείων. Εφόσον δεν υπήρχαν μνημειακά μυκηναϊκά τείχη οι ιδρυτές κατασκεύασαν ένα άνδρηρο το οποίο τα μιμούνταν. Η λατρεία των θαλαμωτών ταφών, σε συνδυασμό με την ίδρυση ενός ιερού το οποίο βρισκόταν σε μια θέση που συμβόλιζε την κυριαρχία επί των υποκείμενων εδαφών και που αποτελούνταν από διακήρυξη της ταυτότητας και των προθέσεων της πόλης του Άργους. Πώς όμως σχετίζεται με όλα αυτά το δεύτερο μικρό ιερό που βρίσκεται βορειοδυτικά του Ηραίου; Κατά τον Wright το ιερό αυτό, που επίσης ανήκει στην Ήρα, οργανώνει την λατρεία των γύρω μυκηναϊκών ταφών. Η Antonaccio θεωρεί το άνδρηρο αυτό ως προκάτοχο του Ηραίου. Μάλιστα αναφέρει ότι με αυτόν τον τρόπο οι Αργείοι θέλησαν να δηλώσουν την κυριαρχία τους στην περιοχή. Όμως αυτή η παραδοχή είναι προφανέστατα λαθεμένη καθώς όπως ο αναφέρει Μαζαράκης Αινιάν η λατρεία στο Ηραίο ανάγεται στο α' μισό του 9^{ου} αιώνα και δεν θα ήταν δυνατό να είχε μεταφερθεί για μια περίοδο διακοσίων περίπου ετών (η Antonaccio χρονολογεί γύρω στο 650 το παλαιό άνδρηρο)⁵¹. Το δεύτερο άνδρηρο πιθανόν να φιλοξενούσε ένα βωμό και να λειτουργούσε ως βοηθητικός χώρος για συγκεκριμένες τελετουργίες. Αν το εντάξουμε στο ευρύτερο πνεύμα της εποχής θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι κάποια ομάδα ελίτ προσπάθησε να δώσει το παρόν της μέσα από ένα μικρότερο άνδρηρο⁵². Το ιερό της Ήρας αποτέλεσε συνδυαστικό κρίκο καθώς όλοι οι γειτονικοί πληθυσμοί έβρισκαν έναν κοινό χώρο να ασκήσουν την κοινή τους λατρεία. Με αυτόν τον τρόπο οι Αργείοι επιδείκνυαν την ισχύ τους στην Αργολίδα. Είτε το μνημειακό άνδρηρο κατασκευάστηκε πριν από την επιβολή του Άργους είτε μετά από αυτή δεν παύει να είναι ένα έργο που εκφράζει την ανάγκη επιβίωσης και επιβολής του. Το Άργος επιβεβαιώνει άλλωστε σε τακτά χρονικά διαστήματα την κατοχή του ιερού τελώντας τις λατρευτικές πομπές που ξεκινούν από το Άργος. Είναι γνωστό το ιστορικό επεισόδιο σύμφωνα με το οποίο ο Κλεομένης υπέταξε αυτόματα το Άργος όταν κατέκτησε το Ηραίο διώχνοντας τους ιερείς, τελώντας πομπή και θυσία⁵³. Αυτό αποδεικνύει πόσο σημαντική είναι η κατοχή ενός ιερού σαν αυτό του Ηραίου σε μια περιοχή σαν αυτή της Αργολίδος.

Αρχιτεκτονική εξέλιξη του ιερού

Το ιερό αποτελείται από δύο κυρίως άνδρηρα. Στα βόρεια το ανώτερο άνδρηρο κατασκευάστηκε πιθανόν περίπου το 700 π.Χ. ενώ το κατώτερο μέσα στον 7^ο αιώνα π.Χ.. Πάνω στο παλαιό πλάτωμα το οποίο χαρακτηρίζεται από την ψευδοκυκλώπεια

⁴⁹ Wright 1982, 199-200.

⁵⁰ Wright 1982, 199-200.

⁵¹ Mazarakis Ainian 1997, 158.

⁵² Polignac 2000, 197-198

⁵³ Polignac 2000, 122.

του τοιχοδομίας, σώζεται μόνο ένα κομμάτι του νότιου στυλοβάτη του αρχαϊκού ναού, μήκους περίπου 14,5 μ. Στο δεύτερο άνδηρο σώζονται τα ίχνη του κλασσικού ναού στο κέντρο του πλατώματος και δύο αρχαϊκών στοών στα βόρεια και στα βορειοανατολικά. Το μεσαίο αυτό επίπεδο αν και οργανώθηκε καλύτερα από τα τέλη του 7^{ου} αιώνα βρισκόταν σε χρήση πιθανότατα από τα τέλη του 8^{ου} αιώνα π.Χ. λόγω της παρουσίας του βωμού. Στα ανατολικά τοποθετείται το λεγόμενο τελεστήριο, ένα μονόχωρο κτίσμα με τρεις κιονοστοιχίες οι οποίες διαμορφώνουν τον χώρο σε τέσσερα κλίτη. Ένα τρίτο επίπεδο σχηματίστηκε νότια από αυτό του κλασσικού ναού με την κατασκευή μιας επιβλητικής στοάς και μιας κλίμακας περί τα μέσα του 5^{ου} αιώνα π.Χ. Η κλίμακα, κατασκευασμένη σε μνημειακές διαστάσεις, καλύπτει κατά μήκος τη στοά και συνεχίζει από το πέρας της αρκετά μέτρα στα ανατολικά. Το δυτικό τμήμα της κλίμακας οδηγεί στη στοά ενώ το ανατολικό της κομμάτι στο μεσαίο άνδηρο. Στα δυτικά του επιπέδου βρισκόταν ένα περίκεντρο κτίσμα του 6^{ου} αιώνα π.Χ., τετράγωνης κάτοψης, το οποίο χαρακτηρίζεται ως εστιατόριο. Ο κλασσικός βωμός βρίσκεται στο νοτιοανατολικό τμήμα του μεσαίου ανδρήρου. Στα ανατολικά όλου αυτού του συγκροτήματος βρίσκονται τα ρωμαϊκά λουτρά και το ελληνιστικό γυμνάσιο. Η πρόσβαση στο ανώτερο άνδηρο γινόταν μέσω μιας ράμπας στα ανατολικά. Μια δεύτερη ράμπα ξεκινούσε από το βόρειο όριο του μεσαίου πλατώματος (ανάμεσα από τις δύο στοές) και ακολουθώντας την νοτιοδυτική γωνία του παλαιού ανδρήρου κατέληγε στην ανατολική του πλευρά. Πιθανόν η κατασκευή της να είχε άμεση σχέση με αυτή του πλατώματος καθώς ο αναλημματικός τοίχος που την στηρίζει είναι κτισμένος επίσης σύμφωνα με την ψευδοκυκλώπεια τοιχοδομία. Κατά τον 5^ο αιώνα η είσοδος βρισκόταν δυτικά του μεσαίου ανδρήρου. Ο δρόμος που οδηγούσε στο ιερό θα ξεκινούσε από το Άργος και κατέληγε σε όλες τις διόδους.

Το πρώτο άνδηρο είναι μνημειακό τόσο λόγω των διαστάσεων του όσο και λόγω της ψευδοκυκλώπειας τοιχοποιίας του (εικόνα 4). Οι διαστάσεις του είναι 55,8 × 34,4 μ και έχει ύψος 3,25 μ. Αποτελείται από τεράστιους λιθόπλινθους, μήκους 6 μ., των οποίων η επιφάνεια είναι αδρά δουλεμένη. Αρχικά, ισοπεδώθηκε το τμήμα αυτό του λόφου έτσι ώστε να διαμορφωθεί το κατάλληλο επίπεδο για την κατασκευή του ανδρήρου. Η επιφάνεια του ανδρήρου ήταν επενδυμένη με ένα στρώμα μικρότερων ακανόνιστων λίθινων πλακών. Ο στυλοβάτης είναι κτισμένος εν μέρει πάνω σε αυτό το επίπεδο και εν μέρει πάνω στον φυσικό βράχο.

Η χρονολόγηση του ανδρήρου αποτέλεσε ένα ζήτημα που πυροδότησε πολλές συζητήσεις μεταξύ των ερευνητών. Είναι πολύ σημαντικό να προσδιοριστεί το πότε οικοδομήθηκε καθώς τότε θα γνωρίζουμε τουλάχιστον πότε δόθηκε αυτό το τόσο δυναμικό παρόν από την κοινότητα που το κατασκεύασε. Οι απόψεις σχετικά με το θέμα αυτό ποικίλουν. Ο Baumbach αναφέρει τις απόψεις μελετητών οι οποίοι υποστήριζαν ότι το σύστημα οικοδόμησης είναι το περίφημο κυκλώπειο επομένως ανάγουν την κατασκευή του στην μυκηναϊκή περίοδο⁵⁴. Ο J.C. Wright υποστήριξε πως το άνδηρο μοιάζει μεν με μυκηναϊκό αλλά δεν είναι. Πρόκειται για το λεγόμενο ψευδοκυκλώπειο σύστημα, το οποίο εμφανίζεται στα πρώιμα ιστορικά χρόνια και ξεχωρίζει καθώς η τοιχοδομία του στιλιστικά και τεχνικά είναι λιγότερο προσεγμένη σε σύγκριση με την επιβλητική κυκλώπεια⁵⁵. Προτείνει, λοιπόν, ως χρονολογία κατασκευής τα τέλη του 8^{ου} αιώνα π.Χ. Τα ευρήματα που ήρθαν στο φως κατά την διάρκεια των ανασκαφών, μπορούν ίσως να μας δώσουν κάποιες ασφαλείς πληροφορίες. Ο Blegen έσκαψε δοκιμαστικές τομές στα Ανατολικά και στα Δυτικά άκρα του ανδρήρου⁵⁶. Τα ευρήματα ήταν φτωχά. Λίγα από αυτά ανήκαν στην ΥΕ

⁵⁴ Baumbach 2004, 76-77.

⁵⁵ Wright 1982, 191-193.

⁵⁶ Blegen 1937, 19. Βλ. και Antonaccio 1992, 91-96.

περίοδο ενώ στην πλειονότητά τους ήταν γεωμετρικά. Από τομές πάνω στο άνδρηρο και στο Νότιο αναλημματικό του τοίχο, όπως και ανάμεσα από τους λιθόπλινθους τα όστρακα ήταν πάλι ως επί το πλείστον γεωμετρικά. Ο Wright θεώρησε ότι εφόσον τα όστρακα βρέθηκαν σε μεγάλο βάθος ανάμεσα από τους λιθόπλινθους ήταν γεωμετρικά, δεν θα μπορούσαν να εισχωρήσουν ως εκεί μετά την κατασκευή του ανδρήρου. Την αντίρρηση του εξέφρασε ο Plommer⁵⁷. Θεωρεί αναξιόπιστα τα στοιχεία του Blegen καθώς δεν αποτυπώθηκε ούτε η στρωματογραφία ούτε δόθηκαν τα ακριβή βάθη των τομών. Ο Drerup επίσης δεν δέχεται την κεραμική που συλλέχθηκε από το άνδρηρο για την χρονολόγηση του⁵⁸. Ανάγει την οικοδόμηση του ανδρήρου σχεδόν σύγχρονη με αυτή του ναού στις αρχές του 7^{ου} αιώνα π.Χ. Για το Mallwitz ο ναός και το άνδρηρο αποτελούν οικοδομική μονάδα χαρακτηριστική από τα μέσα του 7^{ου} αιώνα π.Χ.⁵⁹. Ο Tomlinson υποστηρίζει ότι η κατασκευή έγινε κατά την περίοδο από τα τέλη του 8^{ου} αιώνα ως στις αρχές του 7^{ου} αιώνα π.Χ.⁶⁰. Η εμφάνιση κεραμικής στο παλαιό άνδρηρο ξεκινά κατά την ΜΓ περίοδο⁶¹. Για τον Baumbach αποτελεί την πρώτη ασφαλή ένδειξη λατρευτικής δραστηριότητας⁶². Από τα τέλη της ΜΓ περιόδου παρουσιάζεται ραγδαία αύξηση στον αριθμό των αναθηματικών περονών. Το ότι αποτελούν αναθήματα μας το επιβεβαιώνει το μέγεθος τους (40-70 εκ. μήκος), καθώς ήταν τεράστιες και πρακτικά δεν μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν. Είναι όμως γνωστό ότι προορίζονταν ως αναθήματα και ίσως να χρησιμοποιούνταν για τα ενδύματα του λατρευτικού αγάλματος της θεάς⁶³. Στα τέλη του 8^{ου} αιώνα την αύξηση των περονών και της κεραμικής ακολουθούν και άλλα αντικείμενα όπως σφραγίδες αργειακές, πόρπες, χάλκινα ειδώλια, περιάπτα καθώς και εισαγωγές από την ανατολή. Η ύπαρξη ιερού ήταν αυτή την περίοδο αδιαμφισβήτητη. Αυτό όμως που δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε αν υπήρχε κάποια πρωιμότερη μορφή λατρείας στο χώρο αυτό. Μόνο υποθέσεις μπορούν να διατυπωθούν σχετικά με αδιάσπαστη λατρεία από την ΥποΜ ή ΠΓ περίοδο⁶⁴. Ο Strom δεν αποκλείει η λατρεία στο Ηραίο να ήταν συνέχεια της ύστερομυκηναϊκής οικιακής λατρείας στη θέση αυτή⁶⁵. Άλλωστε θεωρεί ότι η παλαιότερη κεραμική που βρέθηκε δεν είναι της ΜΓ Π περιόδου αλλά πρωιμότερη. Ο Coldstream τοποθετεί την ίδρυση της λατρείας στον 8^ο αιώνα π.Χ.⁶⁶. Σε αυτό που συμφωνούν όλοι οι μελετητές είναι ότι η ΥΓ κεραμική του ανδρήρου μας προσφέρει ένα *terminus post quem* για την κατασκευή του⁶⁷.

Ο αρχαϊκός ναός της Ήρας ήταν κτισμένος πάνω στο άνδρηρο. Τα μοναδικά υπολείμματα του ναού που σώζονται είναι ένα μικρό τμήμα του στυλοβάτη πάνω στον οποίο σώζονται ίχνη της περιμετρικής κιονοστοιχίας (εικόνα 5). Η χρονολόγηση του ναού αποτέλεσε άλλο ένα σημείο διαφωνίας. Ήταν μεγάλη η χρονική απόσταση μεταξύ της κατασκευής του ανδρήρου και του ναού; Αν το άνδρηρο ανάγεται στα τέλη του 8^{ου} αιώνα π.Χ. και ο ναός στο β' μισό του 7^{ου} αιώνα π.Χ. τότε τι μεσολάβησε; Σύμφωνα με τη θεωρία του Α. Μαζαράκη Αινιάνος ένα τέτοιο μνημειακό ανάλημμα δεν θα μπορούσε παρά να δεχτεί ένα μνημειακό ναό (εικόνα 6)⁶⁸. Ο ναός θα

⁵⁷ Plommer 1984, 183-184. Βλ. και Antonaccio 1992, 91-96.

⁵⁸ Drerup 1969, 57-59. Βλ. και Wright 1982, 188.

⁵⁹ Mallwitz 1981, 634. Βλ. και Antonaccio 1992, 96.

⁶⁰ Tomlinson 1972, 232.

⁶¹ Billot 1997, 14-15.

⁶² Baumbach 2004, 76-77

⁶³ Foley 1988, 138-140.

⁶⁴ Billot 1997, 12-14.

⁶⁵ Strom 1988, 174-176.

⁶⁶ Coldstream 1997,

⁶⁷ Mazarakis Ainian 1997, 157.

⁶⁸ Mazarakis Ainian 1997, 158.

μπορούσε να είχε οικοδομηθεί στις αρχές του 7^{ου} αιώνα π.Χ. Η απουσία κεραμιδιών θα ήταν δυνατόν να συνηγορήσει υπέρ μιας πρώιμης χρονολόγησης του πρώτου ναού. Βέβαια δεν αποκλείεται το ενδεχόμενο να μην αναφέρθηκαν κατά την δημοσίευση των ανασκαφών. Η Bergquist θεωρεί ότι ένας μικρός ναός, πιθανόν εν παραστάσι, να προηγήθηκε του αρχαϊκού ναού⁶⁹. Σύμφωνα με την άποψη της ο περίπτερος ναός τοποθετείται στο β' μισό του 6^{ου} αιώνα.. Η μεγάλη χρονική απόσταση ανάμεσα στη κατασκευή του ανδῆρου και του ναού προϋποθέτει συνεπώς ένα πρώιμο λατρευτικό κτίσμα στο μεσοδιάστημα αυτό. Την θέση της προσπαθεί να ενισχύσει με ένα όχι τόσο ισχυρό επιχείρημα⁷⁰. Στα ανατολικά του ιερού βρέθηκε ένας αποθέτης στον οποίο είχαν απορριφθεί στα μέσα του 6^{ου} αιώνα αναθήματα. Η Bergquist τον συνδέει με την κατασκευή του περίπτερου ναού. Θεωρεί ότι προετοίμασαν το χώρο καθαρίζοντας τον από τα αναθήματα ώστε να κτιστεί ο περίπτερος ναός. Ωστόσο τέτοιου είδους λάκκοι απόρριψης είναι κάτι συνηθισμένο καθώς όλα τα ιερά κατά περιόδους τα καθαρίζονταν από τα αναθήματα τα οποία είχαν φθορές ή ήταν κατεστραμμένα, τα οποία στη συνέχεια τα συγκεντρώνονταν σε λάκκους. Ένα δεύτερο επιχείρημά της στηρίζεται στα λείψανα το στυλοβάτη, ο οποίος είναι εν μέρει κτισμένος πάνω στη πλακόστρωση που αρχικά κατασκευάστηκε για τις ανάγκες ενός πρωιμότερου μικρότερου ναού. Ο αρχαϊκός ναός δε θα ήταν επιμήκης και οι κίονες του θα ήταν λίθινοι. Ο Καλπαξής απορρίπτει τις θέσεις της Bergquist και τοποθετεί τον αρχαϊκό ναό στον πρώιμο 7^ο αιώνα π.Χ. Διαφωνεί και με την θεωρία του Tomlinson ο οποίος υποστηρίζει ότι ο ναός είχε δύο οικοδομικές φάσεις. Κατά την πρώτη στις αρχές του 7^{ου} αιώνα π.Χ. θα ήταν μικρός σε διαστάσεις και η κατασκευή του δεν θα ήταν στερεή λόγω των ωμοπλίνθινων τοίχων και της αχυρένιας στέγης. Στη δεύτερη φάση του ο ναός γίνεται πιο επιβλητικός με την προσθήκη ενός πτερού. Αναφέρει ότι τα θεμέλια του τοίχου δεν ήταν τόσο καλοφτιαγμένα όπως αυτά της περιμετρικής κιονοστοιχίας. Σύμφωνα με τον Wright ο ναός κατασκευάστηκε κατά την περίοδο 650-625 π.Χ.⁷¹ Σημειώνει τρία βασικά χαρακτηριστικά του, τα οποία εμφανίζονται και σε άλλους σύγχρονους ναούς. Ο ναός εδράζεται πάνω σε μια απλή κρηπίδα, η οποία αποτελείται από μία μόνο στρώση πλακόστρωσης. Η κάτοψη του σηκού είναι επιμήκης όπως σε άλλους ναούς της περιόδου. Τρίτον, η χαρακτηριστική διαμόρφωση των άκρων των λιθόπλινθων του στυλοβάτη σχήματος U που χρησίμευε για την ανύψωση και την τοποθέτηση τους. Όλα αυτά, κατά τον Wright, είναι αρκετά σημαντικά ώστε να απορρίψει μια πρώιμη χρονολόγηση του ναού και να υποστηρίξει την αντικατάσταση ενός μικρότερου ναού από τον αρχαϊκό. Ο Παπαχατζής θεωρεί ότι η λατρεία τελούνταν πριν από τη κατασκευή του περίπτερου ναού (κατά το α' τέταρτο του 7^{ου}) σε ένα υπαίθριο ιερό το οποίο αποτελούνταν από έναν περίβολο και έναν βωμό⁷². Για την ύπαρξη ενός ναού πρωιμότερου διατυπώθηκαν θεωρίες από τον Wright, τον Καλπαξή και την Billot⁷³. Τόσο ο Wright όσο και η Bergquist συμφωνούν ότι ο ναός τον οποίο αντικατέστησε ο αρχαϊκός θα ήταν σαν αυτόν που εικονίζει το γνωστό υπογεωμετρικό πήλινο ομοίωμα που βρέθηκε στο ιερό. Η αντίρρηση της Billot και των περισσότερων μελετητών έγκειται στο ότι το μοντέλο αυτό μάλλον αναπαριστούσε έναν οίκο και όχι έναν πρώιμο ναό. Η ύπαρξη στρωμάτων καμένου χώματος και καμένου ασβεστόλιθου πάνω στο άνδηρο είναι αποδεκτή. Ο Wright σύμφωνα με τα στοιχεία του Tilton αναφέρει ότι πάνω από την πλακόστρωση του ανδῆρου υπάρχει ένα στρώμα μαύρου

⁶⁹ Bergquist 1967, 19-20.

⁷⁰ Βλ. κριτική από Tomlinson 1972, 234-235.

⁷¹ Wright 1982, 188-189.

⁷² Παπαχατζής 1978, 86.

⁷³ Wright 1982, 191. Βλ. και Kalpaxis 1976, 44, Billot 1997, 65-70

χώματος καμένου το οποίο περιείχε και ξυλάνθρακες⁷⁴. Από πάνω ακολουθούσε το στρώμα του ασβεστόλιθου. Όλα αυτά τα στοιχεία, σύμφωνα με τον ίδιο μελετητή, αποτελούν πιθανότατα το δάπεδο του σηκού και το έδαφος έξω από το σηκό. Επιπλέον στα δύο αυτά στρώματα βρέθηκαν μεταλλικά λειωμένα αντικείμενα καθώς και καμένη κεραμική. Επιπλέον, κάτω από αυτό το στρώμα με τα μαύρα χρώματα υπήρχε ένα άλλο, κοκκινωπό και επίσης πυρακτωμένο, το οποίο ίσως σχηματίστηκε από τις καμένες ωμοπλίνθινους της ανωδομής του ναού⁷⁵. Η Billot θέτει ένα εύλογο ερώτημα. Αν το στρώμα του ασβεστόλιθου αποτελεί το δάπεδο του σηκού τότε πως εξηγούνται τα δύο καμένα στρώματα που έπονται; Πρόκειται για λείψανα ενός παλαιότερου ναού; Είναι αρκετό αυτό για να δεχτεί κανείς ένα τέτοιο επιχείρημα; Δυστυχώς τα λείψανα στον παλαιό άνδηρο δεν μας βοηθούν να καταλήξουμε σε κάποιο ασφαλές συμπέρασμα. Παρόλα αυτά θεωρώ ότι ένας μικρότερος ναός δεν θα μπορούσε να ήταν η πρώτη επιλογή για τους κατασκευαστές του ανδρήρου.

Η κάτοψη του ναού δεν μπορεί να αποκατασταθεί με σιγουριά. Ο ακριβής αριθμός των κίωνων του πτερού και η ύπαρξη οπισθόδομου ή αδύτου αποτελούν αντικείμενα διαφωνίας. Ο ναός θα περιελάμβανε ένα πρόναο με δύο κίονες εν παραστάσι. Οι διαστάσεις του σηκού θα ήταν 36,5 x 8,5μ ή 36,3 x 10 μ.⁷⁶ Η διαδικασία αποκατάστασης του ναού είναι πολύπλοκη. Οι κίονες του πτερού, δηλαδή πόσοι είναι σε κάθε πλευρά και ποια είναι η αξονική τους σχέση, σχετίζονται άμεσα με την αποκατάσταση αδύτου ή οπισθόδομου και των διαστάσεων τους⁷⁷. Η ύπαρξη ενός βόθρου (εφόσον είναι αποδεκτός αυτός ο χαρακτηρισμός) και μιας λίθινης κατασκευής στα δυτικά, η οποία χαρακτηρίζεται ως βάση (ενός λατρευτικού αγάλματος ή βωμού), αποτελούν επιπλέον στοιχεία στη συζήτηση αυτή. Σε γενικές γραμμές μπορούμε να αναφερθούμε στις δύο βασικές εναλλακτικές αποκαταστάσεις του ναού. Κατά την πρώτη το δυτικό τμήμα του ναού θα αποτελούνταν από τον οπισθόδομο(εικόνα 7). Ο τοίχος που θα τον διαχώριζε από σηκό θα βρισκόταν ανάμεσα στη βάση και τον βόθρο, ο οποίος δεν βρισκόταν τυχαία εκεί. Εάν ο ναός διέθετε άδυτο τότε ο τοίχος θα περνούσε πάνω από τμήμα του βόθρου (εικόνα 8). Στην περίπτωση αυτή ο βόθρος θα ήταν ένα δευτερεύον στοιχείο της όλης κατασκευής.

Σύμφωνα με τον Καλπαξή το πτερό θα αποτελούνταν από 6 x 14 κίονες ή 5 x 11 κίονες (στην περίπτωση που ο βωμός βρισκόταν πάνω στο άνδηρο) και στην κάτοψη περιελάμβανε ένα άδυτο⁷⁸. Σύμφωνα με μια άλλη εκδοχή ο ναός αποκαθιστάται με ξύλινη περιμετρική κιονοστοιχία η οποία στις μακριές πλευρές είχε 14 κίονες και 6 στις στενές, επιπλέον περιλαμβάνει μαζί με το σηκό έναν πρόναο και έναν οπισθόδομο⁷⁹. Ο Strom αποκαθιστά μια περίπτωση με 5 x 13 κίονες, σηκό και έναν βαθύ οπισθόδομο, ο οποίος θα περιλαμβάνει και τον βόθρο αλλά και τη λίθινη βάση⁸⁰. Το μήκος του σηκού θα είναι 33 μ., θα είναι δηλαδή εκατόμπεδος. Ο Καλπαξής σημειώνει δύο πολύ ενδιαφέρουσες σκέψεις σχετικά με το πλάτος του ναού και με την λεγόμενη βάση⁸¹. Αν λοιπόν, το πτερό έφερε 6 κίονες στις στενές πλευρές τότε ο Βόρειος στυλοβάτης θα έστεκε ακριβώς στο βόρειο όριο του ανδρήρου. Ακόμη όμως και να ισχύει κάτι τέτοιο δεν είναι δυνατόν να απορρίψουμε την

⁷⁴ Wright 1982, 189

⁷⁵ Kalpaxis 1976, 45-46

⁷⁶ Gruben 2000, 119.

⁷⁷ Billot 1997, 57-79.

⁷⁸ Kalpaxis 1976, 42-45.

⁷⁹ Billot 1997, 19.

⁸⁰ Strom 1988, 182.

⁸¹ Kalpaxis 1976, 44-45.

εναλλακτική εκδοχή των 6 κίωνων. Η βάση, μάλλον θα ήταν γέμισμα κάτω από το δάπεδο του σηκού, το οποίο πρέπει να βρισκόταν 45 εκ. πάνω από την επιφάνεια του ανδῆρου και η βάση δεν θα έχει τόσο μεγάλο ύψος⁸². Πιθανόν όμως η πραγματική βάση να βρισκόταν ακριβώς πάνω από αυτό το σημείο. Ο στυλοβάτης πιθανώς κατασκευάστηκε αποκλειστικά για τον αρχαϊκό ναό και οι διαστάσεις του θα ήταν 47 x 18,5 μ.. Αυτό που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι οι αριθμημένοι λιθόπλινθοί του που λειτουργούσαν ως οδηγοί κατά την τοποθέτησή τους. Πάνω του υπάρχουν ίχνη ελαφρών κοιλοτήτων κυκλικού σχήματος. Είναι τα σημάδια των κίωνων του περού που έστεκαν κάποτε εδώ. Οι κοιλοότητες αυτές, την περίοδο που έστεκε ο ναός, θα συγκέντρωναν νερό και υγρασία. Αυτό θα ήταν ιδιαίτερα καταστρεπτικό για τους ξύλινους κίονες οι οποίοι θα αποσαθρώνονταν πολύ γρήγορα. Το πρόβλημα αυτό θα λυνόταν αν οι κίονες πατούσαν πάνω σε λίθινες βάσεις οι οποίες βρισκόταν πάνω στον στυλοβάτη. Το ότι οι κίονες ήταν ξύλινοι επιβεβαιώνεται από τις μεταξύ τους αποστάσεις και από την διάμετρο τους. Τα μεταξόνια (3,5μ) είναι πολύ μεγαλύτερα σε σχέση με τους κίονες (διάμετρος 0,8μ) κάτι που υποδηλώνει ότι η ανωδομή ήταν ελαφριά. Ο Wright αναφέρει ότι η περίπτωση του ναού αποτελούνταν από λίθινους κίονες⁸³. Την θέση του στηρίζει πάνω σε ένα θραύσμα σφονδύλου αράβδωτου κίονα που βρέθηκε και τον αποδίδει στον ναό. Έχει 0,78 μ διάμετρο (όσο δηλαδή θα είχε και ένας ξύλινος) και ταιριάζει με τα ίχνη του στυλοβάτη. Ο σφόνδυλος σώζει μια αύλακα σχήματος U για την ανέκλυση και την τοποθέτηση του και ταιριάζει με τα αντίστοιχα των λιθόπλινθων του στυλοβάτη. Κοινό στοιχείο με τον στυλοβάτη είναι και το υλικό του σφονδύλου, δηλ. ο κοκκινωπός ασβεστόλιθος⁸⁴. Η επιφάνεια του στυλοβάτη δεν είναι κατάλληλα διαμορφωμένη ώστε να δεχτεί έναν ξύλινο κίονα. Επιπλέον με την προσθήκη των υπολοίπων σφονδύλων θα σχηματιζόταν ένας κίονας με την χαρακτηριστική μείωση προς τα πάνω. Παρόλα αυτά δεν είναι αποδεκτό από όλους τους μελετητές ότι ο σφόνδυλος ανήκει στο ναό. Ωστόσο, το ενδεχόμενο να αντικαταστάθηκαν κάποια στιγμή οι κίονες με λίθινους δεν μπορεί να αποκλειστεί. Παράλληλα παραδείγματα των αρχών του 7^{ου} αιώνα π.Χ. είναι ο αρχαϊκός ναός στον Ορχομενό και ο περίτερος ναός της Ηρας στη Σάμο. Ο Tomlinson διατυπώνει μια άλλη θεωρία⁸⁵. Υποστηρίζει ότι ένας παλαιός ναός ενσωματώθηκε στο σηκό του αρχαϊκού ναού. Αναφέρει ότι ο σηκός του ναού είχε πιο ελαφρά θεμέλια σε σχέση με τον στέρεο στυλοβάτη. Κάποια στιγμή ο ναός ανακαινίστηκε με την προσθήκη ενός στυλοβάτη και μιας ξύλινης περιμετρικής κιονοστοιχίας. Η βάση του λατρευτικού αγάλματος και το ίδιο άγαλμα θα παρέμειναν στην ίδια θέση. Πιθανόν οι τοίχοι να ενισχύθηκαν, αν υπήρχε τέτοια ανάγκη. Με την προσθήκη του περού δόθηκε η δυνατότητα στους κατασκευαστές να αντικαταστήσουν την αχυροσκεπή με μια νέα ξύλινη στέγη, η οποία θα ήταν πιο στεγανή. Από το ερυθρό καμένο στρώμα το οποίο συζητήθηκε παραπάνω συμπεραίνεται ότι η ανωδομή ήταν κατασκευασμένη από ωμόπλινθους. Ο θριγκός και η στέγη ήταν από ξύλο. Η απουσία κεράμων ή η μη δημοσίευση τους δεν μας βοηθούν να αποκαταστήσουμε την στέγη του ναού.

Η ακριβής θέση του βωμού δεν έχει βρεθεί ακόμα. Μόνο υποθέσεις μπορούμε να κάνουμε στηριζόμενοι πάνω σε πρώιμα λείψανα. Το πιθανότερο είναι να μην έστεκε πάνω στο παλαιό άνδηρο αν και συνήθως στα ιερά οι βωμοί τοποθετούνταν στα ανατολικά των ναών⁸⁶. Δεν γνωρίζουμε αν υπήρχε κάποιος πρωιμότερος βωμός ή

⁸² Kalpaxis 1976, 44-45.

⁸³ Wright 1982, 190-191.

⁸⁴ Strom 1988, 184.

⁸⁵ Tomlinson 1972, 234-236.

⁸⁶ Sourvinou – Inwood 1993.

αν αυτός ήταν σε χρήση από την εγκαθίδρυση της λατρείας ως τους πρώτους κλασσικούς χρόνους. Ενδιαφέρον εύρημα αποτελούν μια σειρά αρκετά λεπτών στρώματων τα οποία περιέχουν αποτεφρωμένα οστά και καμένα αντικείμενα της Γ περιόδου⁸⁷. Τα στρώματα αυτά τοποθετούνται στα δυτικά του μεσαίου αναλήμματος. Χωρίς να απορρίπτεται η πιθανότητα να βρισκόταν ο ίδιος ο βωμός σε αυτή τη θέση, θεωρείται ότι είτε αυτά ήταν υπολείμματα των θυσιών που βρέθηκαν εκεί μετά από καθαρισμό του βωμού, είτε σχηματίστηκαν κατά την προετοιμασία του χώρου για την κατασκευή του κλασσικού ναού. Σύμφωνα με μια διαφορετική άποψη τα ερείπια του αρχαϊκού βωμού τοποθετούνται αλλού⁸⁸. Εντοπίζονται ως αναχώματα γύρω και κάτω από τον κλασσικό ναό. Κάποιοι μελετητές τα αξιολογούν ως ιδιαίτερα σημαντικά αυτά τα συσσωρευμένα στρώματα καθώς περιέχουν πολλά ευρήματα που χαρακτηρίζονται ως αναθήματα, με πιο αξιόλογα τα ειδώλια. Στα ανατολικά του δεύτερου ναού της Ήρας, στα νότια και νοτιοανατολικά του παλαιού ανδρήρου εντοπίστηκαν στρώματα με υπολείμματα στάχτης και αναθημάτων όλων των περιόδων⁸⁹. Τα αντικείμενα αυτά είναι από χαλκό (περόνες) και σίδηρο, κάποια από αυτά ήταν κοσμήματα από χρυσό και ασήμι, ενώ βρέθηκαν και χάντρες από άλλα υλικά (γυαλί, κεχριμπάρι) και σφραγίδες. Πιθανόν να τελούνταν θυσίες πριν την διαμόρφωση του μεσαίου αναλήμματος σε κάποια προεξοχή δίπλα στα λείψανα της Εποχής του Χαλκού ακριβώς κάτω από το παλαιό άνδρηρο. Γενικά σε όλο το μεσαίο επίπεδο βρέθηκαν σκορπισμένα στρώματα με αναθήματα και στάχτες. Τα ευρήματα που προκάλεσαν ιδιαίτερη εντύπωση ήταν οι οβελίοι που βρέθηκαν στα ανατολικά. Εκεί ο Blegen είχε αποκαλύψει μια μακρόστενη κατασκευή η οποία δεν είχε αξονική σχέση με την πρόσοψη του κλασσικού ναού. Στη θεμελίωση του βρέθηκαν όστρακα Γ και ΠρΓ. Ωστόσο, αυτό που οδηγεί στην υπόθεση ότι η κατασκευή θα ήταν δυνατόν να ταυτιστεί με βωμό είναι οι διαστάσεις της. Το μήκος φτάνει τα 21,5 μ ενώ το πλάτος 2,4 μ. Κατά την αρχαϊκή περίοδο είναι γνωστά παραδείγματα βωμών με τέτοιες διαστάσεις. Στην Ισθμία στα τέλη του 7^{ου} αιώνα π.Χ. ο βωμός που βρέθηκε ήταν 31 x 1,76 μ. Αυτή η τελευταία περίπτωση ήταν το έναυσμα για άλλον ένα κύκλο συζητήσεων⁹⁰. Οι Amandry και Kuhn συμφωνούν με τον δεύτερο να προσθέτει ότι αποτελούσε μάλιστα και το κέντρο της οικοδομικής οργάνωσης από τα αρχαϊκά έτη ως τον 5^ο αιώνα π.Χ. Πιθανόν τα ίχνη αυτά να ήταν τα θεμέλια του βωμού του 3^{ου} αιώνα π.Χ.⁹¹. Αντίθετη εμφανίζεται η Bergquist που προβληματίζεται με την βαθιά θεμελίωση και τις διαστάσεις της κατασκευής⁹². Θεωρεί ότι τα ίχνη αυτά μάλλον αντιπροσωπεύουν τα θεμέλια ενός αναλημματικού τοίχου, που φτιάχτηκε στις ανατολικές πλαγιές απότομες πλαγιές. Κάποιοι μελετητές δεν παίρνουν θέση στη συζήτηση αυτή καθώς θεωρούν ότι χρειάζονται συμπληρωματικές έρευνες⁹³. Ως τώρα το μεσαίο άνδρηρο είναι αυτό το επίπεδο που εμφανίζεται πιο κατάλληλο να φιλοξενήσει τον βωμό καθώς υπάρχει αρκετός ελεύθερος χώρος, και ήδη από τα τέλη του 7^{ου} αιώνα εντάχθηκε σε ένα ευρύτερο σχέδιο διαμόρφωσης με τάσεις για μνημειωτικότητα.

Πάνω στο παλαιό άνδρηρο δεν υπήρχαν άλλα κτίσματα πλην του ναού. Όλα τα οικοδομήματα που συνθέτουν το ιερό οικοδομήθηκαν στα δύο κατώτερα άνδρηρα (εικόνα 9). Τα περισσότερα από αυτά είναι στοές οι οποίες εξυπηρετούσαν όλες τις

⁸⁷ Billot 1997, 30.

⁸⁸ Billot 1997, 30.

⁸⁹ Billot 1997, 30-31

⁹⁰ Billot 1997, 32-33.

⁹¹ Billot 1997, 31

⁹² Bergquist 1967, 20.

⁹³ Billot 1997, 31

ανάγκες του ιερού. Λειτουργούν ως προθήκες αναθημάτων, ως στέγαστρα, ως αποθήκες. Υπάρχουν και πιο ιδιόμορφα κτίσματα όπως το εστιατόριο και το τελεστήριο. Αυτά που μας ενδιαφέρουν εν προκειμένω, είναι τα πρωιμότερα. Οι δύο βόρειες δωρικές στοές του μεσαιού ανδρήρου ανήκουν πιθανώς στον 7^ο αιώνα και το εστιατόριο στον 6^ο αιώνα.

Η παλαιότερη από τις δύο στοές είναι η βόρεια (εικόνα 10). Το μήκος της φτάνει τα 50 μ. ενώ το πλάτος της είναι 8,32 μ.. Ήταν ανοικτή με εσωτερική κιονοστοιχία. Η στοά ήταν κατασκευασμένη αρχικά σε κρηπίδα με ένα μόνο αναβαθμό. Μεταγενέστερα προστέθηκαν δύο ακόμη αναβαθμοί στην κρηπίδα. Η προσθήκη αυτή έγινε πιθανόν στο πλαίσιο μιας ανακαίνισης του χώρου και ίσως να θέλησαν με αυτόν τον τρόπο να την κάνουν πιο ανθεκτική⁹⁴. Το δυτικό τμήμα του κτιρίου είναι διαμορφωμένο σε πτέρυγα. Οι κάποιιοι μελετητές αποδίδουν στη στοά μια σειρά πρώιμων δωρικών κιονόκρανων⁹⁵. Ο Amandry αποδίδει και σφόνδυλους κίωνων τα οποία θα ανήκαν στην εσωτερική κιονοστοιχία. Η Bergquist διαφωνεί καθώς θεωρεί ότι οι σφόνδυλοι ούτε μεταξύ τους συνδέονται αλλά ούτε και με το κτίριο⁹⁶. Επιπλέον απορρίπτει την χρήση λίθινων κίωνων για μια τόσο πρώιμη στοά, το ίδιο ισχύει και για το βορειοανατολικό κτίσμα. Το πιθανότερο είναι ότι η πτέρυγα αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη⁹⁷. Η ανωδομή ήταν ξύλινη και η στέγη πιθανότατα ήταν δίρριχτη. Ο Καλπαξής αναφέρει την ύπαρξη υδρορροής στο πίσω μέρος του κτίσματος⁹⁸. Μέσα στο κτίριο βρέθηκαν ίχνη ενός συστήματος από λουτρά και δεξαμενές⁹⁹. Οι εγκαταστάσεις αυτές συνδέονται άμεσα με τελετουργικά δρώμενα¹⁰⁰. Κάτω από το κτίριο βρέθηκε θεμελίωση κτιρίου με διαφορετικό προσανατολισμό. Τόσο ο Καλπαξής όσο και ο Tomlinson χρονολογούν τη στοά στον 7^ο π.Χ. αιώνα¹⁰¹. Με βάση τα παραπάνω στοιχεία η Bergquist υποστηρίζει ότι οι στοές δεν ανήκουν στον 7^ο αλλά στον 6^ο π.Χ. αιώνα και πως οι κίονες είχαν μεταφερθεί εκεί από άλλα κτίσματα¹⁰². Ο Tomlinson από την άλλη για μια ακόμη φορά διαφωνεί μαζί της¹⁰³. Θεωρεί ότι οι στοές κατασκευάστηκαν τον 7^ο π.Χ. αιώνα. Πιστεύει πως στη περίπτωση που θα ίσχυε κάτι τέτοιο τότε το νότιο άνδρηρο που διαμορφώθηκε τον 7^ο αιώνα, θα ήταν άδειο. Εφόσον όμως το άνδρηρο υπήρχε και ήταν άδειο τότε για ποιο λόγο να κτίστηκε το εστιατόριο στα δυτικά; Επίσης απορρίπτει το επιχείρημα της, ότι οι δύο βόρειες στοές και η μεταξύ τους πλατφόρμα θα έφραζαν την δίοδο προς τον αρχαϊκό ναό. Θεωρεί ότι θα ήταν δυνατή η πρόσβαση και επιπλέον σημειώνει πως η σχέση ανάμεσα στην βορειοανατολική στοά και τον αρχαϊκό ναό θα είναι ίδια με αυτή που είχαν ο κλασικός ναός με τη νότια στοά.. Η Billot¹⁰⁴ ανάγει την κατασκευή της στον 6^ο αιώνα π.Χ., συμφωνώντας με τον Amandry ότι ένα από τα κιονόκρανα ανήκει σίγουρα στην Βόρεια στοά.. Ο Lauter επίσης την χρονολογεί στον 6^ο αιώνα π.Χ.¹⁰⁵.

Η δεύτερη αρχαϊκή στοά δέχτηκε τόσες αλλαγές στην αρχική της διαρρύθμιση ώστε με δυσκολία μπορούμε να αποκαταστήσουμε την αρχική της

⁹⁴ Lauter 1973, 175-176.

⁹⁵ Kalpaxis 1976, 84.

⁹⁶ Bergquist 1967, 21.

⁹⁷ Lauter 1973, 175-176

⁹⁸ Kalpaxis 1976, 85.

⁹⁹ Amandry 1952, 112-116.

¹⁰⁰ Guettel-Cole 1988, 164.

¹⁰¹ Kalpaxis 1976, 84-85. Tomlinson 1972, 237-238

¹⁰² Bergquist 1967, 21

¹⁰³ Tomlinson 1972, 237-238.

¹⁰⁴ Billot 1997.

¹⁰⁵ Lauter 1973, 175-176

μορφή. Είχε πλάτος 6,9 μ και μήκος περίπου 20,6 μ. Αρχικά, πιθανόν να ήταν κλειστή, με δύο παραστάδες να πλαισιώνουν τον τοίχο της πρόσοψης στην νοτιοδυτική και νοτιοανατολική του γωνία (εικόνα 11). Στο εσωτερικό υπήρχε κεντρική σειρά μονολιθικών κιόνων οι οποίοι προϋποθέτουν μονόκλινη στέγη. Η στοά αυτή όπως και η βόρεια εδράζεται σε απλό κρηπίδωμα. Κατά τον Amandry το αρχικό μήκος της στοάς ήταν μεγαλύτερο. Πότε όμως κατασκευάστηκε; Ο Amandry την χρονολογεί περίπου στα τέλη του 7^{ου} αιώνα π.Χ. ή στις αρχές του 6^{ου} αιώνα π.Χ. και μάλιστα την χαρακτηρίζει παλαιότερη της βόρειας στοάς. Μια άλλη εκδοχή παρουσιάζει τις δύο στοές να κατασκευάστηκαν πολύ αργότερα, κατά το β' μισό του 5^{ου} αιώνα π.Χ.¹⁰⁶. Ο Gruben αναφέρεται στις δύο στοές ως τις δύο πρωιμότερες δωρικές¹⁰⁷. Στις μεταγενέστερες αλλαγές η στοά απέκτησε μια κλίμακα η οποία εκτεινόταν κατά μήκος της στοάς και επεκτείνονταν ως το δυτικό άκρο της βόρειας στοάς. Οι βαθμίδες οδηγούσαν ως την πρόσοψη του νοτιοανατολικού κτίσματος όπου προστέθηκε και μια κιονοστοιχία. Η πλατφόρμα ανάμεσα στις δύο στοές απέκτησε μια κλίμακα η οποία συνδεόταν με αυτή της νότιας στοά. Τα μήκος της μειώθηκε αργότερα καθώς αφαιρέθηκε ένα τμήμα της στα ανατολικά. Από τις τροποποιήσεις που έλαβαν χώρα τόσο στο κτίριο αυτό όσο και στο μεσαίο άνδρηο γίνεται εμφανής μια ανάγκη για οργάνωση και οριοθέτηση του χώρου. Η κλίμακα μπροστά στη στοά και πάνω στην πλατφόρμα δίνει μια πιο μνημειακή εντύπωση. Οι δύο στοές που απέκλιναν λίγο μεταξύ τους με την προσθήκη αυτή ευθυγραμμίστηκαν και η βόρεια πλευρά του ανδρήου ενοποιήθηκε. Στα πρώιμα κλασικά χρόνια όλος ο χώρος προετοιμαζόταν για να δεχτεί τον κλασικό ναό ο οποίος ήταν ενταγμένος σε ένα ευρύτερο οικοδομικό πρόγραμμα¹⁰⁸. Η κατασκευή του νέου ναού δεν φαίνεται ότι συνδεόταν με την καταστροφή του παλαιού.

Στα δυτικά του μεσαίου ανδρήου κατασκευάστηκε το εστιατόριο(εικόνα 12). Πιθανώς να είναι ένα από τα πρωιμότερα κτίσματα αυτού του είδους καθώς κατασκευάστηκε στα τέλη 7^{ου} αιώνα π.Χ.¹⁰⁹. Γύρω από μια τετράγωνη περίστυλη αυλή διατάσσονται τρεις στοές κατά μήκος των τριών πλευρών ενώ στην τέταρτη πλευρά ανοίγονται τρία δωμάτια. Σε αυτά αποδεικνύεται ότι υπήρχαν από έντεκα ανάκλιτρα, τα οποία αποτελούνταν από λίθινους ορθοστάτες πάνω στους οποίους τοποθετούνταν ένα ξύλο που ήταν η βάση του στρώματος. Πιθανώς κατά την διάρκεια των εορτών να τοποθετούσαν ανάκλιτρα φορητά και στο εσωτερικό των στοών του κτιρίου. Το αν τα τρία δωμάτια αναλογούσαν στις τρεις δωρικές φυλές, των Υλλέων, των Δυμάνων και των Παμφύλων, δεν μπορούμε να το υποστηρίξουμε με βεβαιότητα¹¹⁰.

Ένα δεύτερο άνδρηο με ενδείξεις λατρείας βρέθηκε 700 περίπου μέτρα βορειοδυτικά από το Ηραιό. Σώζεται ένας ισχυρός αναλημματικός τοίχος ύψους 2 μ., διαστάσεων 12,5 x 8,5 μ. Πάνω στο άνδρηο δεν υπάρχει κανένα ίχνος κατασκευής. Στο κέντρο υπήρχε μια καμένη περιοχή με διάμετρο 1,20 μ. και βάθους 0,20 μ. Πιθανόν να πρόκειται για έναν βωμό τέφρας¹¹¹. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν τμήματα αντικειμένων από σίδηρο και χαλκό ενώ η κεραμική είναι πρωτοκορινθιακή. Από τα ευρήματα που ήταν διασκορπισμένα σε όλη την επιφάνεια η κεραμική είναι πιο άσχημα διατηρημένη. Στα βορειοανατολικά και νοτιοδυτικά βρέθηκε, σχετικά

¹⁰⁶ Bergquist 1967, 21

¹⁰⁷ Gruben 2000, 120.

¹⁰⁸ Lauter 1973, 175.

¹⁰⁹ Gruben 2000, 120.

¹¹⁰ Billot 1997, 34.

¹¹¹ Mazarakis Ainian 1997, 158.

στρωματογραφημένη, μεγάλη ποσότητα αφιερωμάτων¹¹². Το υλικό από το άνδρηρο είναι ενδιαφέρον. Μαρτυρεί ότι βρισκόταν σε χρήση από την ΥΓ περίοδο με, ιδιαίτερη ακμή κατά το τον 7^ο αιώνα π.Χ., μέχρι την ελληνιστική περίοδο. Το πιο σημαντικό από όλα τα ευρήματα είναι ένα μελαμβαφές όστρακο που φέρει την επιγραφή Η]ΡΑΣ ΕΜ[Ι¹¹³. Για τον Blegen αποτελεί απόδειξη ότι πρόκειται για ένα άνδρηρο αφιερωμένο στη θεά Ήρα¹¹⁴. Τα αφιερώματα συσχετίζονται με αυτά της Ήρας (ιδιαίτερης σημασίας είναι τα γυναικεία ειδώλια). Το άνδρηρο αυτό είναι εμφανές ότι ήταν αφιερωμένο στην Ήρα. Πιθανότατα να σχετιζόταν με συγκεκριμένες τελετουργίες.

B. ΤΟ ΗΡΑΙΟ ΤΗΣ ΠΕΡΑΧΩΡΑΣ

Ιστορικό πλαίσιο

Το ιερό της Περαχώρας, αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα ιερά της Ήρας. Είναι οργανωμένο στη κοιλάδα και στο λιμάνι της Περαχώρας, που βρίσκεται στον Κορινθιακό κόλπο (εικόνα 13). Από τον 8^ο αιώνα το Ηραίο βρισκόταν υπό τον έλεγχο των Κορινθίων. Ένα από τα ερωτήματα που έχουν απασχολήσει την έρευνα είναι ποιοι εισήγαγαν την λατρεία της Ήρας, με άλλα λόγια ποια κοινοτική ομάδα ίδρυσε το ιερό. Κάποιοι από τους μελετητές υπέθεσαν ότι η λατρεία εισήχθη από το Άργος ή ότι οι Μεγαρείς ήταν αυτοί που θεμελίωσαν το ιερό. Το ζήτημα που αναφέρεται είναι πότε ακριβώς το Ηραίο τέθηκε υπό τον έλεγχο των Κορινθίων, και αν οι Αργείοι συνέχισαν να διαδραματίζουν κάποιο ρόλο στην μετέπειτα πορεία του ή αν προκύπτει από τα αναθήματα μια ιδιαίτερη σχέση τους με το ιερό. Ο Payne εξετάζοντας τα αναθήματα και αναφερόμενος ιδιαίτερα στον γεωμετρικό αποθέτη υπογραμμίζει την παρουσία αργειακών προσφορών¹¹⁵. Ξεχωρίζει τα πήλινα ομοιώματα κτισμάτων καθώς και τις πήλινες αναπαραστάσεις κουλουριών. Από τη μορφή και τη διακόσμηση τους τα εντάσσει στην αργειακή παράδοση. Πράγματι την περίοδο που διατυπώθηκε αυτή η άποψη δεν είχαν βρεθεί παράλληλα παραδείγματα αλλού παρά μόνο στο Άργος. Δεν ήταν λοιπόν περιεργο το ότι υποστηρίχθηκε πως η Κόρινθος πιθανόν να ιδρύθηκε από τους Αργείους¹¹⁶. Η ιστορία του ιερού ξεκινά για τον Payne με την θεμελίωση του από τους Κορινθίους και τους Αργείους¹¹⁷. Δεν δέχεται την ανάμειξη των Μεγαρέων, καθώς θεωρεί ότι είχαν υπό την κατοχή τους την περιοχή μόνο κατά την προϊστορική περίοδο. Απορρίπτει την αναφορά του Πλούταρχου στους Ηραείς των Μεγαρέων (εικόνα 14), οι οποίοι κατοικούσαν αρχικά κοντά στο Ηραίο και εκδιώχτηκαν αργότερα από τους Κορινθίους (Πλούταρχου Ελλήν. ερωτημ., 17)¹¹⁸.

Ο Payne δέχεται ότι για την Κόρινθο θα ήταν πολύ σημαντικό να αποκτήσει από νωρίς τον έλεγχο του λιμανιού καθώς θα ήταν απαραίτητο για την επέκτασή της, ενώ για τους Μεγαρείς θα αποτελούσε δευτερεύουσας σημασίας. Έχοντας το οι Κορινθίοι στην κατοχή τους το εξέλιξαν σε (χαρακτηρίζει την κεραμική ως μίμηση αργειακής τεχνοτροπίας) σημαντικότατο ιερό. Ο Hanell θεωρεί ότι το υλικό που ο Payne καταγράφει ως αργειακό είναι στην ουσία μεγαρικό καθώς δεν υπήρχε κάποιο

¹¹² Antonaccio 1992, 100.

¹¹³ Antonaccio 1992, 100

¹¹⁴ Blegen 1937β, 412

¹¹⁵ Payne 1940, 21

¹¹⁶ Salmon 1972, 179

¹¹⁷ Payne 1940, 20-23.

¹¹⁸ Hammond 1954, 95

χαρακτηριστικό στίλ στην κεραμική τους που να ξεχωρίζει ως τέτοιο¹¹⁹. Την ομοιότητα του ο Hammond την θεωρεί τυχαία καθώς όπως αναφέρει τα Μέγαρα ιδρύθηκαν από τους Αργείους¹²⁰. Συνοψίζοντας την ιστορία του ιερού αναφέρει ότι κάποια στιγμή ότι οι Αργείοι βοήθησαν στη ίδρυση του εισάγοντας την λατρεία της Ήρας¹²¹. Τονίζει ότι κατά την προ-δωρική περίοδο δεν υπήρχαν Μεγαρείς και απορρίπτει την θέση του Payne σύμφωνα με την οποία οι Κορίνθιοι ήταν αυτοί που ίδρυσαν το ιερό. Οι Μεγαρείς κατασκεύασαν τον ναό της Ήρας Ακραιάς περίπου το 850 π.Χ. Τον έλεγχο απέκτησαν οι Κορίνθιοι μετά την κατάρρευση του ναού κατά το τρίτο τέταρτο του 8^{ου} αιώνα π.Χ.. Την κυριαρχία τους σηματοδοτεί η κατασκευή του ναού της Ήρας Λιμενίας περίπου 200 μ. πιο ψηλά από αυτόν της Ακραιάς. Για τον Hammond αποτελεί ίδρυση μιας νέας λατρείας¹²². Από εκεί και πέρα η Κόρινθος θα είναι αυτή που θα εκμεταλλεύεται το ιερό, με εξαίρεση ένα μικρό διάλειμμα μεγαρικής κατοχής υπό την βασιλεία του Όρσιππου. Η λατρεία της Ήρας Ακραιάς θα συνεχιστεί κατά τον Hammond στα αντίστοιχα ιερά που ίδρυσαν οι Κορίνθιοι στις αποικίες τους. Ο Salmon εκφράζει εκ διαμέτρου αντίθετες θέσεις από εκείνες του Hammond¹²³. Αν και δέχεται ότι σε κάποια πρόωμη φάση του ιερού οι Μεγαρείς είχαν τον έλεγχο, πιστεύει πως δεν μπορούμε να καταδείξουμε ακριβώς την χρονική περίοδο κατά την οποία το Ηραίο άλλαξε χέρια. Κατά τον Salmon ο γεωμετρικός αποθέτης υποδεικνύει πως οι Κορίνθιοι είχαν ήδη επιβληθεί στην περιοχή. Από τον πρώιμο 8^ο αιώνα δεν υπάρχουν στοιχεία για ιδιαίτερη σχέση του ιερού ούτε με τους Αργείους αλλά ούτε και με τους Μεγαρείς. Οι προσφορές του γεωμετρικού αποθέτη και συγκεκριμένα τα ομοιώματα κουλουριών είναι για τον Salmon κορινθιακής παραγωγής¹²⁴. Παρόμοια παραδείγματα αλλά σε πιο εξελιγμένους τύπους έχουν βρεθεί και στο μεταγενέστερο ιερό της Ήρας Ακραιάς στην Κέρκυρα που ήταν Κορινθιακή αποικία. Ο Salmon αντικρούει όλα τα επιχειρήματα του Hammond¹²⁵. Θεωρεί ότι κάνει μια σειρά από αναχρονισμούς και ότι δεν χρησιμοποιεί σωστά τις αρχαίες πηγές. Ο ίδιος προτείνει ότι από το 800 π.Χ. περίπου το ιερό της Ακραιάς ήδη λειτουργούσε υπό τον έλεγχο των Κορινθίων. Κατά την ΥΓ περίοδο ο ναός της Ήρας Ακραιάς θα κατέρρευσε και πιθανόν θα κτίστηκε στο λιμάνι ένας μικρότερος ναός της, καθώς ήταν απαραίτητο το κέντρο της λατρείας να παραμείνει εδώ. Κτίρια που ήταν απαραίτητα για τις λατρευτικές ανάγκες δεν θα μπορούσαν να χωρέσουν σε αυτό τον περιορισμένο χώρο. Για αυτόν ακριβώς τον λόγο θα κτίστηκε ένα οικοδόμημα, ο λεγόμενος «ναός» της Ήρας Λιμενίας, το οποίο στην ουσία ήταν ένα βοηθητικό κτίσμα που αργότερα χρησιμοποιήθηκε για τις λατρευτικές ανάγκες, χωρίς ποτέ να λειτουργήσει ως ναός. Λόγω της έλλειψης χώρου, ο αποθέτης του ιερού θα μεταφέρθηκε στο χώρο της Λιμενίας. Ο Polignac, τέλος, θεωρεί ότι το ιερό της Περαχώρας αποδεικνύει την υπερπόντια επέκταση της Κόρινθου κατά τον 8^ο-7^ο αιώνα π.Χ. και την κυριαρχία της στο ακρωτήριο της Περαχώρας¹²⁶.

¹¹⁹ Hanell 1954, 99. Βλ. και Salmon 1972, 192.

¹²⁰ Hammond 1954, 99-100.

¹²¹ Hammond 1954, 100-102.

¹²² Hammond 1954, 100-103

¹²³ Salmon 1972, 159-204.

¹²⁴ Salmon 1972, 180-192

¹²⁵ Salmon 1972, 195-204

¹²⁶ Polignac 2000, 83.

Η αρχιτεκτονική εξέλιξη του ιερού

Το ιερό της Ήρας αναπτύχθηκε στην κοιλάδα της Περαχώρας και εκτείνεται ως το λιμάνι της. Στο χαμηλότερο επίπεδο υπάρχουν ίχνη από τον γεωμετρικό ναό της Ήρας Ακραιάς και τον μεταγενέστερο ναό της που κατασκευάστηκε στα τέλη του 6^{ου} αιώνα π.Χ.. Επίσης περιλαμβάνονται ο βωμός του 5^{ου} αιώνα π.Χ. και η πρωιμότερη στωική διώροφη στοά με κάτοψη σχήματος Γ¹²⁷. Ο Sinn αναφέρει ίχνη μιας αγοράς οριοθετημένης με στοές¹²⁸. Το δεύτερο, ανώτερο, επίπεδο του ιερού είναι αυτό που περιλαμβάνει το λεγόμενο ναό της Ήρας Λιμενιάς. Ανάμεσα στα δύο επίπεδα υπάρχουν ίχνη από ένα εστιατόριο του 6^{ου}/5^{ου} αιώνα π.Χ., και μιας σύγχρονης διπλής αψιδωτής δεξαμενής με σύστημα φιλτραρίσματος του νερού, ένα σύστημα ύδρευσης και λείψανα ελληνιστικών οικιών. Στα δυτικά της Ήρας Λιμενιάς τοποθετείται μια ιερή δεξαμενή που πιθανόν να συνδέεται άμεσα με τα λατρευτικά δρώμενα του ιερού¹²⁹.

Ο παλαιότερος ναός του ιερού είναι ο γεωμετρικός της Ήρας Ακραιάς. Ήταν μικρός, με διαστάσεις 8 μ. μήκος και 5 μ. πλάτος. Η κάτοψη μαρτυρεί ότι πρόκειται για ένα αψιδωτό, μονόχωρο κτίσμα (εικόνα 15). Κοντά στον ναό βρέθηκε ο λεγόμενος γεωμετρικός αποθέτης του οποίου η παρουσία καθόρισε την περίοδο χρήσης του γειτονικού κτίσματος. Ο Payne με βάση την κεραμική θεώρησε ότι ο αποθέτης βρισκόταν σε χρήση κατά την περίοδο 900-750 π.Χ.¹³⁰. Κατά τον Dregur ο αποθέτης ξεκίνησε να χρησιμοποιείται από τον πρώιμο 8^ο αιώνα π.Χ., ίσως και από τα τέλη του 9^{ου} π.Χ..¹³¹. Από την εποχή των δημοσιεύσεων του Payne η χρονολόγηση έχει τροποποιηθεί αρκετά. Πιθανότατα τα πρωιμότερα όστρακα τοποθετούνται περίπου στο 800-750 π.Χ. ενώ το σφράγισμα του αποθέτη γύρω στα μέσα της ΥΓ κορινθιακής περιόδου¹³². Ο Menandier¹³³ στηριζόμενος στη κεραμική του γεωμετρικού αποθέτη τοποθετεί το κατώτερο χρονολογικό όριο των ευρημάτων του αποθέτη από το 720 ως το 690 π.Χ.. Τα πρωιμότερα αφιερώματα κατά μια άποψη ανήκουν στον 9^ο αιώνα¹³⁴. Όμως τα θεμέλια του ναού σχετίζονται με μεταγενέστερα όστρακα (μέσα 8^{ου} αιώνα). Η κατασκευή του αψιδωτού ναού της Ήρας Ακραιάς ανάγεται κατά τον Μαζαράκη Αινιάνα κατά το πρώτο μισό του 8^{ου} αιώνα π.Χ., αν και εντοπίζεται πιο πρώιμο υλικό (τέλη 9^{ου} αιώνα π.Χ.)¹³⁵. Ο Coldstream χρονολογεί τον ναό το 800 π.Χ.¹³⁶. Το σφράγισμα του αποθέτη είναι σχεδόν σύγχρονο με την καταστροφή του ναού. Ο Salmon θεωρεί ότι ο αποθέτης σταμάτησε να δέχεται αναθήματα περίπου στα μέσα της ΥΓ κορινθιακής περιόδου (750-730 π.Χ.)¹³⁷. Ο ναός πιθανότατα κατέρρευσε γύρω στο 725 π.Χ.. Η μη στερεή κατασκευή πιθανόν να μην άντεξε στα ορμητικά νερά που θα κατέβαιναν από την πλαγιά κατά τη διάρκεια πλημμύρων. Η προσωπική μου εκτίμηση είναι ότι ο αψιδωτός ναός της Ήρας δεν θα λειτούργησε για πολλά χρόνια. Η χρονολόγηση των αναθημάτων του αποθέτη σε

¹²⁷ Μπούρας 1999, 294.

¹²⁸ Sinn 1990, 53-54.

¹²⁹ Αν και θεωρούμε ότι η λατρεία είναι μία μόνο σε αυτά τα επίπεδα (αυτή της Ήρας Ακραιάς) θα αναφερόμαστε στους χαρακτηρισμούς «Ήρα Ακραιά» και «Ήρα Λιμενία» για τους δύο πρώιμους ναούς

¹³⁰ Payne 1940, 110-113

¹³¹ Dregur 1969, 28.

¹³² Salmon 1972, 161.

¹³³ Menandier 1996, 96.

¹³⁴ Tomlinson 1976, 112.

¹³⁵ Mazarakis Ainian 1997, 319.

¹³⁶ Coldstream 1997, 427.

¹³⁷ Salmon 1972, 163.

συνδυασμό με τα αρχαιολογικά δεδομένα (η κατασκευή αποτελούνταν από ευτελή υλικά και η θέση ήταν ακατάλληλη λόγω των νερών που κατέβαιναν από ψηλότερα σημεία), οδηγούν στο να τοποθετήσουμε το ναό κατά τη χρονική περίοδο 800-750 π.Χ..

Οι Tomlinson και Coldstream συσχετίζουν το ναό με τα πήλινα ομοιώματα κτιρίων που βρέθηκαν στο ιερό και τον παρουσιάζουν ως αμφιπρόστυλο, με σαμαρωτή στέγη φτιαγμένη από άχυρο και ωμοπλίνθινους τοίχους με σειρά τριγωνικών παραθύρων¹³⁸. Το αν τελικά αντικαταστήθηκε με έναν άλλο λίγο μετά την κατασκευή του δεν μπορούμε να το πούμε με βεβαιότητα.. Ο Menandier συζητά την ύπαρξη ή όχι ενός ναού της Ακραιάς μετά την καταστροφή του αψιδωτού¹³⁹. Μια πιθανότητα είναι να κτίστηκε δυτικά του πρώτου ναού καθώς κάποια οικοδομικά λείψανα στο σημείο θα μπορούσαν να είναι τμήμα της θεμελίωσής του. Βρέθηκαν κάτω από το δάπεδο του ναού του ύστερου 6^{ου} αιώνα π.Χ.. Επιπλέον εντοπίστηκαν κάποιοι συγκεκριμένοι λιθόπλινθοι στο δυτικό τοίχο του αρχαϊκού ναού οι οποίοι ήταν σε δεύτερη χρήση. Ίσως λοιπόν το κτίσμα αυτό να ήταν ένας ναός της Ακραιάς που κατασκευάστηκε κατά τον 7^ο αιώνα π.Χ. Μια άλλη εκδοχή που αναφέρεται είναι αυτή κατά την οποία το κτίριο από όπου προμηθεύτηκαν το υλικό για την κατασκευή του ναού του 6^{ου} αιώνα π.Χ. ήταν μια μονόχωρη κατασκευή που λειτουργούσε ως αποθηκευτικός χώρος. Ο Menandier τοποθετείται υπέρ της πρώτης εκδοχής και χρησιμοποιεί ένα ακόμη επιχείρημα για να στηρίξει τη θέση αυτή. Για τον μελετητή, η ύπαρξη πρωτοκορινθιακών κεράμων οι οποίοι χρονολογούνται περίπου το 675-680 π.Χ. αποτελούν απόδειξη ότι ένας νέος ναός της Ήρας Ακραιάς ιδρύθηκε μετά την κατάρρευση του μικρού αψιδωτού ναού¹⁴⁰.

Στο ανώτερο άνηδρο βρίσκεται ο λεγόμενος ναός της Ήρας Λιμενίας. Δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε με ακρίβεια πότε ακριβώς κατασκευάστηκε. Ο αποθέτης που ήταν σε άμεση γειτνίαση με την εξωτερική παρειά των θεμελίων του μας βοηθά ώστε να προσεγγίσουμε την περίοδο ανέγερσης του¹⁴¹. Ο «ναός της Λιμενίας» ήταν παλαιότερος του στρώματος με τα αναθήματα καθώς η θεμελίωση του δεν παρεμβάλλεται διαταράσσοντας τον αποθέτη με οποιονδήποτε τρόπο. Με αυτά τα δεδομένα και έχοντας υπόψη ότι το υλικό του αποθέτη της Ήρας Ακραιάς σταμάτα την ίδια περίοδο που χρονολογείται το πρωιμότερο υλικό από αυτόν της Λιμενίας (τελευταίο τέταρτο του 8^{ου} αιώνα π.Χ.), μπορεί κανείς να τοποθετήσει την ανέγερση του κτίσματος κατά την περίοδο 725-700 π.Χ. Είχε ορθογώνια κάτοψη με διαστάσεις 9,5 x 5,6 μ. (εικόνα 16). Ο προσανατολισμός του είναι Β-Ν. Το κτίσμα είχε δύο εισόδους. Η πρώτη βρισκόταν στα μέσα της βόρειας πλευράς και έχει πλάτος 1,10 μ. ενώ η δεύτερη βρίσκεται στα μέσα του δυτικού τοίχου. Το χαρακτηριστικό γνώρισμα του κτιρίου ήταν η εστία που βρισκόταν στον κέντρο του. Ο Payne την περιγράφει ως μια ρηχή λακκούβα που περιείχε λεπτή γκρι χρώματος στάχτη¹⁴². Οριοθετούνταν από τέσσερις λιθόπλινθους οι οποίες έφεραν επιγραφή που αναφερόταν στην Ήρα Λευκολένη και στους οβελούς που της αφιερώθηκαν (εικόνα 17). Οι τρεις από αυτές είναι από μαλακό ασβεστόλιθο και είναι καμένες. Η τέταρτη λιθόπλινθος είναι από διαφορετικό πέτρωμα πιο ανθεκτικό κάτι που μαρτυρά ότι αποτελεί μεταγενέστερη αντικατάσταση πιθανόν ενός μαλακού καμένου λίθου. Η πρωιμότερη επιγραφή ανάγεται στα μέσα του 7^{ου} αιώνα π.Χ., η επόμενη στα τέλη του

¹³⁸ Coldstream 1997, 427. Tomlinson 1976, 112

¹³⁹ Menandier 1996, 71.

¹⁴⁰ Menandier 1996, 71.

¹⁴¹ Mazarakis Ainian 1997, 154-155.

¹⁴² Payne 1940, 111.

αιώνα, η τρίτη στις αρχές του 6^{ου} αιώνα π.Χ.¹⁴³. Κατά τον Payne το κτίσμα είναι ένας ναός και μάλιστα συνδέει την κεντρική εστία-βωμό (όπως ο ίδιος το ονομάζει) ως μια επιβίωση από την περίοδο όπου τα σπίτια και ναοί δεν διακρινόταν μεταξύ τους¹⁴⁴. Αντίθετα, ο Tomlinson απορρίπτει την θέση του Payne ότι δηλαδή η Λιμενία Ήρα είναι ναός¹⁴⁵. Προτείνει τη λειτουργία του κτιρίου ως ένα εστιατόριο. Αποκαθιστά έντεκα ανάκλιτρα στο εσωτερικό του κτιρίου με διαστάσεις 1,80 x 1,80 μ., τα οποία θα ταίριαζαν με τις εσωτερικές διαστάσεις του (8,4 x 4,4 μ.) και με την είσοδο στην βόρεια πλευρά η οποία βρίσκεται σε μη αξονική σχέση. Θεωρεί ότι οι αναφορές των επιγραφών σχετικά με τους οβελούς μας οδηγεί επίσης στο συμπέρασμα αυτό. Εκτός από τις επιγραφές οι λιθόπλινθοι της εστίας φέρουν και βαθουλώματα στις επιφάνειες τους που θα σχηματίστηκαν μετά από πολύχρονη χρήση του ως βάση για το γύρισμα των οβελών, κάτι που επίσης μαρτυρά ότι τελούνταν γεύματα λατρευτικά στο εσωτερικό του. Χρησιμοποιεί το επιχείρημα του Salmon ότι η χρήση του κτιρίου συνεχίστηκε ως τον 4^ο αιώνα π.Χ., όταν η αρχαϊκή «ιερή» δεξαμενή αντικατέστησε την παλαιότερη. Καταλήγει ότι θα ήταν δυνατόν ότι ο λεγόμενος ναός της Ήρας Λιμενίας και η δεξαμενή ήταν οι προκάτοχοι του εστιατορίου του 6^{ου} αιώνα και της διπλής αψιδωτής στοάς. Επομένως το κτίσμα θα λειτουργούσε ως χώρος λατρευτικών γευμάτων. Κατά τον Μαζαράκη Αινιάνα η αποκατάσταση του εσωτερικού με τα έντεκα ανάκλιτρα δεν είναι σωστή καθώς δεν λαμβάνεται υπόψη η δεύτερη πρόσβαση στον δυτικό τοίχο. Όμως δεν απορρίπτει την λειτουργία του κτίσματος ως χώρο τέλεσης λατρευτικών δείπνων. Στον χώρο της κοιλάδας η λατρεία θα ήταν ενιαία. Μάλιστα τα δείπνα αυτά θα ήταν χαρακτηριστικά της λατρείας καθώς και στα δύο επίπεδα έχουν βρεθεί οβελοί. Από τον 8^ο αιώνα τα δείπνα θα τελούνταν στο υπαίθρο κοντά στον γεωμετρικό ναό, με την ανάπτυξη του ιερού λόγω έλλειψης χώρου η επέκταση του θα έγινε στα ανώτερα επίπεδα όπου, εκτός από την προσφορά αναθημάτων, θα τελούνταν και κάποια πρόσθετα λατρευτικά δρώμενα. Ο Salmon αν και δεν θεωρεί το κτίσμα εστιατόριο προσφέρει μια διαφορετική οπτική¹⁴⁶. Θεωρεί ότι καθόλη την διάρκεια της λειτουργίας του ιερού, η λατρεία θα ήταν αυτή της Ακραιάς με κέντρο της την περιοχή του λιμανιού. Ο λεγόμενος ναός της Ήρας Λιμενίας δεν θα είχε από την αρχή λατρευτικό χαρακτήρα καθώς θεωρεί την εστία ως μεταγενέστερη προσθήκη που άλλαξε την λειτουργία του κτιρίου. Αναφέρει τη πιθανότητα να κατασκευάστηκε ως βοηθητικό κτίσμα το οποίο θα λειτουργούσε ως αποθήκη για τις προσφορές προς την θεά. Κατά τις αρχές του 7^{ου} αιώνα θα απέκτησε στέγη με διακοσμημένα κεραμίδια. Ο Payne αναφέρει ότι θραύσματα τους βρέθηκαν κοντά στον δυτικό τοίχο του κτιρίου, ενώ ακέραια διακοσμημένα τέτοια κεραμίδια βρέθηκαν μόνο σε αυτό το άνηρο¹⁴⁷. Επομένως θα ανήκαν στον λεγόμενο ναό της Ήρας Ακραιάς. Τα χρονολογεί στον 7^ο αιώνα π.Χ. και θεωρεί ότι αντικατέστησαν μια παλαιότερη αχυρένια στέγη. Αναπαράστησε τον ναό σύμφωνα με το αργειακό πήλινο ομοίωμα ναού με τη δίριχτη στέγη και το άνοιγμα στη πρόσοψη για να διαφεύγει ο καπνός. Ο Tomlinson κατεβάζει την χρονολόγηση των κεράμων στον 6ο αιώνα π.Χ.¹⁴⁸. Μέσα στο κτίσμα βρέθηκαν δύο τετράγωνοι λιθόπλινθοι, στην περιοχή ανάμεσα στην εστία και τον βόρειο τοίχο. Θα μπορούσαν να είναι λίθινα στηρίγματα των ξύλινων σανίδων ενός θρανίου. Δεν αποκλείεται να ήταν και βάσεις ξύλινων κίωνων καθώς δεν βρέθηκαν in situ και οι διαστάσεις θα ταίριαζαν. Αν όμως το κτίριο

¹⁴³ Tomlinson 1976, 199-200

¹⁴⁴ Payne 1940, 112.

¹⁴⁵ Tomlinson 1976, 197-198.

¹⁴⁶ Salmon 1972, 174 .

¹⁴⁷ Payne 1940, 112.

¹⁴⁸ Tomlinson 1976, 199.

δεν ήταν ναός της Λιμενίας Ήρας τότε πως εξηγούνται τα αναθήματα που την προσφωνούν έτσι καθώς και οι πηγές στις οποίες γίνεται αναφορά; Μια απάντηση θα ήταν δυνατόν να προκύψει μέσα από την ανάλυση των επιθέτων «Ακραιάς» και «Λιμενίας» που επιχείρησε ο Salmon και θεωρούμε λογική¹⁴⁹. Η λατρεία του ιερού θα ήταν ενιαία και κέντρο της θα αποτελούσε πάντα το λιμάνι (είτε δεχόμαστε την ύπαρξη μαντείου ή όχι). Στο ιερό θα λατρευόταν η Ήρα Ακραιά, αφού η λατρεία της εντοπίζεται και σε άλλες περιοχές (όπως για παράδειγμα στην Κέρκυρα). Άλλωστε στο ναό του ύστερου 6^{ου} αιώνα π.Χ. υπάρχουν επιγραφές της Ήρας Ακραιάς. Το επίθετο λιμενία θα σήμαινε αυτής της οποίας ο ναός θα βρισκόταν στο λιμάνι. Άρα το κτίσμα του ανώτερου ανδρήρου θα ήταν ένα κτίσμα που θα φιλοξενούσε λατρευτικά δρώμενα τα οποία θα τελούνταν προς τιμήν της Ήρας, η οποία είχε το ναό της και ειδικότερα το κέντρο της λατρείας της, στο λιμάνι (εικόνα 18).

Δυτικά της Ήρας Λιμενίας βρέθηκε μια δεξαμενή (εικόνα 19). Αποτελούνταν από μια τεχνητή στέρνα που ανασκάφηκε στη πλαγιά της κοιλάδας και στην οποία υπήρχε μια λεκάνη συλλογής ύδατος¹⁵⁰. Στο εσωτερικό της βρέθηκε μεγάλη ποσότητα αντικειμένων (ειδώλια, σκαραβαίοι κ.α.) και ιδιαίτερα χαρακτηριστική αποτελεί η παρουσία διακοσίων ομφαλωτών φιαλών οι οποίες καλύπτουν τυπολογικά διακόσια χρόνια. Από τις φιάλες αυτές μπορούμε να χρονολογήσουμε τη χρήση της δεξαμενής από τον 8^ο έως τον 6^ο αιώνα π.Χ.¹⁵¹. Το πιθανότερο είναι να συνδέεται με κάποια λατρευτική τελετουργία. Το αν χρησιμοποιούνταν για εξαγνισμό ή αν είχε κάποια σχέση με το μαντείο της Ήρας στη Περαχώρα (αν δεχτούμε την ύπαρξη του) αποτελεί ένα από τα ζητήματα που σχετίζονται με την λατρεία και το χαρακτήρα της Ήρας στη Περαχώρα. Σε επόμενο κεφάλαιο θα αναφερθούμε στα ζητήματα σχετικά με τη λατρεία της Ήρας, αυτά έχουν να κάνουν με την ύπαρξη ή μη μαντείου, με το αν η Ήρα στη Περαχώρα έχει χθόνιο χαρακτήρα όπως υποστηρίζει ο Menandier και αν στο ιερό μπορούμε να εντοπίσουμε στοιχεία της λατρείας της Μηδείας¹⁵².

Εκτός από το παραπάνω, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η σπουδαιότητα του ιερού εντοπίζεται στο γεγονός ότι δέχτηκε πολυάριθμες εξωτικές προσφορές από ταξιδιώτες. Ίσως αυτό να συνδέεται τελικά με τον ανταγωνισμό των Μεγάρων και της Κορίνθου καθώς ο έλεγχος του ιερού πιθανόν να συνδέεται με τον έλεγχο του συνεχώς αναπτυσσόμενου εμπορίου. Από την άλλη μεριά δεν μπορεί κανείς να αποκλείσει ότι η Ήρα της Περαχώρας δεχόταν όλα αυτά τα αφιερώματα προκειμένου να παρέχει προστασία στους ταξιδιώτες ή επειδή τους εξασφάλιζε την εύνοια της στις εμπορικές τους δραστηριότητες με μακρινές περιοχές.

Γ. ΤΟ ΗΡΑΙΟ ΤΗΣ ΟΛΥΜΠΙΑΣ

Το Ιερό της Ολυμπίας είναι το πιο περίφημο από τα Πανελλήνια Ιερά. Βρίσκεται στο βορειοδυτικό τμήμα της Πελοποννήσου, στην κοιλάδα που σχηματίζεται από τις εκβολές του ποταμού Αλφειού και Κλαδεού (εικόνα 20). Πυρήνας του ιερού ήταν το ιερό άλσος, γνωστό ως «Άλτις», με επιβλητικά πλατάνια και ιερά ελαιόδεντρα. Η Ολυμπία φιλοξένησε τους ιερούς αγώνες που ως σήμερα διατηρήθηκαν όχι μόνο ως προς την ονομασία αλλά ως την κύρια ιδέα της ενότητας μεταξύ των εθνών. Το ιερό αυτό ποτέ δεν συνδέθηκε με κάποια συγκεκριμένη πόλη κράτος και συνεπώς με την ιστορία της. Παρόλα αυτά υπήρξαν ανταγωνισμοί μεταξύ

¹⁴⁹ Salmon 1972, 177

¹⁵⁰ Payne 1940, 120.

¹⁵¹ Tomlinson 1988, 169.

¹⁵² Menandier 1996.

ομάδων για τον έλεγχο του ιερού. Το ιερό αυτό ποτέ δεν συνδέθηκε με κάποια συγκεκριμένη πόλη κράτος και συνεπώς με την ιστορία της. Παρόλα αυτά υπήρξαν ανταγωνισμοί μεταξύ ομάδων για τον έλεγχο του ιερού. Ο Πausανίας ανέφερε πως το ιερό από την αρχή ανήκε στους Ηλείς (V 7,6- 8,5), ενώ από τον Στράβωνα πληροφορούμαστε ότι το ιερό κατείχαν πρώτα αχαϊκές φυλές (VIII 357). Επιπλέον η πλούσια μυθολογική παράδοση φανερώνει τον έντονο ανταγωνισμό ανάμεσα στα δωρικά φύλα που αναδύθηκαν μετά τη μυκηναϊκή κατάρρευση και τους εναπομείναντες κατοίκους της ευρύτερης περιοχής. Κατά την παράδοση στη χρυσή εποχή ο Κρόνος ήταν η κυρίαρχη θεότητα και μάλιστα υπήρχε και ναός κτισμένος προς τιμήν του. Τότε έκανε την εμφάνιση του ο Ηρακλής που εγκαθίδρυσε τη λατρεία του Δία και τους πρώτους Ολυμπιακούς αγώνες. Πιθανότατα με την εμφάνιση των δωρικών φυλών η περιοχή που θα φιλοξενούσε παλαιότερες λατρείες θα πέρασε στα χέρια τους και νέες λατρείες θα υποκατέστησαν τις παλαιότερες. Τότε ενδεχομένως εδραιώθηκε η λατρεία του Δία στην Ολυμπία. Στα πρώιμα αυτά χρόνια οι λατρείες τελούνταν κάτω από τα δένδρα, γύρω από υπαίθριους βωμούς. Την οργάνωση της λατρείας κατά τα ιστορικά χρόνια είχαν αναλάβει αρμόδιοι από την Ήλιδα¹⁵³. Αυτοί ήταν που πιθανότατα είχαν εισάγει τον μύθο του Πέλοπα και είχαν ιδρύσει την λατρεία του πλησίον ενός προϊστορικού τύμβου που παρέμενε ορατός επί σειρά γενεών. Στα ιστορικά χρόνια το ιερό διαμορφώθηκε σε ιερό άλσος στους δύο διπλανούς λόφους και στην περιοχή που απλώνεται στα ριζά τους. Πάνω στο μεγάλο λόφο βρίσκεται το ιερό του Κρόνου με τον βωμό του. Η λατρεία του Κρόνου είναι από τις πρωιμότερες του ιερού. Την παλαιότητα της λατρείας μαρτυρούν τα λεγόμενα του Πausανία (V 15,5) σύμφωνα με τα οποία οι ιερείς που τελούσαν τις θυσίες ονομαζόταν βασιλείς και κατάγονταν από βασιλικά γένη της μυκηναϊκής περιόδου¹⁵⁴. Στο κοντινό μικρότερο ύψωμα μια κτιστή ράμπα οδηγούσε στο ιερό μιας γυναικείας θεότητας που ταυτίστηκε με το ιερό της Γαίας. Η παράδοση μαρτυρεί ότι πρόκειται για χθόνια θεότητα (Γαία-Θέμιδα) και ότι εδώ λάμβαναν χώρα και μαντικές τελετουργίες. Δίπλα στο μικρό λόφο βρισκόταν το ιερό της Ευλείθυιας. Είναι μια από τις προδωρικές λατρείες γονιμότητας. Την συνόδευε ο γιος της Σωσίπολις χαρακτηρίζοντας την θεότητα ως κουροτρόφο και χθόνια.. Ανάμεσα στα ιερά που οργανώνονται στα ριζά των λόφων είναι και αυτό της Αφροδίτης Ουρανίας, η οποία είναι επίσης μια πολύ πρώιμη θεότητα. Πρώιμες λατρείες που βρίσκουμε στο ιερό της Άλτεως είναι αυτή της Άρτεμης Kokkoka (Πausανίας V 15,7), το επίθετο της οποίας παραπέμπει στην προελληνική της καταγωγή, της Μητέρας των Θεών που απέκτησε ναό στις αρχές 4^{ου} αιώνα και της Εστίας η οποία πιθανόν να είχε βωμό από τα προϊστορικά χρόνια¹⁵⁵. Την εικόνα συμπληρώνει το ιερό των Νυμφών.

Η ισχυρότερη παρουσία γυναικείας θεότητας στην Ολυμπία είναι αναμφίβολα αυτή της Ήρας. Η παρουσία της είναι πραγματικά αινιγματική. Μολονότι κυρίαρχη θεότητα στην Ολυμπία ήταν ο Δίας, εντούτοις ο πρώτος ναός που κατασκευάστηκε ήταν για την Ήρα. Το ερώτημα που τίθεται είναι αν τούτο έχει να κάνει με την παλαιότητα της λατρείας της. Σχετικά με το πότε εμφανίστηκε η Ήρα υπάρχουν αντικρουόμενες απόψεις¹⁵⁶. Κατά την πρώτη η παρουσία της θεάς ήταν πρωιμότερη του Δία. Αυτή την σκοπιά στηρίζουν οι Μουστάκα και Kerényi. Η Μουστάκα θεωρεί ότι η Ήρα αποτελούσε αναμφισβήτητα μια κυριαρχική θεότητα σε μια πρώιμη φάση του ιερού της Ολυμπίας¹⁵⁷. Όταν εισήχθη η λατρεία του Δία, οι δύο θεότητες ήταν

¹⁵³ Burkert 1993a, 215.

¹⁵⁴ Kerényi 1976, 133.

¹⁵⁵ Herrmann 1972, 32

¹⁵⁶ Herrmann, 69.

¹⁵⁷ Moustaka 2002, 205.

ισότιμες. Κατά την Μουστάκα αν και ο πρώτος ναός που κτίστηκε στην Ολύμπια ήταν το Ηραίο κανένα άλλο στοιχείο δεν υπάρχει που να υποδεικνύει την θέση της ως σημαντική θεά. Στο ιερό αυτό δεν βρέθηκαν ούτε επιγραφές που να αναφέρονται στην Ήρα, ούτε κάποια από τα αντικείμενα που συνήθως συναντούμε στα ιερά της όπως για παράδειγμα τα πήλινα ομοιώματα οικίσκων. Αυτό αντικατοπτρίζει την εξασθένηση της λατρείας της κατά τα αρχαϊκά χρόνια σε σχέση με αυτή του Δία. Ο Kerényi υποστηρίζει ότι η λατρεία της Ήρας τελούνταν από τα προϊστορικά χρόνια κιόλας σε κατοικίες που βρέθηκαν στην Άλτη¹⁵⁸. Η σύνδεση της θεάς με τον οίκο είναι χαρακτηριστικό της από τα πρώιμα χρόνια. Θεωρεί ότι η θεά πριν από τον Δία συνδεόταν με μια άλλη ανδρική θεότητα, δευτερεύουσα που πιθανόν να σχετίζεται με τον Ηρακλή και τους Κουρήτες. Μετά με την εμφάνιση του Δία η θεά βρήκε έναν νέο σύντροφο νέο και δυνατό ο οποίος με τα χρόνια της επιβλήθηκε. Σύμφωνα με την δεύτερη η εισαγωγή της λατρείας έγινε όταν τον 8^ο αιώνα π.Χ. ο Φεΐδων είχε αναλάβει για λίγο τη διεύθυνση του ιερού. Όμως μάλλον είναι αδύναμο το επιχείρημα καθώς ο Φεΐδων είναι ένα πρόσωπο που κινείται στα όρια του μύθου και της πραγματικότητας. Επιπλέον δεν θα ήταν δυνατό να διατηρηθεί η λατρεία της σε τόσο υψηλή θέση μετά την εκδίωξη των Αργείων. Πιθανόν η Ολύμπια Ήρα να ακολούθησε τον σύζυγο της και μαζί του να εδραιώθηκε και αυτή στην Άλτη. Μπορούμε, ίσως να θεωρήσουμε ότι ο Δίας και η Ήρα αντικατέστησαν δύο αντίστοιχες θεότητες. Θα μπορούσαν να είναι ο Κρόνος και η Ρέα. Το μυθικό ζευγάρι του Πέλοπα και της Ιπποδάμειας, αν και σχετίζεται με προδωρικές λατρείες, συνδέεται με το βασιλικό ζευγάρι του Ολύμπου. Η Ιπποδάμεια ήταν η ιδρύτρια της λατρείας της Ήρας καθώς σύμφωνα με την παράδοση για να ευχαριστήσει την Ήρα για τον γάμο της με τον Πέλοπα ίδρυσε τα Ήραια¹⁵⁹. Αυτό που αποτελεί γεγονός είναι ότι το κύρος της Ήρας αυξάνεται εις βάρος της λατρείας των υπολοίπων γυναικείων θεοτήτων.

Ο πρώτος ναός της Ήρας κατασκευάστηκε στα μέσα του 7^{ου} αιώνα π.Χ. Το μήκος του κτίσματος ήταν περίπου 50 μ. και το πλάτος του 18,76 μ.. Κατά τον Dörpfeld ο ναός είχε πέντε φάσεις¹⁶⁰. Το Ηραϊόν Ια ήταν ένας τρίκλιτος ναός δίχως περίσταση. Το Ηραϊόν Ιβ οριοθετείται με το στρώμα καταστροφής του. Το Ηραίο ΙΙ είχε μόνο μια φάση. Μετά τις ανασκαφές του Mallwitz το 1966 άλλαξε αρκετά η εικόνα που ως τότε είχε διαμορφωθεί για τον ναό της Ήρας (εικόνα 21). Ο Mallwitz θεωρούσε πια το κτίσμα ως μια οικοδομική μονάδα (Bauliche Einheit) καθώς δεν επιβεβαίωσε την θέση του Dörpfeld¹⁶¹. Μπορούμε όμως να ξεχωρίσουμε μια δεύτερη φάση κατά την οποία το εσωτερικό του σηκού διαμορφώθηκε με την αφαίρεση των αντηρίδων. Το καμένο στρώμα που ο Dörpfeld συσχέτισε με το στρώμα καταστροφής του Ηραϊού Ι αποδείχτηκε ότι ήταν υπολείμματα θυσιών που τελέστηκαν πριν την κατασκευή του ναού¹⁶². Ο ναός αποτελούνταν από πρόναο, σηκό και οπισθόδομο και μια περιμετρική κιονοστοιχία. Ο πρόναος και ο οπισθόδομος είχαν σχεδόν όμοιες διαστάσεις και ανάμεσα στις παραστάδες τους φιλοξενούσαν δύο κίονες. Η διαμόρφωση του εσωτερικού του ναού δεν είναι συνηθισμένη. Ο σηκός ήταν χωρισμένος σε τρία κλίτη με δύο κιονοστοιχίες που αποτελούνται από 8 κίονες. Επιπλέον εντοπίστηκαν ίχνη από τις λεγόμενες αντηρίδες, τα οποία σε μια δεύτερη φάση αφαιρέθηκαν. Αυτά ήταν μικρά τμήματα τοίχων που ξεκινούσαν από τους τοίχους του σηκού και κάθετα σε αυτούς εκτεινόταν προς το κέντρο του (εικόνα 22).

¹⁵⁸ Kerényi 1976, 134

¹⁵⁹ Herrmann, 69.

¹⁶⁰ Mallwitz 1966, 311.

¹⁶¹ Mallwitz 1966, 312. Βλ. και Mallwitz 1966, 357-358

¹⁶² Herrmann, 93.

Ο Dörpfeld είχε λαθεμένα προτείνει τα τοιχάρια αυτά να προεκτείνονται ως τις πλευρικές κιονοστοιχίες και να στηρίζουν ημικίονες. Ανά δεύτερο κίονα των κιονοστοιχιών αντιστοιχούσε ένα γλωσσωτό τοιχάριο που ξεπρόβαλλε από τους τοίχους¹⁶³. Όμως η πρόταση αυτή ήταν προβληματική καθώς θα ήταν δύσκολη η αφαίρεση των μικρών τοίχων και των ημικιώνων τους όσο και η τοποθέτηση στη θέση τους ξύλινων κίωνων¹⁶⁴. Το πιθανότερο ήταν ανά δεύτερο κίονα των δύο εσωτερικών κιονοστοιχιών να υπήρχε σε απόσταση μικρή ένα τοιχάριο. Η ακριβής απόσταση δεν ήταν δυνατό να διακριθεί, υπάρχει όμως η περίπτωση να είναι τόσο μικρή ώστε να κάνει τα δύο πλευρικά κλίτη απροσπέλαστα (εικόνα 23). Ακόμα και συμπληρωματικές ανασκαφές του 1966 δεν έδωσαν κάποια απάντηση. Ο συνδυασμός του τοιχαρίου και της έστω μικρής λατρευτικής βάσης καθιστούν άχρηστο τον δυτικό χώρο του σηκού καθώς είναι αδύνατο να προσεγγισθεί. Για αυτόν ακριβώς τον λόγο ο Mallwitz προτείνει σε μια πρώτη φάση να στηρίζεται το μάλλον αρκετά πρώιμο λατρευτικό άγαλμα πάνω σε μια στενή βάση, ενώ σε μια δεύτερη φάση θα αντικαταστάθηκε με μια μεγαλύτερη όταν πια θα έχουν αφαιρεθεί τα τοιχάρια (εικόνα 24)¹⁶⁵.

Ένα ακόμα ζήτημα σχετικό με τον εσωτερικό χώρο είναι το αν οι δύο κιονοστοιχίες ήταν απλές ή δίτονες. Ο Καλπαξής υποστηρίζει την εκδοχή της δίτονης κιονοστοιχίας¹⁶⁶. Μπορούμε όμως να αμφιβάλουμε κατά πόσο κάτι τέτοιο θα μπορούσε να ισχύει καθώς το στοιχείο αυτό είναι πιο προηγμένο σε σχέση με το σύνολο του ναού ενώ έρχεται σε αντίθεση με πιο παλαιά χαρακτηριστικά όπως το κρηπίδωμα με τον ένα αναβαθμό.

Ο πρόναος είχε δύο κίονες εν παραστάσι. Με τον ίδιο τρόπο ήταν διαμορφωμένος και ο οπισθόδομος. Οι κίονες του πτερού πατούν πάνω σε χαμηλό στυλοβάτη. Το πτερό θα είχε 6 κίονες στις στενές πλευρές και 16 στις μακρές. Ο Καλπαξής προτείνει 19 κατά μήκος των μακρών πλευρών¹⁶⁷. Οι κίονες του ναού αποτέλεσαν πραγματικά ένα δώρο της αρχαιότητας προς τους αρχαιολόγους. Ο κάθε ένας από αυτούς αντιπροσωπεύει μια φάση κατά την τυπολογική εξέλιξη των δωρικών κίωνων (εικόνα 25). Οι περισσότεροι από αυτούς ανάγονται στην αρχαϊκή και κλασική περίοδο αλλά οι νεότεροι φτάνουν ως την αυτοκρατορική εποχή. Οι παραστάδες του ναού είναι επενδυμένες για την προστασία τους με ξύλινες σανίδες στην όψη τους καθώς και στην πίσω πλευρά.. Τα πλατιά μεταξόνια μαρτυρούν ότι ο θριγκός ήταν ξύλινος. Το ότι αρχικά η περιμετρική κιονοστοιχία ήταν ξύλινη μας το επιβεβαιώνει και η μαρτυρία του Πausanias (V16,1) όταν κατά την επίσκεψη του στην Ολυμπία εντύπωση του έκανε ο κίονας από ξύλο δρυός που είδε στον οπισθόδομο. Πιθανόν οι πιστοί να ανέθεται στη θεά τους λίθινους κίονες αντικαθιστώντας τους παλιούς (εικόνα 26). Με αυτό τον τρόπο ο ναός της Ήρας λιθοποιήθηκε (εικόνα 27). Οι τοίχοι ήταν κατασκευασμένοι από ωμόπλινθους οι οποίοι πατούσαν πάνω σε λίθινους ορθοστάτες¹⁶⁸. Η πρόσβαση στο ναό γινόταν από μια δίφυλλη θύρα κοσμημένη με σφυρήλατα φύλλα χαλκού. Η στέγη του ναού ήταν επιβλητική ήταν δίρριχτη και αποτελούνταν από τεράστιους λακωνικούς κεράμους¹⁶⁹. Οι ηγεμόνες διαμορφώνονται σε κυκλικά πολύχρωμα ανθέμια. Το αέτωμα πιθανόν να επιστέφονταν με ένα γιγάντιο μαύρο ακρωτήριο σε μορφή δίσκου (εικόνα 28).

¹⁶³ Gruben 2000, 63.

¹⁶⁴ Mallwitz 1966, 322.

¹⁶⁵ Mallwitz 1966, 318.

¹⁶⁶ Kalpaxis 1975, 94-95.

¹⁶⁷ Kalpaxis 1976, 53.

¹⁶⁸ Herrmann, 93.

¹⁶⁹ Gruben 2000, 67.

Ανατολικά της πρόσοψης του ναού ο Dörfeld έφερε στην επιφάνεια ένα περίεργο στρώμα με πολυάριθμες κοιλότητες σχήματος στρογγυλού ή οβάλ, βάθους περίπου 0,60 μ. (εικόνα 29)¹⁷⁰. Παρόμοιες οπές βρέθηκαν κοντά στο στάδιο όπου χρησίμευαν για την στήριξη επάθλων. Υποθέτουμε ότι η χρήση τους θα ήταν παρόμοια. Πιθανόν να στήριζαν μνημειακά έπαθλα ή ακόμα αντικείμενα άγνωστα σε μας που είχαν λατρευτική χρήση που θα έφταναν ως τα 15 μ. ύψος. Την περίοδο που κτίστηκε ο ναός μπορούμε ίσως να φανταστούμε την εικόνα της περιοχής. Θα υπήρχε τόσο το πλακόστρωτο όσο και αυτές οι κοιλότητες ενώ την εικόνα θα συμπλήρωνε ο βωμός τέφρας της Ήρας (εικόνα 30).

Μια ομάδα λιθόπλινθων (Falzplatten) εντοπίστηκαν από τον Dörfeld στα θεμέλια του Ηραίου. Δεν είχαν τις ίδιες ακριβώς διαστάσεις αλλά ήταν τόσο καλά τοποθετημένες μεταξύ τους ώστε να σχηματίζουν ένα πλακόστρωτο στεγανό στα νερά και την υγρασία. Δεν γνωρίζουμε την αρχική τους θέση αλλά από την διασπορά και άλλων τέτοιων λίθων υποθέτουμε ότι εκτεινόταν από ανατολικά προς δυτικά. Πιθανόν να αποτελούσε ένα είδος λεκάνης ή ένα πλακόστρωτο στο οποίο θα τελούσαν λατρευτικά δρώμενα¹⁷¹. Ο Mallwitz οδηγήθηκε στην υπόθεση αυτή από ένα παρόμοιο πλακόστρωτο στο λόφο του Κρόνου που προοριζόταν για λατρευτικές τελετουργίες¹⁷².

Μέσα στο ναό, κατά τον Πausανία (V17,1), έστεκε το επιβλητικό ένθρονο άγαλμα της Ήρας και δίπλα της, όρθιος με γενειάδα και κράνος στο κεφάλι, ο Δίας¹⁷³. Η στάση τους, αν πράγματι υπήρξαν τα δύο αγάλματα, υποδηλώνει πιθανότητα την κυρίαρχη θέση της θεάς. Σε έναν τοίχο πολύ μεταγενέστερο βρέθηκε εντοιχισμένο ένα γυναικείο κεφάλι από ασβεστόλιθο, χρονολογούμενο γύρω στο 580 π.Χ.¹⁷⁴. Μαζί εντοπίστηκαν αρχιτεκτονικά μέλη του ναού της Ήρας¹⁷⁵. Έτσι μπορούμε να συνδέσουμε το κεφάλι με τον ναό. Κάποιοι μελετητές αναγνωρίζουν σε αυτό το πρόσωπο της Ήρας και άλλοι θεωρούν ότι είναι τμήμα της σφίγγας που πιθανόν να κοσμούσε το αέτωμα της ανατολικής πλευράς. Κατά μια άλλη άποψη στο ναό φιλοξενούνταν αδιάσπαστη η λατρεία του ζεύγους. Το γυναικείο κεφάλι που βρέθηκε δεν έχει αποδειχτεί που πραγματικά ανήκει. Δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε κάτι με ασφάλεια. Η εσωτερική ιδιόμορφη διαμόρφωση δεν μας επιτρέπει να έχουμε μια εικόνα για την πρώτη βάση του λατρευτικού αγάλματος. Έτσι δεν μπορούμε να επιβεβαιώσουμε κατά πόσο θα μπορούσε το κεφάλι να ανήκει στο άγαλμα της Ήρας. Μεγάλης σημασίας αποτελούν τα νομίσματα του 5^{ου} αιώνα π.Χ. που κόπηκαν στην Ολυμπία όχι μόνο γιατί είναι η μοναδική επιβεβαιωμένη με επιγραφή εικονογράφηση της θεάς που έχουμε στα χέρια μας αλλά και λόγω του ότι τα νομίσματα που προηγήθηκαν έφεραν σύμβολα του Δία. Το μοναδικό στοιχείο που μπορεί να μας βοηθήσει είναι η εικονογράφηση της θεά σε νομίσματα του 5^{ου} αιώνα π.Χ. που την παρουσιάζουν δίχως την παρουσία του Δία. Μολονότι ο Δίας ήταν αναμφισβήτητα, τουλάχιστον από τα αρχαϊκά χρόνια, ο επικρατέστερος θεός εντούτοις δεν μπορούμε να υποβαθμίσουμε τη λατρεία της Ήρας λόγω του ότι δεν έχουν βρεθεί πολλά αφιερώματα ή ενεπίγραφες μαρτυρίες. Θεωρούμε ότι η Ήρα είχε όντως μια ξεχωριστή θέση καθώς αντιπροσώπευε μια μεγάλη κοινωνική ομάδα, τις γυναίκες. Μπορεί η ομάδα αυτή να μην είχε ισχύ όμως υπό την προστασία της Ήρας τελούσαν τους δικούς τους αγώνες, τα Ήραια. Μπορεί οι αθλητικοί αυτοί αγώνες να μην

¹⁷⁰ Moustaka 2002, 203.

¹⁷¹ Moustaka 2002, 201.

¹⁷² Mallwitz 1966, 346.

¹⁷³ Herrmann 1972, 92

¹⁷⁴ Sinn 2004, 82.

¹⁷⁵ Sinn 2004, 82.

φτάνουν σε σπουδαιότητα και λαμπρότητα τους Ολυμπιακούς αγώνες αλλά δίχως καμιά αμφιβολία αποτέλεσαν ένα μεγαλειώδες γεγονός για τη ζωή των γυναικών. Πιστεύω, λοιπόν ότι η Μουστάκα υποτιμά την σπουδαιότητα της λατρείας της Ήρας στα αρχαϊκά χρόνια στο ιερό της Ολυμπίας¹⁷⁶. Τα Ήρεια δεν πρέπει να τα αντιλαμβανόμαστε μονοσήμαντα ως λατρευτικούς αγώνες αλλά πρέπει να τονίζουμε την άλλη πλευρά του χαρακτήρα τους. Ήταν και διαβατήριες τελετές¹⁷⁷. Μέσα από αυτά τα κορίτσια μεταβιβάζονταν σε μια άλλη φάση της ζωής τους. Τα μεγαλύτερα από αυτά πιθανόν να παρουσιαζόταν και ως υποψήφιες νύφες¹⁷⁸. Το ιερό της Ολυμπίας είχε το δικό του ξεχωριστό χαρακτήρα. Για αυτόν τον λόγο πιστεύω ότι δεν θα έπρεπε να περιμένουμε στο ιερό της Ήρας να μας αποκαλυφθεί παρόμοια εικόνα (ως προς τα αναθήματα για παράδειγμα) με αυτή άλλων Ηραιών. Σίγουρα η δόξα των Ολυμπιακών αγώνων επισκίασαν την λάμψη της θεάς. Θεωρώ όμως πως αναμφισβήτητο στοιχείο για την σημαντικότητα της λατρείας της θεάς αποτελεί η νομισματοκοπία της Ολυμπίας¹⁷⁹. Τα πρώτα νομίσματα που κόπηκαν έφεραν σύμβολα του Δία. Ακολούθησε κοπή νομισμάτων που σε αντίθεση με τα προηγούμενα έφεραν την μορφή της Ήρας στεμμένη με διάδημα ενώ επιγράφονταν το όνομα της. Σε περίπτωση που κατά τα λεγόμενα της Μουστάκα η λατρεία της είχε ξεθωριάσει από τα αρχαϊκά και ύστερα, δεν θα είχαμε αυτά τα νομίσματα στα χέρια μας. Πιστεύω λοιπόν πως πιθανόν να μην είχε την αρχική της ισχύ η Ήρα στην Ολυμπία από τα αρχαϊκά χρόνια και μετά, όμως αποτελούσε πάντα μια σημαντική θεότητα στο χώρο της Ολυμπίας.

Δ. ΤΟ ΗΡΑΙΟ ΤΗΣ ΣΑΜΟΥ

Ιστορικό πλαίσιο

Το νησί της Σάμου ήταν σημαντικό στην αρχαιότητα. Πρώτοι κάτοικοι του νησιού αναφέρονται οι Κάρες που ήταν προελληνικό φύλο. Μετά την κατάρρευση του μυκηναϊκού πολιτισμού νέοι κάτοικοι, πιθανόν Ίωνες από την Πελοπόννησο, εγκαταστάθηκαν στο νησί.

Σημαντική θέση στις ιστορικές εξελίξεις και την ανάπτυξη του νησιού κατείχε το περιαστικό ιερό, αφιερωμένο στην Ήρα. Είναι γνωστή η διαφωνία μεταξύ των Αργείων και των Σαμίων σχετικά με τον τόπο καταγωγής της Ήρας Σαμίας¹⁸⁰. Οι μεν υποστήριζαν ότι οι Αργοναύτες έκλεψαν το λατρευτικό άγαλμα της θεάς, οι δε ότι η Ήρα γεννήθηκε κάτω από μια λυγαριά κοντά στον ποταμό Ίμβρασσο. Το πιθανότερο είναι ότι προϋπήρχε μια σημαντική λατρεία γυναικείας θεότητας στο χώρο αυτό. Ίσως οι Ίωνες να έφεραν μαζί τους τη λατρεία της Ήρας και με το πέρασμα των χρόνων να ταυτίστηκαν οι δύο θεάινες. Από την εποίκηση των Ιώνων στα τέλη της 2^{ης} χιλιετίας και για διακόσια περίπου χρόνια δεν βρέθηκαν ίχνη κάποιου οργανωμένου οικισμού. Κατά τον 8^ο αιώνα π.Χ. είχε ήδη ιδρυθεί ο οικισμός που θα αναπτυχθεί και θα εξελιχθεί στην πόλη της Σάμου. Παράλληλα το ιερό αποκτά τα πρώτα του οικοδομήματα. Τα αναθήματα του 8^{ου} αιώνα π.Χ. μαρτυρούν ότι υπήρχαν αρκετά στενές επαφές με λαούς της ανατολής, είτε ερχόμενοι οι ίδιοι να τα προσφέρουν είτε φέρνοντας τα μαζί τους οι ντόπιοι ταξιδιώτες. Τα ανοίγματα αυτά προϋποθέτουν μια κοινωνική ομάδα, η οποία επιδιώκει να ξεχωρίσει. Ο 7^{ος} αιώνας

¹⁷⁶ Moustaka 2002, 205

¹⁷⁷ Stewart 2003, 84.

¹⁷⁸ Stewart 2003, 84.

¹⁷⁹ Moustaka 2002, 204

¹⁸⁰ Kyrileis 1983, 16.

π.Χ. σηματοδοτείται από την ίδρυση σαμιακών αποικιών. Τον 6^ο αιώνα π.Χ. η Σάμος βρίσκεται στην ακμή της και το γεγονός αυτό αντικατοπτρίζεται από την οικοδομική εξέλιξη που εντοπίζεται όχι μόνο στο Ηραίο αλλά και στην πόλη του νησιού. Η προσωπικότητα της περιόδου ήταν ο τύραννος Πολύκλειτος. Αναδείχτηκε μετά από πολλές συγκρούσεις μεταξύ της ελίτ. Ο πλούτος που απέκτησε το νησί κατά τον 6^ο αιώνα ήταν αποτέλεσμα της πολιτικής του τυράννου. Κατά τον Osborne, επισημοποίησε την πειρατεία με την οποία εδώ και δύο αιώνες περίπου το νησί πλούτιζε¹⁸¹. Το εμπόριο και η πειρατεία ήταν τόσο στενά συνδεδεμένες έννοιες που θα τολμούσαμε ίσως να πούμε ότι η πειρατεία ήταν το εμπόριο της αρχαϊκής εποχής. Σίγουρα θα υπήρξαν και εμπορικές συναλλαγές με άλλους λαούς αλλά και με ελληνικές πόλεις με τη στενή έννοια του όρου. Και η ίδρυση αποικιών (Ναύκρατις, Βισάνθη, Προκόννησος, Ηραίων Τείχος) θα είχε να κάνει πιθανόν με την επέκταση και εδραίωση του εμπορίου. Μετά τον βίαιο θάνατο του Πολυκράτη, το 522 π.Χ., η Σάμος έχασε την ανεξαρτησία της¹⁸². Πρώτα περιήλθε στα χέρια των Περσών και έπειτα τον έλεγχο του νησιού απέκτησαν οι Αθηναίοι. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα από τις αρχές του 5^{ου} αιώνα π.Χ. να αρχίσει να χάνει και το Ηραίο την ακτινοβολία του. Αναμφισβήτητα το Ηραίο της Σάμου ήταν ένα από τα σπουδαιότερα ιερά της πρώιμης ιστορικής περιόδου. Η σημασία του ιερού αντικατοπτρίζεται τόσο μέσα από τις πολυάριθμες προσφορές που αποτελούνται από εξωτικά και πολύτιμα αντικείμενα, όσο και μέσα από τα αρχιτεκτονικά μνημεία που ήρθαν στο φως. Μπορεί το Ηραίο να μην ήταν πανελλήνιο ιερό, απέκτησε όμως μια ευρύτατη σημασία στον Αιγιακό χώρο και σημαντική ακτινοβολία.

Η αρχιτεκτονική εξέλιξη του ιερού

Το Ηραίο της Σάμου βρίσκεται 7χλμ νοτιοδυτικά της αρχαίας πόλης, η οποία βρίσκεται στη θέση «Πυθαγόρειο» (εικόνα 31). Ορατός από μακριά είναι ένας κίονας από ναό της Ήρας χάριν του οποίου η περιοχή ονομάστηκε «κολόνα». Το ότι δεν σώθηκε σχεδόν τίποτα από το ιερό οφείλεται στο ότι κατά τον μεσαιώνα αφαιρούσαν τις λιθόπλινθους για να τις χρησιμοποιήσουν ως οικοδομικό υλικό. Η περιοχή του ιερού μπορεί να χαρακτηριστεί ακατάλληλη για να φιλοξενήσει οικοδομήματα. Ο ποταμός Ίμβρασος με τις εκβολές του κάνει το έδαφος ελώδες. Τελικά αποδείχτηκε μια πρόκληση για τους ανθρώπους που κατά καιρούς οικοδομούσαν εκεί, καθώς τα θεμέλια θα έπρεπε να ήταν πιο ενισχυμένα από ότι συνήθως. Η θάλασσα βρισκόταν κοντά στο ιερό. Έτσι θα ήταν δυνατό για πλοία να πλευρίζουν την παραλία και να το επισκέπτονται. Η ιερά οδός συνέδεε την αρχαία πόλη με το Ηραίο. Προσφέρεται με αυτόν τον τρόπο μια επίσημη πρόσβαση για τις πομπές και τους πιστούς ενώ παράλληλα επιβεβαιώνεται ο έλεγχος της αρχαίας πόλης της Σάμου επί του ιερού.

Το εντυπωσιακό με το Ηραίο της Σάμου είναι το ότι υπάρχουν αρκετές ενδείξεις για αδιάσπαστη συνέχεια χρήσης του χώρου για ένα πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα. Στο χώρο του ιερού υπάρχουν κάποια ίχνη από το δεύτερο μισό της 3^{ης} χιλιετίας π.Χ.¹⁸³. Πιθανόν να υπήρχε ένα μικρό χωριό προστατευμένο από τείχος. Οι κάτοικοι αυτοί ίσως να λάτρευαν μια θεότητα της γονιμότητας. Αν και ο οικισμός καταστράφηκε από κάποιο βίαιο γεγονός (σεισμό, φωτιά ή πόλεμο) η ιερότητα του χώρου φαίνεται ότι διατηρήθηκε. Στα μέσα της δεύτερης χιλιετίας ένας οχυρωμένος και μεγαλύτερος οικισμός ιδρύθηκε από νέους κατοίκους. Ο ιερός χώρος τώρα διαμορφώθηκε με την κατασκευή ενός κυκλικού πλακόστρωτου στη μέση του οποίου

¹⁸¹ Osborne 2000, 153, 393.

¹⁸² Bengston 1991, 124.

¹⁸³ Andronikos 1974, 179.

θα έστεκε το ιερό δέντρο (πιθανόν λυγαριά) που αποτελούσε το λατρευτικό στοιχείο και πιθανότατα θα κτίστηκε και ένας λίθινος βωμός στον οποίο θα γινόταν θυσίες ζώων. Λόγω του ότι δεν έχουμε σαφείς ενδείξεις μπορούμε μόνο να υποθέσουμε την ύπαρξη ενός προστατευτικού στεγάστρου για το λατρευτικό άγαλμα. Την λατρεία επιβεβαιώνει ο μεγάλος αριθμός των χαρακτηριστικών λατρευτικών κυπέλλων¹⁸⁴. Με το τέλος της Μυκηναϊκής περιόδου επέρχεται και το τέλος της εγκατάστασης. Παρόλα αυτά ο βωμός και το ιερό δένδρο συνέχισαν να αποτελούν αντικείμενα λατρείας. Με την εγκατάσταση των Ιώνων στο νησί ο χώρος παραμένει κέντρο λατρείας αλλά παράλληλα μπορούμε να μιλάμε με μεγαλύτερη σιγουριά για την λατρεία της Ήρας.

Ο παλαιότερος λίθινος βωμός χρονολογείται στις αρχές του 10^{ου} αιώνα. Αρχικά είχε απλή μορφή με διαστάσεις που υπολογίζονται περίπου 2,5 x 1,20 μ. Ανήκει στην αρχή μιας μακροχρόνιας εξέλιξης κατά τη διάρκεια της οποίας θα αποκτήσει ποικίλες μορφές ώσπου να γίνει ένα πραγματικό αριστούργημα της ιωνικής αρχιτεκτονικής.

Παλαιότερα ήταν αποδεκτό ότι στις αρχές του 8^{ου} αιώνα διαμορφώθηκε ο χώρος με την κατασκευή ενός νέου βωμού (Βωμός III) και την οικοδόμηση του πρώτου ναού της Ήρας. Μια τόσο πρόωπη χρονολόγηση της τρίτης φάσης του βωμού θεωρείται σήμερα αμφίβολη. Η διαμόρφωση αυτή μάλλον πρέπει να χρονολογηθεί στα τέλη το 8^{ου} αιώνα π.Χ. (εικόνα 32)¹⁸⁵. Θα μπορούσε να χρονολογηθεί ο Βωμός III στα μέσα του 8^{ου} αιώνα π.Χ. Είναι κατασκευασμένος σύμφωνα με ισόδομο σύστημα και στο εσωτερικό του έχει γέμισμα από χώμα. Μέσα στις επεμβάσεις περιλαμβάνεται και αύξηση των διαστάσεων του. Ο βωμός είχε ένα αναβαθμό πάνω στο οποίο έστεκε ο ιερέυς που θυσίαζε και ήταν προσανατολισμένος βορειοδυτικά προς νοτιοανατολικά (όχι αξονική σχέση προς τον ναό)¹⁸⁶. Ο Μαζαράκης Αινιάν αντιστοιχεί τον βωμό αυτό (III) καθώς και τον επόμενο (τον πρώτο μνημειακό) με τον πρώτο ναό (πρώτη φάση του Εκατόμπεδου) (εικόνα 33).

Σύμφωνα με μια άλλη εκτίμηση ο ναός κτίστηκε περίπου στο 800 π.Χ. ίσως και λίγο αργότερα¹⁸⁷. Ο Dregur αναφέρει την εκτίμηση του Buschor για την ίδρυση του ναού (9^{ος}-8^{ος} αιώνας π.Χ.) αλλά προσθέτει ότι δεν μπορούμε να δεχτούμε μια τόσο πρόωπη χρονολόγηση καθώς τα ευρήματα στα οποία βασίστηκε χάθηκαν κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο¹⁸⁸. Η κατασκευή του Εκατόμπεδου I θα μπορούσε να πραγματοποιήθηκε περίπου το 725 π.Χ.¹⁸⁹. Ο Walter μετά από την δημοσίευση ομάδας οστράκων της ΜΓ περιόδου μας προσέφερε ένα *terminus post quem*¹⁹⁰.

Ο ναός χαρακτηρίστηκε «εκατόμπεδος» λόγω των διαστάσεων του (εικόνα 34). Το μήκος του υπολογίζεται 100 πόδια και το πλάτος 20 πόδια. Οι διαστάσεις του θα ήταν 32,86 x 6,50 μ. κατά τον Gruben, ενώ ο Walter προτείνει ότι είναι 36,6 x 9,8 μ.¹⁹¹. Ο Καλπαξής επιχείρησε να προσδιορίσει το μέτρο των ποδών που χρησιμοποιήθηκε¹⁹². Απορρίπτει την πρόταση του Buschor ότι χρησιμοποιήθηκε ο πους ίσος με 0,33 μ. και προτείνει ότι στην κατασκευή των αρχαϊκών κτισμάτων του Ηραίου χρησιμοποιήθηκε πους ίσος με 0,326 μ.. Τα εκατό μέτρα του ναού συμβολίζουν την μεγαλειότητα του μεγέθους όπως ακριβώς την συμβολίζει η

¹⁸⁴ Kyrileis 1983, 13.

¹⁸⁵ Μαζαράκης 2000, 92.

¹⁸⁶ Kyrileis 1983, 85.

¹⁸⁷ Tomlinson 1976, 124.

¹⁸⁸ Dregur 1969, 14.

¹⁸⁹ Kalpaxis 1976, 25.

¹⁹⁰ Mazarakis Ainián 1997, 202.

¹⁹¹ Gruben 2000, 357. Walter 1990, 63.

¹⁹² Kalpaxis 1976, 18-22.

εκατόμβη βοδιών. Η λίθινη θεμελίωση θα στήριζε πλίνθινους τοίχους, οι οποίοι ήταν ενισχυμένοι με ξυλοδεσιά¹⁹³. Την κάτωψη συμπληρώνουν η εσωτερική αξονική κιονοστοιχία με τους 13 ξύλινους κίονες που έχουν λίθινες πλάκες ως βάσεις. Το πρόβλημα που δημιουργείται είναι ότι η κεντρική κιονοστοιχία κρύβει το λατρευτικό άγαλμα το οποίο βρισκόταν στο μέσο του πίσω τοίχου. Η προσωρινή λύση ήταν να μετακινηθεί το άγαλμα προς τα δεξιά. Η βάση ήταν φτιαγμένη από πλάκες ασβεστόλιθου. Στην πρόσοψη του ναού υπήρχαν τρεις κίονες οι οποίοι οδηγούσαν απευθείας στο εσωτερικό του σηκού καθώς η ανατολική του πλευρά ήταν ανοιχτή. Το αν τελικά απέκτησε κάποια στιγμή περίσταση ο ναός δεν μπορούμε να το γνωρίζουμε. Για το ζήτημα αυτό εκφράστηκαν κατά καιρούς αρκετές αντικρουόμενες απόψεις. Οι μελετητές βασίστηκαν κυρίως στην ερμηνεία δύο αρχιτεκτονικών σχεδίων των Εκατόμπεδων I και II. Στο ένα παρουσιάζεται η θεμελίωση του δυτικού άκρου του νότιου τοίχου, και παρουσιάζεται η άμεση επαφή των θεμελίων του πρώτου ναού με αυτά του δεύτερου (εικόνα 35). Στο δεύτερο σχέδιο απεικονίζεται η θεμελίωση των δύο κτισμάτων από το δυτικό άκρο τους ως και τον στυλοβάτη, ενώ αποκατεστημένες είναι και οι επάλληλες βάσεις του λατρευτικού αγάλματος (εικόνα 36). Ο κάθε μελετητής ερμήνευσε με τον δικό του τρόπο την διάταξη των θεμελίων για να αποκαταστήσει την κάτωψη του ναού και να απαντήσει στο ζήτημα, αν τελικά υπήρξε περίσταση στον Εκατόμπεδο I. Ο Dregur υποστηρίζει την ύπαρξη περιμετρικής κιονοστοιχίας¹⁹⁴. Αναφέρει μάλιστα ότι 1,5 μ. μακριά από τα θεμέλια του δυτικού τοίχου του σηκού υπάρχουν ίχνη ενός στυλοβάτη, ενώ ανατολικά του ναού βρέθηκε μια κωνική βάση κίονα με διάμετρο 0,39 μ.. Το ότι η θεμελίωση του στυλοβάτη βρίσκεται περίπου 0,30 μ. πιο χαμηλά από το επίπεδο του σηκού χρησιμοποιήθηκε από κάποιους μελετητές ως απόδειξη για την προσθήκη πτερού σε μια δεύτερη φάση. Ο Καλπαξής αποδίδει αυτή την ανισότητα στην ανωμαλία του εδάφους και στην προσπάθεια ομαλοποίησης της¹⁹⁵. Έτσι, αποκαθιστά την περίσταση του ναού με 7 x 21 κίονες. Ο Gruben προτείνει (σε περίπτωση που δεχτούμε την ύπαρξη πτερού) μια περίσταση με 7 x 17 κίονες να περιβάλλει τον ναό¹⁹⁶. Την παρουσία περιμετρικής κιονοστοιχίας απορρίπτουν ορισμένοι μελετητές¹⁹⁷. Πιθανόν να μην υπήρξαν δύο εκατόμπεδοι ναοί αλλά μόνο ένας, ο οποίος απέκτησε την τελική του μορφή μετά από δύο οικοδομικές φάσεις¹⁹⁸. Απορρίπτει την ύπαρξη πτερού καθώς θεωρεί ότι οι λιθόπλινθοι που από τον Καλπαξή και τον Dregur θεωρήθηκαν στυλοβάτης ήταν μια λίθινη κατασκευή που θα προστάτευε τον ναό από την τα νερά και την αστάθεια του υπεδάφους¹⁹⁹. Επίσης, ούτε η λιθόπλινθος με το κυκλικό αποτύπωμα δεν είναι αρκετά ισχυρή ώστε να δεχτεί μια λίθινη βάση, ούτε ο λεγόμενος στυλοβάτης θα άντεχε να υποστηρίξει το βάρος της στέγης. Έτσι κατά την πρώτη του φάση ο ναός θα ήταν ένα επίμηκες κτίσμα, το οποίο στο εσωτερικό του περιείχε μια κεντρική κιονοστοιχία και κοντά στην δυτική του πλευρά μια λατρευτική βάση, ενώ εξωτερικά και σε απόσταση 1,25 – 1,5 μ. θα ενισχύονταν από με λιθόστρωση. Σύμφωνα με αυτή την θέση είναι και ο Μαζαράκης Αινιάν²⁰⁰. Ο Μπούρας θεωρεί ότι η ξύλινη περίσταση ήταν μια μεταγενέστερη προσθήκη και αναφέρει την θέση κάποιων μελετητών σύμφωνα με την οποία οι λίθινες βάσεις

¹⁹³ Walter 1990, 63.

¹⁹⁴ Dregur 1969, 14.

¹⁹⁵ Kalpaxis 1976, 24.

¹⁹⁶ Gruben 2000, 358.

¹⁹⁷ Walter 1990, 63. Βλ. και Tomlinson 1976, 124, Hellmann 1998, 114.

¹⁹⁸ Baumbach 2004, 150.

¹⁹⁹ Mazarakis Ainian 1997, 199-202.

²⁰⁰ Mazarakis Ainian 1997, 199-202.

στήριζαν κιγκλιδώματα και όχι κίονες²⁰¹. Προσθέτει ότι το πτερό θα είχε στην ανατολική πλευρά επτά κίονες και στην δυτική έξι.

Όταν και αν δοθεί ποτέ απάντηση στο θέμα του πτερού θα βοηθήσει πιθανόν και στην αποκατάσταση της στέγης. Κατά μια άποψη αποδίδεται στο ναό μια επίπεδη οροφή από πηλό²⁰². Σύμφωνα με τον Καπλαξή μια τέτοια εκδοχή θα ήταν προβληματική καθώς δεν θα ήταν ιδιαίτερα ανθεκτική για την περίπτωση της Σάμου που οι βροχές αποτελούν συχνό φυσικό φαινόμενο. Προτείνει μια απλή σαμαρωτή στέγη με τα απαραίτητα για την προστασία αετώματα στις στενές του πλευρές. Ο Walter αποκαθιστά την στέγη με ένα μόνο αέτωμα που θα βρίσκεται στην πρόσοψη²⁰³. Δίνοντας μερικές τελευταίες πινελιές στην εικόνα που αρχίζει να σχηματίζεται, αναφέρει ότι όλοι οι δοκοί φέρουν επένδυση χαλκού σε σημεία που ακουμπούν μεταξύ τους ή στις επιφάνειες των άκρων που εκτίθενται.

Ο ναός καταστράφηκε στις αρχές του 7^{ου} αιώνα π.Χ., όταν οι εκβολές του ποταμού Ίμβρασσου πλημμύρησαν. Σύγχρονο με τον ναό αναφέρει ο Tomlinson ένα μικρό πρότυπο που το τοποθετεί βόρεια του ναού²⁰⁴. Ο Kyrialeis στη μοναδική βόρεια πύλη που αναφέρεται είναι σε αυτή του 6^{ου} αιώνα που διαμορφώθηκε όταν το ιερό περιβλήθηκε στα βόρεια με τείχος²⁰⁵. Μέσα από αυτή την πύλη περνούσε η ιερά οδός.

Ο Εκατόμπεδος II οικοδομήθηκε στα μέσα του 7^{ου} αιώνα π.Χ. Κτίστηκε στην ίδια θέση με τον παλαιότερο ναό (εικόνα 37). Οι διαστάσεις του στυλοβάτη ήταν 11,70 x 37,70 μ. και του σηκού 6,80 x 30,66 μ.. Μπορούμε να πούμε ότι αποτέλεσε μια διορθωμένη και πιο προηγμένη εκδοχή του Εκατόμπεδου I. Διορθώθηκε το πρόβλημα της αξονικής σχέσης μεταξύ εσωτερικής κιονοστοιχίας και λατρευτικού αγάλματος μετατοπίζοντας αυτή τη φορά τα εσωτερικά υποστυλώματα (εικόνα 38). Έτσι στο εσωτερικό του ναού υπάρχουν δύο σειρές ξύλινων κίωνων οι οποίες βρίσκονται πολύ κοντά στις μακριές πλευρές χωρίς όμως να είναι συνδεδεμένες ούτε με τα θεμέλια τους ούτε με τους τοίχους (εικόνα 39). Ο Walter περιγράφει την βάση των στηριγμάτων ως ένα θρανίο κατά μήκος του βόρειου και νότιου τοίχου²⁰⁶. Η ύπαρξη αυτών των δύο σειρών κίωνων δεν αποτελεί ενίσχυση των τοίχων, ενώ ορισμένοι θεωρούν ότι οι βάσεις θα μπορούσαν να ήταν θρανία²⁰⁷. Μια εκδοχή χρονολογεί την δεύτερη φάση κατασκευής του ναού στα τέλη του 7^{ου} αιώνα π.Χ.²⁰⁸. Προηγήθηκε μια ανύψωση του δαπέδου του σηκού με υλικό που μεταφέρθηκε από τον χώρο των βωμών. Κατά την ανακαίνιση του ναού (δεύτερη φάση) προστέθηκε μια νέα βάση για το λατρευτικό άγαλμα, υποστηρίγματα θα υπήρχαν πια κοντά στους τοίχους και φυσικά ο ναός θα αποκτούσε μια περιμετρική κιονοστοιχία²⁰⁹. Αυτή τη φορά ο ναός είχε σηκό κτισμένο με ορθογωνισμένους λίθους στις ίδιες διαστάσεις με αυτές των ωμοπλίνθων. Ο Μαζαράκης Αινιάν με τις παρατηρήσεις του προσφέρει άλλη μια εναλλακτική για την αποκατάσταση του ναού²¹⁰. Αν η βάση κατά μήκος των μακρών πλευρών στήριζαν κίονες και μάλιστα ξύλινους τότε ποια θα ήταν η λειτουργικότητα τους καθώς οι τοίχοι ήταν ιδιαίτερα ενισχυμένοι. Οι τοίχοι αποτελούνταν από ισχυρό θεμέλιο κατασκευασμένο από ασβεστολιθικές λιθοπλίνθους, ενώ το ανώτερο τμήμα είναι κτισμένο σύμφωνα με το ψευδοϊσόδομο

²⁰¹ Μπούρας 1999, 137, 140.

²⁰² Kalpaxis 1976, 26.

²⁰³ Walter 1990, 64.

²⁰⁴ Tomlinson 1976, 124-125.

²⁰⁵ Kyrialeis 1983, 104-105.

²⁰⁶ Walter 1990, 82.

²⁰⁷ Kyrialeis 1983, 80.

²⁰⁸ Mazarakis Ainian 1997, 199-202.

²⁰⁹ Walter 1990, 82.

²¹⁰ Mazarakis Ainian 1997, 201-202.

οικοδομικό σύστημα²¹¹; Ακόμη όμως και να δεχτούμε την ύπαρξη τους τότε γιατί δεν στηρίζονταν πάνω σε μεμονωμένες βάσεις; Η χρήση ενός θρανίου σε αυτή την περίπτωση φαίνεται πιο εύλογη. Εξηγήθηκε ως βάση υποστυλωμάτων γιατί ήταν ενισχυμένο με υποθεμελίωση. Αν, όμως, θεωρήσουμε ότι αποτελεί κατασκευή της πρώτης φάσης του ναού τότε μπορούμε να δεχτούμε ότι τα θεμέλια της υποτιθέμενης βάσης των υποστηλωμάτων εξείχαν 0,15 μ. από το δάπεδο; Θεωρώ, λοιπόν, ότι πρόκειται για ένα θρανίο το οποίο μετά από δύο ανυψώσεις του δαπέδου του σηκού με υλικό από τους βωμούς θα έπαψε να χρησιμεύει ως θρανίο, καθώς θα είχε εξισωθεί με το επίπεδο του δαπέδου. Ένα τμήμα λίθινης ζωφόρου που έφερε γραπτή διακόσμηση (κεφαλές πολεμιστών οι οποίοι έφεραν δόρατα) αποδίδεται στο εσωτερικό του ναού²¹². Στην πρόσοψη του ο ναός, ανάμεσα στις παραστάδες, θα είχε δύο ή τρεις κίονες²¹³. Από τις παραστάδες αφαιρέθηκε η ξύλινη προστατευτική τους πλαισίωση, μια καινοτομία που στο εξής θα συνηθίζεται στην ιωνική αρχιτεκτονική²¹⁴. Τα ανατολικότερα στηρίγματα των εσωτερικών κιονοστοιχιών είναι προσαρτημένα πάνω στις εσωτερικές πλευρές των παραστάδων. Ο ναός θα είχε μια θύρα η οποία θα στηρίζονταν στους δύο ξύλινους πάσσαλους οι οποίοι θα ενώνονταν μέσω κιγκλιδωμάτων με τις παραστάδες. Η θύρα θα ήταν μάλλον κατασκευασμένη από ξύλο και ήταν πιθανώς επενδυμένη με χάλκινα ελάσματα²¹⁵. Πιθανόν στη πρόσοψη του κτιρίου να υπήρχε μια επιπλέον σειρά 6 κίωνων εκτός από αυτή που ανήκε στην περιμετρική κιονοστοιχία²¹⁶. Το πτερό αποτελούνταν από 6 x 18 ξύλινους κίονες οι οποίοι ήταν τετραγωνικής διατομής και στηρίζονταν πάνω σε λίθινες κυκλικές βάσεις. Ο Kyrileis αναφέρει την πιθανότητα η βάση του στυλοβάτη να αποτελούσε αρχικά ένα είδος κρηπίδας ή αναβαθμού που θα περιέβαλε τον προηγούμενο ναό²¹⁷. Η Hellmann απορρίπτει την πιθανή ύπαρξη πτερού και στον δεύτερο Εκατόμπεδο ναό²¹⁸. Η στέγη θα σχηματίζονταν από ξύλινους δοκούς. Λόγω του ότι δεν βρέθηκε κανένα ίχνος της, μόνο υποθέσεις μπορούμε να κάνουμε σχετικά με την μορφή της. Θα μπορούσε να ήταν επίπεδη και στεγανοποιημένη με πηλό ή δικλινή με καλάμια ή κεράμους. Κατά τον 6^ο αιώνα π.Χ. ο ναός κατεδαφίστηκε και αντικαταστάθηκε από τον περίφημο ναό των αρχιτεκτόνων Ροίκου και Θεόδωρου. Το μόνο που άφησαν ανέγγιχτο και στη θέση του ήταν η λατρευτική βάση και ένα μέρος του τοίχου του σηκού. Η ιερότητα με την οποία περιβαλλόταν τονίστηκε όχι μόνο με την διατήρηση τους αλλά και από την αποκατάσταση τους μέσα στο άδυτο του επόμενου ναού. Ενδιαφέρον αποτελεί ότι και μετά την αντικατάσταση του τρίτου ναού της Ήρας από τον λεγόμενο μεγάλο ναό της Ήρας, η βάση και το τμήμα του τοίχου προστατεύτηκαν με την κατασκευή ενός κτίσματος γνωστού ως «μονόπτερο».

Σύγχρονες με τον Εκατόμπεδο II είναι οι φάσεις VI και VII του βωμού. Στα τέλη του 7^{ου} αιώνα π.Χ. ανακαινίστηκε και στα βόρεια η περιοχή φαίνεται ότι επενδύθηκε με λιθόστρωση που πρέπει να ξεκινούσε μπροστά από το ναό. Οι επεμβάσεις αυτές ήταν απαραίτητες τόσο για λόγους συντήρησης αλλά και για να ταιριάζει με την νέα όψη του ιερού που άλλαζε με το πέρασμα του χρόνου (εικόνα 40). Κατά τον Walter ο βωμός ήταν προσανατολισμένος προς τον αστερισμό Σείριο,

²¹¹ Kalpaxis 1976, 35.

²¹² Kyrileis 1983, 80.

²¹³ Kalpaxis 1976, 36.

²¹⁴ Gruben 2000, 358.

²¹⁵ Walter 1990, 82.

²¹⁶ Gruben 2000, 358.

²¹⁷ Kyrileis 1983, 80.

²¹⁸ Hellmann 1998, 114.

κάτι που τελικά δικαιολογεί την θέση του προς τον ναό ο οποίος θα κοιτούσε προς τον ήλιο²¹⁹.

Πέντε ναόσχημα κτίσματα που βρέθηκαν γύρω από τον ναό χρονολογούνται κατά το α' μισό του 7^{ου} αιώνα π.Χ.. Ο Walter χρονολογεί τα τέσσερα από αυτά κατά τον πρώιμο 6^ο αιώνα π.Χ.²²⁰. Ο Dregur αναφέρεται σε δύο τέτοια κτίσματα βόρεια και νότια του ναού²²¹. Αναφέρει την εκτίμηση του Buschor ότι πρόκειται για ναούς αφιερωμένους στην Αφροδίτη και στον Ερμή. Ο βόρειος ναΐσκος θα αποτελούνταν από τοίχους κατασκευασμένους σύμφωνα με το ψευδοϊσόδομο οικοδομικό σύστημα. Ο Καλπαξής και ο Walter αναφέρονται σε ένα από τα κτίσματα αυτά ως μια προσωρινή κατοικία του λατρευτικού αγάλματος της θεάς κατά το μεσοδιάστημα της καταστροφής του Εκατόμπεδου Ι και της ανέγερσης του Εκατόμπεδου ΙΙ²²². Ο Προσανατολισμός του προς τον βωμό ενισχύει τον λατρευτικό του χαρακτήρα.

Κατά τον 7^ο π.Χ. αιώνα κατασκευάστηκε ίσως η πρωιμότερη στοά του Αιγαιακού χώρου. Ο Καλπαξής, βασισμένος στην κεραμεική, την χρονολογεί κατά το γ' τέταρτο του 7^{ου} αιώνα π.Χ.²²³. Πρόκειται για την εντυπωσιακά επιμήκη Νότια στοά (εικόνα 41)²²⁴. Με την ανέγερση της το τέμενος οριοθετήθηκε στην νοτιοδυτική του πλευρά. Το μήκος της στοάς αγγίζει τα 70 μ. (69,95) δηλαδή 200 πόδες και το βάθος της τα 5,90 μ.. Χωρίζεται σε τρία διαδοχικά ισότιμα διαμερίσματα όπου το καθένα από αυτά φέρει από δύο εσωτερικές κιονοστοιχίες 9 κίωνων²²⁵. Τα δύο κλίτη που διαμορφώθηκαν είχαν πλάτος περίπου 2,51 μ. Η στοά ήταν ανοιχτή στα βορειοανατολικά. Τα στηρίγματα του κτιρίου ήταν ξύλινα με ύψος περίπου 3,5 μ. και εδράζονταν πάνω σε λίθινες ακανόνιστες πλάκες. Οι εξωτερικοί κίονες στήριζαν ένα ξύλινο θριγκό και μια επίσης ξύλινη επωροφία. Το δάπεδο στο εσωτερικό της στοάς ήταν από πατημένο χώμα, ενώ μπροστά και πίσω από το οικοδόμημα υπήρχε πλακόστρωση από ασβεστολιθικές πλάκες πολυγωνικού σχήματος. Οι τοίχοι της στοάς ήταν κατασκευασμένοι με τον ίδιο περίπου τρόπο όπως και εκείνοι του Εκατόμπεδου ΙΙ. Η στοά πιθανόν να είχε ποικίλες χρήσεις. Κάθε ένα από τα διαμερίσματα ενδέχεται να είχε τον δικό του προορισμό. Η πιο βεβαιωμένη χρήση της ήταν η έκθεση αναθημάτων. Δεν αποκλείεται να λειτουργούσε ως προστατευτικό στέγαστρο για τους πιστούς σε περίπτωση δυσμενών καιρικών συνθηκών (εικόνα 42). Την στοά την κατέστρεψαν για να οικοδομήσουν τον 6^ο αιώνα π.Χ. τον ναό του Ροίκου (570-550 π.Χ.).

Σημαντική κατασκευή του 7^{ου} αιώνα αποτελεί η δεξαμενή στα νότια της στοάς και του ναού (εικόνα 43). Έχει ορθογώνιο σχήμα και το μέγεθος της είναι 2,14 x 0,82 μ.. Ήταν κατασκευασμένη από ασβεστολιθικές πλάκες. Το νερό αφού φιλτράρονταν περνώντας μέσα από στρώμα άμμου θα εισερχόταν από ορθογώνιες πλαϊνές οπές στη δεξαμενή²²⁶. Σε περίπτωση που θα συγκεντρώνονταν πολλά νερά τότε η αποσυμφόρηση θα γινόταν μέσω αγωγών προς την θάλασσα. Μια χάλκινη υδρορροή που αναπαριστά έναν βάτραχο να κάθεται πάνω σε κεφάλι λιονταριού πιθανότατα να ανήκει σε αυτή την δεξαμενή (εικόνα 44)²²⁷. Το νερό της ήταν πόσιμο επομένως, εκτός από τους εξαγνισμούς για τους οποίους θα προσφέρονταν, θα δρόσιζε και τους

²¹⁹ Walter 1990, 83.

²²⁰ Walter 1990, 84.

²²¹ Dregur 1969, 25.

²²² Kalpaxis 1976, 83. Walter 1990, 82

²²³ Καλπαξής 1976, 85.

²²⁴ Kyrialeis 1983, 95.

²²⁵ Kalpaxis 1976, 85.

²²⁶ Kyrialeis 1993, 136.

²²⁷ Kyrialeis 1983, 90-91.

επισκέπτες του Ηραίου. Στο εσωτερικό της βρέθηκαν θραυσμένα αναθήματα και όστρακα που την χρονολογούν στα τέλη του 7^{ου} αιώνα π.Χ.

Λείψανα μιας βάσης πλοίου εντοπίστηκαν 20 μ. νοτιότερα του βωμού (εικόνα 45). Χρονολογείται στα τέλη του 7^{ου} αιώνα π.Χ.. Η κατασκευή διαμορφώνεται σε σχήμα πλοίου, καθώς αποτελείται από παράλληλα μεταξύ τους κτιστά έδρανα των οποίων η απόσταση μειώνεται διαδοχικά προς τα άκρα.. Τα υπολείμματα μαρτυρούν ότι η βάση ήταν προσεγμένη. Η κατασκευή θα υποδεχόταν πλοίο μήκους περίπου 20-25 μ. το οποίο θα αποτελούσε ανάθημα στο ιερό.

Η πρόσβαση στο ιερό γινόταν κατά τα τέλη του 7^{ου} αιώνα π.Χ. μέσω της Ιεράς Οδού από τα βόρεια και μέσω ενός δρόμου από τα ανατολικά. Η Ιερά οδός συνέδεε την αρχαία πόλη της Σάμου τουλάχιστον από τις αρχές του 6^{ου} αιώνα π.Χ., ενώ με το πέρασμα των χρόνων αναδεικνύονταν όλο και πιο πολύ με τα μνημειακά αναθήματα να την στολίζουν στην βόρεια της πλευρά. Για τον Kyrileis η κύρια οδός κατά τον 7^ο αιώνα ήταν η νοτιοανατολική που ερχόταν από την παραλία²²⁸. Η θέση της δεξαμενής ενισχύει την θέση του καθώς θα ήταν βολικό για τους επισκέπτες να κάνουν χρήση της δεξαμενής κατά την είσοδο τους στον ιερό χώρο.

Από τις αρχές του 6^{ου} αιώνα το ιερό αρχίζει να μεταμορφώνεται. Η μία μνημειακή κατασκευή ακολουθούσε την άλλη. Όλη η πολιτική προπαγάνδα των τυράννων εκφράστηκε μέσα από την ανέγερση του επιβλητικού βωμού και του ναού του Ροίκου.

Το 560 π.Χ. χρονολογείται η κατασκευή της 8^{ης} φάσης του βωμού. Ήταν μνημειακός τόσο σε διαστάσεις όσο και σε μορφή. Για πρώτη φορά ο βωμός απέκτησε προσανατολισμό προς τον ναό του ιερού²²⁹. Ο ναός του Ροίκου και του Θεόδωρου άρχισε να κτίζεται την ίδια περίπου περίοδο. Οι διαστάσεις του έφταναν τα 36,57 μ. μήκος και 16,58 μ. πλάτος²³⁰. Ο βωμός αποτελούνταν από την κυρίως θυσιαστήρια εξέδρα και έναν τοίχο που τον περιέβαλλε στις τρεις πλευρές (εικόνα 46). Ανοιχτός ήταν προς τη δυτική πλευρά που ήταν απέναντι από την πρόσοψη του ναού, όπου μια κλίμακα οδηγούσε στον τραπεζόσχημο βωμό (εικόνα 47)²³¹. Ο τοίχος ήταν κατασκευασμένος από μαλακό ασβεστόλιθο και διακοσμημένος. Καταλήγει σε δύο παραστάδες οι οποίες φέρουν θαυμάσια επίκρανα. Το ανώτερο τμήμα του τοίχου κοσμείται με ιωνικό κυμάτιο. Στο εσωτερικό του έφερε ανάγλυφη διακόσμηση με μορφές από σφίγγες και μάχες θηρίων. Ο βωμός διαμορφωνόταν στο εσωτερικό του συνεχώς καθώς τα κατάλοιπα των θυσιών δεν απομακρυνόταν.

Ο ναός του Ροίκου και Θεόδωρου είναι η απτή απόδειξη της αδιάσπαστης σχέσης του ιερού με την πόλη της Σάμου. Ο Πολυκράτης ακολουθώντας την συνήθη προπαγάνδα όλων των τυράννων εγκαινίασε στο Ηραίο ένα μεγάλο οικοδομικό πρόγραμμα στο οποίο περιλαμβάνονταν μεταξύ άλλων και ο ναός αυτός. Ο νέος ναός κτίστηκε στο σημείο που βρισκόταν ο Εκατόμπεδος αλλά λόγω των τεραστίων του διαστάσεων υπερκαλύπτει όλη την περιοχή καθώς και τμήμα της νότιας στοάς την οποία είχαν γκρεμίσει. Ο ναός του Ροίκου και Θεόδωρου έχει διαστάσεις 52,5 x 105 μ. (εικόνα 48). Η πρωτοτυπία του ναού όσον αφορά την κάτοψη του είναι το εντυπωσιακό του πτερό με τις δύο σειρές κίωνων. Πρόκειται συνεπώς για έναν δίπτερο (8 x 21 κίονες) ναό με τρίκλιτο σηκό και πρόναο. Ενδιαφέρουσα είναι η διάταξη των κίωνων της πρόσοψης οι οποίοι είναι ευθυγραμμισμένοι τόσο με τους τοίχους του σηκού όσο και με τις δύο εσωτερικές κιονοστοιχίες. Από τις αξονικές σχέσεις μεταξύ των αρχιτεκτονικών στοιχείων του ναού μπορεί κανείς να υποθέσει

²²⁸ Kyrileis 1993, 130.

²²⁹ Kyrileis 1983, 85.

²³⁰ Gruben 2000, 356.

²³¹ Gruben 2000, 356.

ότι εφαρμόστηκε ένας κάρναβος. Οι κίονες ήταν πώρινοι ραβδωτοί και στηριζόταν πάνω σε βάσεις από ασβεστόλιθο. Οι βάσεις ήταν κοσμημένες με αυλακώσεις που διαμόρφωναν εσοχές (σκοτία) και εξέχουσες διατομές (σπείρα). Τα κιονόκρανα ήταν πιθανότατα ξύλινα. Ο θριγκός και η στέγη ήταν επίσης από ξύλο. Τη στέγη κάλυπταν κέραμοι και ανθεμωτά ακροκέραμα, την εικόνα του ολοκληρώναν πήλινα ακρωτήρια με τη μορφή καθιστών σφιγγών. Ο ναός καταστράφηκε πιθανόν λόγω του ότι δεν αποδείχτηκε αρκετά σταθερός απέναντι σε ένα σεισμό.

Στην επέκταση αυτή του ιερού ανήκει το τείχος στα βόρεια του ιερού. Το τείχος είναι κτισμένο σύμφωνα με το ισοδομικό οικοδομικό σύστημα και περιλαμβάνει μια αίθουσα στην οποία θα προστάτευαν πιθανόν αναθήματα ή θα στέγαζε εργαστήρια²³². Η πρόσβαση από αυτή την πλευρά του ιερού γίνεται από την βόρεια πύλη που διακόπτει το τείχος. Η πύλη έχει πλάτος 8 μέτρα. Σε όλη την διάρκεια του 6^{ου} αιώνα π.Χ. κατασκευάστηκαν και άλλοι σημαντικοί ναοί. Οι θεότητες στις οποίες ήταν αφιερωμένοι δεν έχουν ακόμη ταυτιστεί με βεβαιότητα.

Μετά την κατάρρευση του ναού του Ροίκου και του Θεόδωρου ακολούθησε η ανέγερση του ακόμα μεγαλύτερου ναού, του ναού του Πολυκράτη. Ο ναός δεν ολοκληρώθηκε λόγω του θανάτου του τυράννου και η ανάπτυξη του ιερού περιορίστηκε όσο και η ανεξαρτησία και η ισχύς της πόλης της Σάμου. Είναι φανερό λοιπόν η σχέση που συνδέει το Ηραίο με την πολιτική ιστορία του νησιού. Ο Πολυκράτης ανέδειξε το νησί του και άσκησε την προπαγάνδα του μέσα από ανέγερση μνημειακών οικοδομημάτων στο ιερό. Μετά την παραδειγματική τιμωρία του Πολυκράτη από τους Πέρσες τιμωρήθηκε και το νησί Μία ανάσα πήρε το νησί όταν στα ελληνιστικά χρόνια έγινε ναυτική βάση των Πτολεμαίων και το ιερό άρχισε να ανακάμπτει.

E. ΤΟ ΗΡΑΙΟ ΤΗΣ ΔΗΛΟΥ

Η Δήλος αποτέλεσε κατά την αρχαιότητα κέντρο πολιτικού και θρησκευτικού ενδιαφέροντος. Δεν ήταν λοιπόν τυχαίο ότι πολλοί επιθύμησαν να αποκτήσουν τον έλεγχο του νησιού. Από τα μέσα του 7^{ου} αιώνα ως και το α΄ μισό του 6^{ου} αιώνα π.Χ. η Νάξος εκδήλωσε μια ιδιαίτερη προτίμηση που είναι εμφανής μέσα από την αφέρωση μνημείων²³³. Έναν αιώνα αργότερα (μέσα 6^{ου} π.Χ.) ο τύραννος των Αθηνών Πεισίστρατος προσπαθεί να αναλάβει τον έλεγχο του νησιού. Αναδεικνύει την Αθήνα ως Μητρόπολη της Ιωνίας και λαμβάνει μέρος σε λατρευτικούς εορτασμούς της Δήλου. Μετά τον θάνατο του ο Πολυκράτης αποτέλεσε την κορυφή της Κυκλαδικής ηγεμονίας μέλος της οποίας ήταν και η Δήλος²³⁴.

Η Δήλος φιλοξενούσε πάρα πολλά ιερά. Το επικρατέστερο ήταν αυτό του Απόλλωνα. Ακολουθούν αυτό της Άρτεμης και της Λητούς. Ανάμεσα σε αυτά βρίσκεται και το τέμενος της Ήρας

Το Ηραίο της Δήλου ιδρύθηκε στην βόρειο δυτική πλαγιά του βουνού Κύνθου (εικόνα 49)²³⁵. Το ιερό ταυτοποιήθηκε από τις πολυάριθμες αναθηματικές επιγραφές που εντοπίστηκαν²³⁶. Ο ναός της Ήρας πιθανόν κτίστηκε στις αρχές 7^{ου} αιώνα π.Χ.

²³² Kyrialeis 1983, 103.

²³³ Bruneau- Ducat 1966, 17

²³⁴ Delos 1996, 143

²³⁵ Mazarakis Ainian 1997, 182

²³⁶ Plassart 1928, 149

Αποκαλύφθηκε όταν γινόταν ανασκαφές στο εσωτερικό του μεταγενέστερου ναού της Ήρας (τέλη του 6^{ου} αιώνα π.Χ.) (εικόνα 50)²³⁷. Πρωιμότερες κατασκευές δεν εντοπίστηκαν καθώς τα θεμέλια του μικρού κτίσματος διαδέχεται ο φυσικός βράχος²³⁸. Η κάτοψη του είναι περίπου τετράγωνη (εικόνα 51)²³⁹. Ο δυτικός τοίχος είναι λοξός και αργότερα επιδιορθώθηκε²⁴⁰. Η νότια πλευρά με μήκος 2,85 μ. ήταν μικρότερη από τον βόρειο τοίχο (μήκος 3,40 μ.)²⁴¹. Ο ναός ήταν κτισμένος σύμφωνα με το ψευδοϊσόδομο σύστημα με πλάκες και πλίνθους γνευσίτη²⁴². Το πάχος των τοίχων είναι 0,30 μ.. Στο εσωτερικό του κτιρίου και μπροστά από τον βόρειο τοίχο υπήρχε ένα θρανίο (εικόνα 52)²⁴³. Δεν διέτρεχε την πίσω πλευρά σε όλο της το μήκος αλλά τελείωνε λίγο πριν την ανατολική πλευρά. Είχε πλάτος 0,91 μ. και βρισκόταν 0,20 μ. πιο ψηλά από το επίπεδο του δαπέδου²⁴⁴. Η είσοδος βρίσκεται στη νότια πλευρά²⁴⁵. Ο ναός είχε ξύλινη περίσταση, η οποία αποτελούνταν από 4 x 4 ή 3 x 4 κίονες. Βρέθηκαν περίπου δέκα από τις βάσεις των κίωνων. Εντοπίστηκαν ενσωματωμένες στον δεύτερο ναό και στο άνδρηο του Ηραίου²⁴⁶. Η διάμετρος των βάσεων είναι 0,29-0,42 μ. και ύψος τους 0,12-0,26 μ.²⁴⁷.

Οι ανασκαφές έφεραν στο φως κεράμους καθώς και τμήματα της πήλινης υδρορροής, του 7^{ου} αιώνα π.Χ. που ήταν πεσμένοι στο εσωτερικό του κτιρίου²⁴⁸. Η σίμη έφερε διακόσμηση ανθεμίων σε βαθύ κόκκινο χρώμα²⁴⁹. Ανάμεσα στο θρανίο και στον πίσω τοίχο ανακαλύφθηκαν πολυάριθμες αναθηματικές προσφορές²⁵⁰. Τα πήλινα αρχιτεκτονικά μέλη δεν ταιριάζουν χρονολογικά με τα πρωιμότερα αναθήματα του αποθέτη²⁵¹. Αυτό πιθανόν να σημαίνει ότι είτε κάποια στιγμή το κτίριο ανακαινίστηκε με την προσθήκη των μελών αυτών (ίσως τότε να επιδιορθώθηκε ο δυτικός τοίχος) είτε οι λατρευτικές προσφορές αντιπροσωπεύουν μια πρωιμότερη φάση του ιερού²⁵².

Σύμφωνα με την Vermeule στην κορυφή του βουνού Κύνθος έδρευε αρχικά η λατρεία ενός θεού του υψώματος που αργότερα έγινε ο Δίας ενώ στα ριζά λατρεύονταν η θεά της γης, η οποία εξελίχθηκε στην ολύμπια Ήρα. (εικόνα 53)²⁵³. Το κτίσιμο του ναού της Ήρας ήταν μια αιφνίδια κίνηση κατά τον πρώιμο 7^ο αιώνα π.Χ.²⁵⁴. Ίσως να ήταν μέρος ενός σχεδιασμού καθώς παρατηρήθηκε ότι στη Δήλο ξεκίνησαν να ιδρύουν ένα ιερό για κάθε θεότητα που ήταν δημοφιλής την εκάστοτε περίοδο²⁵⁵.

²³⁷ Mazarakis Ainian 1997, 182

²³⁸ Plassart 1928, 149

²³⁹ Drerup 1969, 23

²⁴⁰ Drerup 1969, 23

²⁴¹ Drerup 1969, 23

²⁴² Drerup 1969, 23

²⁴³ Drerup 1969, 23

²⁴⁴ Mazarakis Ainian 1997, 183

²⁴⁵ Mazarakis Ainian 1997, 182

²⁴⁶ Mazarakis Ainian 1997, 183

²⁴⁷ Drerup 1969, 23

²⁴⁸ Plassart 1928, 151

²⁴⁹ Plassart 1928, 151

²⁵⁰ Drerup 1969, 23

²⁵¹ Mazarakis Ainian 1997, 183

²⁵² Mazarakis Ainian 1997, 183

²⁵³ Vermeule 1974, 150

²⁵⁴ Vermeule 1974, 150

²⁵⁵ Vermeule 1974, 150

Ο δεύτερος ναός της Ήρας κτίστηκε στα τέλη του 6^{ου} αιώνα π.Χ.²⁵⁶. Πρόκειται για ένα δωρικό κτίσμα με δύο κίονες εν παραστάσι. Η περίπτωση του αποτελούνταν από μαρμάρινους κίονες. Αναφέρεται ότι ο μικρός της Ήρας είχε αρχίσει να ερειπώνει όταν στα τέλη του 6^{ου} αιώνα π.Χ. εμφανίστηκε ο τύραννος Πολυκράτης και αποφάσισε να τον αντικαταστήσει με έναν νέο.²⁵⁷

E. ΑΒΕΒΑΙΑ ΙΕΡΑ ΤΗΣ ΗΡΑΣ

Κάποια από τα ιερά που κατά καιρούς έχουν αποδοθεί στην Ήρα είναι προβληματικά. Πρόκειται κυρίως για ναούς που δεν συνοδεύονται από άλλα βοηθητικά κτίρια. Η ταύτιση βασίζεται κυρίως πάνω στην παράδοση. Το να αποδώσει κανείς ένα ιερό σε μια θεότητα δεν είναι κάτι εύκολο. Τα αναθήματα μπορούν να υποδηλώνουν τα γενικά χαρακτηριστικά μιας θεότητας όπως το αν είναι γυναίκα ή άνδρας αλλά όχι την ακριβή ταυτότητα της. Ασφαλές, αλλά και σπάνιο στοιχείο, αποτελεί η εύρεση επιγραφής του ονόματος του θεού. Όταν η λατρεία επιβιώνει για αρκετούς αιώνες συνήθως χαράζεται στη μνήμη των ανθρώπων ως παράδοση. Όμως δεν αποτελεί πάντα μια ασφαλή μαρτυρία καθώς ανταγωνισμοί μεταξύ ομάδων μπορούν να δημιουργήσουν τις δικές τους ξεχωριστές παραδόσεις βασισμένες πάνω στην προπαγάνδα που κάθε φορά εξυπηρετούσαν. Θα αναφερθούμε σε δύο τέτοιες περιπτώσεις, τις Μυκήνες και την Τίρυνθα. Και οι δύο θέσεις βρίσκονται στην Αργολίδα και τόσο η τοπική παράδοση όσο και τα ομηρικά έπη τις συνδέουν με το Ηραίο του Άργους.

Το Ηραίο της Τίρυνθας

Η λατρεία της Ήρας επιβεβαιώνεται τόσο από την μυθολογία όσο και από τις αρχαίες γραπτές πηγές. Μπορούμε λοιπόν να δεχτούμε ότι η Ήρα ήταν μια από τις θεότητες που λατρεύονταν στην Τίρυνθα. Αυτό που δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε με βεβαιότητα είναι πού ακριβώς βρισκόταν το ιερό της. Το μόνο κτίριο που ως τώρα έχει ταυτιστεί με τον ναό της είναι αυτό που ανεγέρθη πάνω στα ερείπια του μυκηναϊκού μεγάρου που βρίσκεται στην Άνω Ακρόπολη (εικόνα 54). Την εκδοχή αυτή δεν μπορούμε να την δεχτούμε ως αναμφισβήτητη αλλά δεν μπορούμε και να την απορρίψουμε πριν αποδειχθεί ποια θεότητα λατρευόταν εκεί ή πριν βρεθεί ο ναός της Ήρας.

Το μυκηναϊκό μέγαρο καταστράφηκε κατά την ΥΕ ΙΙΒ περίοδο από πυρκαγιά που είχε εξαπλωθεί σε όλο το ανάκτορο (εικόνα 55)²⁵⁸. Πάνω στα ερείπια του κτίστηκε το κτίσμα που στα ιστορικά χρόνια μετατράπηκε σε ναό. Το κτίριο χρησιμοποιεί τον ανατολικό τοίχο του μεγάρου ως θεμέλια για τον αντίστοιχο του τοίχο (εικόνα 56). Η βόρεια πλευρά του είναι κτισμένη πάνω σε ένα από τα στηρίγματα της εστίας και συγκεκριμένα στο βορειοανατολικό. Ο δυτικός τοίχος κατασκευάστηκε σε άμεση εγγύτητα με τους δύο δυτικούς κίονες της εστίας αφήνοντας τους έξω από το κτίριο. Η πλευρά αυτή πατάει απευθείας στο δάπεδο του μεγάρου. Στο εσωτερικό του περιλαμβάνονται από τον πρόδομο ο κίονας και από τον δόμο του μεγάρου ο κίονας, η εστία και η βάση του θρόνου. Οι διαστάσεις του

²⁵⁶ Bruneau- Ducat 1966, 30

²⁵⁷ Plassart 1928, 184

²⁵⁸ Βασιλικού 1995 , 196.

υπολογίζονται 5,98 x 15,22 μ.²⁵⁹. Οι τοίχοι είναι πολύ πιο στενοί από αυτούς του μεγάρου αλλά η τεχνική τους ομοιάζει. Αποτελούνται από μικρούς λείους λίθους απελέκητους που στερεώνονται μεταξύ τους με κονίαμα. Ο ναός έχει ως δάπεδο αυτό του μυκηναϊκού μεγάρου. Σύμφωνα με τον Μαζαράκη Αινιάνα το κτίσμα κατασκευάστηκε λίγο μετά την καταστροφή του ανακτόρου (ΥΕ ΙΙΙΓ) και αρχικά διατήρησε την τριμερή διάκριση του χώρου²⁶⁰. Διατηρήθηκε το χαμηλότερο τμήμα του τοίχου του μεγάρου που χώριζε τον πρόδομο από τον δόμο. Αυτό λειτούργησε ως θεμέλιο για την κατασκευή μιας μεσοτοιχίας. Ο τοίχος αυτός πιθανόν να αφαιρέθηκε όταν στα μέσα του 8^{ου} αιώνα π.Χ. το κτίσμα μετατράπηκε σε ναό. Το ότι διατηρήθηκε το δάπεδο στο αρχικό του ύψος επιβεβαιώνει και η χρήση των δύο βαθμίδων που ανήκαν στο μυκηναϊκό μέγαρο.

Με τον ναό συνδέεται τόσο ο βωμός που βρίσκεται μπροστά του όσο και ο αποθέτης περίπου 22 μ μακριά από τον ναό (εικόνα 57). Ο βωμός αποτελεί την επέκταση του κυκλικού μυκηναϊκού βωμού. Κατά την μυκηναϊκή του φάση (ΥΕ ΙΙΙΒ) είχε διάμετρο 2 μ. και αποτελούνταν από μικρούς λίθους κτισμένους γύρω από έναν πυρήνα με γέμισμα χώματος²⁶¹. Σε μια δεύτερη φάση το σχήμα του βωμού άλλαξε σε τετράγωνο και στην τελευταία έγινε ορθογώνιος. Ο γειτονικός αποθέτης περιείχε αναθηματικές προσφορές που καλύπτουν την περίοδο από τα μέσα του 8^{ου} αιώνα π.Χ. ως τα μέσα του 7^{ου} αιώνα π.Χ. Από τα αναθήματα ξεχωρίζουν τα μικρογραφικά αγγεία με τους διάτρητους πυθμένες, οι περόνες και τα δαχτυλίδια²⁶².

Σχετικά με την χρονολόγηση του κτιρίου έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις. Κατά τον Wright το κτίσμα αποτελεί κατασκευή του περίπου στα μέσα του 8^{ου} αιώνα π.Χ. Θεωρεί ότι τα μυκηναϊκά ερείπια με την επιβλητικότητα τους προσέλκυσαν την προσοχή των ιδρυτών του ναού που φαντάστηκαν πως εδώ θα κατοικούσαν οι ήρωες τους. Απορρίπτει μια πρώιμη χρονολόγηση καθώς θεωρεί ότι το κτίσμα δεν θα μπορούσε να ανήκει στον 9^ο και στον πρώιμο 8^ο αιώνα π.Χ., καθώς την περίοδο αυτή χαρακτηρίζουν ελλειψοειδή και αψιδωτά κτίσματα. Επιπλέον δεν θα ήταν δυνατό να κατασκευάστηκε μετά την καταστροφή της ακρόπολης καθώς από την στιγμή της εγκατάλειψής της δεν υπάρχουν ίχνη επανακατοίκησης²⁶³. Τον Wright διαψεύδουν νεότερες ανασκαφές που έφεραν στο φως μια νέα οικοδομική φάση στην ακρόπολη η οποία δεν συνδέεται με το μέγαρο²⁶⁴. Το κτίσμα λοιπόν μπορεί να χρονολογηθεί στην ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδο (Kilian)²⁶⁵. Κατά τον Blegen το κτίσμα χρονολογείται μεν στη πρώιμη αυτή περίοδο αλλά από την άλλη δεν δέχεται ότι το κτίσμα υπήρξε ποτέ ναός.. Η Foley αναφέρει ότι κατά τους ιστορικούς χρόνους το κτίριο ήταν αναμφισβήτητα ναός, καθώς τόσο η ύπαρξη βωμού όσο και το υλικό του αποθέτη αποτελούν ισχυρές αποδείξεις λατρευτικής δραστηριότητας²⁶⁶. Κατά τον Μαζαράκη Αινιάνα το κτίσμα αρχικά λειτούργησε ως κατοικία κάποιου άρχοντα και περίπου στα μέσα του 8^{ου} αιώνα π.Χ. μετατράπηκε σε ναό²⁶⁷. Με την κατασκευή της ηγεμονικής κατοικίας ανακαινίστηκε για πρώτη φορά ο κυκλικός βωμός. Αυτό μπορούμε να το επιβεβαιώσουμε καθώς λίθοι του μυκηναϊκού βωμού βρέθηκαν εντοιχισμένοι στο κτίριο. Το ότι κτίστηκε μετά την κατάρρευση του μεγάρου το ξεχωρίζουμε καθώς δεν φέρει ίχνη πυρκαγιάς. Επιπλέον η χρήση του δαπέδου μας πληροφορεί πως το

²⁵⁹ Frickenhaus 1912, 5-6.

²⁶⁰ Mazarakis 1997, 159.

²⁶¹ Frickenhaus 1912, 5.

²⁶² Foley 1988, 145.

²⁶³ Wright 1982, 196.

²⁶⁴ Wright 1982, 195-196.

²⁶⁵ Foley 1988, 146.

²⁶⁶ Foley 1988, 147.

²⁶⁷ Mazarakis Ainian 1997, 161.

ενδιάμεσο χρονικό διάστημα δεν ήταν τόσο μεγάλο ώστε να συσσωρευτεί επίχωση πάνω από τα ερείπια. Τον χαρακτήρα της πρώτης φάσης του κτιρίου μαρτυρούν τα κυκλικά αποτυπώματα δώδεκα αποθηκευτικών πύλων. Στην ακρόπολη πιθανόν να εγκαταστάθηκαν μετά την καταστροφή της πρόσφυγες που ήρθαν από το Άργος. Όταν στα μέσα του 8^{ου} αιώνα εγκαθιδρύθηκε πιθανόν η λατρεία της θεότητας η κατοικία είχε πια εγκαταλειφθεί και ερειπωθεί. Αυτοί που οργάνωσαν την λατρεία επέλεξαν τον πυρήνα δύο πρωιμότερων εποχών για να ιδρύσουν τον λατρευτικό οίκο της θεάνας τους. Διαμόρφωσαν το κτίριο σύμφωνα με τις νέες ανάγκες, κάνοντας το δίχωρο (γκρέμισαν την μεσοτοιχία) και πρόσθεσαν ένα θρανίο στο εσωτερικό του. Ο Frickenhaus το 1912 απέδωσε στο ναό ένα δωρικό κιονόκρανο και κάποιους κεράμους²⁶⁸. Σήμερα δεν θεωρούμε ότι μπορεί να αποδειχτεί κάτι τέτοιο.

Σε αυτό λοιπόν που συμφωνούν όλοι οι μελετητές είναι ότι από τα μέσα του 8^{ου} αιώνα π.Χ. υπάρχουν ενδείξεις λατρείας στην ακρόπολη με την παρουσία ενός ναού, του βωμού του και ενός αποθέτη. Το επόμενο σημαντικό ερώτημα είναι σε ποια θεότητα να αποδίδονταν όλες αυτές οι τιμές. Οι υποψήφιας για αυτή την θέση είναι η Ήρα και η Αθηνά. Την πρώτη υποστηρίζει μια πληθώρα από μύθους και παραδόσεις, ενώ την παρουσία της δεύτερης επιγραφές. Βέβαια αυτό που πρέπει να τονίσουμε είναι ότι μολονότι οι λατρείες τους αναφέρονται, εντούτοις δεν υπάρχει καμία μνεία σχετικά με το που ακριβώς είχαν την έδρα τους.

Για ποιους λόγους θεωρείται λοιπόν υποψήφια η Ήρα; Ο Frickenhaus θεωρεί ότι όπως όλα τα Αργολικά Ηραία έτσι και αυτό το της Τίρυνθας ήταν ιδρυμένα σε υψώματα²⁶⁹. Θεωρεί ότι αποτελεί συνέχεια της μυκηναϊκής λατρείας. Η ύπαρξη του κυκλικού βωμού έχει να κάνει με την οργάνωση δημόσιας λατρείας γύρω του την οποία ασκούσε ο άνακτας. Ο Ευσέβιος (III 8)²⁷⁰ αναφέρει τον βασιλέα Πείρασο, ο οποίος έκτισε ο ίδιος τον ναό της Ήρας και την κόρη του Καλλιθόη η οποία ανέλαβε ως ιέρεια της Ήρας²⁷¹. Γνωστή είναι και η παράδοση του Πausανία που αναφέρει το λατρευτικό άγαλμα της θεάς φτιαγμένο από ξύλο αγριαπιδιάς (VIII 50). Το άγαλμα αυτό που αρχικά αφιέρωσε ο Πείρασος, το έκλεψαν οι Αργείοι τον 5^ο αιώνα όταν κατέκτησαν την Τίρυνθα και το μετέφεραν στο σηκό του δικού τους ναού. Σύμφωνα με ένα μύθο οι κόρες του βασιλιά της Τίρυνθας, Προίτου, χλεύασαν τον ναό της και το άγαλμα της ως φτωχά και άσχημα. Η Ήρα τις τιμώρησε μεταμορφώνοντας τις σε δαμάλες²⁷². Το μοναδικό αρχαιολογικό στοιχείο που έχουμε στα χέρια μας είναι επισφαλές: πρόκειται για τη βάση ενός κλασσικού αγγείου που φέρει την επιγραφή 'Ηρα²⁷³. Οι Jameson, Βερδέλης και Παπαχριστοδούλου θεωρούν ότι η επιγραφή είναι ατελής και ότι πιθανόν ολοκληρωμένο θα ήταν 'Ηρα<κλειδής>²⁷⁴. Η παρουσία της Αθηνάς τεκμηριώνεται από ορισμένα αφιερώματα. Βρέθηκε κεφάλι πιθανόν κλασσικού αγάλματος της και ένας κρατήρας με επιγραφή που φέρει το όνομά της. Επιπλέον, αναθήματα που θα ήταν δυνατόν να αποδοθούν στην Αθηνά είναι μια μικρογραφική ασπίδα και μικρογραφικοί κώνθοι. Τέλος σημαντική είναι η αναγραφή του ονόματος της σε επιγραφή που βρέθηκε στις σήραγγες των τειχών. Όλα αυτά τα στοιχεία πιστοποιούν μεν την ύπαρξη της λατρείας της αλλά δεν την εστιάζουν στο ναό της ακρόπολης. Επιπλέον δεν έχει από πίσω της όλη αυτή την παράδοση όπως στην περίπτωση της Ήρας. Ο Naumann τοποθετεί τον ναό της

²⁶⁸ Frickenhaus 1912, 8-9.

²⁶⁹ Frickenhaus 1912, 26-30.

²⁷⁰ Foley 1988, 146.

²⁷¹ Frickenhaus 1912, 19-20

²⁷² Grimal 1991, 589-590.

²⁷³ Mazarakis Ainian 1997, 161.

²⁷⁴ Foley 1988, 146-147.

Αθηνάς κοντά στη πύλη του μεσαίου επιπέδου της Τίρυνθας καθώς σε νεότερες ανασκαφές είχαν βρεθεί αρχαϊκά αρχιτεκτονικά λείψανα που συνδέονται με την λατρεία της Αθηνάς²⁷⁵. Ο Kerényi πιστεύει πως ο ναός της ακρόπολης ανήκε στην Ήρα και ότι η λατρεία της λειτουργούσε ανταγωνιστικά σε αυτή του Άργους. Θεωρούμε ότι η Ήρα έχει πιο πολλές πιθανότητες να ήταν η θεά του ναού. Και τούτο γιατί η παράδοση, κατά τη γνώμη μας, είναι φορέας μιας θολής μνήμης, η οποία μπορεί να είναι η ύπαρξη μιας λατρείας πάνω στα ερείπια της ηρωικής εποχής. Άλλωστε η Τίρυνθα βρίσκεται στην Αργολίδα όπου η παρουσία της θεάς είναι αρκετά έντονη και η οικειοποίηση της είναι συχνό φαινόμενο από ομάδες ελίτ που επιζητούν την κυριαρχία τους. Πιθανόν η λατρεία της Ήρας να υποσκελίστηκε κάποια στιγμή από αυτή της Αθηνάς.

²⁷⁵ Foley 1988, 146.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΦΟΡΕΣ ΣΤΗΝ ΗΡΑ

Α. Το Ηραίο του Άργους

Το Ηραίο του Άργους αναμφισβήτητα αποτέλεσε ένα από τα πιο ενδιαφέροντα ιερά της θεάς. Εκτός από τα μνημειακά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, η αρχαιολογική σκαπάνη έφερε στο φως πολυάριθμα αφιερώματα. Στο σύνολο των αναθημάτων του 7^{ου} και του 6^{ου} αιώνα π.Χ. ανήκουν κυρίως αγγεία, ειδώλια, ομοιώματα αντικειμένων ή κτισμάτων, και φυσικά πάρα πολλές προσφορές τι οποίες μπορούμε να εντάξουμε σε μια κοινή κατηγορία η οποία έχει να κάνει με αποκλειστικά με τη γυναίκα. Σε αυτή την ομάδα ανήκουν τα κοσμήματα, οι πόρπες και οι περόνες, τα πήλινα σφονδύλια τα υφαντικά βάρη, τα καλάθια κ.α.. Τα ομοιώματα αποτελούν μια αρκετά αιγιματική κατηγορία αναθημάτων. Ακόμα δεν έχει διευκρινιστεί με ακρίβεια ο συμβολισμός των πήλινων, κτισμάτων, κλινών και κλειδιών. Στο απόσπασμα αυτό θα αναφερθούν συνοπτικά οι κατηγορίες των ευρημάτων, ώστε να διερευνηθούν, όσο τον δυνατόν, τα χαρακτηριστικά της Ήρας του Άργους.

Η κεραμική του Ηραίου είναι στην πλειονότητα της ντόπια. Τα παλαιότερα όστρακα βρέθηκαν στο παλαιό άνδηρο και ανάγονται στην ΜΓ ΙΙ περίοδο²⁷⁶. Απαντώνται κυρίως κρατήρες, αμφορείς, σκύφοι, αρύβαλλοι, οινοχόες και κύπελλα²⁷⁷. Οι πρώτες εικονιστικές παραστάσεις φέρουν κυρίως άλογα τα οποία κρατούν από τα ηνία άνδρες και πουλιά. Λίγο αργότερα εμφανίζονται γυναίκες με κλαδιά στα χέρια. Κατά τον 7^ο αιώνα π.Χ. η συσσώρευση κεραμικής βρίσκεται στο ζενίθ της. Ένα πολύ μικρό ποσοστό μόνο αποτελείται από πρωτοκορινθιακά και κορινθιακά αγγεία²⁷⁸. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί μια εντυπωσιακή Πρ.Κ. πυξίδα βρέθηκε στο παλαιότερο άνδηρο²⁷⁹. Από τα μέσα του 6^{ου} αιώνα π.Χ. τα σχήματα αρχίζουν να μικραίνουν²⁸⁰. Την περίοδο αυτή η κεραμική αποτελείται στο μεγαλύτερο της ποσοστό από μικρογραφικά αγγεία. Τα αγγεία αυτά που αναθέτονται είναι σκύφοι, κρατήρες αρύβαλλοι, κοτύλες και οινοχόες. Το 50% αυτού του συνόλου αποτελούν οι υδρίες (εικόνα 58). Αυτή η τόσο μεγάλη συγκέντρωση (τουλάχιστον 1000 υδρίες) δεν αποτελεί τυχαίο γεγονός²⁸¹. Είτε φέρουν χαρακτηριστική γραμμική διακόσμηση, είτε είναι μονόχρωμες²⁸². Επομένως θα πρέπει να αναζητήσουμε ένα τοπικό εργαστήριο, το οποίο θα είχε αναλάβει τη μαζική παραγωγή υδριών, ώστε να καλύψει τις ανάγκες του ιερού²⁸³.

Τα πήλινα ειδώλια που βρέθηκαν στο ιερό ήταν πολυάριθμα. Προέρχονται από τις ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν στο μεσαίο άνδηρο και τα πρωιμότερα από αυτά χρονολογούνται στον 7^ο αιώνα π.Χ.²⁸⁴. Στα ευρήματα αυτά

²⁷⁶ Foley 1988, 65

²⁷⁷ Foley 1988, 65

²⁷⁸ Foley 1988, 73

²⁷⁹ Strom 1988, 192

²⁸⁰ Foley 1988, 78

²⁸¹ Foley 1988, 78

²⁸² Baumbach 2004, 94

²⁸³ Baumbach 2004, 94. Βλ. και Foley 1988, 78

²⁸⁴ Foley 1988, 104-107

περιλαμβάνονται τόσο ανθρώπινες μορφές όσο και ζώα. Μπορούμε να τα διαχωρίσουμε, βάση τη τεχνικής, σε δύο κατηγορίες τα τροχήλατα και τα χειροποίητα²⁸⁵. Την πλειονότητα αποτελούν οι γυναικείες μορφές καθημένες και ιστάμενες. Οι ένθρονες πιθανότατα αποτελούν αναπαράσταση της θεάς και υπερτερούν σε αριθμό σε σχέση με τις όρθιες (αναπαράσταση των αναθετών)²⁸⁶. Τα πρωιμότερα όρθια χειροποίητα αγαλματίδια έχουν κυλινδρικό είτε σανιδόμορφο σώμα. Το φύλο τους δεν καταδεικνύεται αν κάποια από αυτά φέρουν πόλο²⁸⁷. Μια άλλη ομάδα ξεχωρίζει καθώς τα ειδώλια φέρουν διακόσμηση στη μορφή περιάπτου, ενωτίων και άλλων τέτοιων κοσμημάτων. Από τα γυναικεία καθιστά ξεχωρίζουν αυτά με τον πόλο και τα περιδέραια, Από τα τέλη του 7^{ου} αιώνα και ύστερα τα ειδώλια γίνονται πιο προσεγμένα. Το φύλο διαχωρίζεται πια και παράγονται πιο συγκεκριμένοι τύποι. Έχουμε λοιπόν τις γυναικείες μορφές, φτιαγμένες με τη βοήθεια καλουπιού, που αγγίζουν με το ένα ή τα δύο τους χέρια τα στήθη τους, αυτές που φέρουν στην αγκαλιά τους νήπια ή βρέφη (εικόνα 59). Δεν λείπουν οι γυναικείες μορφές που κρατούν περιστέρια, μικρά ελάφια ή λαγούς²⁸⁸. Από τις ένθρονες μορφές ιδιαίτερη ομάδα αποτελούν αυτές που κρατούν στο δεξί τους ώμο μικρό καράβι στολισμένο με άνθη²⁸⁹. Αρκετά ειδώλια βρέθηκαν που αναπαριστούν τις γυναίκες σε καθημερινές τους ασχολίες. Έτσι έχουμε γυναίκες να ζυμώνουν ή να κρατούν γλυκά και φρούτα. Ενδιαφέρον προκαλεί και μια σκηνή φουρνίσματος που σώθηκε²⁹⁰. Οι ανδρικές μορφές είναι πολύ λιγότερες. Συνήθως απεικονίζονται με πολεμική περιβολή ως υπεείς (εικόνα 60). Τα κράνη τους συνήθως καμπυλώνουν μπροστά ενώ οι ασπίδες που κρατούν είναι στρογγυλές²⁹¹. Εντύπωση προκαλεί και μια γυναικεία μορφή που υπεύει²⁹².

Στο Ηραίο του Άργους τα πήλινα ειδώλια που αναπαριστούν ζώα είναι εκατοντάδες. Υπερτερούν σε αριθμό τα βοοειδή²⁹³. Βρέθηκαν αγαλματίδια ταύρων, αγελάδων, βοδιών. Ακόμη, βρέθηκαν άλογα κασίκες, πρόβατα, σκύλοι, και βάτραχοι²⁹⁴. Παρατηρείται ποικιλία στα είδη πουλιών που αναθέτονται καθώς εντοπίζονται περιστέρια, κούκοι, πάπιες και πιθανόν ένας κύκνος²⁹⁵.

Ποικιλία υπάρχει και στα πήλινα ομοιώματα. Τα γνωστότερα από όλα είναι τα ομοιώματα κτισμάτων (εικόνα 61)²⁹⁶. Βρέθηκαν αναπαραστάσεις κρεβατιών και τραπεζιών φτιαγμένα από τερακότα (εικόνα 62)²⁹⁷. Στα ομοιώματα περιλαμβάνονται και γλυκά και φρούτα²⁹⁸. Σε σημαντικές ποσότητες βρέθηκαν και αντικείμενα που σχετίζονται με την υφαντική. Έχουμε λοιπόν πήλινες κουβαρίστρες, υφαντικά βάρη, ατράκτους, καθώς και καλάθια²⁹⁹.

Μια ιδιαίτερη κατηγορία αθημάτων αποτελούν οι σφραγίδες από σερπεντίνη λίθο (εικόνα 63)³⁰⁰. Οι παλαιότερες από αυτές είναι τετράγωνες ενώ

²⁸⁵ Foley 1988, 104-107

²⁸⁶ Foley 1988, 137-138

²⁸⁷ Foley 1988, 104-105

²⁸⁸ Baumbach 2004, 82, 176-182

²⁸⁹ Baumbach 2004, 96

²⁹⁰ Baumbach 2004, 94, 176-182

²⁹¹ Baumbach 2004, 97. Βλ. και Foley 1988, 107

²⁹² Baumbach 2004, 97.

²⁹³ Rouse 1902, 298

²⁹⁴ Baumbach 2004, 82, 176-182. Βλ. και Rouse 1902, 298, Foley 1988, 137-138

²⁹⁵ Rouse 1902, 298

²⁹⁶ Baumbach 2004, 82, 176. Βλ. και Baumbach 2004, 82, 176

²⁹⁷ Baumbach 2004, 80, 176.

²⁹⁸ Baumbach 2004, 176. Βλ. και Foley 1988, 65

²⁹⁹ Baumbach 2004, 82, 176-182

³⁰⁰ Coldstream 1997, 203-204

ακολουθούν ημισφαιρικές και ορθογώνιες. Οι παραστάσεις είναι καθαρά αργειακές και ως προς την τεχνοτροπία αλλά και θεματολογικά.

Στο Ηραίο του Άργους βρέθηκαν μεγάλες ποσότητες μεταλλικών αναθημάτων, ως επί το πλείστον χάλκινα. Τα σιδερένια αντικείμενα είναι πολύ περιορισμένα σε ποσότητα³⁰¹. Το μεγαλύτερο μέρος των αναθημάτων είναι προϊόντα ντόπιων εργαστηρίων μεταλλοτεχνίας.

Χάλκινες περόνες έχουν βρεθεί σε εντυπωσιακές ποσότητες και σε ποικίλους τύπους στο Ηραίο του Άργους. Σημαντική ομάδα αποτελούν εκείνες των οποίων μέγεθος τους είναι πολύ μεγαλύτερο από το κανονικό. Κάποιες από αυτές υπολογίζεται ότι φτάνουν τα 50-60 εκ.³⁰². Ενδιαφέρουσες είναι οι περόνες εκείνες που το μήκος τους ήταν 80 εκ.. Μια άλλη ομάδα περίπου διακοσίων περονών έχουν μικρότερο μήκος. Όλες είναι διακοσμημένες με πηνία και σφαιρίδια.³⁰³

Οι πόρπες αποτελούν επίσης αγαπητό αναθήματα προς την Ήρα. Η παρουσία αυτού του αντικειμένου από τους τάφους κατά τον 7^ο αιώνα, μαρτυρά τη σημασία που είχε για τους κατόχους. Πιθανότατα αποτελούσε σύμβολο κοινωνικού status και παρέμενε στην οικογένεια ως κειμήλιο. Για αυτόν τον λόγο αποτελούσε ένα ανάθημα που ταίριαζε στη θεότητα³⁰⁴.

Στα χάλκινα αναθήματα του Ηραίου περιλαμβάνονται και δακτυλίδια-κρίκοι. Βρέθηκαν όλων των τύπων της Αργολίδος. Τα περισσότερα χρονολογούνται τον 7^ο αιώνα π.Χ. Αργότερα οι κρίκοι απέκτησαν μεγαλύτερη διάμετρο και προορίζονταν αποκλειστικά για αναθηματική χρήση³⁰⁵.

Τα χάλκινα ειδώλια αποτελούν ακόμη μια κατηγορία αναθημάτων. Κάποια από αυτά προσφερόταν αυτόνομα ενώ άλλα κατασκευάστηκαν για να αναρτηθούν πάνω σε λαβές τριποδικών λεβήτων ή να λειτουργήσουν ως λαβές κατόπτρων³⁰⁶. Έχουμε, λοιπόν, βοοειδή, άλογα, πουλιά και ανδρικές μορφές (εικόνα 64-65). Τα άλογα υπερτερούν αριθμητικά³⁰⁷. Η μορφή τους είναι χαρακτηριστική καθώς έχουν μακριά πόδια και λαιμό ενώ η χαιτή τους είναι επίπεδη (εικόνα 66)³⁰⁸. Ο ίδιος τύπος αποτυπώνεται στη σύγχρονη αργειακή αγγειογραφία³⁰⁹. Στην Ολυμπία έχουν βρεθεί μεγάλες ποσότητες αυτών των αντικειμένων. Τα άλογα αυτά είχαν ποικίλες χρήσεις. Κάποια από αυτά είχαν ορθογώνια παραλληλεπίπεδη βάση που έφερε διακόσμηση. Αυτά πιθανόν να λειτουργούσαν ως σφραγίδες³¹⁰. Στις λαβές των τριπόδων τοποθετούσαν και δαμαστές αλόγων. Αγαπητά ήταν και τα πτηνά. Στο ιερό βρέθηκαν χάλκινοι κούκοι, κύκνοι, πάπιες πετεινοί και παγόνια³¹¹. Από τον 7^ο αιώνα π.Χ. άρχισε να μειώνεται η παραγωγή χάλκινων ειδωλίων καθώς τα πήλινα ήταν αυτά που προτιμούνταν³¹².

Οι χάλκινοι τριποδικοί λέβητες αποτέλεσαν αναμφισβήτητα από τα σημαντικότερα αναθήματα. Κυρίως δύο είναι οι τύποι τριπόδων που βρέθηκαν στο

³⁰¹ Foley 1988, 96

³⁰² Foley 1988, 82

³⁰³ Coldstream 1997, 199

³⁰⁴ Foley 1988, 85

³⁰⁵ Foley 1988, 85

³⁰⁶ Foley 1988, 90-93. Βλ. και Baumbach 2004, 94

³⁰⁷ Foley 1988, 90

³⁰⁸ Coldstream 1997, 200

³⁰⁹ Coldstream 1997, 201

³¹⁰ Foley 1988, 90-92

³¹¹ Strom 1988, 201

³¹² Foley 1988, 90

Ηραίο³¹³. Οι χυτοί που φέρουν μετόπες στα πόδια τους και ειδώλια στις λαβές τους και αυτοί με τα σφυρήλατα πόδια³¹⁴.

Μια ακόμη ομάδα ευρημάτων αποτελούν οι χάλκινες φιάλες, οι οποίες βρέθηκαν σε αρκετά μεγάλες ποσότητες. Αποτελούν απομίμηση των φρυγικών χάλκινων φιαλών που κατασκεύαζαν εργαστήρια του Άργους³¹⁵. Χρονολογούνται τον 7^ο και τον 6^ο αιώνα π.Χ..

Τα χάλκινα κλειδιά που εντοπίστηκαν προκαλούν εντύπωση³¹⁶. Εντάσσονται σε δύο κατηγορίες. Στην πρώτη κατηγορία ανήκει ο τύπος των κλειδιών που χρησιμοποιείται σήμερα (εικόνα 67). Τα περισσότερα κλειδιά είναι αυτά της δεύτερης κατηγορίας. Πρόκειται για μακριά καρφιά τα οποία έχουν τέτοια κλίση ώστε όταν τοποθετούνταν στην οπή μετακινούσαν τον ξύλινο σύνδεσμο που ασφάλιζε την πόρτα (εικόνα 68-69)³¹⁷.

Από τα σιδερένια αντικείμενα που ανατέθηκαν στο Ηραίο του Άργους ξεχωρίζουν οι οβελοί. Βρέθηκαν σε αρκετά μεγάλες ποσότητες. Ενδεικτικά μια δεσμίδα από αυτές που ανακαλύφθηκαν αποτελούνταν από ενενήντα έξι οβελούς³¹⁸.

Εκτός από τα παραπάνω ευρήματα, περιλαμβάνονται επιπλέον κατηγορίες αναθημάτων. Βρέθηκαν κοσμήματα από χρυσό, ασήμι, και ήλεκτρο³¹⁹. Πουκιλία σημειώνεται στα υλικά από τα οποία αποτελούνται οι χάντρες. Είναι φτιαγμένες από κεχριμπάρι και γυαλί. Ξεχωριστή κατηγορία αποτελούν και τα ειδώλια από γυαλί και πορσελάνη³²⁰. Αυτά συνήθως αναπαριστούν μορφές ζώων, όπως για παράδειγμα η μαϊμού και η γάτα από πορσελάνη³²¹.

Τα ευρήματα του Ηραίου μπορούν να δώσουν πληροφορίες για τη λατρεία της θεάς στα πρώιμα ιστορικά χρόνια. Τα σημαντικότερα από αυτά είναι οι υδρίες, οι υπερμεγέθεις περόνες, κάποια από τα πήλινα ειδώλια και ομοιώματα, οι χάλκινες φιάλες και οι σιδερένιοι οβελοί.

Τα αναθήματα αυτά είναι ικανά να μας δώσουν μια ενδεικτική εικόνα της θεάς η οποία ανταποκρίνεται και στα χαρακτηριστικά που της αποδίδουν και οι αρχαίες γραπτές μαρτυρίες. Η Ήρα *Αργείη* όπως αναφέρεται στον Όμηρο είναι κυρίαρχη σε ολόκληρη την Αργολίδα³²². Η επιβλητικότητα του ιερού της, ως προς την αρχιτεκτονική της διαμόρφωση αλλά και ως προς τα αναθήματα είναι αναμφισβήτητη σε ολόκληρη την περιοχή. Η θέση του ιερού της δεν είναι τυχαία. Στα πόδια του ιερού απλώνεται η πλούσια αργολική πεδιάδα. Ο Όμηρος ονομάζει το Άργος *ιππόβοτον*³²³. Η θέση των αλόγων στην τοπική αγγειογραφία αλλά και οι πήλινες και μεταλλικές τους αναπαραστάσεις επιβεβαιώνουν το επίθετο αυτό. Η αναφορά στην Ήρα ως Βοώπις πότνια Ήρη τη στενή σχέση της θεάς με τα βοοειδή³²⁴. Εύβοια (καλή περιοχή για βόδια) ονομάζεται ο λόφος δίπλα από το Ιερό. Η σχέση αυτή καθρεπτίζεται και μέσα γνωστούς μύθους. Η Ήρα για να τιμωρήσει την Ιό, τη μεταμόρφωσε σε αγελάδα³²⁵. Γνωστή είναι η τοπική παράδοση που αναφέρει

³¹³ Foley 1988, 88-90

³¹⁴ Foley 1988, 88-90

³¹⁵ Baumbach 2004, 99-100

³¹⁶ Baumbach 2004, 81-82

³¹⁷ Baumbach 2004, 81

³¹⁸ Coldstream 1997, 207

³¹⁹ Billot 1997, 30

³²⁰ Strom 1988, 202

³²¹ Rouse 1902, 278-279

³²² Vermeule 1974, 83

³²³ Simon 1996, 51

³²⁴ Vermeule 1974, 82

³²⁵ Burket 1993β, 287-288

τα αδέρφια Κλέοβι και Βίωνα να σέρνουν τη βοϊδάμαξα για να σώσουν τη μητέρα τους³²⁶. Η κατοχή κοπαδιών βοδιών ήταν πολύ σημαντικό για την ευημερία μιας κοινωνίας. Θέλοντας να τα οικειοποιηθούν οι Αργείοι χρησιμοποίησαν το Ηραίο καθώς αυτοί που κατείχαν το ιερό αυτόματα είχαν στην κατοχή τους και τα ζώα αυτά. Η μεγάλη ποσότητα ειδωλίων που τα αναπαριστούν επιβεβαιώνει τα παραπάνω. Πιθανόν μέσα από τα ειδώλια αυτά να γινόταν αναφορά και σε μια άλλη πλευρά της θεάς. Το όργωμα των βοδιών ήταν αυτό που έκανε ακόμα πιο εύφορο το έδαφος. Ίσως λοιπόν συμβολιζόταν και η ιδιότητα της Ήρας ως θεά της γονιμότητας.

Η Ήρα ως θεά της ευγονίας έχει εξέχουσα θέση στο ιερό αυτό. Το χαρακτηριστικό αυτό εμπεριέχεται μέσα στη φύση της θεάς ως προστάτιδα του οίκου και κατ-επέκταση του γάμου. Η Ήρα στο ιερό του Άργους υφίσταται και ως σύζυγος. Κάθε χρόνο εορτάζονταν ο ιερός τους γάμος³²⁷. Η θεά αντίστοιχα συντρόφευε τις θνητές της σε αυτή τη σημαντική στιγμή της ζωής τους για αυτό και οι παρθένες την τιμούν με πομπές ύμνους και χορούς³²⁸. Για την διατήρηση του οίκου ήταν επιθυμητή η ευημερία της οικογένειας και η απόκτηση τέκνων. Η προστασία της γονιμότητας αποτελεί προτεραιότητα για τους πιστούς του ιερού. Άλλωστε το Ηραίο είναι ένα αγροτικό ιερό³²⁹. Οι αγροί θα πρέπει να προσφέρουν την πλούσια σοδιά τους, τα κοπάδια να πολλαπλασιαστούν και οι άνθρωποι να διαιωνίσουν το είδος τους. Τα αναθήματα που αντικατοπτρίζουν αυτή την πλευρά της θεάς είναι τα ομοιώματα φρούτων, ιδιαίτερα του ροδιού, τα ειδώλια γυναικών που αγγίζουν το στήθος τους, οι αναπαραστάσεις βοοειδών και αιγοπροβάτων καθώς και ένα μοναδικό παράδειγμα εγκύου γυναίκας³³⁰. Η συνέχιση του οίκου εξαρτιόνταν από την επιβίωση των τέκνων. Για αυτόν τον λόγο η Ήρα ήταν και κουροτρόφος θεά. Πριν και μετά τη γέννηση του τέκνου η θεά καλούνταν να το προστατέψει. Προσφορές προς την θεά θα γινόταν πιθανόν και κατά την ενηλικίωση ως ευχαριστία. Η Ήρα συντρόφευε τα κορίτσια κατά τη διάβαση τους στην ωριμότητα. Προς τιμήν της θεάς οι παρθένες του Άργους σχημάτιζαν πομπή με συνοδεία ύμνων³³¹. Τα αναθήματα που έχουν να κάνουν με την κουροτροφία είναι αυτά που παρουσιάζουν βρέφη ή νήπια, είτε γυναίκες που κρατούν παιδιά στην αγκαλιά τους. Εκτός από παιδιά συχνά κρατούν περιστέρια, μικρά ελάφια, ενώ υπάρχουν παραδείγματα περιστεριών που προστατεύουν κάτω από τα φτερά τους τα μικρά τους³³².

Οι υδρίες είναι αυτές που επιβεβαιώνουν ότι το νερό κατείχε θέση ανάμεσα στα τελετουργικά δρώμενα. Τα μικρογραφικά αυτά αγγεία πιθανόν να αναθέτονταν για την αποσόβηση μιας ξηρασίας ή με σκοπό τον εξευμενισμό της θεάς ώστε να ξεπεραστεί μια τέτοια δύσκολη κλιματική κατάσταση³³³. Πιθανόν να λειτουργούσε και ως ευχαριστία προς την θεά μετά από αποκατάσταση της ισορροπίας. Η Foley³³⁴ πιστεύει πως πιθανόν μια ξηρασία υπήρξε κατά το τέλος του 8^{ου} αιώνα. Και δεν θα πρέπει να απορρίψουμε την πιθανότητα να ήταν τότε που ξεκίνησε η ανάθεση των μικρογραφικών υδριών. Ο Baumbach διαφωνεί με την παραπάνω θέση³³⁵. Δεν δέχεται την εμφάνιση ξηρασίας κατά τα τέλη του 8^{ου} αιώνα π.Χ.. Το βασικό του επιχείρημα είναι ότι οι υδρίες ενώ θα έπρεπε να είναι σύγχρονες με τη στεγνή αυτή

³²⁶ Simon 1996, 51

³²⁷ Kerenyi 1976, 127

³²⁸ Polignac 2000, 95

³²⁹ Polignac 2000, 72-73

³³⁰ Baumbach 2004, 176

³³¹ Polignac 2000, 95

³³² Baumbach 2004, 176

³³³ Foley 1988, 78

³³⁴ Foley 1988, 78, 138-139

³³⁵ Baumbach 2004, 94-95

περίοδο, στο σύνολο του χρονολογούνται κατά τον 7^ο και τον 6^ο αιώνα π.Χ. Προσθέτει ότι η Ήρα λατρευόταν στο Αραχναίον Όρος ως προμηθεύτρια βροχής σε περιόδους ανομβρίας (βρέθηκαν χάλκινες υδρίες με σφηνωμένα πήλινα ειδώλια στις λαβές τους). Αναφέρει και την παρουσία υδριών ως αναθήματα και στο ιερό της Δήμητρας στο Βιταλέμι³³⁶. Η σχέση της Ήρας με το νερό υπονοείται από τα ευρήματα στο Ηραίο Άργος³³⁷. Οι υδρίες συνδέονται με την λεγόμενη υδροφορία³³⁸. Επιπλέον, στη Βόρεια Στοά του μεσαίου ανδρήρου ήταν εγκατεστημένες μικρές δεξαμενές, οι οποίες πιθανόν να εξυπηρετούσαν τελετουργικές ανάγκες. Το νερό συνδέεται άμεσα με τη λατρεία της Ήρας. Ο Πausanίας (II 17.1) αναφέρει ότι οι γυναίκες λάμβαναν μέρος σε μυστικιστικές τελετουργίες προς τιμήν της Ήρας³³⁹. Γυναίκες του Άργους ξεκινούσαν σχηματίζοντας πομπή από το Ηραίο με προορισμό μια γέφυρα κοντά στις Μυκήνες³⁴⁰. Το όνομα της γέφυρας ήταν *ελευθέριον ύδωρ*. Επίσης είναι γνωστό από τον Πausanία (II 17,1) ότι οι εξαγνισμοί στην αρχαιότητα μπορούσαν να γίνουν και με νερό³⁴¹. Επιπλέον οι χάλκινες φιάλες που βρέθηκαν θα μπορούσαν να χρησιμεύσουν για την τέλεση σπονδών. Το τελετουργικό πλύσιμο ήταν μέρος του εορτασμού του γάμου. Άλλωστε, η εορτή των Πλυντηρίων σχετίζεται άμεσα με το νερό και την θεά καθώς πρόκειται για μια συμβολική ανανέωση της Παρθενίας της. Το τελετουργικό μάνιο της θεάς λάμβανε μέρος στην πηγή Κάναθο όπου κατέληγε η πομπή που ξεκινούσε από το Ηραίο του Άργους³⁴². Μπορούμε λοιπόν να διακρίνουμε μια σχέση μεταξύ του νερού, της θεάς του κούκου ως προάγγελος της γονιμότητας και Δίας με το νερό την εορτή Ναυπλία, τις υδρίες, τις δεξαμενές.

Τα χάλκινα και πήλινα ομοιώματα κλειδιών. Η Ήρα αναφέρεται σε ένα αρχαϊκό ποίημα ως *κλειδούχος*³⁴³. Πιθανόν να σχετίζεται με την ιδιότητα της θεάς ως προστάτιδα οίκου καθώς το κλειδί συμβολίζει την ασφάλεια. Το ότι σε αγγειογραφίες απεικονίζονται κορίτσια με κλειδιά ίσως να αποτελούν αναφορές σε κάποια λατρευτικά έθιμα³⁴⁴.

Τα ομοιώματα κρεβατιού πιθανόν να σχετίζονται με τον ετήσιο εορτασμό *λέχερνα*, καθώς *λέχος* ονομαζόταν το κρεβάτι³⁴⁵. Ακολουθεί τον εορτασμό των Πλυντηρίων και πρόκειται για τον Ιερό γάμο της Ήρας και του Δία³⁴⁶. Άλλωστε στον πρόδομο του ναού, κατά τον Πausanία (II 17, 3) βρισκόταν η κλίνη της θεάς.

Στο ιερό βρέθηκε μια δεσμίδα ενενήντα έξι σιδερένιων οβελών³⁴⁷. Τα αντικείμενα αυτά συνδέονται άμεσα με το Άργος. Οι οβελοί αποτελούσαν ένα μέσον συναλλαγής. Ένα γιγάντιο χέρι μπορούσε να αδράξει ως έξι τέτοιες σούβλες. Το όνομα της νομισματικής αξίας δραχμή προέρχεται από αυτό ακριβώς το δεδομένο³⁴⁸. Μάλιστα ο βασιλιάς του Άργους Φείδων κατά την παράδοση ήταν αυτός που έδωσε

³³⁶ Baumbach 2004, 95

³³⁷ Guettel-Cole 1988, 163-164

³³⁸ Guettel-Cole 1988, 163

³³⁹ Guettel-Cole 1988, 163

³⁴⁰ Kerényi 1976, 118

³⁴¹ Kerényi 1976, 118

³⁴² Kerényi 1976, 119

³⁴³ Simon 1996, 70

³⁴⁴ Baumbach 2004, 81-82

³⁴⁵ Kerényi 1976, 127

³⁴⁶ Kerényi 1976, 127

³⁴⁷ Coldstream 1997, 207

³⁴⁸ Coldstream 1997, 206

σταθερές τιμές στα μέτρα και στα σταθμά. Τα αντικείμενα αυτά χρησιμοποιούνταν και ως σούβλες³⁴⁹, κάτι που παραπέμπει σε λατρευτικά δείπνα.

Η Ήρα του Άργους ήταν η ισχυρή θεότητα που προστάτευε τον οίκο των πιστών της. Εξασφάλιζε γονιμότητα στους αγρούς και στα κοπάδια και τη διαίωσιση του οίκου στην οικογένεια. Συντρόφευε τις γυναίκες τόσο στις καθημερινές όσο και στις σημαντικότερες στιγμές της ζωής τους. Οι πιστοί γιόρταζαν τον γάμο της θεάς τους και αυτή ευλογούσε τη δική τους ένωση. Πέρα από αυτό η επιβλητική της θέση στο ιερό εξασφάλιζε τα δικαιώματα της αργειακής ελίτ στην Αργολίδα. Οι οβελοί μαρτυρούν λατρευτικά γεύματα τα οποία θα οργάνωναν αριστοκρατικά μέλη. Μπορούμε, λοιπόν, να πούμε ότι τα αναθήματα επιβεβαιώνουν την επιβολή της Ήρας στην Αργολίδα.

B. Το Ηραίο της Περαχώρας

Τα αναθήματα του Ηραίου της Περαχώρας της γεωμετρικής και της αρχαϊκής περιόδου προέρχονται κυρίως από δύο αποθέτες. Ο πρωιμότερος από τους δυο είναι ο λεγόμενος γεωμετρικός αποθέτης. Βρίσκεται δίπλα στο λεγόμενο ναό της Ήρας Ακραιάς. Ο αποθέτης αυτός είναι σύγχρονος με τον αψιδωτό ναό επομένως βρισκόταν σε χρήση περίπου από το 750 π.Χ. ως το 720 π.Χ.

Ο δεύτερος αποθέτης βρίσκεται στο ανώτερο επίπεδο του ιερού σε επαφή με το εστιατόριον. Τα πρώτα αναθήματα ξεκίνησαν να τοποθετούνται την ίδια περίπου περίοδο που σφραγιζόταν ο γεωμετρικός αποθέτης. Ένας αριθμός αναθημάτων βρέθηκε μέσα στη λεγόμενη ιερή δεξαμενή.

Το Ηραίο της Περαχώρας ήταν πλούσιο σε ευρήματα τόσο σε ποσότητα όσο και σε ποικιλία. Η κεραμεική που βρέθηκε αποτελείται κυρίως από σκύφους και μελαμβαφή κύπελλα (αρχές 8^{ου} αιώνα π.Χ.) καθώς και πρώιμους αρύβαλλους³⁵⁰. Στον αποθέτη της Λιμενίας βρέθηκαν κυρίως κοτύλες, κωνικές οινοχόες, πυξίδες, αρύβαλλοι και κύαθοι³⁵¹. Το αν τελικά τα αγγεία είναι κορινθιακής ή αργειακής καταγωγής αποτελεί θέμα συζήτησης³⁵².

Τα αναθήματα του ιερού μπορούμε κατά τη γνώμη μου να τα εντάξουμε σε δύο κύριες κατηγορίες. Στην πρώτη ανήκουν οι προσφορές που έχουν άμεση σχέση με τις γυναίκες και την γονιμότητα. Στην ίδια μπορούμε να εντάξουμε προσφορές που έχουν να κάνουν με την εκπαίδευση και την κουροτροφία. Στην δεύτερη κατηγορία ανήκουν αντικείμενα εξωτικά, τα οποία προέρχονται από περιοχές της ανατολικής Μεσογείου. Σε άμεση σχέση με την τελευταία βρίσκεται μια μικρότερη ομάδα αναθημάτων, αλλά επίσης σημαντική, που αφιερώθηκαν στην Ήρα ως προστάτιδα των ναυτιλλομένων και θεά της θάλασσας. Μια άλλη ομάδα προσφορών αποτελούν τα όπλα που βρέθηκαν στο ιερό. Ξεχωριστή αναφορά θα γίνει στις 200 χάλκινες φιάλες που βρέθηκαν μέσα στην αρχαϊκή δεξαμενή (καθώς και στα ομοιώματα κτισμάτων).

Τα ευρήματα της πρώτης κατηγορίας μπορούν να μας βοηθήσουν να σχηματίσουμε μια εικόνα της ζωής των γυναικών. Μπορούμε λοιπόν να μιλήσουμε για καθημερινές οικιακές εργασίες και συνήθειες καθώς και τα σπουδαιότερα στάδια

³⁴⁹ Brize 1997, 129

³⁵⁰ Salmon 1972, 161-163

³⁵¹ Salmon 1972, 168

³⁵² Salmon 1972, 190

στη πορεία μιας γυναίκας, όπως ο γάμος, η τεκνοποίηση και ο θάνατος. Κάποια από αυτά μας παραπέμπουν σε λατρευτικές δραστηριότητες. Σε αυτή την κατηγορία μαζί με τα αναθήματα που παραπέμπουν στη γυναικεία γονιμότητα μπορούμε να εντάξουμε αυτά που έχουν να κάνουν με τη γονιμότητα και ευημερία τόσο των κοπαδιών όσο και της καλλιέργειας. Στην πρώτη ομάδα ανήκουν στην συντριπτική τους πλειονότητα τα πήλινα ειδώλια του ιερού. Πρόκειται κυρίως για αναπαραστάσεις θηλυκών μορφών (εικόνα 70). Τα πρωιμότερα από αυτά είχαν κυλινδρικά σώματα και κεφάλια φτιαγμένα σε μήτρα³⁵³. Από τα ειδώλια που αναπαριστώνται όρθια ξεχωρίζουν αυτά που φέρουν στο κεφάλι πόλο και έχουν ανυψωμένα χέρια, καθώς και αυτά που έχουν ακάλυπτη την κεφαλή τους ενώ τα χέρια τους βρίσκονται κατεβασμένα στα πλευρά τους (εικόνα 71)³⁵⁴. Τα ένθρονα φέρουν όλα πόλο και έχουν προτεταμένα χέρια, ενώ είναι πολύ σημαντικό να αναφέρουμε ότι μπορούμε να ξεχωρίσουμε τις παραστάσεις της θεά από αυτές των αναθετριών (εικόνα 72)³⁵⁵. Από τα τέλη του 7^{ου} αιώνα π.Χ. εμφανίζονται νέοι τύποι ειδωλίων³⁵⁶. Εμφανίζονται γυναίκες που χειρονομούν προς τα εμπρός, κάποιες από αυτές φορούν πόλο³⁵⁷. Αυτά αντικαθιστούν τα πρωιμότερα όρθια. Από τα μέσα του 6^{ου} αιώνα εμφανίζονται γυναικείες μορφές με ποικίλες χειρονομίες οι οποίες φέρουν χαρακτηριστικά αντικείμενα. Στη θεά θα προσφερόταν από τις γυναίκες αναθήματα ώστε να εξασφαλίσει τη γονιμότητα τους. Ως τέτοια χαρακτηρίζονται τα πήλινα αγαλματίδια που καλύπτουν με τα χέρια τους τη γενετήσια περιοχή ή αγγίζουν το στήθος, ενώ κάποιες άλλες παρουσιάζονται με ιδιαίτερα προτεταμένα³⁵⁸. Τον ίδιο συμβολισμό έχουν και οι γυναικείες μορφές που στην αγκαλιά τους κρατούν περιστέρια. Στην τεκνοποιία παραπέμπουν τα ειδώλια περιστεριών καθώς και οι αναπαραστάσεις γυναικών με παιδιά στην ή και τα ειδώλια νηπίων³⁵⁹. Τα πήλινα ειδώλια σκύλων παραπέμπουν επίσης στην ευγονία³⁶⁰. Ενδιαφέρον αποτελούν τα ειδώλια γυναικών που φέρουν άνθη και φρούτα ή στεφάνια στο κεφάλι³⁶¹. Αυτά θα μπορούσαμε να τα συνδέσουμε τόσο με την επιθυμία των πιστών για ευγονία όσο και με λατρευτικές δραστηριότητες. Πιθανόν να απεικονίζουν πιστές κατά την διάρκεια εορτής προς τιμήν της θεάς. Από τα σημαντικότερα ευρήματα του ιερού είναι τα ομοιώματα πήλινων κουλουριών. Αποτελούν αναπαραστάση γλυκών της εποχής, των λεγόμενων πλακούντων³⁶². Τα γλυκά αυτά προσφέρονταν στη θεά κατά τη διάρκεια εορτών όπως γινόταν κατά τον εορτασμό των Τόναιων στη Σάμο³⁶³. Παρόμοια ομοιώματα κουλουριών έχουν βρεθεί και στα Ηραία του Άργους και της Κέρκυρας³⁶⁴. Κάποια από τα ευρήματα του ιερού μπορούμε να τα συσχετίσουμε με έναν σημαντικό σταθμό για τη ζωή της γυναίκας, τον γάμο. Σε αυτό το γεγονός παραπέμπει μια παράσταση χάλκινης πόρπης στην οποία ένας άνδρας και μιας γυναίκα στέκονται ο ένας απέναντι στον άλλο³⁶⁵. Οι προσφορές μαλλιών και παιχνιδιών στη θεά Ήρα από το κορίτσι πριν από τον γάμο αποτελούσε έθιμο. Σαν

³⁵³ Foley 1988, 106

³⁵⁴ Baumbach 2004, 46

³⁵⁵ Baumbach 2004, 46

³⁵⁶ Baumbach 2004, 47

³⁵⁷ Baumbach 2004, 47

³⁵⁸ Baumbach 2004, 176

³⁵⁹ Baumbach 2004, 176, 179

³⁶⁰ Baumbach 2004, 28

³⁶¹ Baumbach 2004, 180

³⁶² Salmon 1972, 181

³⁶³ Kyrileis 1983, 17–18

³⁶⁴ Salmon 1972, 181

³⁶⁵ Baumbach 2004, 177-178

μια τέτοια λοιπόν, προσφορά μπορούμε να νοήσουμε τους πίνακες παιχνιδιών που εντοπίστηκαν στο ιερό³⁶⁶. Την ιδιότητα της Ήρας ως προστάτιδα του οίκου αντιπροσωπεύει το πήλινο ομοίωμα κτιρίου (εικόνα 73). Σε μεγάλη ποσότητα βρέθηκαν αντικείμενα που έχουν να κάνουν με την καθημερινότητα των γυναικών. Δεν λείπουν οι αναπαραστάσεις γυναικών που ζυμώνουν ψωμί πάνω σε τραπέζι³⁶⁷. Έτσι έχουμε σφονδύλια, κουβαρίστρες, υφαντικά βάρη, αδράχτια, αλλά και καλαθάκια. Βρέθηκαν σφονδύλια από πήλο διακοσμημένα, άλλα και από φαγεντιανή καθώς και λίθινα³⁶⁸. Η ποικιλία αυτή μαρτυρά πόσο σημαντική ήταν για τις γυναίκες η λατρεία της θεάς. Εδώ θεωρώ ότι ταιριάζει να γίνει αναφορά στα προσωπικά αντικείμενα χρήσης των γυναικών. Βρέθηκαν πραγματικά πολύ μεγάλες ποσότητες από πόρπες και περόνες. Οι περόνες με τα δικωνικό σφαιρίδιο είναι από τα πρωιμότερα ευρήματα του ιερού³⁶⁹. Περόνες και πόρπες βρέθηκαν και στους δύο μεγάλους αποθέτες³⁷⁰. Οι περόνες ανήκουν σε όλους τους τύπους της Πελοποννήσου. Αναθέτονταν μόνες τους ή προσαρτημένες σε ρούχα³⁷¹. Κάποιες από αυτές ομοιάζαν με τις μακριές περόνες από το Ηραίο του Άργους³⁷². Βρέθηκαν επίσης χρυσοί σφηκωτήρες και χάλκινα κάτοπτρα³⁷³. Άλλα προσωπικά αντικείμενα αποτελούν τα κοσμήματα που βρέθηκαν. Βρέθηκε ένας μεγάλος αριθμός από κρίκους και δαχτυλίδια³⁷⁴. Ξεχωρίζουν τα φαρδιά χρυσά δαχτυλίδια³⁷⁵. Τα περιάλπτα ήταν επίσης πολυάριθμα. Οι ελεφαντοστέινες σφραγίδες που βρέθηκαν είχαν πιθανότατα αυτή τη χρήση³⁷⁶. Αποτελούν ένα από τα μεγαλύτερα και εντυπωσιακότερα σύνολα των αναθημάτων³⁷⁷. Ξεχωρίζουν για τις εικονιστικές τους παραστάσεις³⁷⁸. Εκτός από τις σφραγίδες υπήρξαν και άλλα κοσμήματα από ελεφαντοστό³⁷⁹. Τα χρυσά κοσμήματα που βρέθηκαν ήταν εντυπωσιακά σε αριθμό³⁸⁰. Επιπλέον πολύτιμες προσφορές αποτελούν και τα αντικείμενα από γυαλί, ελεφαντοστό, φιλντισι και ήλεκτρο. Εντοπίστηκαν λοιπόν κρεβάτια από γυαλί και φαγεντιανή³⁸¹. Στην πρώτη αυτή την κατηγορία αναθημάτων μπορούμε να εντάξουμε αντικείμενα που έχουν να κάνουν με την γονιμότητα της φύσης και την ευημερία του οίκου. Μπορούμε να αναφέρουμε τις αναπαραστάσεις δρεπανιών, και αξίνων³⁸². Την πίστη της στενής σχέσης της Ήρας με τη φύση επιβεβαιώνουν τα πολυάριθμα ειδώλια ζώων. Άλογα, ταύροι, αρσενικά ελάφια λιοντάρια³⁸³.

Ως θεά εξωαστικού ιερού η Ήρα λατρεύεται και ως κουροτρόφος. Κάποια από τα ευρήματα μπορούμε να τα συνδέσουμε με αυτό το χαρακτηριστικό της θεάς. Αποτροπαϊκά περιάλπτα που βρέθηκαν αναθέτονταν από τους γονείς για να

³⁶⁶ Baumbach 2004, 30

³⁶⁷ Baumbach 2004, 34

³⁶⁸ Baumbach 2004, 34

³⁶⁹ Coldstream 1997, 112

³⁷⁰ Payne 1940, 33, 69

³⁷¹ Baumbach 2004, 34

³⁷² Foley 1988, 85

³⁷³ Vermeule 1974, 137

³⁷⁴ Foley 1988, 86

³⁷⁵ Coldstream 1997, 233

³⁷⁶ Baumbach 2004, 26

³⁷⁷ Coldstream 1997, 236

³⁷⁸ Coldstream 1997, 236

³⁷⁹ Menandier 1996, 216

³⁸⁰ Coldstream 1997, 233

³⁸¹ Payne 1940, 33

³⁸² Baumbach 2004, 180

³⁸³ Vermeule 1974, 137

προστατέψουν τα παιδιά τους ή για να ευχαριστήσουν τη θεά τους³⁸⁴. Αντικείμενα που έχουν να κάνουν με την εκπαίδευση αγοριών ανατέθηκαν στο Ηραίο της Περαχώρας. Έχουμε, λοιπόν, χάλκινες στλεγγίδες, οστέινους στύλους και οστέινες φλογέρες (εικόνα74)³⁸⁵. Εδώ μπορούμε να εντάξουμε και τα ειδώλια παιδιών³⁸⁶.

Τα εξωτικά αντικείμενα αποτελούν τη δεύτερη βασική κατηγορία αναθημάτων. Οι σκαραβαίοι ήταν από τα πιο αγαπητά αναθήματα³⁸⁷. Πάνω από διακόσιοι ήταν φοινικικοί³⁸⁸. Υπερτριπλάσιος ήταν ο αριθμός αυτών που ήταν φτιαγμένοι από φαγεντιανή³⁸⁹. Ως τόπους καταγωγής των αντικειμένων αυτών μπορούν να οριστούν η Κύπρος, η Αίγυπτος, η Συρία, η και η Φοινίκη³⁹⁰. Πολυάριθμες ήταν και οι πόρπες που προέρχονται από την ανατολική Ελλάδα³⁹¹. Σημαντικό σύνολο αποτελούν οι λεπτοί χρυσοί δίσκοι. Ως τόπος παραγωγής θεωρείται η Κρήτη και η ανατολική Ελλάδα. Δεν αποκλείεται τα ευρήματα αυτά να αποτελούν πιστές αντιγραφές τέτοιων δίσκων³⁹². Στο ιερό εκτός από τους δίσκους βρέθηκαν ποικίλα χρυσά ελάσματα³⁹³. Στο ιερό της Περαχώρας εντοπίστηκαν ανάμεσα στις πολυάριθμες Πελοποννησιακές πόρπες αρκετές που είχαν προέλευση από την ανατολική Ελλάδα³⁹⁴. Σημαντικά ήταν τα ειδώλια των αιγυπτίων θεών Μπες και Ίσιδος από φαγεντιανή. Ο Μπες λατρευόταν ως θεός που προστάτευε τις γυναίκες και εξασφάλιζε την απόκτηση τέκνων³⁹⁵.

Μια μικρότερη ομάδα ευρημάτων έχει να κάνει με την Ήρα ως προστάτιδα των ναυτιλλομένων και της θάλασσας. Έτσι συναντάμε αναθήματα όπως τα ειδώλια των γυναικών που φέρουν άνθη και διακοσμημένα πλοία³⁹⁶. Πιθανότατα να πρόκειται για αναπαραστάσεις της θεάς. Τα άνθη μαζί με τα πλοία δηλώνουν την ευχή για ένα καλό ταξίδι με ότι αυτό συνεπάγεται. Στο ίδιο πνεύμα και οι προσφορές των πλοίων-μινιατούρων, καθώς μόνο ένας άνθρωπος που σχετιζόταν με τη θάλασσα θα μπορούσε αναθέσει ένα τέτοιο αντικείμενο. Βέβαια και οι ψαράδες ανήκουν σε αυτή την ομάδα αναθετών, δίνοντας το δικό τους παρόν μέσα από τις προσφορές άγκιστρων³⁹⁷.

Ενδιαφέρουσα ομάδα ευρημάτων αποτελούν τα όπλα που βρέθηκαν στο ιερό. Ενώ η Ήρα θεωρείται κυρίως θεά των γυναικών τα αναθήματα αυτά μας υπενθυμίζουν τις ανάγκες μιας κοινοτικής ομάδας καθώς και τον ρόλο του ιερού. Εντοπίστηκαν ξίφη, αιχμές δοράτων και βελών καθώς και βλήματα σφεντόνων³⁹⁸. Θα μπορούσαν να αποτελούν μια παράκληση προς τη θεά για μια νικηφόρο μάχη είτε ευχαριστία για τη θετική της έκβαση. Πιθανότατα, όπως συμβαίνει και στην περίπτωση των αναθημάτων που προέρχονται από μακρινές περιοχές, η αφιέρωση τους να πρόσδιδε κύρος στην κοινωνική θέση του πιστού. Επιπλέον θα μπορούσαμε να συνδέσουμε αυτή την ομάδα με τις δύο προηγούμενες. Αν υποθέσουμε ότι κάποια από τα εξωτικά αναθήματα αποκτήθηκαν κατά την διάρκεια ταξιδιών, με έναν ίσως

³⁸⁴ Baumbach 2004, 27

³⁸⁵ Baumbach 2004, 28

³⁸⁶ Baumbach 2004, 176, 179

³⁸⁷ Payne 1940, 33

³⁸⁸ Osborne 2000, 152

³⁸⁹ Baumbach 2004, 26

³⁹⁰ Payne 1940, 33

³⁹¹ Payne 1940, 33

³⁹² Payne 1940, 33

³⁹³ Osborne 2000, 152

³⁹⁴ Payne 1940, 33

³⁹⁵ Baumbach 2004, 28

³⁹⁶ Baumbach 2004, 180

³⁹⁷ Baumbach 2004, 180

³⁹⁸ Baumbach 2004, 181

τυχοδιωκτικό τρόπο, τότε θα είναι αναγκαία η χρήση όπλων. Έτσι, θα μπορούσαμε, με κάθε επιφύλαξη, να πούμε ότι η προστασία της θεάς αιτείται σε κάθε πτυχή της κοινοτική ζωής.

Ως αυτόνομη ομάδα ευρημάτων πρέπει να θεωρούνται οι διακόσες περίπου χάλκινες φιάλες που βρέθηκαν μέσα στη λεγόμενη ιερή δεξαμενή. Πρόκειται για μεσόμφαλες φιάλες, οι οποίες φέρουν διακόσμηση, η οποία αποτελεί μίμηση του φρυγικού λωτού³⁹⁹. Τα αγγεία αυτά χρησιμοποιούνται κυρίως για σπονδές και εξαγνισμούς και πολύ σπάνια ως αγγεία πόσεως⁴⁰⁰. Τίθεται το ερώτημα κατά πόσο θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ορθό τον χαρακτηρισμό τους ως αναθήματα. Δυστυχώς για τις συνθήκες εύρεσης τους γνωρίζουμε πολύ λίγα. Ο Tomlinson αναφέρεται στις όχι και όσο ασφαλείς πληροφορίες που έχουμε⁴⁰¹. Η στρωματογραφία πιθανότατα να μην ισχύει. Μέσα στη δεξαμενή βρέθηκαν και άλλα αντικείμενα. Εντοπίστηκε αρχαϊκή κεραμική, πήλινα και χάλκινα ειδώλια καθώς και έργα από ελεφαντοστό⁴⁰². Η δεξαμενή περιέχει επιπλέον χώματα, βότσαλα, χαλίκια καθώς και πιθανόν ίχνη ωμόπλινθου⁴⁰³. Βρέθηκαν άραγε τυχαία εκεί ή κάποιιοι τις έριξαν ως τελική μαζική προσφορά⁴⁰⁴; Αν όμως ίσχυε κάτι τέτοιο δεν θα έπρεπε να υπάρχει κάτι που να μας μαρτυρά ότι ακολουθήθηκε κάποιο τελετουργικό σφραγίσματος; Είναι πιο πιθανή η θέση του Tomlinson κατά την οποία οι φιάλες δεν αποτελούν αναθήματα αλλά πολύτιμα σκεύη που χρησιμοποιούνταν σε ξεχωριστές περιπτώσεις, πιθανόν σε λατρευτικά δείπνα. Πιστεύω ότι είχαν κάποιο ξεχωριστό ρόλο καθώς ήταν ακριβά αντικείμενα. Θα μπορούσαμε, λοιπόν να μιλήσουμε για μια (ετήσια;) τελετουργία ή μάζωξη μιας συγκεκριμένης ομάδας ανθρώπων; Η μίμηση φρυγικού μοτίβου θα μπορούσε να μας πει ίσως κάτι για τα ενδιαφέροντα αυτών των ατόμων; Ίσως ο επικεφαλής αυτής της ομάδας να ήταν αρμόδιος να εξασφαλίσει μια νέα φιάλη; Οι υπόλοιποι θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν αν δεν είχαν φθορές ή να κρατηθούν ως απόδειξη μιας παράδοσης. Συνεχίζοντας με τη θέση του Tomlinson, τα αντικείμενα που βρέθηκαν μέσα στη δεξαμενή είναι εξοπλισμός και αντικείμενα που υπήρχαν μέσα σε ένα αρχαϊκό εστιατόριον που θα βρισκόταν εκεί κοντά και καταστράφηκε κάποια στιγμή για άγνωστη αιτία. Όμως αν έγινε κάτι τέτοιο τότε πως ακριβώς βρέθηκε το υλικό μέσα εκεί; Για ποιο λόγο όλες οι φιάλες βρισκόταν στον πάτο (αν πράγματι βρέθηκαν σε αυτή τη θέση); Τέλος, για ποιο λόγο δεν βρέθηκε ο υπόλοιπος εξοπλισμός; Ο Payne θεώρησε ότι οι φιάλες αποτέλεσαν αφιερώματα που μαζί με άλλες προσφορές ρίχθηκαν στην ιερή δεξαμενή⁴⁰⁵. Κατά καιρούς η εγκατάσταση αυτή ταυτίστηκε και με το μαντείο του ιερού. Η έλλειψη στοιχείων όμως μας κάνει να είμαστε πιο επιφυλακτικοί σε τέτοιες θεωρήσεις.

Το πιθανότερο λοιπόν είναι η δεξαμενή να μην ήταν ιερή και να είχε τη συνηθισμένη χρήση. Άλλωστε το νερό χρησιμοποιούνταν για πολλές τελεουργίες στην αρχαία ελληνική λατρεία. Το ίδιο το στοιχείο θεωρούνταν ιερό. Παρατηρήθηκε ότι η χρήση του σχετιζόταν με τελετουργικά που έχουν να κάνουν με γυναίκες κυρίως σε ιερά της Ήρας και της Αρτέμιδος⁴⁰⁶. Με το νερό οι πιστοί εξαγνίζονταν κατά την είσοδο τους στο ιερό. Η χρήση του νερού ήταν σημαντική για έναν πρακτικό λόγο καθώς οι πιστοί είχαν ανάγκη να πλυθούν και να ξεδιψάσουν μετά από μια μακρινή

³⁹⁹ Baumbach 2004, 42

⁴⁰⁰ Payne 1940, 121

⁴⁰¹ Tomlinson 1988, 167-168

⁴⁰² Tomlinson 1988, 167

⁴⁰³ Tomlinson 1988, 169-170

⁴⁰⁴ Tomlinson 1988, 169

⁴⁰⁵ Payne 1940, 121

⁴⁰⁶ Guettel-Cole 1988, 161

διαδρομή⁴⁰⁷. Στη Περαχώρα η προσέγγιση του ιερού δεν ήταν δυνατή να γίνει από το λιμανάκι. Οι πιστοί λοιπόν κατέβαιναν από τα ψηλότερα άνδρα και στο δρόμο τους για τον ναό της Ακραιάς έκαναν μια μικρή στάση στη δεξαμενή⁴⁰⁸. Μπορούμε λοιπόν να φανταστούμε ότι εκεί ακολουθούσαν το συνηθισμένο τυπικό ώστε να προετοιμάσουν το σώμα και το πνεύμα τους πριν την επαφή τους με τη θεά

Στον χαρακτήρα της Ήρας στη Περαχώρας μπορούμε να πούμε ότι περιέχονται κάποια χθόνια χαρακτηριστικά. Η αναφορά του Στράβωνα στο μαντείο της Ήρας Ακραιάς (8.6, 22), *εν δε τω μεταξύ του Λεχάιου κ Παγών το της Ακραιάς μαντεϊόν Ηρας υπήρξε το παλαιόν*, μας παραπέμπει στην λειτουργία ενός μαντείου στον χώρο του ιερού. Που θα μπορούσε όμως να τοποθετηθεί; Αρχικά εκφράσθηκε η άποψη ότι οι διακόσιες φοινικικές φιάλες συνδέονταν με τη μαντική λειτουργία⁴⁰⁹. Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία στο σημείο αυτό οι χρησμοί δινόταν με την βοήθεια των σκευών αυτών. Αυτό θα γινόταν με δύο τρόπους. Σύμφωνα με την πρακτική της λεκανομαντείας οι απαντήσεις δινόταν μέσα από την παρατήρηση της κίνησης σταγόνων λαδιού μέσα σε μια λεκάνη με νερό. Ο δεύτερος τρόπος ήταν η ρίψη φιαλών μέσα στη δεξαμενή. Αν οι φιάλες επέπλεαν τότε ο χρησμός θα ήταν θετικός για τον επισκέπτη. Και οι δύο προτάσεις είναι δύσκολο να γίνουν αποδεκτές. Η πιο γνωστή πρακτική μαντείας με ρίψη σκευών γινόταν με κύπελλα γεμάτα μπαχαρικά, μέλι και άνθη και όχι με φιάλες, ακόμη και αν σχετίζονται και με χθόνιες τελετουργίες⁴¹⁰. Ο Salmon αλλάζοντας τα δεδομένα πιστεύει στο μαντείο χρησιμοποιούσαν τα πήλινα ομοιώματα κουλουριών⁴¹¹. Για να στηρίξει το επιχείρημα του αναφέρει την πρακτική που ασκούσαν στη λίμνη της Ινώ όπου πετούσαν κριθαρένια γλυκά για να δώσουν το χρησμό⁴¹². Αν πράγματι ίσχυε κάτι τέτοιο και το μαντείο της Περαχώρας λειτουργούσε με αυτόν τον τρόπο δεν είναι δυνατό να αποδειχθεί. Ακόμη και να χρησιμοποιούνταν με αυτόν τον τρόπο τα κουλούρια αυτά είναι πιθανότερο η ρίψη να πραγματοποιούνταν στη θάλασσα. Η χθονιότητα της λατρείας της Ήρας στο ιερό μπορούμε να πούμε ότι ενισχύεται με μια ακόμη μαρτυρία από το παρελθόν. Ο Ηρόδοτος (5, 92) μας παραδίδει ότι κατά την διάρκεια της αναζήτησης ενός θησαυρού, ο τύραννος της Κορίνθου Περίανδρος συμβουλευτήκε το νεκρομαντεϊόν της Ήρας Ακραιάς για να του το αποκαλύψει η νεκρή γυναίκα του⁴¹³. Επειδή η γυναίκα του σιώπησε ταξίδεψε ως τη Θεσπρωτία. Εκεί έμαθε ότι λόγω το ότι δεν κάηκαν τα ρούχα της στην πυρά ήταν παγωμένη και γυμνή. Το μαντείο την συμβούλεψε να την εξευμενίσουν⁴¹⁴. Έτσι, ο Περίανδρος με το πρόσχημα ενός λαμπρού εορτασμού προς τιμήν της Ήρας, έδωσε την εντολή στις πλουσιότερες γυναίκες της Κορίνθου να ντυθούν με τα πολυτιμότερα ρούχα τους και να στολιστούν με τα ακριβότερα κοσμήματα. Όταν οι γυναίκες έφθασαν στο ιερό της θεάς τους, αναγκάστηκαν από τους φρουρούς του τυράννου να βγάλουν ότι έφεραν και να τα ρίξουν στην πυρά που υπήρχε προς τιμήν της νεκρής. Μάλιστα ως το καταλληλότερο κτίσμα προτάθηκε το εσπιατόριον, που παλαιότερα θεωρούνταν ως ναός της Ήρας Λιμενίας με την κεντρική εσχάρα του δωματίου ως το ουσιαστικότερο στοιχείο⁴¹⁵. Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι ήταν πιθανό να τελούνταν στο ιερό μαντικές πρακτικές. Άλλωστε και στο ιερό της Ήρας στη Κύμη λειτουργούσε ένα

⁴⁰⁷ Guettel-Cole 1988, 161

⁴⁰⁸ Tomlinson 1988, 170

⁴⁰⁹ Menandier 1996, 184

⁴¹⁰ Baumbach 2004, 42

⁴¹¹ Salmon 1972, 167

⁴¹² Salmon 1972, 167

⁴¹³ Menandier 1996, 185-186

⁴¹⁴ Menandier 1996, 197

⁴¹⁵ Menandier 1996, 186

είδος μαντείου καθώς ο περίφημος χρυσός δίσκος έφερε επιγραφή στην οποία αναφέρεται ότι η θεά δεν επιτρέπει να δίδονται χρησμοί το πρωί⁴¹⁶. Πιθανόν να μην υπήρχε κάποια συγκεκριμένη αρχιτεκτονική κατασκευή. Πιθανόν η χρησμολόγηση να γινόταν στον οίκο της θεάς. Στο ναό του 6^{ου} αιώνα π.Χ. παρατηρήθηκαν διατομές κατά μήκος του στυλοβάτη κοντά στα θεμέλια του λατρευτικού αγάλματος⁴¹⁷, οι οποίες πιθανόν να αποτελούσαν ένα ηχητικό σύστημα από όπου ακουγόταν η φωνή της μάντισσας. Ίσως το άδυτο του ναού να λειτουργούσε ως μαντείο⁴¹⁸. Επίσης ο χώρος μπροστά από το άγαλμα της θεάς, αποτέλεσε για τον Baumbach ένας χώρος κατάλληλος για τέτοιου είδους πρακτικές καθώς η θεά ήταν κοντά και υπήρχε η επιθυμητή απομόνωση⁴¹⁹.

Εκτός από τις παραδόσεις για την ύπαρξη μαντείου, με το ιερό της Περαχώρας σχετιζόταν ακόμη ένας κύκλος μυθολογικός. Η Μήδεια έφυγε από την Κόρινθο πάνω στο άρμα του ηλίου. Μαζί της κουβαλούσε τα άψυχα σώματα των δύο παιδιών της⁴²⁰. Υπάρχουν διαφορετικές εκδοχές του επεισοδίου αυτού. Η πιο γνωστή εκδοχή είναι αυτή του Ευριπίδη στο έργο του Μήδεια (1378-1383), σύμφωνα με την οποία η μάγισσα αφού τα σκότωσε τα τέκνα της για να εκδικηθεί τον Ιάσωνα τα έθαψε στο ιερό της Ακραιάς⁴²¹. Ο Πausanias (2.3.10-11) δεν παρουσιάζει τη Μήδεια τόσο εκδικητική. Αναφέρει ότι τα παιδιά της σκοτώθηκαν τυχαία στην προσπάθεια της να τα κάνει αθάνατα⁴²². Είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι ο Pausanias σύμφωνα με τα λεγόμενα του χρησιμοποίησε ως πηγή του τον ποιητή Εύμελο που έζησε τον 8ο αιώνα π.Χ.. Μια άλλη εκδοχή πετά τη φήμη της μητροκτόνου από την Μήδεια κατηγορώντας τους κορινθίους για τον θάνατο των παιδιών της. Ποια ήταν πράγματι η αρχική παράδοση δεν μπορεί να πει κανείς ασφάλεια. Ακόμα και στην αρχαιότητα οι απόψεις ήταν αντικρουόμενες. Ο Κρεόφολος θεωρεί οι κορινθιοί ήταν αυτοί που προσπάθησαν να κρύψουν την κηλίδα αυτή με το να κατηγορήσουν την Μήδεια⁴²³. Πιστεύω ότι όποια και να ήταν η εκδοχή που αρχικά διαδόθηκε, δεν παύει το ιερό να σχετίζεται με δύο παιδιά που φονεύθηκαν βίαια και ενταφιάστηκαν στο χώρο αυτό. Οι κορινθιοί ένιωθαν την ανάγκη να εξευμενίσουν τα νεκρά παιδιά, καθώς φοβόταν την οργή τους. Ίσως για αυτόν τον λόγο να οργάνωσαν την ετήσια εορτή πένθους προς τιμήν των τέκνων της Μήδειας⁴²⁴. Κάθε χρόνο επτά αγόρια και επτά κορίτσια από τις πιο σημαντικές αριστοκρατικές οικογένειες της Κόρινθου συγκεντρώνονταν στο ιερό της Ήρας. Σκοπός τους ήταν να θρηνήσουν για τα τέκνα της Μήδειας. Ήταν ενδεδυμένα με σκούρα ρούχα και είχαν κομμένα μαλλιά. Έμεναν για ένα χρόνο στο ιερό περνώντας από τέσσερα στάδια. Απομάκρυνση από την κοινωνία, και απομόνωση αλλαγή της εμφάνισης και τέλος επιστροφή στην κοινωνία. Αυτός ο φόβος των Κορινθίων για τα νεκρά παιδιά μπορεί να φανεί και μέσα από τα ευρήματα. Με τον μύθο αυτό μπορούμε να σχετίσουμε τα αποτροπαϊκά περιπάτα δαιμόνων. Ίσως οι μορφές τους να έμοιαζαν με το λεγόμενο άγαλμα *Δειμα* που ο Ευριπίδης αναφέρει⁴²⁵. Το είχαν αναθέσει οι Κορινθιοί για να προστατέψουν τα δικά

⁴¹⁶ Menandier 1996, 182

⁴¹⁷ Menandier 1996, 186

⁴¹⁸ Menandier 1996, 187

⁴¹⁹ Baumbach 2004, 46

⁴²⁰ Menandier 1996, 194

⁴²¹ Menandier 1996, 188

⁴²² Menandier 1996, 189

⁴²³ Menandier 1996, 189

⁴²⁴ Menandier 1996, 192

⁴²⁵ Baumbach 2004, 27

τους παιδιά από την οργή των τέκνων της Μήδειας. Επιπλέον οι θυσίες σκύλων και οι στλεγγίδες που αναθέτονταν είχαν χθόνιο χαρακτήρα⁴²⁶.

Ο ρόλος του ιερού μπορούμε να πούμε ότι ήταν ουσιαστικός τόσο για την πόλη της Κορίνθου όσο και για τις κοντινές του κοινωνίες. Ήταν ένα ιερό στο οποίο μπορούσαν οι γυναίκες να αποκριθούν και να ζητήσουν την εύνοια της θεάς τους. Ως τον 6^ο αιώνα η Ήρα ήταν θεά της γονιμότητας. Έπειτα απέκτησε και την ιδιότητα της συζύγου⁴²⁷. Η Ήρα ως θεά του οίκου εξασφάλιζε την ευημερία του. Για να γίνει αυτό εφικτό θα πρέπει να υπάρχει γονιμότητα τόσο στην γυναίκα, όσο και στα κοπάδια και την γη που ανήκουν στην οικογένεια. Η Ήρα κουροτρόφος προστατεύει τα τέκνα ώστε να διαιωιστεί ο οίκος. Ως θεά της θάλασσας αναλαμβάνει τους ναυτιλομένους. Για αυτόν τον λόγο οι ναυτικοί πριν από ένα ταξίδι ζητούν την προστασία της. Πιθανόν, λοιπόν, αιτία για την πρόωμη εξέλιξη του ιερού να αποτελεί η εμπορική δραστηριότητα της Κορίνθου⁴²⁸. Και όταν θα επιστρέψουν θα την ευχαριστήσουν για την αίσια έκβαση του. Ακόμα και οι απλοί ψαράδες αισθάνονται την ανάγκη να της κάνουν προσφορές. Σα λιμάνι η Περαχώρα θα ήταν ακατάλληλο για αγκυροβόληση μεγάλων πλοίων⁴²⁹. Πιθανόν να ήταν ο χώρος στον οποίο κλεινόταν εμπορικές συμφωνίες. Ο όρκος θα είχε μέσα σε αυτό τον ιερό χώρο διαφορετική βαρύτητα. Το εστιατόριο στο ανώτερο άνδηρο θα φιλοξενούσε λατρευτικά γεύματα όχι μόνο κατά την διάρκεια εορτασμών αλλά και σε τέτοιες περιπτώσεις πιθανόν ως επικύρωση των συμφωνιών. Οι επιγραφή για ανάθεση οβελών στην Ήρα Λευκολένη που βρέθηκε στο εστιατόριον επιβεβαιώνει τόσο την ύπαρξη λατρευτικών δείπνων όσο και την ανάγκη για πολύτιμες προσφορές⁴³⁰. Το ιερό αποτελούσε ιδανικός τόπος για την ανάδειξη μελών της ελίτ τάξης. Ήταν πόλος έλξης για αυτούς που ήθελαν να επιδείξουν τις σχέσεις τους με εξωτικές κοινωνίες ή απλά τις προτιμήσεις τους⁴³¹. Τα αντικείμενα αυτά μπορεί να έπεσαν στα χέρια τους κατά την διάρκεια ενός ταξιδιού τους, ή μετά από μια εμπορική συναλλαγή όχι απαραίτητα σε κάποιο μακρινό ταξίδι. Η πιθανότητα να αποτελούν αναθέσεις ανθρώπων από την ανατολική Μεσόγειο είναι μικρή.

Η Ήρα στο ιερό της Περαχώρας υφίσταται και ως χθόνια θεότητα. Τα επιχειρήματα που στηρίζουν αυτή την θέση είναι ισχυρά. Η αναφορά στην λειτουργία ενός μαντείου μας παραπέμπουν σε μια πλευρά της λατρείας της θεάς καθώς οι μαντικές δυνάμεις είναι και χθόνιες⁴³². Η παρουσία της Μήδειας είναι σημαντική στον κύκλο των τοπικών παραδόσεων. Πιθανόν να πρόκειται για μια προδωρική θεότητα της γης η λατρεία της οποίας να συγχωνεύτηκε με αυτή της θεάς της γονιμότητας Ήρας⁴³³. Επιπλέον, η πένθιμος εορτή που λάμβανε μέρος στο ιερό της Ήρας Ακραιάς, προς τιμήν των τέκνων της Μήδειας, είχε καθαρά χθόνιο χαρακτήρα. Η Ήρα, λοιπόν στο ιερό της στη Περαχώρα εμφανίζεται ως προστάτιδα του οίκου εξασφαλίζοντας την γονιμότητα, την ευημερία της οικογένειας και την επιβίωση των τέκνων. Δεν παρουσιάζεται ως σύζυγος του Δία. Η θεά εμφανίζεται και ως θεά των ναυτιλομένων. Μέσα από τα παραπάνω της χαρακτηριστικά προσφέρει στους πιστούς την εύνοια της σε όλους τους σημαντικούς τομείς της ζωής τους. Η προτίμηση της

⁴²⁶ Baumbach 2004, 27

⁴²⁷ Menandier 1996, 179

⁴²⁸ Menandier 1996, 216

⁴²⁹ Blackman 1966, 192

⁴³⁰ Tomlinson 1977, 197

⁴³¹ Osborne 2000, 152

⁴³² Menandier 1996, 182

⁴³³ Menandier 1996, 182

κοινότητας της Κορίνθου για την Ήρα έκανε το ιερό της Περαχώρας να ξεχωρίσει για τον πλούτο του.

Γ. Το Ηραίο της Ολυμπίας

Το ιερό της Ολυμπίας ήταν κατά την αρχαιότητα αναμφισβήτητα δέκτης πολυτιμότεων αναθημάτων. Παρόλα αυτά ως τώρα με δυσκολία μπορούμε να αποδώσουμε ποιες προσφορές αντιστοιχούσαν στο Ηραίο. Μέχρι σήμερα δεν έχει βρεθεί κάποιος αποθέτης που να σχετίζεται άμεσα με το ιερό της θεάς⁴³⁴. Τα ευρήματα αποτελούνται στο μεγαλύτερο μέρος τους από πήλινα και χάλκινα ειδώλια ζώων και ανθρώπινων μορφών, από τριποδικούς λέβητες και άλλα μνημειακά αντικείμενα.

Τα πήλινα και τα χάλκινα ειδώλια ζώων είναι συνηθισμένες προσφορές σε ιερά αρκετών θεοτήτων. Τα ζώα που αναπαρίστανται είναι κυρίως βοοειδή, τράγοι, ελάφια, λαγοί, άλογα, μορφές τετραπόδων αδιευκρίνιστες και πτηνά (εικόνα 75)⁴³⁵. Ιδιαίτερα δημοφιλή αποτελούν τα ειδώλια αλόγων (εικόνα 76). Τα περισσότερα από αυτά βρέθηκαν ανάμεσα στον τύμβο του Πέλοπα και το Ηραίον⁴³⁶. Τα ειδώλια αυτά έρχονται από εργαστήρια λακωνικά, αργειακά και κορινθιακά.

Τα ανθρωπόμορφα ειδώλια είναι κυρίως ανδρικά (εικόνα 77-78)⁴³⁷. Τα πρωιμότερα από αυτά παρουσιάζουν άνδρες γυμνούς που χειρονομούν. Κάποια φέρουν κράνος στο κεφάλι⁴³⁸. Πιθανόν να αποτελούν αναπαραστάσεις του Δία. Ως και τον 7^ο αιώνα π.Χ. οι μορφές αυτές είναι αγένειες. Από τον 7^ο αιώνα π.Χ. εμφανίζονται με καθαρά πολεμική εμφάνιση καθώς τα ειδώλια φέρουν ασπίδα, δόρυ και κράνος⁴³⁹. Από τον 5ο αιώνα π.Χ. αναθέτονται τα πρώτα γενειοφόρα ειδώλια στα οποία ο Δίας παρουσιάζεται να κρατά μια αστραπή⁴⁴⁰. Με βάση τα παραπάνω ο Kerényi αναπτύσσει μια πραγματικά ενδιαφέρουσα θέση⁴⁴¹. Θεωρεί ότι ως τα μέσα του 7^{ου} αιώνα τα ανδρικά ειδώλια παρουσιάζουν παραστάτες, δηλαδή υπηρέτες της θεάς. Κατά την παράδοση ο ιδρυτής των Ολυμπιακών αγώνων ήταν ο Ηρακλής. Μάλιστα στο ιερό του είχαν αφιερώσει και δύο βωμούς. Ο πρώτος προς τιμήν του Ηρακλή παραστάτη-δάκτυλου και ο δεύτερος προς τιμήν του Ηρακλή κουρήτη-δακτύλου. Πιθανότητα η Ήρα, ως παλαιότερη θεότητα, είχε δίπλα της έναν δάκτυλο δευτερεύον θεό που στα μέσα του 7^{ου} αιώνα π.Χ. αντικαταστήθηκε με έναν νέο θεό που σιγά-σιγά απέκτησε την ηγετική θέση του ιερού.

Οι γυναικείες μορφές είναι ελάχιστες. Οι περισσότερες από αυτές υψώνουν τα χέρια τους σε μια χειρονομία που μας βοηθά να τις χαρακτηρίσουμε θνητές στην υπηρεσία της θεάς⁴⁴². Οι λίγες γυμνές μορφές πιθανόν να αναπαριστούν την Ήρα⁴⁴³. Μεγαλειώδες χαρακτηρίζεται ένα πήλινο ειδώλιο με εντυπωσιακό στολίδι στο κεφάλι

⁴³⁴ Για αυτόν τον λόγο θα περιοριστώ στο να αναφέρω τα ευρήματα τα οποία ήδη αποδόθηκαν στην Ήρα της Ολυμπίας

⁴³⁵ Herrmann 1972, 72

⁴³⁶ Herrmann 1972, 72

⁴³⁷ Herrmann 1972, 73

⁴³⁸ Herrmann 1972, 73

⁴³⁹ Herrmann 1972, 73

⁴⁴⁰ Kerényi 1976, 136

⁴⁴¹ Kerényi 1976, 136-140

⁴⁴² Herrmann 1972, 74

⁴⁴³ Moustaka 2002, 204

που ταυτίστηκε επίσης με τη θεά⁴⁴⁴. Εντύπωση προκαλεί και η γυναικεία μορφή που υπεύει⁴⁴⁵. Η σχέση μεταξύ της Ήρας και του αλόγου δεν ήταν ανύπαρκτη. Η θεά κάποια στιγμή απέκτησε στο στάδιο έναν βωμό αφιερωμένο σε αυτή με το επίθετο Ιππία δίπλα στον Ίππιο Ποσειδώνα⁴⁴⁶. Πιθανόν η Ήρα με αυτή την ιδιότητα να ήταν μια συνέχεια της λατρείας μια αρχαιότατης θεάς των αλόγων, που αντιπροσωπεύονταν από την Ιπποδάμεια⁴⁴⁷. Ο Όμηρος μας παραθέτει ότι η Ήρα χειριζόταν μόνη της τα άλογα⁴⁴⁸. Ίσως τελικά οι παρουσία των αλόγων απλά να δικαιολογείται ως προσφορές προς την προστάτιδα των αλόγων και των ιπέων τους⁴⁴⁹. Οι γυναίκες εκτός από την δική τους αρχαία εορτή Ήρεια απέκτησαν μεταγενέστερα το δικαίωμα να αγωνίζονται σε αγώνες αρμάτων⁴⁵⁰.

Ανάμεσα στις προσφορές εντοπίστηκαν πόρπες και περόνες. Μάλιστα κάποιες από τις περόνες ομοιάζαν με τις μακρές περόνες του αργειακού Ηραίου⁴⁵¹. Κάθε τέσσερα έτη στο ιερό της Ολυμπίας η θεά ντυνόταν με τα νέα της ενδύματα. Οι γυναίκες των γύρω κοινοτήτων ήταν επιφορτισμένες να υφάνουν τα νέα της ρούχα, τα οποία στερεωνόταν πιθανό με τις μακριές περόνες⁴⁵².

Ανάμεσα στα ευρήματα του ιερού μια γυναικεία μνημειακή κεφαλή προκάλεσε συζητήσεις (εικόνα 79). Ανήκει στην πρόιμη περίοδο του 7^{ου} αιώνα π.Χ. και χαρακτηρίζεται ως Πελοποννησιακό έργο⁴⁵³. Ερμηνεύτηκε από κάποιους μελετητές είτε ως το κεφάλι ενός πρόιμου λατρευτικού αγάλματος της Ήρας, είτε ως τμήμα μιας αναθηματικής σφίγγας⁴⁵⁴. Σύμφωνα με μια τρίτη εκδοχή θα μπορούσε να ανήκει σε μορφή του αετώματος του ναού της Ήρας.

Οι τριποδικοί λέβητες αποτέλεσαν από τα σημαντικότερα αναθήματα του ιερού της Ολυμπίας (εικόνα 80). Μπορούμε να τους εντάξουμε σε πέντε κυρίως ομάδες. Οι πρωιμότεροι είναι απλοί και σε μέγεθος που τέτοιο που δεν θα έπρεπε να απορρίψουμε την καθιερωμένη χρήση τους⁴⁵⁵. Σιγά-σιγά αρχίζουν να αποκτούν μνημειακές διαστάσεις⁴⁵⁶. Οι λαβές τους είναι στρόγγυλες και κοσμούνται με πλαστικές μορφές αλόγων και ανθρώπινων μορφών (εικόνα 81-82)⁴⁵⁷. Μια ακόμη πιο περίτεχνη ομάδα αυτών των σκευών εμφανίζεται στην Ολυμπία. Στα πόδια τους φέρουν απλές εικονιστικές παραστάσεις, ενώ το ύψος τους ξεπερνά το ένα μέτρο⁴⁵⁸. Μια νέα ομάδα τριπόδων κάνει αισθητή την παρουσία της με τις μυθολογικές παραστάσεις που φέρει στις μετόπες (εικόνα 83)⁴⁵⁹. Νεότεροι από τους παραπάνω γεωμετρικούς λέβητες είναι οι πιο μνημειακοί. Οι κυκλικές λαβές είναι αρκετά ογκώδεις ώστε να στηρίζονται από δύο ανθρώπινες ανδρικές μορφές εκατέρωθεν τους⁴⁶⁰. Από τον 7ο αιώνα οι λέβητες εμφανίζονται σαφώς επηρεασμένοι από τους

⁴⁴⁴ Herrmann 1972, 74

⁴⁴⁵ Herrmann 1972, 75

⁴⁴⁶ Kerenyi 1976, 134

⁴⁴⁷ Guggisberg 1996, 346

⁴⁴⁸ Wickert 1982, 69

⁴⁴⁹ Guggisberg 1996, 346

⁴⁵⁰ Kerenyi 1976, 134

⁴⁵¹ Foley 1988, 84-85

⁴⁵² Foley 1988, 85

⁴⁵³ Herrmann 1972, 96

⁴⁵⁴ Valavanis 2004, 56

⁴⁵⁵ Coldstream 1997, 442

⁴⁵⁶ Coldstream 1997, 444

⁴⁵⁷ Herrmann 1972, 74-75

⁴⁵⁸ Coldstream 1997, 445

⁴⁵⁹ Herrmann 1972, 75

⁴⁶⁰ Herrmann 1972, 79

πολιτισμούς της Ανατολίας⁴⁶¹. Εισάγεται ένας νέος τύπος όπου ο λέβητας πατάει πάνω σε κωνικό πόδι με ανατολίζουσα διακόσμηση (εικόνα 84)⁴⁶². Κατά την Μουστάκα οι λέβητες μπορεί να υπονοούν λειτουργία μαντείου⁴⁶³

Τα αναθήματα του ιερού της Ολυμπίας μας πληροφορούν για την Πανελλήνια φήμη του. Αυτό που επίσης μας γίνεται κατανοητό είναι η κυριαρχία του Δία στο ιερό. Αυτό αποδεικνύεται και από τις πολυάριθμες επιγραφές⁴⁶⁴. Η αλλαγή στην εικόνα του ιερού ξεκίνησε να συντελείται από το 776 π.Χ. Πιθανότατα η ανάθεση των μνημειακών τριπόδων να γινόταν από τους πρώτους νικητές των Ολυμπιακών αγώνων οι οποίοι ήταν είτε εξέχουσα πρόσωπα, είτε μέλη αριστοκρατίας⁴⁶⁵. Πιθανόν να προσέφεραν όλοι οι διαγωνιζόμενοι τριποδικούς λέβητες⁴⁶⁶. Από τους καταλόγους των νικητών συμπεραίνουμε ότι κατά τον 8^ο αιώνα οι νικητές κατάγονταν μόνο από περιοχές της δυτικής Πελοποννήσου⁴⁶⁷. Επιπλέον η παράδοση υποστηρίζει ότι ο βασιλιάς του Άργους Φείδων κατέκτησε το ιερό της Ολυμπίας, κάτι που θεωρείται ως πράξη ιεροσυλίας. Μπορούμε λοιπόν να υποστηρίξουμε ότι υπήρχε ανταγωνισμός μεταξύ των αριστοκρατικών ομάδων της Πελοποννήσου, καθώς από τους καταλόγους αποκλείονται συγκεκριμένες ομάδες. Πιθανόν αυτό να αντικατοπτρίζεται και στη λατρεία του Πέλοπα και στον μύθο που τον συνοδεύει⁴⁶⁸. Όπως ο Πέλοπας μέσα από τους αγώνες αναδείχτηκε, με τον ίδιο τρόπο να νομιμοποιούνται στην Ολυμπία οι ελίτ βασιλείς της Πελοποννήσου. Ποια όμως είναι η φύση της Ήρας στο ιερό της Ολυμπίας; Δυστυχώς δεν μπορούμε να σχηματίσουμε μια καθαρή εικόνα της θεάς λόγω της έλλειψης αναθημάτων που με βεβαιότητα της προσφέρθηκαν και την απουσία οποιασδήποτε επιγραφής αναφερόμενη στο όνομα της. Κατά την Μουστάκα η λατρεία της Ήρας στην Ολυμπία δεν είχε την βαρύτητα που ως τώρα οι μελετητές θεωρούσαν⁴⁶⁹. Θεωρώ όμως ότι δε πρέπει να υποτιμούνται τα στοιχεία που ως τώρα έχουμε. Ανάμεσα σε όλες τις θεότητες η Ήρα ήταν αυτή που πρώτη απέκτησε ναό. Γνωρίζουμε ότι μεταγενέστερα χρησιμοποιήθηκε ως ένα είδος μουσείου⁴⁷⁰. Δεν θεωρώ όμως πως κατασκευάστηκε για αυτόν τον σκοπό. Άλλωστε γνωρίζουμε ότι ο ναός στέγαζε το λατρευτικό άγαλμα της θεάς, που παρουσιαζόταν μεγαλοπρεπής στον επιβλητικό της θρόνο δίπλα στον όρθιο γενειοφόρο Δία⁴⁷¹. Είναι λογικό ότι μια όχι και τόσο σημαντική θεότητα δεν θα δεχόταν τέτοιες τιμές. Επιπλέον δεν πρέπει να αγνοούμε το γεγονός ότι ήταν η πρώτη θεότητα που εικονογραφείται στα νομίσματα της Ολυμπίας⁴⁷². Είχαν προηγηθεί νομίσματα που έφεραν αδιαμφισβήτητα σύμβολα του Δία αλλά όχι εικόνα του θεού. Αντίθετα η Ήρα εμφανίζεται με διάδημα, ενώ η επιγραφή του ονόματός της, επιβεβαιώνει την ταυτότητα της. Σημαντικό θεωρώ το ότι στην Ολυμπία υπήρχαν γυναικείοι αθλητικοί αγώνες προς τιμήν της Ήρας. Αν λάβουμε υπόψη την κοινωνική θέση των γυναικών ήταν πολύ σημαντικό το ότι υπήρχε κάτι αντίστοιχο με τους ανδρικούς αθλητικούς αγώνες. Βέβαια πρέπει να διευκρινιστεί ότι σε καμία περίπτωση δεν ισχύει η αντιστοιχία όσον αφορά την διάδοση, τη φήμη και την σημαντικότητα των Ολυμπιακών αγώνων. Πιστεύω όμως

⁴⁶¹ Herrmann 1972, 82

⁴⁶² Coldstream 1997, 480-481

⁴⁶³ Moustaka 2002, 201

⁴⁶⁴ Moustaka 2002, 200

⁴⁶⁵ Coldstream 1997, 242

⁴⁶⁶ Osborne 2000, 156

⁴⁶⁷ Coldstream 1997, 242

⁴⁶⁸ Polignac 2000, 190-191

⁴⁶⁹ Moustaka 2002, 200-205

⁴⁷⁰ Moustaka 2002, 204

⁴⁷¹ Simon 1996, 44

⁴⁷² Moustaka 2002, 204

ότι τα στοιχεία αυτά είναι αρκετά ώστε να αποδείξουν ότι η Ήρα στο ιερό της Ολυμπίας δεν ήταν μια ασήμαντη θεότητα. Η λατρεία της βέβαια σε καμία περίπτωση δεν εξισώνεται με αυτή του Δία. Ο Δίας αποτελεί ο κυρίαρχος του ιερού. Αυτό μας φανερώνουν τόσο οι προσφορές όσο και οι αρχαίες πηγές. Ίσως λοιπόν, αν πράγματι στεκόταν ως γενειοφόρος πολεμιστής, να έδειχνε με αυτόν τον τρόπο την υποστήριξη του στην θεά των γυναικών Ήρα.

Δ. Το Ηραίο της Σάμου

Το ιερό της Ήρας στη Σάμο αποτέλεσα ένα από τα πλουσιότερα σε αναθήματα ιερά. Λόγω του ελώδους εδάφους διατηρήθηκαν ως τις μέρες μας αντικείμενα φτιαγμένα από ευπαθή υλικά⁴⁷³. Η αρχαιολογική σκαπάνη έφερε στο φως πολυάριθμες προσφορές από ξύλο. Τέτοιου είδους ευρήματα συναντώνται πραγματικά πολύ σπάνια. Στο ιερό βρέθηκαν σε μεγάλες ποσότητες αναθήματα από τερακότα, χρυσό, χαλκό και ελεφαντοστό. Εκτός από τεχνουργήματα βρέθηκαν και τα λεγόμενα *naturnalia*, δηλαδή προϊόντα της φύσης που δεν είχαν υποστεί καμιά κατεργασία από τον άνθρωπο⁴⁷⁴.

Αντικείμενα βρέθηκαν σε όλη την έκταση του ιερού. Η πλειονότητα των πρώιμων αναθημάτων εντοπίστηκαν στην περιοχή του βωμού και των δύο εκατόμπεδων ναών⁴⁷⁵. Τα ευρήματα που εντοπίστηκαν κοντά στο βωμό είναι πολυπληθή⁴⁷⁶. Ειδώλια βοοειδών και αλόγων από τον 10^ο αιώνα π.Χ. φανερώνουν την πρωιμότητα της λατρείας. Στο βωμό του 9^{ου} αιώνα βρέθηκαν τρία ειδώλια τα οποία είναι ένα άλογο ένα βοοειδές και ένας κένταυρος. Ενώ από τον 8^ο αιώνα εμφανίζονται στο χώρο αυτό και ειδώλια γυναικών⁴⁷⁷.

Από τα αναθήματα μπορούμε να αντλήσουμε πολλές πληροφορίες για το ιερό. Συναντώνται προσφορές τυπικές για γυναικείες θεότητες. Επιπλέον υπάρχουν μεγάλες ποσότητες αντικείμενων από περιοχές της Ανατολικής Μεσογείου.

Στο Ηραίο της Σάμου εντοπίστηκε μια ομάδα αντικειμένων που θα μπορούσαν να αποτελούν τον εξοπλισμό που χρησιμοποιείται σε τελετουργίες και κατά την διάρκεια των εορτασμών⁴⁷⁸. Οι χάλκινες μεσόμφαλες φιάλες, ίσως να αποτελούσε το σκεύος με το οποίο η ιέρεια τελούσε σπονδές. Πάνω σε ξύλινους δίσκους πιθανόν να προσφέρονταν οι πλακούντες προς την θεά. Το τραπέζι με τα τρία πόδια θα ήταν χρήσιμο ώστε να τοποθετήσει η ιέρεια πάνω τις προσφορές προς τη θεά ίσως και το λατρευτικό άγαλμα (εικόνα 85). Το πιο ξεχωριστό εύρημα αυτής τη ομάδας είναι μια ξύλινη κατασκευή που μοιάζει με υποπόδιο. Είναι διακοσμημένη σε κάθε πλευρά από ένα άλογο που σέρνει κάρο(εικόνα). Δεν αποκλείεται να περιέφεραν πάνω στη βάση αυτή το άγαλμα της θεάς κατά την διάρκεια των λατρευτικών πομπών⁴⁷⁹.

⁴⁷³ Kyrileis 1993, 141

⁴⁷⁴ Kyrileis 1988, 215

⁴⁷⁵ Coldstream 1997, 131, 238

⁴⁷⁶ Walter 1990, 55-56

⁴⁷⁷ Walter 1990, 66

⁴⁷⁸ Walter 1990, 41

⁴⁷⁹ Coldstream 1997, 341

Εκτός από τις προσωπικές προσφορές των αναθετών, η θεά είχε δικά της προσωπικά αντικείμενα. Αυτό το πληροφορούμαστε από μια μαρμαρίνη στήλη που βρέθηκε στο ιερό και χρονολογείται το 346/345 π.Χ. (εικόνα 86)⁴⁸⁰. Αν και είναι πολύ νεότερη μπορούμε να υποθέσουμε ότι η συνήθεια να έχει η θεά τα προσωπικά της αντικείμενα θα υπήρχε σίγουρα την περίοδο που είχε ήδη αποκτήσει το οίκο της. Στην επιγραφή αναφέρονται πολυάριθμα ενδύματα, έπιπλα, σκεύη, κοσμήματα και πολλά άλλα αντικείμενα που θα ταίριαζαν σε μια θεότητα με θηλυκή υπόσταση και μάλιστα θεωρείται προστάτιδα του οίκου.

Η Ήρα και στο ιερό της Σάμου λατρεύεται ως θεά της γονιμότητας. Συναντούμε ειδώλια γυναικών τα οποία παραπέμπουν σε αυτή της την ιδιότητα (εικόνα 87)⁴⁸¹. Κάποια από αυτά είναι γυμνά και παρουσιάζονται με ξεχωριστές χειρονομίες (εικόνα 88). Σε μια σειρά τοπικών ειδωλίων από τον 8^ο αιώνα ως και τον 6^ο αιώνα π.Χ. τα χέρια τοποθετούνται άλλοτε μπροστά από την γενετήσια περιοχή και άλλοτε μπροστά στη κοιλιά στο ύψος της μήτρας (εικόνα 89)⁴⁸². Τον 7^ο αιώνα π.Χ. σαμιακές γυναικείες μορφές εμφανίζονται να αγγίζουν τα στήθη με τα δύο τους χέρια⁴⁸³. Παράλληλα έχουμε γυναικεία ειδώλια που ταυτίζονται με την θεά Ήρα (εικόνα 90-91) αλλά και αναθέτριες (εικόνα 92). Άλλες γυναικείες μορφές παρουσιάζονται να γονατίζουν. Το ιερό πραγματικά προμήθευσε τους αρχαιολόγους με ποικίλα γυναικεία ειδώλια (εικόνα 93-95) Την γονιμότητα συμβολίζουν και τα αναρίθμητα πηλίνα και ελεφαντοστέινα ομοιώματα ροδιού, μηκώνου και κουκουναριών (εικόνα 96-97)⁴⁸⁴. Ενδιαφέρον προκαλούν και οι προσφορές φυσικών κουκουναριών στη θεά⁴⁸⁵.

Η Ήρα στη Σάμο υφίσταται ως θεά του γάμου. Ένα ξύλινο ανάγλυφο που βρέθηκε στο ιερό πυροδότησε πολλές συζητήσεις. Πρόκειται για ένα ζευγάρι όπου η γυναίκα έχει περασμένο το χέρι της πίσω από το λαιμό του άνδρα ενώ αυτός την πλησιάζει αργά και αγγίζοντας με το ένα χέρι του το στήθος της (εικόνα 98). Η γυναίκα παρουσιάζεται ως ανώτερη. Η κόμμωση και το ένδυμα της αρμόζουν σε μια θεά. Ο άνδρας είναι νεότερος και σαφώς ιεραρχικά κατώτερος της. Οι περισσότεροι μελετητές μετέφρασαν τις δύο μορφές ως την Ήρα και τον Δία. Βασικό επιχείρημα αποτέλεσε το πουλί που βρίσκεται ανάμεσα τους. Αναγνωρίζεται είτε ως αετός, που συνδεόταν άμεσα με τον Δία είτε ως κούκος, στον οποίο σύμφωνα με την μυθολογία μεταμορφώθηκε ο θεός για να συνευρεθεί με την Ήρα⁴⁸⁶. Υπάρχει όμως και η θέση του Fridh σύμφωνα με την οποία θα πρέπει να ερμηνεύσουμε διαφορετικά το ανάγλυφο αυτό⁴⁸⁷. Το άγγιγμα του στήθους δεν το εκλαμβάνει ως χειρονομία σχετική με το γάμο αλλά ως ερωτική. Θεωρεί ότι η σκηνή είναι γνωστή από χώρες της ανατολικής Μεσογείου και ιδιαίτερα στην Αίγυπτο του 8^{ου} αιώνα π.Χ.. Είναι γνωστή η παράσταση της θεάς που θηλάζει έναν νεαρό άντρα. Με αυτόν τρόπο συμβολίζεται η πράξη της υιοθεσίας, που θα ανάγει τον θνητό σε θεό. Αν το δεχτούμε ποιος θα μπορούσε να είναι ο θνητός αυτός; Θα μπορούσε να ήταν ένα μυθικό πρόσωπο; Ο Fridh ερμηνεύει την παράσταση ως την υιοθεσία του Ηρακλή με την Ήρα και απορρίπτει την απεικόνιση του ιερού γάμου. Παρόλα αυτά είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε ότι στο ιερό τελούνταν ο εορτασμός του ιερού γάμου. Η παράδοση

⁴⁸⁰ Walter 1990, 46

⁴⁸¹ Baumbach 2004, 176

⁴⁸² Baumbach 2004, 153

⁴⁸³ Baumbach 2004, 155

⁴⁸⁴ Kyrileis 1983, 14

⁴⁸⁵ Kyrileis 1993, 138

⁴⁸⁶ Brize 1997, 136

⁴⁸⁷ Fridh 1988, 205-213

ήθελε του δύο θεούς να συνευρίσκονται στο ποταμό Ίμβρασσο κάτω από μια λυγαριά.

Στο ιερό της Σάμου η Ήρα αναλαμβάνει και τον ρόλο της κουροτρόφου. Οι πολυάριθμες μικρογραφικές ασπίδες που εντοπίστηκαν συμβολίζουν σε συνδυασμό με τα γυναικεία ειδώλια αποτελούν αναθήματα σε ιερά κουροτρόφων, όπως για παράδειγμα της Αφροδίτης της Κορίνθου (εικόνα 99)⁴⁸⁸. Ενδιαφέρον προκαλούν τα ειδώλια δαιμόνων. Παραπέμπουν στην κουροτροφία καθώς παρουσιάζονται είτε κρατώντας ένα μωρό στη αγκαλιά τους είτε σε κατάσταση εγκυμοσύνης (εικόνα 100)⁴⁸⁹. Από τα μέσα του 7^{ου} είχαν αρχίσει να αναθέτονται μεγάλα αγάλματα κούρων αλλά από τα μέσα του 6^{ου} αιώνα π.Χ. προσφέρονται στη θεά υπερμεγέθη αγάλματα κούρων και κορών⁴⁹⁰. Ίσως με αυτό τον τρόπο να θέτονταν τα παιδιά των αναθετών είτε οι ίδιοι νεαροί αναθέτες υπό την προστασία της Ήρας. Ως τότε απεικονίσαις γυναικών με παιδιά στο στήθος ή στην αγκαλιά τους δήλωναν αυτή την ιδιότητα της θεάς⁴⁹¹. Επίσης τα ειδώλια ζώων και μυθολογικών όντων με τα μικρά τους ανήκουν επίσης σε αυτήν την ομάδα αναθημάτων⁴⁹².

Στο ιερό συναντά με προσφορές τις οποίες συνηθίζουν οι γυναίκες. Στο Ηραίο της Σάμου βρέθηκαν κάλαθοι, άτρακτοι, σφονδύλια, πόρπες, περόνες και κοσμήματα (εικόνα 101)⁴⁹³.

Από τα σημαντικότερα αναθήματα του Ηραίου της Σάμου αποτέλεσαν τα ομοιώματα κτιρίων. Ανήκουν στη γεωμετρική και αρχαϊκή περίοδο. Στο ιερό αυτό η ποσότητα που εντοπίστηκε ήταν πραγματικά σημαντική. Τα εξήντα περίπου ομοιώματα είναι κατασκευασμένα από πηλό ή ασβεστόλιθο. Έχουν ορθογώνιο, αψιδωτό ή ελλειψοειδές σχήμα ενώ οι οροφές είναι επίπεδες ή αμφικλινείς (εικόνα 102-103)⁴⁹⁴. Ομοιώματα κτιρίων φτιαγμένα με πηλό συναντήσαμε και στα Ηραία του Άργους και της Περαχώρας. Στο Άργος βρέθηκαν από τα οποία το ένα ήταν πολύ αποσπασματικό. Το καλά διατηρημένο (700 π.Χ.) ήταν ορθογώνιο με δίρριχτη στέγη και προστώο (εικόνα 104). Στη Περαχώρα βρέθηκαν πέντε ομοιώματα τα οποία έχουν αψιδωτή κάτοψη, προστώο και σαμαρωτή στέγη (εικόνα 105)⁴⁹⁵. Το πρωιμότερο από αυτά χρονολογείται στο α΄ μισό του 8^{ου} αιώνα π.Χ.⁴⁹⁶. Πρέπει να αναφερθεί ότι παρόμοια ομοιώματα έχουν βρεθεί και σε άλλα ιερά, αλλά και σε τάφους ως κτερίσματα⁴⁹⁷. Τι είδους κτίσματα όμως αναπαριστούν; Θα μπορούσαν να ήταν ναοί; Στο ιερό της Ήρας στη Πρόσυμνα ο ναός είχε επιμήκη ορθογώνια κάτοψη ενώ ο γεωμετρικός ναός της Περαχώρας είχε αψιδωτή κάτοψη. Μπορούμε, λοιπόν να παρατηρήσουμε μια ταύτιση με τη μορφή των αντίστοιχων ομοιωμάτων. Στο Ηραίο όμως της Σάμου όπου κατασκευάστηκε ο πρωιμότερος εκατόμπεδος ναός βρέθηκαν πολυάριθμα τέτοια αντικείμενα σε ποικίλα σχήματα. Ένα μάλιστα από αυτά ήταν δώροφο. Επομένως θα πρέπει να απορρίψουμε την περίπτωση να αναπαριστούν τους ναούς των ιερών στα οποία αφιερώθηκαν. Το ότι βρέθηκαν λίγα τέτοια παραδείγματα στη Πρόσυμνα και στην Περαχώρα δε σημαίνει ότι αφιερωνόταν συγκεκριμένης κάτοψης ομοιώματα. Η παρουσία τους σε γυναικείους τάφους αποκλείει την

⁴⁸⁸ Brize 1997, 134

⁴⁸⁹ Brize 1997, 135

⁴⁹⁰ Kyrileis 1983, 25

⁴⁹¹ Baumbach 2004, 176

⁴⁹² Baumbach 2004, 176

⁴⁹³ Walter 1990, 45

⁴⁹⁴ Μαζαράκης Αινιάν 2000, 65. Βλ. και Polignaξ 1997, 114

⁴⁹⁵ Schattner 1990, 208

⁴⁹⁶ Polignaξ 1997, 113

⁴⁹⁷ Μαζαράκης Αινιάν 2000, 65-66

περίπτωση να αποτελούν αναπαραστάσεις ναών⁴⁹⁸. Η πιο πιθανή εκδοχή είναι να είναι ομοιώματα οίκων⁴⁹⁹. Η νεκρή παίρνει μαζί της στον άλλο κόσμο ένα βασικό στοιχείο της ύπαρξής της, τον οίκο. Σε αυτό το χώρο περνά η γυναίκα το μεγαλύτερο μέρος και τις σημαντικότερες στιγμές της ζωής της. Τα ομοιώματα αποτελούν πολύ ταιριαστά αναθήματα προς τιμήν της Ήρας, προστάτιδας των γυναικών και του οίκου. Το ότι κάποια από αυτά τα ομοιώματα έχουν ομοιότητες με κάποιους ναούς μπορεί να εξηγηθεί. Οι προσφορές προς μια θεότητα θα πρέπει να είναι όσο το δυνατόν πιο προσεγμένες. Σίγουρα τα αναθήματα αυτά θα προσφέρονταν από ομάδα ανθρώπων που θα προέρχονταν από ανώτερες κοινωνικές τάξεις. Επομένως οι οίκοι που αναθέτονται φέρουν διακόσμηση και ίσως να δανείζονται κάποια στοιχεία από τον οίκο της θεάς για να αποκτήσουν αξία, ιδιαιτερότητα ίσως και κάποια ιερότητα..

Το Ηραίο της Σάμου αποτελούσε το σημαντικότερο ιερό του νησιού. Στο χώρο αυτόν τελούνταν τα κύρια λατρευτικά γεύματα της κοινότητας του Πυθαγορείου. Τελούνταν στην περιοχή ανάμεσα στο βωμό και την θάλασσα για αιώνες όπου εντοπίστηκαν τα κατάλοιπα τους⁵⁰⁰. Απόδειξη αποτελούν τα τμήματα οβελών και οστών που εντοπίστηκαν⁵⁰¹. Βρέθηκαν επίσης χιλιάδες θραύσματα αγγείων και σκευών τα οποία αποτελούσαν τον απαραίτητο εξοπλισμό (εικόνα 106)⁵⁰². Στο ιερό βρέθηκαν τρεις οβελοί τοποθετημένοι μαζί σε ένα κρανίο βοδιού⁵⁰³. Πιθανόν να πρόκειται για το λεγόμενο τρίβολον.

Η Ήρα σαν κύρια θεότητα της Σάμου είχε επιφορτιστεί με την προστασία των πιστών της στη θάλασσα. Το πιο ενδιαφέρον ανάθημα που έχει να κάνει με αυτή τη διάσταση της θεάς είναι τα ομοιώματα πλοίων. Πρόκειται για ξύλινες αναπαραστάσεις που έχουν μήκος περίπου 0,40 μ. (εικόνα 107)⁵⁰⁴. Κάποια από αυτά έχουν αδρά αποδοσμένα χαρακτηριστικά. Τα αναθήματα αυτά δεν αποτελούν μεμονωμένο παράδειγμα. Στο ιερό βρέθηκε μια λίθινα θεμέλια που θα υποδεχόταν πλοίο μήκους περίπου 20-25 μ.. Το πλοίο θα αποτελούσε ανάθημα στο ιερό.

Ανάμεσα στα αναθήματα βρέθηκαν και όπλα⁵⁰⁵. Στο σύνολο αυτό ανήκουν εγχειρίδια, ξίφη, ρόπαλα, και ασπίδες, κανονικές και αναθηματικές. Επίσης εντοπίστηκαν ειδώλια πολεμιστών καθώς και χάλκινα ειδώλια πολεμιστών σε σκηνή δράσης⁵⁰⁶. Από τις αρχές του 7^{ου} αιώνα τα ανδρικά πήλινα ειδώλια πραγματικά αυξάνονται θεαματικά. Έχουμε αναπαραστάσεις πολεμιστών, ιππέων κυρίως γυμνών⁵⁰⁷. Όλα αυτά τα αναθήματα πιθανόν να έχουν να κάνουν με την Ήρα ως προστάτιδα των μαχών. Δεν μπορούμε όμως να αποκλείσουμε το ενδεχόμενο ιδιαίτερα οι μικρογραφικές ασπίδες να αποτέλεσαν αναθήματα νέων και να αναφέρονται στη Ήρα κουροτρόφο⁵⁰⁸.

Η Ήρα λατρεύονταν στη Σάμο και ως θεά της Φύσης⁵⁰⁹. Δεν είναι λοιπόν τυχαίο το γεγονός ότι τα ειδώλια των ζώων καταλάμβαναν ένα μεγάλο μέρος των αναθημάτων. Οι αναπαραστάσεις αλόγων και βοοειδών είναι οι επικρατέστερες

⁴⁹⁸ Μαζαράκης Αινιάν 2000, 66

⁴⁹⁹ Schattner 1990, 210-212

⁵⁰⁰ Brize 1997, 128

⁵⁰¹ Kyrileis 1983, 25

⁵⁰² Kyrileis 1993, 141

⁵⁰³ Brize 1997, 130

⁵⁰⁴ Kyrileis 1993, 143

⁵⁰⁵ Baumbach 2004, 181

⁵⁰⁶ Baumbach 2004, 181

⁵⁰⁷ Brize 1997, 127

⁵⁰⁸ Brize 1997, 135

⁵⁰⁹ Kyrileis 1983, 14

μορφές που εντοπίζονται στο χώρο του ιερού ήδη από τον 10^ο αιώνα π.Χ.⁵¹⁰ (εικόνα 108-111). Από τον 7^ο αιώνα εμφανίζονται ποικίλα είδη ζώων στα ειδώλια. Μαζί με τα ποικίλα βοοειδή και τα άλογα εμφανίζονται, λιοντάρια, πάνθηρες, μαϊμούδες και βάτραχοι, περιστέρια⁵¹¹. Τα βοοειδή είναι άμεσα συνδεδεμένα με τη λατρεία της Ήρας. Η ίδια τόσο στο Άργος όσο και στη Σάμο εμφανίζεται ως η κυρίαρχη των λιβαδιών (εικόνα 112)⁵¹². Η θεά έχει αναλάβει τον ρόλο της προστάτιδας τόσο των κοπαδιών όσο και των καλλιιεργειών⁵¹³. Τα άλογα επίσης έχουν μια σημαντική θέση στο ιερό (εικόνα 113). Δεν αναπαρίστανται μόνο σε πήλινα ειδώλια αλλά και σε τμήματα επίπλων σε σκεύη και σε αγγειογραφίες. Είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι σε αυτές τις απεικονίσεις περιλαμβάνονται και ιππείς και άρματα (εικόνα 114). Με τα αναθήματα αυτά μας γίνεται γνωστή η διάσταση της Ήρας ως προστάτιδα των αλόγων αλλά και των ιππέων⁵¹⁴. Η κατοχή αλόγου και άρματος αποτελούσε στοιχείο της αριστοκρατίας⁵¹⁵. Μπορούμε, λοιπόν, να θεωρήσουμε τα αναθήματα αυτά ως προσφορές της ελίτ. Τις αναπαραστάσεις βατράχων μπορούμε να τις θεωρήσουμε ως σύμβολο γονιμότητας⁵¹⁶.

Από τον ύστερο 8^ο αιώνα και ιδιαίτερα από τις αρχές του 7^{ου} αιώνα π.Χ. εμφανίζονται νέες μορφές στα αναθήματα. Εκτός από τα ζώα και τους ανθρώπους έχουμε πια αναπαραστάσεις μυθολογικών όντων όπως σφίγγες, σειρήνες και γρύπες αλλά και μορφές της Γοργούς⁵¹⁷. Συναντάμε τα όντα αυτά σε ξύλο, πήλο, ελεφαντοστό και χαλκό. Συχνά ζωγραφίζονται πάνω σε ξύλινους ή πήλινους πίνακες. Από τα μέσα του 7^{ου} αιώνα εμφανίζονται αντικείμενα πάνω στα οποία προσαρτώνται μορφές ζώων, ανθρώπων και δαιμονικών όντων⁵¹⁸. Εξαιρετικό παράδειγμα αποτελεί το ελεφαντοστέινο ειδώλιο νέου που αποτελούσε τμήμα του μπράτσου μιας λύρας (εικόνα 115–116)⁵¹⁹. Γυναικείες μορφές συνηθίζουν να στηρίζουν την λεκάνη των μνημειακών υποκρητηρίων⁵²⁰. Οι πολύτιμοι χάλκινοι λέβητες της περιόδου διακοσμούνται με μορφές γρυπών, σειρήνων και λιονταριών (εικόνα 117). Ο Ηρόδοτος (IV. 15,2) περιγράφει ένα εκπληκτικό λέβητα που ανέθεσε ο Σάμιος έμπορος Κωλαίος όταν επέστρεψε σίος και κερδισμένος από ένα ταξίδι του στη μακρινή Ισπανία⁵²¹. Το χάλκινο ανάθημα αποτελούνταν από τρεις γονατιστές γυναικείες μορφές που στήριζαν έναν τεράστιο λέβητα που κοσμούσαν με προτομές γρυπών. Το συνολικό ύψος του έργου έφτανε τα 5 μ.. Οι κέρνοι αποτελούσαν επίσης ένα ενδιαφέρον ανάθημα (εικόνα 118 και 119)⁵²². Πρόκειται για πήλινα στεφάνια πάνω στα οποία προσαρτώνται πήλινα ζώα ή προτομές τους καθώς και μικρά αγγεία και σκεύη (εικόνα 120). Πιθανόν να χρησίμευαν για σπονδές. Τα αγγεία που έφεραν είχαν τρύπες στον πάτο. Πιθανόν κάνοντας χρήση του νόμου των συγκοινωνούντων δοχείων να δημιουργούσαν ένα μαγικό φαινόμενο⁵²³. Από τα μέσα του 7^{ου} αιώνα π.Χ. εμφανίζονται μνημειακά αγάλματα στο ιερό. Συνήθως φέρουν επιγραφή με το όνομα

⁵¹⁰ Coldstream 1997, 341-342

⁵¹¹ Baumbach 2004, 176, 180, 181. Βλ. και Walter 1990, 73, 79

⁵¹² Simon 1996, 49-51

⁵¹³ Kyrileis 1983, 14

⁵¹⁴ Kyrileis 1993, 145

⁵¹⁵ Kyrileis 1993, 145

⁵¹⁶ Baumbach 2004, 154

⁵¹⁷ Walter 1990, 73, 76

⁵¹⁸ Walter 1990, 95

⁵¹⁹ Kyrileis 1983, 25

⁵²⁰ Walter 1990, 95

⁵²¹ Kyrileis 1983, 27

⁵²² Walter 1990, 75

⁵²³ Brize 1997, 129

του αναθέτη⁵²⁴ Από τις αρχές του 6^{ου} αιώνα π.Χ. κοσμούσαν το ιερό από την ιερά οδό. Οι κούροι και οι κόρες θεωρούνταν οι υπηρέτες της θεάς.

Ο Kyrileis παρουσίασε από μια διαφορετική οπτική γωνία κάποια από τα αναθήματα του ιερού⁵²⁵. Ξεχώρισε τις λεγόμενες προσφορές του κοινού ανθρώπου. Δηλαδή τα δώρα των φτωχών ανθρώπων προς την θεά τους. Ειδώλια και ανάγλυφα ανθρώπινης μορφής με αδρά αποδοσμένα χαρακτηριστικά από ξύλο ή πηλό είναι πιθανόν έργο των ίδιων των αναθετών (εικόνα 121-123). Τέτοιες προσφορές μπορούν να αποτελούν ξύλινοι δίσκοι, κάποια από τα ομοιώματα πλοίων, μορφές από φύλλα χαλκού (εικόνα 124). Μέρος των αναθημάτων αποτελούσαν και τα φυσικά αντικείμενα, όπως κουκουνάρια, τμήματα κοραλλιών, πετρώματα και οτιδήποτε θα μπορούσαν να προκαλέσουν εντύπωση όπως ένα τμήμα σταλακτίτη που βρέθηκε (εικόνα 125-128)⁵²⁶. Η διαφορά μεταξύ των προσφορών δεν έχει να κάνει με την τυπολογία και το μέγεθος τους αλλά με την αξία και την ποιότητα του υλικού. Πολλά από τα πήλινα και τα ξύλινα αντικείμενα θα μπορούσαν να αποτελούν μιμήσεις ακριβών αναθημάτων.

Σημαντική ομάδα ευρημάτων αποτελούν τα εισηγμένα αντικείμενα. Από τον 8^ο αιώνα αρχίζουν να εμφανίζονται τα πρώτα τέτοια αναθήματα⁵²⁷. Εισαγωγές γινόταν τόσο από περιοχές ελλαδικού χώρου όσο και από την ανατολική Μεσόγειο. Από την Κόρινθο έχουμε εισαγωγές κυρίως αγγείων⁵²⁸. Από την Πάρο έχουμε χάλκινα ανάγλυφα κοσμημένα με μυθολογικές παραστάσεις (εικόνα 129)⁵²⁹. Ένα ελεφαντοστέινο ανάγλυφο που απεικονίζει τον αποκεφαλισμό της Μέδουσας αντιπροσωπεύει τα λακωνικά αναθήματα⁵³⁰. Στο ιερό βρέθηκαν μια ομάδα αγγείων bucchero από την Ετρουρία⁵³¹. Το μεγαλύτερο μέρος των εισηγμένων αντικειμένων προέρχονται από περιοχές της Ανατολίας. Τα πρωιμότερα από τα αναθήματα αυτά εμφανίζονται στα τέλη του 8^{ου} αιώνα π.Χ.⁵³². Τα αντικείμενα που προέρχονται από την Αίγυπτο ανήκουν χρονολογικά ως επί το πλείστον στην εικοστή έκτη Δυναστεία η οποία ξεκινά το 663 π.Χ. με τον Ψαμμίτχο⁵³³. Στο σύνολο τους αποτελούνται από ειδώλια ζώων και ανθρώπων και θεών από χαλκό, ελεφαντοστό και φαγεντιανή (εικόνες 130)⁵³⁴. Τα ειδώλια αναπαριστούν ιερείς και γυναικείες αιγυπτιακές θεότητες όπως της Neit (εικόνα 131-134)⁵³⁵. Υπάρχουν μυροδοχεία σε μορφή γονατιστής γυναικείας μορφής και ειδώλια φαραώ⁵³⁶. Ενδιαφέρον έχουν τα κάτοπτρα, αγαλματίδια γάτας καθώς και τα γυναικεία ειδώλια με τα κινητά μέλη (εικόνα 135-137)⁵³⁷. Από κάθε περιοχή έχουμε εισαγωγή εκείνων των αντικειμένων που αποτελούσαν μόδα⁵³⁸. Βρέθηκαν, λοιπόν, ζώνες και σφραγίδες από την Φρυγία, εξαρτήματα από τον εξοπλισμό του αλόγου, καθώς και χάλκινες καμπάνες από την περιοχή της Καυκάσου (εικόνες 138-140)⁵³⁹.

⁵²⁴ Walter 1990, 90

⁵²⁵ Kyrileis 1988, 216-220

⁵²⁶ Kyrileis 1988, 215

⁵²⁷ Walter 1990, 105

⁵²⁸ Walter 1990, 109

⁵²⁹ Walter 1990, 105

⁵³⁰ Walter 1990, 109

⁵³¹ Walter 1990, 110

⁵³² Schmidt 1968, 88

⁵³³ Schmidt 1968, 88

⁵³⁴ Walter 1990, 115

⁵³⁵ Schmidt 1968, 95

⁵³⁶ Baumbach 2004, 154

⁵³⁷ Walter 1990, 115

⁵³⁸ Schmidt 1968, 92

⁵³⁹ Schmidt 1968, 92

Τα κυπριακά αναθήματα αποτελούν ένα σημαντικό σύνολο αναθημάτων στο Ηραίο της Σάμου. Τα ειδώλια αναπαριστούν γυναικείες και ανδρικές μορφές σε συγκεκριμένους τύπους (εικόνες 141-143)⁵⁴⁰. Φορούν συνήθως μακριά ενδύματα. Τα ανδρικά φέρουν τριών ειδών καλύμματα στο κεφάλι. Οι γυναικείες φέρουν ένα συγκεκριμένο περιάπτο και χειρονομούν. Τα χέρια τους είτε είναι τοποθετημένα στα πλευρά είτε αγγίζουν το στήθος. Όταν αποδίδονται μόνο με το ένα χέρι στο στήθος τότε με το άλλο είναι δυνατόν να κρατούν ένα ζώο είτε ένα σκεύος. Εκτός από τα ειδώλια συνηθίζονταν η ανάθεση κυπριακών λυχνοστατών και τριπόδων⁵⁴¹.

Η Ήρα στη Σάμο αποτελεί αναμφισβήτητη η κυρίαρχη του νησιού και πιθανόν όλου του Αιγαίου χώρου. Το ιερό της δέχεται πραγματικά εντυπωσιακά αναθήματα από σημαντικά κέντρα ελλαδικά αλλά και από την Ανατολία. Υφίσταται ως θεά της γονιμότητας, της φύσης και προστάτιδας του γάμου. Πιθανότατα στο χώρο λατρεύονταν μια αρχαία θεά-μητέρα η οποία αργότερα προσωποποιήθηκε. Τα βασικά χαρακτηριστικά της επιβίωσαν και στα ιστορικά χρόνια. Η Ήρα ήταν θεότητα της φύσης. Τα αναρίθμητα ειδώλια ζώων το επιβεβαιώνουν. Επιπλέον ήταν προστάτιδα του πολιτισμένου κόσμου. Προστατεύει τον οίκο, τα κοπάδια και τις καλλιέργειες. Είναι θεά του γάμου και κουροτρόφος. Επιπλέον οι πιστοί της την επικαλούνται κάθε φορά ώστε να πετύχουν θετική έκβαση σε μια μάχη, σε ένα ταξίδι ή στο κλείσιμο μιας συμφωνίας. Η λατρεία της Ήρας και στο Ηραίο της Σάμου σχετίζεται με το νερό. Κατά τον εορτασμό των Τόναιων τελούνταν τα Πλυντήρια του αγάλματος της θεάς⁵⁴². Κατά την είσοδο στο ιερό τελούνταν εξαγνισμοί στη δεξαμενή του ιερού. Στο Ηραίο τελούνταν λαμπροί εορτασμοί κάθε χρόνο προς τιμήν της θεάς.

Τα αναθήματα που προέρχονται από την Ανατολία μας δίνουν μια ιδέα για το πώς είχαν διαμορφωθεί οι σχέσεις μεταξύ της Σάμου και των τόπων αυτών. Η Σάμος βρισκόταν σε μια θέση κλειδί καθώς από εκεί θα περνούσαν όσα πλοία έμπαιναν στο Αιγαίο. Επίσης οι Σάμιοι ταξίδευαν και στην επιστροφή τους θα έφερναν πολύτιμα και σπάνια αντικείμενα⁵⁴³. Κάποια από αυτά θα τα πρόσφεραν στη θεά τους για να την ευχαριστήσουν. Πιθανόν να επισκέπτονταν ναούς θεοτήτων στους ξένους τόπους όπου ταξίδευαν και παρατηρούσαν τα τοπικά έθιμα καθώς και τα αναθήματα που προσφέρονταν. Επιθυμώντας να ευχαριστήσουν την Ήρα ίσως να προμηθεύονταν τέτοια εξωτικά αναθήματα για να της τα προσφέρουν στον οίκο της όταν θα επέστρεφαν. Η εμβέλεια του Ηραίου ήταν εντυπωσιακή. Δεν πρέπει να φανταστούμε ότι ερχόταν πολυάριθμοι επισκέπτες από εξωτικές χώρες. Πιθανόν κάποιες από τις εξωτικές προσφορές να τις έκαναν επισκέπτες του ιερού. Η Αίγυπτος και η Σάμος είχαν ιδιαίτερες σχέσεις⁵⁴⁴. Η παράδοση που αναφέρεται στον Κωλαίο ανέφερε ότι πέρασε και από την Αίγυπτο πριν φτάσει στις Ηράκλειες Στήλες. Οι σχέσεις μεταξύ Αιγύπτου και Σάμου έγιναν πιο δυνατές μέσω της αποικίας της Σάμου Ναύκρατις. Ο Ψαμμίτυχος ο Α΄ χρησιμοποίησε έλληνες πολεμιστές για να ενισχύσει τις στρατιωτικές του δυνάμεις. Ο Ψαμμίτυχος ο Β΄ έστειλε έλληνες εμπόρους στη Νουβία όπου άφησαν την πρωιμότερη ελληνική επιγραφή σε αιγυπτιακά εδάφη⁵⁴⁵. Ανάμεσα σε αυτούς μπορούμε να φανταστούμε ότι υπήρχαν και Σάμιοι. Άλλωστε ο αδερφός του Πολυκράτη ζούσε στην κοινότητα που είχαν οργανώσει οι έλληνες στη Μέμφιδα. Αξιοσημείωτο είναι το ότι ένα αιγυπτιακής προέλευσης κάτοπτρο που βρέθηκε στη Σάμο και φέρει την θεά του φεγγαριού και σύζυγο του Αμούν, έχει ένα

⁵⁴⁰ Jantzen 1972, 102-103

⁵⁴¹ Schmidt 1968, 92

⁵⁴² Baumbach 2004, 179

⁵⁴³ Walter 1990, 148

⁵⁴⁴ Jantzen 1972, 91

⁵⁴⁵ Jantzen 1972, 91

όμοιο παράλληλο στο Ηραίο Περαχώρας⁵⁴⁶. Ίσως αυτό να αποτελεί ένδειξη του πόσο εκτεινόταν το δίκτυο συναλλαγής της Σάμου.

Ε. ΤΟ ΗΡΑΙΟ ΤΗΣ ΔΗΛΟΥ

Η λατρεία της Ήρας στη Δήλο είναι σίγουρα λιγότερο ισχυρή σε σχέση με την αντίστοιχη του Άργους, της Σάμου και της Περαχώρας. Την πρωτοκαθεδρία στο νησί έχει αναμφισβήτητα στο νησί το ιερό του Απόλλωνα. Παρόλα αυτά το Ηραίο της Δήλου δέχτηκε αρκετά και ενδιαφέροντα αναθήματα. Επιπλέον η σχέση της με τον τοπικό μυθολογικό κύκλο είναι άμεση.

Τα αναθήματα του Ηραίου προέρχονται κυρίως από τον αποθέτη που ανακαλύφθηκε ανάμεσα στο θρανίο και τον βόρειο τοίχο. Μια ποσότητα μικρών χάλκινων αντικειμένων ανασκάφηκαν περίπου 0,30-0,40 μ. από το βράχο το επίπεδο που αποτελούσε το εσωτερικό δάπεδο⁵⁴⁷. Άλλα αναθήματα βρέθηκαν σκορπισμένα σε όλο το άνδηρο. Οι πρωιμότερες προσφορές του Ηραίου χρονολογούνται στις αρχές του 7ου αιώνα π.Χ.. Πολλά από τα αναθήματα έφεραν αναθηματική επιγραφή⁵⁴⁸. Στον αποθέτη βρέθηκαν θραύσματα από γυάλινα αγγεία με ίχνη χρυσής διακόσμησης, περιάπτα, αιγυπτιακοί σκαραβαίοι καθώς και παραστάσεις σάτυρων (εικόνα 144)⁵⁴⁹. Ανάμεσα σε αυτά τα αντικείμενα εντοπίστηκαν κλαδιά βάγιας που θα ήταν ταιριαστό να ανήκουν στο λατρευτικό άγαλμα της Ήρας. Η θεά άλλωστε συχνά εμφανίζεται να φέρει στο κεφάλι διάδημα στολισμένο με άνθη, μια παράσταση που συμβολίζει τον γάμο⁵⁵⁰.

Τα ειδώλια αποτελούν ένα μεγάλο μέρος των αναθημάτων. Ενδιαφέρον προκαλούν τα αγαλματίδια από ασβεστόλιθο. Βρέθηκε μια παράσταση σφίγγας το πρόσωπο της οποίας αποτελεί μια αιγυπτιακή γενειοφόρα μορφή και ένα περιστέρι που στηρίζεται σε μια βάση⁵⁵¹. Τα ειδώλια των ζώων σε αντίθεση με αυτά που βρέθηκαν σε άλλα ιερά της Ήρας είναι λίγα⁵⁵². Αναπαριστώνται ζώα που συνήθως προορίζονται για θυσίες όπως για παράδειγμα ένα κριάρι που κάθεται και ένα γονατισμένο βοοειδές (εικόνα 145). Βρέθηκαν επίσης ειδώλια λιονταριών. Ενδιαφέρον ευρήματα αποτελούν τα πλαστικά αγγεία σε μορφή σειρήνας (εικόνα 146)⁵⁵³.

Τα ειδώλια γυναικείων μορφών αποτελούν κυρίως αναπαραστάσεις της θεάς. Σε αυτό μας οδηγούν τα όρθια ειδώλια που φέρουν στο κεφάλι ένα στεφάνι ενώ στο στήθος κρατούν⁵⁵⁴. Σε θεότητα μας παραπέμπει και όρθια γυναικεία μορφή με τα ανοιγμένα μακριά φτερά⁵⁵⁵. Ενδιαφέρον προκαλούν και οι μορφές της θεάς ανακεκλιμένης (εικόνα 147)⁵⁵⁶.

⁵⁴⁶ Brize 1997, 131

⁵⁴⁷ Plassart 1928, 150

⁵⁴⁸ Mazarakis Ainian 1997, 183

⁵⁴⁹ Plassart 1928, 154

⁵⁵⁰ Plassart 1928, 154

⁵⁵¹ Plassart 1928, 155

⁵⁵² Plassart 1928, 157

⁵⁵³ Plassart 1928, 156

⁵⁵⁴ Plassart 1928, 159

⁵⁵⁵ Plassart 1928, 160

⁵⁵⁶ Plassart 1928, 160

Ἡρα αναφέρεται από τον Όμηρο ως καθισμένη σε χρυσό χρόνο⁵⁵⁷. Πολλά από τα ένθρονα ειδώλια του ιερού φέρουν στεφάνια ή διαδήματα που παραπέμπουν σε γάμο⁵⁵⁸. Είναι φτιαγμένα είτε από πηλό είτε από μάρμαρο (εικόνες 148-149)⁵⁵⁹. Ένα ζευγάρι καθισμένο σε θρόνους πιθανόν να πρόκειται για τον Δία και την Ἡρα.(εικόνα 150).

Μια ενδιαφέρουσα ομάδα ευρημάτων αποτελούν οι μάσκες (εικόνα 151)⁵⁶⁰. Τα πρόσωπα είναι γυναικεία. Το κεφάλι φαίνεται να καλύπτεται από κρήδεμνον ή να κοσμεύεται με διάδημα (εικόνα 152). Κάποια από αυτά φέρουν κοσμήματα. Όλες οι μάσκες είναι φτιαγμένες από πηλό. Οι οπές χρησιμεύουν για την ανάρτηση των αντικειμένων στους τοίχους του ναού.

Στο ιερό βρέθηκαν πολυάριθμα αγγεία. Τα μισά τουλάχιστον αποτελούν μικρά αγγεία για αρώματα, όπως οι αρύβαλλοι και τα αλάβαστρα⁵⁶¹. Από τα μεγάλα αγγεία ξεχωρίζουν κυρίως οι γαμικοί λέβητες και αυτά που φέρουν μελανόμορφη παράσταση, η οποία παραπέμπει στο γεγονός του γάμου (εικόνα 153). Στο ίδιο πνεύμα είναι και τα διακοσμημένα πήλινα ομοιώματα ροδιού⁵⁶².

Η λατρεία της Ἡρας στη Δήλο μπορεί να γίνει κατανοητή από τον μύθο που την πλαισιώνει⁵⁶³. Μια από τις πολυάριθμες ερωμένες του Δία ήταν η Λητώ. Όταν αντιλήφθηκε η Ἡρα ότι η αντίζηλη της ήταν ετοιμόγεννη απαγόρευσε σε όλους να την δεχτούν. Η Δήλος ήταν το μόνο καταφύγιο που βρήκε η Λητώ. Για να εξευμενίσουν λοιπόν οι ντόπιοι την απατημένη θεά της αφιέρωσαν ένα ναό⁵⁶⁴. Από τον 7^ο αιώνα η Ἡρα στα ριζά του βουνού, ως θεά του γάμου⁵⁶⁵. Τα γυναικεία ειδώλια όρθια και ένθρονα φέροντα άνθη και στεφάνια αποτελούν φορείς του μηνύματος του γάμου. Μάλιστα ο τύπος της Ἡρας της Δήλου που αντιπροσωπεύεται από τα ειδώλια που εμφανίζονται με βέλο και διάδημα είτε στεφάνι στο κεφάλι εμπεριέχονται όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που αναγνωρίζονται στις θεϊκές μορφές τις σχετικές με τον γάμο⁵⁶⁶. Οι μισοξαπλωμένες μορφές πιθανόν να αναπαριστούν την θεά κατά την διάρκεια του γαμήλιου εορτασμού. Οι γαμικοί λέβητες επίσης αποτελούν αναθήματα που θα προσφέρονταν σε μια θεά του γάμου. Σε αυτό συντείνουν τόσο τα ομοιώματα ροδιού όσο και οι μορφές σατύρων. Οι σάτυροι συμβολίζουν την πρωτόγονη σεξουαλική επιθυμία. Ως αποτέλεσμα αυτής μπορεί να εννοηθεί ο γάμος κάνοντας τους σατύρους κατάλληλους προς ανάθεση στην Ἡρα⁵⁶⁷.

Εκτός από θεά του γάμου η Ἡρα εμφανίζει στο χαρακτήρα της δείγματα χθονιότητας. Αν εξελίχθηκε στη Δήλο από θεά της γης σε ολύμπια σύζυγο τότε κάποια από τα αναθήματα διατηρούν την ανάμνηση αυτή. Οι πολυάριθμες πήλινες μάσκες έχουν αποτροπαϊκό χαρακτήρα. Η σφίγγα με το γενειοφόρο πρόσωπο έχει επίσης χθόνιο χαρακτήρα. Τα ειδώλια λιονταριών και τα πλαστικά αγγεία σειρήνων ανήκουν επίσης σε αυτή τη κατηγορία..

Η Ἡρα αν και έχει δικό της ιερό στη Δήλο, όπως βέβαια και άλλες θεότητες, δεν κολακεύεται από τους τοπικούς μύθους. Παρουσιάζεται ως η ζηλότυπη θεά που ταλαιπώρησε μια ετοιμόγεννη γυναίκα. Ίσως αυτή η εικόνα να εξυπηρετούσε κάποιο

⁵⁵⁷ Plassart 1928, 161

⁵⁵⁸ Plassart 1928, 161-162

⁵⁵⁹ Plassart 1928, 175-177

⁵⁶⁰ Plassart 1928, 164

⁵⁶¹ Plassart 1928, 167-169

⁵⁶² Plassart 1928, 168

⁵⁶³ Santerre 1946, 208-210

⁵⁶⁴ Santerre 1946, 210

⁵⁶⁵ Plassart 1928, 184

⁵⁶⁶ Plassart 1928, 160-164

⁵⁶⁷ Plassart 1928, 158

σκοπό. Τα δύο κορυφαία ιερά της Ιωνίας ήταν αυτό του Απόλλωνος της Δήλου και της Ήρας στη Σάμο⁵⁶⁸. Στον ομηρικό ύμνο το σαμιακό ιερό χαρακτηρίζεται κτήση του Απόλλωνος. Με αυτή τη λογική ίσως το ότι η Ήρας είχε ένα μικρό ναό στο νησί του Απόλλωνα αποτελούσε από την πλευρά της αναγνώριση της υπεροχής του. Επιπλέον τίθεται ένα ακόμα ζήτημα. Οι πιστοί για να λατρέψουν την θεά του γάμου δεν ήταν ανάγκη να ταξιδέψουν ως τη Σάμο για να της προσφέρουν αναθήματα⁵⁶⁹. Επιπλέον ήταν ένας ακόμη τρόπος για την συγκέντρωση πλούτου στο ιερό. Μπορούμε, λοιπόν, να αναγνωρίσουμε ότι η λατρεία της Ήρας στην Δήλο δεν ήταν πολυδιάστατη αλλά εξυπηρετούσε συγκεκριμένους σκοπούς.

ΣΤ. ΑΒΕΒΑΙΑ ΙΕΡΑ ΤΗΣ ΗΡΑΣ

Το Ηραίο της Τίρυνθας

Στην ακρόπολη της Τίρυνθας βρίσκεται ο ναός που πιθανόν να ήταν αφιερωμένος στην Ήρα. Σε μικρή απόσταση από τον ναό βρέθηκε ο αποθέτης με τον οποίο σχετίζεται. Περιείχε προσφορές που ανήκουν στη θεότητα που λατρευόταν στο ναό. Τα αναθήματα αυτά καλύπτουν την περίοδο από τα μέσα του 8^{ου} αιώνα π.Χ. ως τα μέσα του 7^{ου} αιώνα π.Χ.

Η κεραμική που εντοπίστηκε αποτελούνταν από κύπελλα, κάρθαρους και πολυάριθμα μικρογραφικά αγγεία⁵⁷⁰. Στην ομάδα των μικρογραφικών αγγείων ανήκουν πολυάριθμοι καλαθίσκοι, φιάλες, λυχνάρια, κάρθαροι, σκύφοι και οινοχόες⁵⁷¹.

Βρέθηκαν, βέβαια και αναθήματα που συνηθίζονται να προσφέρονται σε ιερά όπως πόρπες, περόνες και κρίκοι⁵⁷².

Τα γυναικεία ειδώλια παρουσιάζονταν ένθρονα είτε όρθια. Το ότι οι καθήμενες μορφές αναπαριστούν θεότητα μας το μαρτυρούν τα πλούσια κοσμήματα που φέρουν⁵⁷³. Επίσης συναντάμε γυναίκες με περιστέρια, ελαφάκια, γουρούνια ή λαγούς⁵⁷⁴. Κάποιες από αυτές τις μορφές αναπαριστώνται μαζί με νήπια⁵⁷⁵. Σκηνές της καθημερινής ζωής αντιπροσωπεύουν οι γυναίκες που ζυμώνουν ψωμί (εικόνα 154)⁵⁷⁶. Ξεχωριστές στιγμές της λατρευτικής ζωής συμβολίζουν οι γυναικείες μορφές που φέρουν άνθη, φρούτα ή γλυκά⁵⁷⁷. Εντύπωση προκαλούν οι μορφές που κρατούν πλοία διακοσμημένα με άνθη, και οι αναπαραστάσεις κοριτσιών είτε σε σκηνή που θυμίζει θρησκευτικούς χορούς, είτε με λουλούδια στην αγκαλιά τους(εικόνα 155)⁵⁷⁸. Τα κορίτσια αναφέρονται ως *ανθέσφοροι*. Ξεχωριστά αναθήματα αποτελούν οι

⁵⁶⁸ Plassart 1928, 184

⁵⁶⁹ Plassart 1928, 84

⁵⁷⁰ Foley 1988, 72, 145

⁵⁷¹ Frickenhaus 1912, 94-103

⁵⁷² Foley 1988, 85, 145

⁵⁷³ Frickenhaus 1912, 57

⁵⁷⁴ Baumbach 2004, 176

⁵⁷⁵ Baumbach 2004, 176

⁵⁷⁶ Frickenhaus 1912, 82

⁵⁷⁷ Baumbach 2004, 180

⁵⁷⁸ Frickenhaus 1912, 68, 82

γοργόνειες μάσκες που εντοπίστηκαν στον αποθέτη και τα ειδώλια πολεμιστών ιππέων⁵⁷⁹.

Στον αποθέτη βρέθηκαν αρκετά πήλινα ομοιώματα. Αναπαριστούν οπωροφόρα δένδρα, φρούτα (ρόδια), λουλούδια και πλακούντες όπως επίσης καλάθια και πόλοι⁵⁸⁰. Τα γλυκά είναι κυκλικά ή τριγωνικά με επίπεδη επιφάνεια⁵⁸¹. Μια διαφορετική τους παρουσίαση είναι πάνω σε πατέλες ή πινάκια⁵⁸². Στην ομάδα των πήλινων ομοιωμάτων ανήκουν και οι μικρογραφικές ασπίδες⁵⁸³.

Στον αποθέτη βρέθηκαν αρκετά ειδώλια ζώων. Τα πιο συνηθισμένα είδη που είναι χοιρίδια, ελάφια, βοοειδών, και πτηνά όπως περιστέρια, και κόκορες.

Για την λατρεία της Ήρας στην Τίρυνθα πληροφορούμαστε από τις αρχαίες πηγές. Στο έπος των Φορωνίδων το ιερό αυτό εμφανίζεται ως το αρχαιότερο της περιοχής⁵⁸⁴. Τα αναθήματα ταιριάζουν σε μια θεά προστάτιδα της γονιμότητας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον φαίνεται να δείχνει η θεά για τα παιδιά. Σε αυτό μας παραπέμπουν τα ειδώλια γυναικών που κρατούν άγρια ζώα στην αγκαλιά τους⁵⁸⁵. Μάλιστα μπορούμε να διακρίνουμε ότι στο ιερό τα νεαρά κορίτσια κατείχαν μια ξεχωριστή θέση. Οι μάσκες σε συνδυασμό με τον μύθο των Προιτιδών μας θυμίζουν αποτροπαϊκά τελετουργικά⁵⁸⁶. Σύμφωνα με την παράδοση αυτή οι κόρες του Προίτου, βασιλιά της Τίρυνθας, περιέλασαν το ξόανο της θεάς ως άσχημο, προκαλώντας την οργή της⁵⁸⁷. Η Ήρα τις τιμώρησε μεταμορφώνοντας τις σε αγελάδες και καταλαμβάνοντας τις με τρέλα. Ενδιαφέρον αποτελεί η άποψη ότι ο μύθος αυτός αντικατοπτρίζει μια ετήσια τελετή μύησης. Ίσως λοιπόν οι βόες της Τίρυνθας να αποτελούν το αντίστοιχο των άρκτων της Άρτεμης Βραυρωνίας⁵⁸⁸. Τα κορίτσια με τα άνθη καθώς και τα ομοιώματα γλυκών μας φέρνουν στο μυαλό εορταστικές προσφορές. Ίσως η Ήρα της Τίρυνθας να είχε αναλάβει την προστασία των παρθένων της κοινότητας. Την παρουσία της θεάς στη καθημερινή ζωή των γυναικών θεωρώ ότι δηλώνουν τα ειδώλια που αναπαριστούν καθημερινές δραστηριότητες γυναικών. Δεν συμφωνώ με την θέση του Baumbach ότι η Ήρα, στην Τίρυνθα, δεν αποτελούσε θεά του οίκου⁵⁸⁹. Πως είναι όμως δυνατόν μια θεά που ενδιαφέρεται για την γονιμότητα, την επιβίωση των τέκνων, την ζωή των κοριτσιών ως την στιγμή της ενηλικίωσης, τις καθημερινές δραστηριότητες των γυναικών να μην σχετίζεται με την ευημερία του οίκου; Τα ειδώλια πολεμιστών που ιππεύουν και οι πήλινες αναθηματικές ασπίδες μαρτυρούν το ενδιαφέρον για τα μέλη της κοινότητας που σχετιζόταν με τον πόλεμο. Θεωρώ ότι η θεά του ναού της ακροπόλεως αποτελούσε μια προστάτιδα θεότητα κυρίως των γυναικών, της οποίας η λατρεία διαμορφώθηκε σύμφωνα με τις ανάγκες της κοινότητας.

⁵⁷⁹ Frickenhaus 1912, 85, 176

⁵⁸⁰ Frickenhaus 1912, 179-180

⁵⁸¹ Frickenhaus 1912, 68

⁵⁸² Frickenhaus 1912, 85

⁵⁸³ Frickenhaus 1912, 81

⁵⁸⁴ Frickenhaus 1912, 25

⁵⁸⁵ Baumbach 2004, 175-180

⁵⁸⁶ Baumbach 2004, 177

⁵⁸⁷ Frickenhaus 1912, 24

⁵⁸⁸ Frickenhaus 1912, 24

⁵⁸⁹ Baumbach 2004, 175-192

4. Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΗΣ ΗΡΑΣ: ΙΕΡΑ ΚΑΙ ΑΝΑΘΗΜΑΤΑ

Τα ιερά της Ήρας και η σημασία τους

Στα προηγούμενα κεφάλαια έγινε μια σύντομη και όσο δυνατόν περιεκτική παρουσίαση των σημαντικότερων ιερών της Ήρας στον Ελλαδικό χώρο. Το κάθε ένα από τα ιερά είχε τον δικό του ξεχωριστό χαρακτήρα, όμως μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι φέρουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά. Τα Ηραία αυτά απέκτησαν σχετικά νωρίς μια οργανωμένη μορφή. Βλέπουμε λοιπόν, στην Σάμο τη συνεχή φροντίδα του βωμού (από τον 10^ο αιώνα π.Χ.) με συνεχείς ανακαινίσεις και στην Πρόσυμνα την κατασκευή ενός μνημειακού ανδρήρου γύρω στο 700 π.Χ. Οι ναοί των Ηραίων καλύπτουν όλες τις μορφές των ναών κατά τα πρώιμα ιστορικά χρόνια. Έχουμε λοιπόν στα μέσα του 8^{ου} αιώνα τον αψιδωτό ναό της Ήρας Ακραίας στην Περαχώρα, μια σχετικά απλή κατασκευή από μη ανθεκτικά υλικά. Ο επόμενος χρονολογικά ναός που βρέθηκε, κτίστηκε στα τέλη του 6^{ου} αιώνα π.Χ. και απέκτησε πια τρίκλιτο σηκό και πτερό. Στην Δήλο ο ναός της Ήρας είναι ένα μονόχωρο σχεδόν τετράγωνο κτίσμα με θρανίο στον πίσω του τοίχο που έφερε ένα πρώιμο περιστύλιο, καθώς δεν υπήρχε στυλοβάτης και οι κίονες πατούσαν πάνω στις λίθινες τους βάσεις. Στην Σάμο στα τέλη του 8^{ου} αιώνα εμφανίζεται ο πρωιμότερος ίσως εκατόμπεδος ναός, ενώ στα μέσα του 7^{ου} αιώνα π.Χ. κατασκευάζεται ο δεύτερος εκατόμπεδος ναός ο οποίος είχε περιστύλιο (πιθανόν να έφερε και ο προκάτοχος του πτερό). Ακολουθεί ο μνημειακότερος δίπτερος ναός του Ροίκου και Θεόδωρου του οποίου το περιστύλιο αποτελείται από πώρινους κίονες. Η Ολυμπία αποκτά στα μέσα του 7^{ου} αιώνα π.Χ. τον πρώτο ναό του ιερού, ο οποίος όπως και στην περίπτωση της Σάμου έχει περίσταση. Κατά το β' τέταρτο του 7^{ου} αιώνα έχουμε στο Άργος έναν επιμήκη με ορθογώνια κάτοψη ναό, ο οποίος φέρει πρώιμα χαρακτηριστικά της ναοδομίας όπως η κεντρική κιονοστοιχία και μια ξύλινη περίσταση. Σημειώνουμε λοιπόν ότι υπήρχε έντονο το ενδιαφέρον για την κατασκευή ναών που θα προκαλούσαν θαυμασμό. Παρατηρούμε επίσης μια γενικότερη τάση για μνημειακότητα.

Απαρατήρητο θεωρώ ότι δεν πρέπει να περνά το γεγονός ότι οι πρωιμότερες μνημειακές στοές εμφανίζονται σε ιερά της Ήρας. Στην Σάμο η νότια στοά αποτελεί το πρωιμότερο τέτοιο κτίσμα του Αιγαϊκού χώρου. Έχει μήκος σχεδόν 70 μ. και βάθος περίπου 9 μ.. Η μνημειακότητα της δεν οφείλεται μόνο στις εντυπωσιακές της διαστάσεις αλλά και στην διαμόρφωση της καθώς είναι χωρισμένη σε τρία τμήματα από εγκάρσιους τοίχους το καθένα από το οποίο φέρει δύο εσωτερικές κιονοστοιχίες⁵⁹⁰. Στο Άργος η βόρεια στοά κατασκευάστηκε λίγο αργότερα. Το κτίριο αυτό διατηρήθηκε σε όλη τη διάρκεια της λειτουργίας του ιερού και με το πέρασμα των χρόνων ακολούθησαν διαδοχικές ανακαινίσεις που εξυπηρετούσαν τις εκάστοτε ανάγκες⁵⁹¹. Για ποιον λόγο όμως εμφανίστηκαν οι πρωιμότερες μνημειακές στοές σε δύο ιερά της Ήρας; Εξυπηρετούσαν μήπως κάποια συγκεκριμένη ανάγκη που συνδεόταν με συγκεκριμένα λατρευτικά δρώμενα της θεάς Ήρας; Αυτό πιστεύω ότι θα ήταν άτοπο να το υποστηρίξει κανείς. Τέτοιου τύπου κτίσματα θα υπήρχαν σίγουρα σε προηγούμενες περιόδους αλλά και σε σύγχρονα ιερά. Όμως αυτό που κάνει τις δύο στοές να ξεχωρίζουν είναι η μνημειακότητα τους. Η στοά ως επιμέρους αρχιτεκτονικό στοιχείο ενός οικοδομήματος υπάρχει στον Αιγαϊκό χώρο από την εποχή του Χαλκού. Με αυτή τη μορφή μπορούμε να την εντοπίσουμε και σε

⁵⁹⁰ Kalpaxis 1976, 85

⁵⁹¹ Lauter 1973, 175-187

κτίσματα πολιτισμών της Ανατολίας και της Ανατολικής Μεσογείου κατά τον 7ο αιώνα π.Χ. Ως αυτόνομο κτίσμα με επιβλητική μορφή μας είναι όμως γνωστό μόνο στον Αιγαϊκό χώρο από τα πρώιμα ιστορικά χρόνια και εξής⁵⁹². Αυτά ακριβώς τα χαρακτηριστικά του είναι που το κάνουν τόσο ξεχωριστό. Θεωρώ ότι αυτή η τόσο δυναμική εμφάνιση δεν είναι τυχαία ούτε όσον αφορά την περίοδο ούτε όσον αφορά τα ιερά στα οποία εμφανίζεται. Τα δύο αυτά Ηραία μπορούμε να πούμε ότι είναι τα λαμπρότερα ιερά της συγκεκριμένης θεότητας. Το μεν του Άργους επιβάλλεται στην ευρύτερη περιοχή της Αργολίδας ως ένα ισχυρό αγροτικό ιερό και το δε της Σάμου ακτινοβολεί στα νερά του Αιγαίου. Οι στοές αυτές δεν είναι τα μοναδικά δείγματα τάσης για μνημειακότητα στα ιερά αυτά, προηγήθηκαν οι ναοί. Υπήρξε λοιπόν η ανάγκη για μεγαλοπρέπεια. Η ομάδα που είχε υπό την φροντίδα της το κάθε ιερό χρειαζόταν τις στοές αυτές για να εξυπηρετήσει κάποιες ανάγκες της. Η μνημειακότητα μπορεί βέβαια να οφείλεται εν μέρει σε κάποιες επιρροές. Στην Αργολίδα ερείπια μυκηναϊκών μεγαλοπρεπών κατασκευών ήταν ακόμα ορατά. Σε μια περιοχή όπου έζησαν μυθικοί ήρωες και που τα ίχνη τους ακόμα υπάρχουν (μυκηναϊκοί τάφοι, κυκλώπεια τείχη) η μνημειακότητα αποτελεί σημαντικό στοιχείο για την ανάδειξη ενός ιερού. Έτσι μαζί με το ψευδοκυκλώπειο άνδρη και τον περίπτερο ναό του, μια μνημειακή στοά θα αποτελούσαν μια μεγαλειώδη σύνθεση. Στην περίπτωση της Σάμου μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η μεγαλοπρέπεια των κτισμάτων της Ανατολίας, μπορεί να ήταν αυτό που επηρέασε την αρχιτεκτονική και την τέχνη του νησιού.

Στα ιερά, οι στοές χρησίμευαν ως χώροι έκθεσης πολύτιμων λατρευτικών προσφορών. Επομένως η ύπαρξη τους προϋποθέτει μια αξιόλογη ποσότητα και ποιότητα αναθημάτων. Όμως έχουν και άλλες λειτουργίες καθώς οι ανοιχτές μακρές πλευρές τους θα μπορούσαν να επιτρέπουν την εύκολη είσοδο και έξοδο μεγάλου αριθμού ανθρώπων. Είναι γεγονός ότι αποτελούσαν τρόπο οριοθέτησης του ιερού. Στη Πρόσυμνα η βόρεια στοά και η μεταγενέστερη της βορειοανατολική κατά τον Lauter ανήκαν σε ένα πρόγραμμα διαμόρφωσης του ιερού⁵⁹³. Με την κατασκευή τους η επιβλητικότητα του παλαιού ανδρήρου υπογραμμιζόταν ακόμα πιο πολύ καθώς βρισκόταν εκατέρωθεν της κύριας πρόσβασης, ενώ όντας ανοιχτές στο μεσαίο άνδρηρο φαίνεται ότι εξυπηρετούσαν λειτουργίες του. Στη Σάμο η στοά λόγω του μήκους της που έφθανε τα 70 μ. σαφώς οριοθετούσε το ιερό ενώ το βαθύ εσωτερικό της θα μπορούσε να εξυπηρετεί ποικίλες λειτουργίες.

Όλα τα Ηραία που εξετάσαμε εντάσσονται σε μια κοινή κατηγορία ιερών, στα λεγόμενα εξωαστικά ιερά. Το ότι απέκτησαν πρώιμους ναούς οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο ότι ανήκουν στην κατηγορία αυτή. Κοινό τους χαρακτηριστικό είναι η απόσταση τους από τους οικισμούς⁵⁹⁴. Συνήθως τα ιερά αυτά ιδρύονται είτε στην άκρη μιας πεδιάδος όπως ακριβώς και στην περίπτωση του Ηραίου του Άργους, είτε κοντά σε μια ακτή όπου αντιστοιχεί το παράδειγμα της Σάμου και της Περαχώρας. Σε πολλά από αυτά τα ιερά εντοπίζονται σε κοντινή απόσταση ποτάμια (το ιερό της Ολυμπίας στις εκβολές του ποταμού Αλφειού και Κλαδεού, το ιερό της Σάμου στις εκβολές του ποταμού Ίμβρασσου). Οι θέσεις οι οποίες συνήθως επιλέγονται είναι κυριαρχικές επί του συνολικού τοπίου. Αυτό ακριβώς εκμεταλλεύονται οι κοινότητες στις οποίες ανήκουν τα ιερά ώστε να δηλώσουν την κυριαρχία τους στην ευρύτερη περιοχή και να θέσουν τα όρια της επικράτειας τους. Ο Polignac θεωρεί ότι τα ιερά αυτά βρίσκονται σε οριακά σημεία⁵⁹⁵. Αντίθετος με τη θέση αυτή είναι ο Malkin

⁵⁹² Coulton 1976, 21

⁵⁹³ Lauter 1973, 175

⁵⁹⁴ Polignac 2000, 61-72

⁵⁹⁵ Polignac 2000, 61-72

καθώς δεν συμφωνεί με τον όρο οριακό⁵⁹⁶. Θεωρεί ότι αυτό που φαίνεται σε μας οριακό (εξωαστικό) μπορεί να ήταν ο πυρήνας είτε αρχικά είτε πάντα για μια ή τις γύρω από αυτό κοινότητες. Ένα εξωαστικό ιερό δεν είναι αυτόνομο, αλλά αναγνωρίζεται από τον οικισμό στον οποίο ανήκει⁵⁹⁷. Η κοινότητα που θα κατέχει το ιερό θα κατέχει και την περιοχή γύρω από το ιερό. Χρησιμοποιούν λοιπόν τα ιερά τους ώστε να δηλώσουν την παρουσία τους. Επομένως όσο πιο σημαντική είναι μια περιοχή τόσο πιο δυναμικό παρόν θα πρέπει να δίνει ένα ιερό. Σύμφωνα με την Sourvinou – Inwood τα ιερά ήταν η εικόνα των πόλεων, άρα η εικόνα που θα προβάλλονταν θα έπρεπε να ήταν δυναμική⁵⁹⁸. Κατά την γνώμη μου σε αυτή ακριβώς την πρόθεση οφείλεται η τάση προς μνημειακότητα που εμφανίζεται σε αυτά τα ιερά, η δημιουργία των αναρίθμητων τοπικών μύθων και η οικειοποίηση ηρώων από το παρελθόν ως προγόνων. Δεν είναι, λοιπόν, τυχαίο ότι στα τέλη της γεωμετρικής περιόδου ο ναός φτάνει τα εκατό πόδια, ενώ συνοδεύεται από βοηθητικά κτίρια. Για τη Μαρινάτου ο ναός ενός ιερού αποτελεί το σύμβολο της πόλεως⁵⁹⁹. Η κατασκευή ενός τέτοιου ναού προϋποθέτει συλλογική απόφαση, την οποία χειραγωγούσαν οι ελίτ ομάδες, οι οποίες ήταν αυτές που πραγματικά θα έβγαιναν κερδισμένες. Υπήρξε σύγκρουση τέτοιων δυνάμεων για τη διατήρηση ή απόκτηση εδαφών και εξουσίας⁶⁰⁰. Την περίοδο του 8^{ου} και του 7^{ου} αιώνα π.Χ. οι αριστοκράτες είναι αυτοί που φέρουν την εξουσία στα χέρια τους. Είναι οι γαιοκτήμονες που έχουν συγκεντρώσει το μεγαλύτερο μέρος της γης στα χέρια τους⁶⁰¹. Τα μέλη αυτής της ομάδας έχουν αναπτύξει δεσμούς μεταξύ τους και χρησιμοποιούσαν τα ιερά για την ανάδειξη τους μέσα από τις προσφορές. Πλέκοντας τοπικούς μύθους προσπαθούσαν να ανάγουν το γένος τους σε ήρωες, ώστε να νομιμοποιήσουν ακόμα περισσότερο την θέση τους. Αυτές οι ελίτ ομάδες βρισκόταν σε μεταξύ τους ανταγωνισμό. Με συμβολικές πράξεις προσπαθούσαν να επιβληθούν απέναντι σε άλλες ομάδες. Τα εξωαστικά ιερά προσφέρουν δυνατότητα προβολής και σε μεμονωμένα πρόσωπα της ελίτ. Η οργάνωση των ιερών και η μνημειακή τους διαμόρφωση είναι η πολιτική οργάνωση της περιοχής⁶⁰².

Στα ιερά αυτά συμβολικές πράξεις αποτελούν οι λατρευτικές πομπές που καταλήγουν σε θυσία, οι αγώνες που οργανώνονται, και οι πολύτιμες αναθηματικές προσφορές. Το ιερό της Ήρας στο Άργος είναι για τον Polignac το πιο αντιπροσωπευτικό παράδειγμα εξωαστικού ιερού⁶⁰³. Εδώ η ιδιοποίηση της περιοχής γίνεται μέσω της οικειοποίησης του παρελθόντος. Έχουμε λοιπόν το κτίσιμο ενός ανδρήρου έχοντας ως πρότυπο τη μυκηναϊκή κυκλώπεια τοιχοδομία. Κατά τον Wright αυτή η τακτική ακολουθήθηκε καθώς δεν υπήρχαν στην περιοχή μυκηναϊκά ερείπια και υπήρχε ανάγκη σύνδεσης με το ηρωικό παρελθόν⁶⁰⁴.

Μέσα σε όλη αυτή τη διαδικασία οικειοποίησης και ιδιοποίησης μπορούμε να εντάξουμε και τα φαινόμενα της ηρωολατρίας που εμφανίζονται στα μέσα του 8^{ου} αιώνα π.Χ.. Κατά τον Polignac τόσο η ηρωολατρεία όσο και η οργάνωση εξωαστικών ιερών είναι αποτέλεσμα της διαμόρφωσης της πόλης η οποία μέσα από αυτά προσπαθεί να ιδιοποιηθεί μια ευρύτερη περιοχή για να εξασφαλίσει τα σύνορα της⁶⁰⁵.

⁵⁹⁶ Malkin 1996, 75-77

⁵⁹⁷ Osborne 2000, 164

⁵⁹⁸ Sourvinou – Inwood 1993, 10

⁵⁹⁹ Marinatos 1993, 228-229

⁶⁰⁰ Μαζαράκης Αινιάν 2000, 195-197

⁶⁰¹ Μπούρας 1999, 130

⁶⁰² Polignac 2000, 85

⁶⁰³ Polignac 2000, 84-95

⁶⁰⁴ Wright 1982,

⁶⁰⁵ Polignac 2000, 214-215

Άλλωστε δεν είναι τυχαίο ότι τα σημαντικότερα από τα Ηραία που εξετάσαμε σχετίζονται με ισχυρές πόλεις. Το ιερό της Σάμου ανθίζει μαζί με την πόλη, και το Άργος αναπτύσσει το ιερό του την περίοδο που κυριαρχεί επί της Αργολίδος.

Για τον Osborne το ιερό της Περαχώρας αποτέλεσε ιδιαίτερα σημαντικό για τους Κορινθίους καθώς από τη μια μεγάλωσε την σημαντικότητα της θέσης αξιοποιώντας στις θαλάσσιες τους επικοινωνίες και από την άλλη διαμόρφωσε σημαντικούς συνδέσμους⁶⁰⁶.

Συνοψίζοντας μπορούμε να πούμε ότι τα μεγάλα Ηραία αποτέλεσαν και αυτά μαζί με άλλα εξωαστικά τα σημαντικότερα ιερά της πρώιμης ιστορικής περιόδου. Η πρώιμη μνημειακή αρχιτεκτονική τους διαμόρφωση δεν ήταν μόνο μέρος της εξέλιξης της αλλά πολιτικοί, κοινωνικοί και οικονομικοί λόγοι έπαιξαν πρωτεύοντα ρόλο. Ήταν αυτά που με την οργάνωση τους έβαλαν τις βάσεις όπου στηρίχθηκε η κλασική πόλης κράτος.

Η λατρεία της Ήρας μέσα από τις προσφορές

Τα μεγάλα ιερά της Ήρας αποτέλεσαν δέκτες πολυάριθμων αναθημάτων. Οι πιστοί προσέρχονταν στα ιερά για να ζητήσουν την εύνοια της θεάς και να την καλοπιάνουν ή να την ευχαριστήσουν με τις προσφορές τους. Είναι πλέον αποδεκτό ότι στην αρχαία Ελλάδα η πίστη στη κάθε θεότητα δεν ήταν συγκεκριμένη και αμετάβλητη. Τα συγκεκριμένα στοιχεία του χαρακτήρα της κάθε θεότητας διαμόρφωναν οι μύθοι, οι τοπικές παραδόσεις και οι ποιητές της κάθε περιόδου με τους ύμνους τους⁶⁰⁷. Έτσι μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι η λατρεία της Ήρας στα παραπάνω ιερά έχει μεν κοινά χαρακτηριστικά άλλα ταυτόχρονα εντοπίζονται και κάποιες αποκλίσεις. Τα ευρήματα των ιερών μας βοηθούν να αποκομίσουμε μια γενική εικόνα της Ήρας και της λατρείας της.

Η Ήρα είχε μια πάρα πολύ ισχυρή παρουσία στα μεγάλα της ιερά ως θεότητα του οίκου. Σε αυτόν τον χαρακτηρισμό περιλαμβάνονται πάρα πολλές πλευρές της θεάς. Τα πήλινα ομοιώματα οίκων που εντοπίστηκαν στο Άργος, τη Σάμο και την Περαχώρα αποτελούν τα αντιπροσωπευτικότερα αναθήματα. Τα αντικείμενα αυτά προσφέρονταν πιθανόν από γυναίκες ώστε να ζητήσουν στη θεά να προστατέψει το δικό τους *βασίλειο*. Το επίθετο *κλειδούχος* πιθανόν να αποτελεί προέκταση του συμβολισμού και να σχετίζεται με την ασφάλεια και την προστασία τόσο του οίκου της (ναός) όσο και των σπιτιών και των πιστών⁶⁰⁸. Θεωρώ ότι το χαρακτηριστικό της αυτό ήταν καθοριστικό για την πρώιμη εμφάνιση ναών στα ιερά της. Σε μια θεά του οίκου άρμοζε ένας μνημειακός οίκος. Για την προστασία του θεσμού του οίκου και την ομαλή λειτουργία του υπήρχαν προϋποθέσεις. Είναι απαραίτητη η διαιώνιση του μέσω της απόκτησης απογόνων και της ευμάρειας. Αυτό το αναλαμβάνει η Ήρα ως θεά της γονιμότητας. Θα βοηθήσει τις γυναίκες να συλλάβουν, τα κοπάδια να πολλαπλασιαστούν και τους αγρούς να προσφέρουν μια πλούσια σοδειά. Ως προστάτιδα της ευγονίας λατρεύεται σε όλα τα μεγάλα της ιερά. Έτσι έχουμε προσφορές πήλινων ομοιωμάτων φρούτων. Στο Ηραίο της Πρόσυμνας το ρόδι προτιμάται ιδιαίτερα⁶⁰⁹. Στη Σάμο αναθέτονται πήλινα γυναικεία ειδώλια των οποίων τα χέρια τοποθετούνται είτε μπροστά από την γενετήσια περιοχή είτε μπροστά στη κοιλιά στο ύψος της μήτρας και με τα αναρίθμητα πήλινα και ελεφαντοστέινα

⁶⁰⁶ Osborne 2000, 155

⁶⁰⁷ Kyrileis 1993, 134-135

⁶⁰⁸ Simon 1996, 70

⁶⁰⁹ Baumbach 2004, 176

ομοιώματα ροδιού, μηκώνου και κουκουναριών⁶¹⁰. Τα τέκνα του οίκου νομιμοποιούνται μέσα από το γάμο. Ο γάμος είναι χαρακτηριστικό του πολιτισμένου κόσμου. Η Ήρα αποτέλεσε ίσως η δημοφιλέστερη θεότητα του γάμου. Η ίδια αποτέλεσε νυμφευόμενη και σύζυγος του Δία. Λατρεύεται ως *γαμοστόλος*, *τελεία* και *ζυγία*⁶¹¹. Στο Άργος με τον ετήσιο εορτασμό *λέχερνα* και την Σάμο εορτάζουν ετησίως τον ιερό της γάμο με τον Δία μετά από τελετουργική επανάκτηση της παρθενίας της μέσω του εορτασμού των Πλυντηρίων⁶¹². Ενδιαφέρον ανάθημα αποτελεί ένα παιχνίδι-πίνακας το οποίο ήταν πιθανόν η προσφορά που θα έκανε κάποιο κορίτσι λίγο πριν τον γάμο του ζητώντας την υποστήριξη της θεάς⁶¹³. Ιδιαίτερα ισχυρή παρουσία ως προστάτιδα του γάμου είχε η Ήρα στη Δήλο. Λόγω των τοπικών μύθων και του ανταγωνισμού με το Ηραίο Σάμου στο ιερό αυτό υφίστατο κυρίως θεά του θεσμού αυτού. Μάλιστα λόγω της αθηναϊκής επιρροής έχουμε πολυάριθμες προσφορές γαμικών λεβήτων σε αντίθεση με τα άλλα ιερά⁶¹⁴.

Ως θεότητα εξωαστικού ιερού η Ήρα ήταν και κουροτρόφος. Τα ειδώλια που παρουσιάζουν γυναίκες με τα παιδιά τους ή ζώα με τα μικρά τους συμβολίζουν την προστασία και την φροντίδα των μικρών. Επιπλέον σε αυτή την πλευρά της Ήρας παραπέμπουν αντικείμενα που έχουν να κάνουν με την εκπαίδευση, σωματική και ψυχική των παιδιών καθώς και μικρογραφικές ασπίδες⁶¹⁵.

Τα ποικίλα ειδώλια ζώων σε όλα της τα ιερά προσφέρονται στην Ήρα ως θεά της Φύσης. Τα ζώα που συναντώνται σε όλα τα παραπάνω ιερά της θεάς είναι κυρίως άλογα και βοοειδή. Η Ήρα έχει μια ιδιαίτερη σχέση με τα ζώα αυτά. Από τον Όμηρο γνωρίζουμε ότι προστατεύει τα κοπάδια βοοειδών, η περίφημη Βοώπις πότνια Ήρη⁶¹⁶. Το ζώο αυτό είναι φορέας πολλαπλών συμβόλων⁶¹⁷. Συμβολίζει την ευμάρεια. Οι πεδιάδα του Άργους θεωρούνταν πλούσια γιατί ήταν κατάμεστη από βόδια. Συμβολίζουν τη γονιμότητα, καθώς οι αγροί θα αποδώσουν την επιθυμητή σοδειά μέσα από το όργωμα των βοδιών. Επιπλέον αντιπροσωπεύει μια από τις κορυφαίες στιγμές των λατρευτικών εορτασμών, την εκατόμβη. Η θεά λατρεύεται στο *ιπόβοτον* Άργος, ενώ στην Ολυμπία υπάρχει και με το επίθετο *Ιππία*⁶¹⁸. Στα αναθήματα αυτά περιλαμβάνονται επιπλέον αρσενικά ελάφια και εξωτικά ζώα όπως λιοντάρια, πάνθηρες και μαϊμούδες⁶¹⁹. Ανάμεσα σε αυτά συχνά είναι και πτηνά όπως περιστέρια, κόκορες και κούκοι⁶²⁰. Η θεά προστατεύει τα εξημερωμένα ζώα αλλά και τα άγρια. Πολλά από τα ειδώλια όπως τα βοοειδή, τα αιγοπρόβατα και οι χοίροι συμβολίζουν την πράξη της θυσίας.

Η λατρεία της Ήρας σχετίζεται και με το νερό. Στη Πρόσυμνα βρέθηκε μια τεράστια ποσότητα υδριών που συνδέονται με την λεγόμενη υδροφορία⁶²¹. Άλλωστε το νερό χρησιμοποιούνταν για πολλές τελετουργίες στην αρχαία ελληνική λατρεία. Γνωρίζουμε για τους εορτασμούς Πλυντηρίων και εξαγνισμών του λατρευτικού

⁶¹⁰ Baumbach 2004, 153. Βλ. και Kyrileis 1983, 14

⁶¹¹ Burkert 1993α, 286,

⁶¹² Kerényi 1976, 127

⁶¹³ Baumbach 2004, 30

⁶¹⁴ Plassart 1928, 167-169

⁶¹⁵ Baumbach 2004, 28. Βλ. και Brize 1997, 134

⁶¹⁶ Burkert 1993β, 284. Βλ. και Simon 1996, 51

⁶¹⁷ Polignac 2000, 72

⁶¹⁸ Kerényi 1976, 134

⁶¹⁹ Vermeule 1974, 137

⁶²⁰ Baumbach 2004, 176, 180, 181.

⁶²¹ Guettel-Cole 1988, 163

αγάλματος στο ιερό της στην Πρόσυμνα, την Ολυμπία και τη Σάμο. Η τελετουργική χρήση του νερού συναντάτε κυρίως σε ιερά της Ήρας και της Αρτέμιδος⁶²².

Η Ήρα αν και ολύμπια θεότητα δεν είχε αποβάλλει κάποια στοιχεία χθονιότητας. Οι χάλκινες φοινικικές φιάλες, τα ειδώλια δαιμόνων, τα αποτροπαϊκά περιάπτα και οι πήλινες μάσκες αποτελούν αντικείμενα που σχετίζεται με τη χθόνια φύση της θεάς⁶²³. Ιδιαίτερα έντονη παρουσία ως χθόνια θεότητα έχει στην Περαχώρα. Εκεί η παράδοση μιλά για την λειτουργία ενός μαντείου αλλά και για τον τύμβο των τέκνων της Μήδειας.

Μια από τις σημαντικότερες διαστάσεις της Ήρας ήταν αυτή της προστάτιδας των συμφωνιών, των ανταλλαγών και της ναυσιπλοΐας. Στα ιερά της Σάμου και της Περαχώρας η προστάτιδα των ναυτιλλομένων είχε εξέχουσα θέση. Στο ιερό της Σάμου ξεχωρίζουν τα ξύλινα ομοιώματα πλοίων και η ανάθεση του πλοίου πάνω στη λίθινη βάση. Η παράδοση του νησιού είναι συνδεδεμένη με τους πρώτους θαλασσοπόρους, τους Αργοναύτες. Επίσης γνωστή είναι η ιστορία, σύμφωνα με την οποία οι Τυρρήνοι πειρατές όταν ανέβασαν το ξόανο της θεάς στο πλοίο για να το κλέψουν δεν ήταν δυνατό να μετακινηθούν⁶²⁴. Τα πολυάριθμα εξωτικά αναθήματα μαρτυρούν τις εξορμήσεις των νησιωτών, τις επαφές τους με λαούς της Ανατολίας. Τα αντικείμενα αυτά έφτασαν στο ιερό με πολλούς τρόπους. Είτε μέσω της ανταλλαγής, είτε ως δώρο-επιστέγασμα μιας συμφωνίας. Στη Περαχώρα υπάρχουν πολυάριθμα ειδώλια γυναικών που κρατούν στην αγκαλιά τους στολισμένα πλοία. Το ιερό αυτό δέχτηκε πολλά εξωτικά αντικείμενα. Το λιμάνι της δεν ήταν κατάλληλο για την προσάραξη πλοίων. Το ότι δεχόταν όλες αυτές τις προσφορές μας μαρτυρά τον σημαντικότατο ρόλο του ιερού. Ήταν ο χώρος που κατέφευγαν οι ταξιδευτές πριν και μετά τα ταξίδια. Εκεί ίσως να γινόταν διακανονισμοί και συμφωνίες. Το ότι στο Άργος αναθέτονταν ειδώλια αντίστοιχα της Περαχώρας με τα στολισμένα πλοία μοιάζει με παραφωνία. Όμως δεν βρέθηκαν τυχαία εκεί. Στο Άργος λατρεύονταν η Ήρα που προστατεύει τις συμφωνίες σε στεριά και θάλασσα. Άλλωστε η Ήρα της Σάμου ήταν κυρίαρχη του θαλασσιού χώρου του Αιγαίου με τον ίδιο τρόπο η Ήρα του Άργους ήταν κυρίαρχη της πεδιάδας και της Αργολίδας⁶²⁵. Θεωρώ ότι η πλευρά αυτή της θεάς αναπτύχθηκε ανάμεσα στις ελίτ των ιερών της. Οι ομάδες αυτές χρειαζόταν μια θεότητα στο όνομα της οποίας θα έκλειναν συμφωνίες, θα ταξίδευαν και θα ερχόταν σε επαφή με άλλους πληθυσμούς.

Ποιες όμως κοινωνικές ομάδες μπορούμε να διακρίνουμε μέσα από τα ευρήματα; Οι δύο κύριες ομάδες πιστών είναι τα δύο φύλα. Η Ήρα ήταν κατεξοχήν θεά των γυναικών. Τις συντρόφευε σε όλες τις σημαντικές στιγμές της ζωής τους αλλά αποτελούσε και μέρος της καθημερινότητας τους. Τους προστάτευε, ως κουροτρόφος κατά την διάρκεια των παιδικών τους χρόνων, ήταν παρούσα κατά το πέρασμα των κοριτσιών στην ήβη. Σε αυτή αποτείνονταν τα κορίτσια όταν ερχόταν η στιγμή του γάμου. Η Ήρα θα τους εξασφάλιζε τη γονιμότητα και μια καλότυχη ζωή μέσα στον οίκο. Αυτή η στενή σχέση αποδεικνύεται από το γεγονός ότι όχι μόνο δεν αποκλείονται οι γυναίκες από τους εορτές προς τιμήν της θεάς αλλά συμμετέχουν ενεργά στα τελετουργικά. Μάλιστα κάποια από αυτά τα έχουν αναλάβει αποκλειστικά αυτές. Η τελετουργική ανανέωση της παρθενίας της Ήρας που λαμβάνει χώρα στη Πρόσυμνα, την Τίρυνθα, τη Σάμο και την Ολυμπία αποτελούν αποκλειστικότητες των γυναικών. Επιπλέον δραστηριότητες είναι η ύφανση των ενδυμάτων της θεάς, η προσφορά πλακούντων και άνθεων. Οι γυναίκες προσφέρουν

⁶²² Guettel-Cole 1988, 161

⁶²³ Baumbach 2004, 176-181

⁶²⁴ Burkert 1993a, 202-204

⁶²⁵ Polignac 1994, 7

αναθήματα σχετικά με τις λατρευτικές τελετουργίες, όπως πήλινα κουλούρια, κέρνους, ομοιώματα λουλουδιών καθώς και ειδώλια γυναικών με λουλούδια και στεφάνια⁶²⁶. Στη θεά του δεν παραλείπουν να προσφέρουν αντικείμενα που έχουν να κάνουν με την καθημερινότητά τους. Κορυφαίο ανάθημα του οποίου ο συμβολισμός είναι σχεδόν ταυτόσημος με την ύπαρξη της γυναίκας είναι τα ομοιώματα οίκων. Σημαντικά επίσης αναθήματα αποτελούν οι πόρτες, οι περόνες και τα κοσμήματα. Ακολουθούν τα αναρίθμητα υφαντικά εξαρτήματα που βρέθηκαν σε όλα τα Ηραία που εξέτασα παραπάνω καθώς και οι σκηνές ζυμώματος ψωμιού από τερακότα.

Ως αναθήματα που προσφέρθηκαν από άνδρες μπορούμε να θεωρήσουμε ειδώλια καθώς και αντικείμενα τα οποία κρύβουν κάποιο πολιτικό μήνυμα. Ανδρικές αναπαραστάσεις ειδωλίων υπήρχαν μεν σε όλα τα Ηραία, δεν αποτελούσαν όμως αριθμητικά σημαντική ομάδα⁶²⁷. Εκτός από τις απλές μορφές έχουμε πολεμιστές και ιππείς ή σκηνές μάχης. Επιπλέον έχουμε προσφορές αναθηματικών όπλων, δώρα που μάλλον ήταν δύσκολο να γίνουν από γυναίκες. Η ανάθεση των σημαντικών τριποδικών λεβήτων, και σιδερένιων οβελών θεωρώ ότι ήταν ανδρική υπόθεση. Υπήρχαν και αντικείμενα που θα μπορούσαν να ανατεθούν από μέλη και των δύο φύλων, τέτοια είναι τα εξωτικά αντικείμενα και τα ειδώλια ζώων.

Τα αναθήματα του κάθε ιερού μαρτυρούν την τάξη από την οποία κατάγονται οι πιστοί. Οι κοινοί άνθρωποι δεν είχαν τη δυνατότητα να προσφέρουν πολύτιμα και εξωτικά αντικείμενα. Επιθυμώντας να προσφέρουν ένα δώρο στη θεά τους προσφέρουν άτεχνα και με αδρά χαρακτηριστικά ειδώλια από ξύλο ή πηλό τα οποία κατασκεύαζαν μόνη τους. Ανέθεταν οτιδήποτε θεωρούνταν αξιοπερίεργο. Έτσι πρόσφεραν φυσικά αντικείμενα όπως γυαλιστερά πετρώματα, κοράλλια, σταλακτίτες, απολιθωμένα οστά και άλλα παρόμοια. Μπορούμε να φανταστούμε ότι ανάμεσα σε αυτά θα υπήρχαν και αντικείμενα που δεν ήταν δυνατό λόγω της ευαισθησίας τους να διατηρηθούν ως σήμερα. Φρούτα, άνθη, σπόροι και καρποί που σχετίζονται με τη θεά (κουκουνάρια, ρόδια) θα αποτελούσαν λατρευτικές προσφορές των κοινών ανθρώπων, γυναικών και ανδρών. Τα πολύτιμα αναθήματα ήταν κοσμήματα, εξωτικά αντικείμενα, έργα καλλιτεχνικής αξίας, και οποιοδήποτε αντικείμενο αποτελούνταν από πολύτιμα υλικά. Κάποια όμως από αυτά τα ακριβά αναθήματα ήταν ιδιαίτερα λόγου του συμβολισμού τους. Τα ειδώλια των βοδιών και των αλόγων είναι ζώα που συνδέονται με τις αριστοκρατικές ομάδες⁶²⁸. Τα βοοειδή θεωρούνται σύμβολο της ευμάρειας. Οι αρχαϊκοί ποιητές συνηθίζουν να κάνουν μνεία στα ζώα αυτά. Τα αλόγα θεωρούνται ως τα απόλυτα αριστοκρατικά σύμβολα. Η ιππασία, τα άρματα, οι ιππικοί αγώνες αποτελούσαν αποκλειστική ασχολία της ελίτ⁶²⁹. Οι τριποδικοί λέβητες και οι οβελοί επίσης αφορούν τους αριστοκράτες, καθώς παραπέμπουν στους ηρωικά έπη. Οι οβελοί αποτελούσαν πολύτιμες προσφορές και η χρηστική τους λειτουργία στα ιερά έχει να κάνει με τα λατρευτικά γεύματα. Το ότι οργανωνόταν τελετουργικές συνεστιάσεις στα ιερά της Ήρας αποδεικνύεται από τα αναρίθμητα θραύσματα σκευών σε συνδυασμό με τις μεγάλες ποσότητες οστών. Τα γεύματα αυτά παραθέτονταν μόνο για τα μέλη της ελίτ που αντιστοιχούσε σε κάθε ιερό. Πιθανόν να μετείχαν φιλοξενούμενοι από αριστοκρατικές ομάδες άλλων περιοχών.

Τα ιερά λοιπόν της Ήρας εξυπηρετούσαν όλα τα μέλη της κοινότητας. Η λατρεία της θεάς ήταν περισσότερο υπόθεση των γυναικών. Τα μέλη της τοπικής ελίτ χρησιμοποιούσαν το ιερό για να προβληθούν οι ίδιοι μέσα από τα αναθήματα, να εδραιώσουν έτσι την κοινωνική τους θέση.

⁶²⁶ Baumbach 2004, 176-181

⁶²⁷ Baumbach 2004, 176-181

⁶²⁸ Polignac 2000, 31

⁶²⁹ Kyrialeis 1993, 145

Τα αφιερώματα που δέχτηκε η Ήρα στα μεγάλα της ιερά στη πλειονότητα τους αποτέλεσαν αντικείμενα που συνηθίζονταν να αφιερώνονται σε γυναικεία ιερά της εποχής. Την περίοδο αυτή δεν αντιστοιχούν συγκεκριμένες προσφορές σε κάθε θεότητα⁶³⁰. Όμως η παράδοση σε συνδυασμό με τα ευρήματα του κάθε ιερού μπορούν να μας δώσουν μια εικόνα. Για την Ήρα γνωρίζουμε ότι ήταν κυρίως θεά των γυναικών. Η επίμονη παρουσίαση της ως θεά γονιμότητας και φύσης καθώς και τα χθόνια χαρακτηριστικά τα οποία της αποδίδονται μας δελεάζει να ανάγουμε την καταγωγή της σε μια αρχαία μητέρα-θεά. Η παράδοση θέλει την προελληνική Ήρα, την θεά που λάτρευαν οι Πελασγοί, ως τη θεά που τους έμαθε τα μυστικά της καλλιέργειας⁶³¹. Ως προστάτιδα των αγρών, των βοοειδών με τα οποία πραγματοποιείται το όργωμα, υφίσταται η θεά και στα ιστορικά έτη. Σημαντικό κεφάλαιο αποτελούν τα αναθήματα ανατολικής προέλευσης. Όμως δεν νομίζω ότι μπορούν να αποδώσουν κάποια παραπάνω πληροφορία για τη λατρεία της Ήρας καθώς προσφέρονταν λόγω της ιδιαιτερότητά τους και τις εξωτικές επαφές και όχι για αυτό που συμβόλιζαν. Η γενική εικόνα της Ήρας παρουσιάζει μια θεότητα του οίκου που νομιμοποιεί οτιδήποτε θα στηρίξει έναν πολιτισμένο κόσμο. Δεν περιορίζεται στα όρια του οίκου αλλά ανοίγεται στο κόσμο, εξερευνώντας, σχηματίζοντας δεσμούς, συναλλαγές και συμφωνίες.

⁶³⁰ Moustaka 2002, 200

⁶³¹ Simon 1996, 48–49

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στα προηγούμενα κεφάλαια έγινε μια προσπάθεια να μελετηθούν τα σημαντικότερα ιερά της Ήρας στον Ελλαδικό χώρο. Για να αποκτηθεί μια όσο το δυνατό ολοκληρωμένη εικόνα της λατρείας της Ήρας στα πρώιμα ιστορικά χρόνια έγινε αναφορά στην αρχιτεκτονική διαμόρφωση τους όσο και στην ερμηνεία των λατρευτικών προσφορών.

Η Ήρα λατρεύεται στα ιερά της ως θεά του οίκου, προσφέροντας γονιμότητα και ευμάρεια και προστατεύοντας τα τέκνα. Είναι θεά της φύσης. Στην παράδοση συχνά συνδέεται με κάποιο δένδρο (λυγαριά, αγριοαχλαδιά), με καρπούς (ρόδι), με ζώα (βοοειδή και άλογα) αλλά και πτηνά (κούκος, παγώνι). Επιπλέον είναι παρούσα στα ταξίδια, τις συναλλαγές και την δημιουργία συμφωνιών. Μπορούμε να τη χαρακτηρίσουμε ως θεματοφύλακα του πολιτισμένου κόσμου.

Πέρα όμως από τη γενική αυτή εικόνα της Ήρας, το κάθε ιερό είχε διαμορφώσει τα δικά του ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Έτσι στο Άργος έχουμε την κυρίαρχη της Αργολικής πεδιάδας γεννημένη εκεί. Την Ήρα της Περαχώρας να αποκαλύπτει στους θνητούς μέσω του μαντείου το θέλημα της και τον τύμβο των παιδιών της Μήδειας να δίνουν επιβλητικά έναν χθόνιο τόνο στη λατρεία. Στη Δήλο η θεά υφίσταται κυρίως ως η προδομένη και εκδικητική θεά του γάμου. Ενώ στη Σάμο η Ήρα είναι μια κυρίαρχη θεότητα που καλύπτει με τα φτερά της όλους τους σημαντικούς τομείς στη ζωή των Σαμίων.

Για ποιο λόγο όμως η λατρεία δεν είναι κοινή σε όλους τους Έλληνες και σημειώνονται αυτές οι διαφορές; Ένα σύνολο αιτιών είναι αυτό που κάθε φορά διαμορφώνουν τον χαρακτήρα της λατρείας⁶³². Οι αναμνήσεις που μπορεί να υπάρχουν σε κάθε τόπο μιας αρχαίας θεότητας με κάποια χαρακτηριστικά όπως, θεά φύσης ή γονιμότητας. Οι παραδόσεις και οι τοπικοί μύθοι είναι ένας πάρα πολύ σημαντικός παράγοντας στον προσδιορισμό της λατρείας. Φτάνοντας στο παρόν είναι λογικό ότι μια σημαντική θεότητα η οποία επιβάλλεται στην περιοχή θα πρέπει να ανταποκρίνεται στις ανάγκες του ντόπιου πληθυσμού. Για παράδειγμα σε ένα ιερό του οποίου οι πιστοί προέρχονται από μια κοινότητα κοντά σε θάλασσα δεν είναι δυνατό να λατρεύεται ως προστάτιδα των βουνών. Αυτή η αντιστοιχία θεότητας και πληθυσμού είναι πολύ βαθύτερη από ό,τι φαίνεται. Συγκεκριμένες κοινωνικές τάξεις βρίσκουν στα ιερά και τη λατρεία της θεότητας πρόσφορο έδαφος ώστε να διεκδικήσουν αυτά που επιθυμούν, πολλές φορές προβάλλοντας τις επιθυμίες τους ως δικαιώματα. Οι αριστοκρατικές αυτές ομάδες στην προσπάθεια τους αυτή δημιούργησαν πλούσιους μυθολογικούς κύκλους, και φανταχτερά ιερά. Σχετικά με αυτό τα αρχαιολογικά δεδομένα μπορούν να μας βοηθήσουν να καταλάβουμε την παραπάνω διαδικασία και τον ρόλο της εκάστοτε ελίτ. Από τον 10^ο αιώνα ως τον 8^ο π.Χ. αιώνα υπήρχε ένα σύστημα ανταλλαγής δώρων μεταξύ αριστοκρατίας στο τελετουργικό προσφοράς αναθημάτων⁶³³. Από τον 8^ο αιώνα π.Χ. παρατηρείται αλλαγή του εθίμου. Οι προσφορές πολύτιμων αντικειμένων μειώνονται δραματικά στους τάφους ενώ ταυτόχρονα αυξάνονται στα ιερά⁶³⁴. Η χρονική αυτή περίοδος δεν είναι τυχαία καθώς ο χαλκός και ο κασσίτερος αποτελούν σπάνια και ακριβά αντικείμενα και η συγκέντρωσή τους αποτελεί σαφή ένδειξη πλούτου⁶³⁵. Αυτό που πραγματικά οδήγησε σε αυτή την αλλαγή ήταν ο ανταγωνισμός

⁶³² Kyrialeis 1993, 134

⁶³³ Langdon 1987, 108

⁶³⁴ Langdon 1987, 108

⁶³⁵ Langdon 1987, 109

μεταξύ των αριστοκρατικών ομάδων και η προσπάθεια ανάδειξης τους μέσω της επίδειξης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι πόρτες στην Αργολίδα⁶³⁶. Τα αντικείμενα αυτά στο εξής αποτελούσαν σύμβολο status για αυτούς που το κατείχαν. Επιπλέον με την πράξη η προσφορά θα αναδείκνυε το πρόσωπο ενώ ήταν εν ζωή και όχι την οικογένεια του μετά τον θάνατο του. Τα πολύτιμα αντικείμενα επιδεικνύονταν στο ιερό για πολύ καιρό⁶³⁷. Το φαινόμενο αυτό ερμηνεύεται από μια γενικευμένη αλλαγή της θρησκευτικής συμπεριφοράς. Ενώ τα πρωιμότερα αναθήματα αποτελούν χρηστικά αντικείμενα που δωρίζονται στη θεότητα, από τον 8^ο αιώνα αλλάζει η λειτουργία τους σε καθαρά αναθηματική⁶³⁸. Κάποια από αυτά τα αναθήματα μεταμορφώνονται και γίνονται μνημειακά σε μέγεθος και μορφή όπως οι χάλκινοι τρίποδες. Η θεότητα πλέον αποκτά τα αντικείμενα που ταιριάζουν στη θεϊκή της υπόσταση.

Όμως η τάση για επίδειξη δεν περιορίζεται στα αναθήματα. Τα ιερά σιγά-σιγά αποκτούν αρχιτεκτονική μνημειακή διαμόρφωση. Έτσι έχουμε στο Ηραίο του Άργους το επιβλητικό ψευδοκυκλώπειο άνδηρο και στη Σάμο ένα προσεγμένο βωμό καθώς και τον πρωιμότερο εκατόμπεδο ναό. Και στα δύο ιερά τα οποία αποτελούν τα μεγαλύτερα της θεάς εντοπίζονται οι αρχαιότερες μνημειακές στοές του Αιγαίου χώρου. Ενδέχεται όλα αυτά να έγιναν μέσα στα πλαίσια της επίδειξης και του ανταγωνισμού. Λέγοντας ανταγωνισμό εννοούμε δύο ειδών⁶³⁹. Μεταξύ των αριστοκρατών από τις κοινότητες που βρίσκονται γύρω από το ιερό, και μεταξύ των αρχηγών της κάθε ομάδας. Πιστεύω πως υπάρχει ένα ακόμα είδος ανταγωνισμού αυτού μεταξύ των ιερών και των ελίτ ομάδων που τα ελέγχουν. Θεωρώ ότι αποδεικνύεται κυρίως μέσα από το παράδειγμα του Ηραίου της Σάμου και αυτού του Άργους. Πρόκειται για τα σημαντικότερα ιερά της θεάς. Και τα δύο από νωρίς απέκτησαν μνημειακή μορφή. Είχαν οργανώσει την λατρεία τους με μεγάλες εορτές, πομπές και λατρευτικά γεύματα. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο δεν πρέπει να θεωρηθεί τυχαίο το γεγονός ότι κατασκεύασαν στο ιερό τους τις πρωιμότερες επιβλητικές στοές, αλλά ότι αυτό έγινε μέσα στα πλαίσια του ανταγωνισμού. Η παράδοση έρχεται να στηρίξει τη θέση αυτή. Το Άργος και η Σάμος βρίσκονταν σε μια συνεχή διαμάχη σχετικά με την καταγωγή της θεάς. Οι Αργείοι υποστήριζαν ότι η θεά τους ήταν *Αργεία* και ότι η λατρεία της Ήρας στη Σάμο ιδρύθηκε από την πριγκίπισσα τους Αδμήτη όταν κατέφυγε στο νησί μαζί με το κλεμμένο άγαλμα της θεάς. Οι Σάμιοι δεν δέχονταν αυτή την εκδοχή. Σύμφωνα με την παράδοση τους η θεά γεννήθηκε δίπλα στον ποταμό Ίμβρασσο κάτω από μια λυγαριά. Ο ανταγωνισμός αυτός διαφαίνεται και μέσα από ορισμένα ευρήματα. Στο Ηραίο της Σάμου αφιερώθηκαν πολλά ομοιώματα πλοίων προς τιμήν της θεάς των ναυτιλλομένων, η οποία προστατεύει τις συναντήσεις και τις συναλλαγές εκείνες που θα έφερναν πλούτο μεγαλείο στο ιερό. Ως απάντηση οι Αργείοι προσέφεραν ειδώλια γυναικών με στολισμένα πλοία στα χέρια τους. Με αυτόν τον τρόπο ήθελαν να υπονοήσουν ότι και η δική τους θεά ήταν παρούσα στις συναλλαγές και τις συμφωνίες και ότι δεν υστερούσε από τη Σάμια..

Η θεά της Σάμου ήταν κυρίαρχη του θαλασσίου χώρου του Αιγαίου με τον ίδιο τρόπο που η Ήρα της Πρόσυμνας ήταν κυρίαρχη της πεδιάδας και της Αργολικής πεδιάδας⁶⁴⁰. Ανταγωνισμό μπορούμε, σε μικρότερο όμως βαθμό, να αναγνωρίσουμε ανάμεσα στο ιερό της Τίρυνθας που όλα δείχνουν να ανήκει στην Ήρα και σε αυτό του Άργους. Το γνωστό από την παράδοση επεισόδιο με την κλοπή του ξόανου από

⁶³⁶ Foley 1988, 86

⁶³⁷ Osborne 2000, 163

⁶³⁸ Polignac 2000, 39

⁶³⁹ Polignac 2000, 13

⁶⁴⁰ Polignac 1994, 7

τους Αργείους υπονοεί ένα είδος διαμάχης. Το Ηραίο της Δήλου πιο ανοιχτά προσπαθούσε να υποσκελίσει αυτό της Σάμου. Σύμφωνα με τον Plassart, υπάρχει στίχος του ομηρικού ύμνου στον Πύθιο Απόλλωνα, ο οποίος αναφέρει ότι το ιερό της Σάμου άνηκε κανονικά στον Απόλλωνα⁶⁴¹. Επιπλέον η Δήλος προσπάθησε να παρουσιάσει το Ηραίο της ως το κορυφαίο της Ιωνίας. Όλα τα παραπάνω προϋποθέτουν ομάδες ελίτ που λίγο ή πολύ γνωρίζονται μεταξύ τους, ανταλλάσσουν επισκέψεις, δώρα και κλείνουν συμφωνίες ή κάνουν συμμαχίες. Αναφερόμενοι σε επισκέψεις όταν η απόσταση είναι μεγάλη είναι λογικό να είναι σπάνιες. Το σίγουρο είναι ότι οι μεγάλες αριστοκρατικές ομάδες δεν αγνοούν την ύπαρξη των άλλων.

Η ελίτ του κάθε ιερού χρησιμοποιεί και τελετουργικές πράξεις για να συνεχίσει να κατέχει το ιερό. Οργανώνουν εορτασμούς, παίρνουν μέρος σε πομπές, ενώ μέσα από τις θυσίες και τα λατρευτικά γεύματα η ομάδα τους αποκτά ιεραρχία. Είναι χώρος συνάντησης των μελών της κοινότητας πριν την ίδρυση του αστικού δημόσιου χώρου (αγοράς). Στο ιερό εορτάζονται σημαντικά γεγονότα ή εορτές της θεότητας. Πιθανόν να αποτελεί μέρος όπου κανονίζονται προξενιά η τελούνται γάμοι. Εκεί κλείνονται συμφωνίες οικονομικές και εμπορικές. Υπό την επίβλεψη της θεάς οι όρκοι για συμμαχίες γίνονται ιεροί. Το ιερό λόγω της ακτινοβολίας του και της δραστηριότητας των νησιωτών θα λειτουργούσε με τον ίδιο τρόπο αλλά σίγουρα πιο εκτεταμένα καθώς οι σχέσεις της με λαούς της Ανατολίας ήταν αναμφισβήτητες.

Τα ιερά της Ήρας όπως και όλα τα εξωαστικά ιερά έπαιξαν ένα σημαντικότατο ρόλο στην γέννηση της πόλης⁶⁴². Μέσα από το θρησκευτικό συναίσθημα κατάφεραν να ενώσουν τις γύρω κοινότητες. Μέσα από τη συμμετοχή των κοινοτήτων στην ανάπτυξη των ιερών και τις λατρευτικές τελετουργίες κατάφεραν να σχηματίσουν αρχικά συλλογική ταυτότητα και με το πέρασμα των χρόνων πολιτική ταυτότητα. Σημαντικό στοιχείο αποτελεί ότι το ιερό βρίσκεται σε τέτοια γεωγραφική θέση ώστε να δίδεται η δυνατότητα σε μια ομάδα της ελίτ να εκμεταλλεύεται τα πλεονεκτήματα ενός πολυσύχναστου δρόμου, μιας γόνιμης πεδιάδος ή ενός θαλάσσιου περάσματος⁶⁴³. Με αυτόν τον τρόπο εδραιώθηκαν οι αναγκαίες προϋποθέσεις για το σχηματισμό της πόλης. Η λατρεία της Ήρας αποτέλεσε αναμφισβήτητα μια από τις σημαντικότερες στα πρώιμα ιστορικά χρόνια. Πρόκειται για μια θεά η οποία κατάφερε να προσαρμόζεται γρήγορα στις εκάστοτε κοινωνικές συνθήκες, να εξελίσσεται και να εξυπηρετεί πάντα τις ανάγκες των πιστών της, ώστε να παραμένει μία από τις πιο αγαπητές θεότητες του δωδεκάθεου.

⁶⁴¹ Plassart 1928, 185

⁶⁴² Polignac 2000, 214-216

⁶⁴³ Osborne 2000, 162

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- AA : *Archäologischer Anzeiger*
- ActArch : *Acta Archaeologica, Kobenhavn*
- ΑΕ : *Αρχαιολογική Εφημερίς*
- AJA : *American Journal of Archaeology*
- AM : *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenischen Abteilung*
- BCH : *Bulletin de correspondance hellenique*
- BAR : *Britisch Archeological Reports*
- Boreas : *Boreas. Acta Universitatis Upsaliensis*
- BSA : *The Annual of British School at Athens*
- JdI : *Jahrbuch des Deutschen Archeologischen Instituts*
- JHS : *Journal of Hellenic Studies*
- SIMA : *Studies in Meditteranean Archeology*

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

- Γ : Γεωμετρική Περίοδος , 900-700 π.Χ.
- ΜΓ : Μέση Γεωμετρική Περίοδος, 850-760 π.Χ.
- ΜΓ II : Μέση Γεωμετρική II Περίοδος, 800-760 π.Χ.
- ΠΓ : Πρωτογεωμετρική Περίοδος, 1050-900 π.Χ.
- ΠρΓ : Πρώιμη Γεωμετρική Περίοδος, 900-850 π.Χ.
- ΥΓ : Ύστερη Γεωμετρική Περίοδος, 760-700 π.Χ.
- ΥΕ : Ύστερη Ελλαδική Περίοδος, 1550-1100 π.Χ.
- ΥΕ ΙΙΒ : Ύστερη Ελλαδική ΙΙΒ Περίοδος, 1300-1200 π.Χ.
- ΥΕ ΙΙΓ : Ύστερη Ελλαδική ΙΙΓ Περίοδος, 1200-1100 π.Χ.
- ΥποΜ : Υπομυκηναϊκή Περίοδος, 1100-1050 π.Χ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Amandry 1952 : Amandry P., Observations sur les monuments de l'Heraion d'Argos. *Hesperia*, 21, 1952, 222-274
- Andronikos 1973 : Andronikos M., Samos: The Heraion. In: *Temples and Sanctuaries of Ancient Greece* (Evi Melas ed). London 1973, 179-191
- Antonaccio 1992 : Antonaccio C.M, Terrasses, Tombs, and the Early Argive Heraion. *Hesperia*, 61, 1992, 85-105
- Antonaccio 1994 : Antonaccio C. M., *Placing the Past : the Bronze Age in the Cultic Topography of Early Greece*. In : : *In Placing the Gods. Sanctuaries and Sacred Space in Ancient Greece*. Oxford, 1994
- Bald 1988 : Bald I. R., *Early Greek Cult Images and Cult Practices*. In: *Early Greek Cult Practice. Proceedings of the Fifth Intern. Symposium at the Swedish Institute at Athens, 26-29 June, 1986* (R. Hägg, N. Marinatos, G.C. Nordquist eds), Stockholm, 1988, 127-134
- Βασιλικού 1995 : Βασιλικού Ντ., *Ο Μυκηναϊκός Πολιτισμός*. Αθήνα 1995
- Baumbach 2004 : Baumbach J.D, *The Significance of Votive Offerings in Selected Hera Sanctuaries in the Peloponnese, Ionia and Western Greece*. BAR International Series 1249, Oxford 2004
- Bengston 1991 : Bengston H., *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος, από τις απαρχές μέχρι την Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία*. Αθήνα 1997
- Bergquist 1967 : Bergquist B., *The Archaic Greek Temenos. A Study of Structure and Function*. Lund 1967
- Billot 1997 : Billot M.-Fr., Recherches archeologiques recentes a l'Heraion d'Argos. In: *Hera. Images, espaces, cultes. Actes du Colloque Intern., Lille 29-30 novembre 1993*. Naples 1997, 11-81
- Blackman 1966 : Blackman D.J., The Harbour at Perachora. *BSA*, 61, 1966, 192-194
- Blegen 1937α : Blegen C., Prosymna, The Helladic Settlement preceding The Argive Heraion. Cambridge Mass., 1937
- Blegen 1937β : Blegen C., Post Mycenaean Deposits in Chamber Tombs. *A.E.*, 1937, 410-444
- Boardman 1967 : Boardman J., *Excavation in Chios 1952-1955. Greek Emporio*. *BSA*, Suppl 6, Athens 1967

- Bötticher 1856 : Bötticher C., *Der Baumkultus der Helenen*. Berlin 1856
- Brize 1997 : Brize Ph., Offrandes de l'époque géométrique et archaïque à l'Héraion de Samos. In: *Hera. Images, espaces, cultes. Actes du Colloque Intern., Lille 29-30 novembre 1993*. Naples 1997, 123-137
- Bruneau- Ducat 1966 : Bruneau Ph.- Ducat J., *Guide de Delos*. Paris 1966
- Burkert 1993α : Burkert W., *Ελληνική Μυθολογία και Τελετουργία. Δομή και Ιστορία*. Αθήνα 1993
- Burkert 1993β : Burkert W., *Αρχαία Ελληνική Θρησκεία*. Αθήνα 1993
- Coldstream 1997 : Coldstream J.N., *Γεωμετρική Ελλάδα*. Αθήνα 1997
- Coulton 1976 : Coulton J.J., *The Architectural Development of the Greek Stoa*. Oxford 1976
- Delos 1996 : Bruneau Ph., Brunet M., Farnoux A., Moretti J.-C., *Delos île sacrée et ville cosmopolite*. Paris 1996
- Desborough 1972 : Desborough V.R. d'A., *Οι Ελληνικοί Σκοτεινοί Αιώνες*, Αθήνα 1972
- Deupner 1932 : Deupner L., *Attische Feste*. Berlin 1932
- Drerup 1969 : Drerup H., *Griechische Baukunst in Geometrische Zeit*, Göttingen 1969 (Archeologia Homerica)
- Foley 1988 : Foley A., *The Argolid: 800-600 B.C. An Archaeological Survey, together with an Index of Sites from the Neolithic to the Roman Period*. Göttingen 1988 (SIMA, 80)
- Frickenhaus 1912 : Frickenhaus A., Die Hera von Tirynths. In: *Tiryns I*. Athens 1912
- Fridh 1988 : Fridh B.M.-H., Hera's Wedding on Samos : A Change of Paradigms. . In: *Early Greek Cult Practice. Proceedings of the Fifth Intern. Symposium at the Swedish Institute at Athens, 26-29 June, 1986* (R. Hägg, N. Marinatos, G.C. Nordquist eds), Stockholm, 1988, 205-213
- Grimal 1991 : Grimal P., *Λεξικό της Ελληνικής και Ρωμαϊκής Μυθολογίας*. Θεσσαλονίκη 1991
- Gruben 2000 : Gruben G., *Ιερά και ναοί της Αρχαίας Ελλάδας*. Αθήνα 2000
- Guettel-Cole 1988 : Guettel S.-Cole, *The Uses of Water in Greek Sanctuaries*. In: *Early Greek Cult Practice. Proceedings of the Fifth Intern. Symposium at the Swedish Institute at Athens, 26-29 June, 1986* (R. Hägg, N. Marinatos, G.C. Nordquist eds), Stockholm, 1988, 161-165

- Guggisberg 1996 : Guggisberg M., *Frügrriechische Tierkeramik. Zur Entwicklung und Beteudung der Tiergefäße und der hohlen Tierfiguren in der spatter Bronze- und frühen Eisenzeit (ca. 1600-700 v.Chr.)*. Mainz 1996
- Hammond 1954 : Hammond N.G.L., The Heraeum at Perachora and Corinthian Encroachment. *BSA*, 49, 1954, 93-103
- Hellmann 1998 : Hellmann M. Ch., *H Αρχαία Ελληνική Αρχιτεκτονική*. Αθήνα 2003
- Herrmann 1972 : Herrman H-V., *Olympia und Wettkampfstätte*. München 1972
- Jantzen 1972 : Jantzen U., Ägyptische und Orientalische Bronzen aus dem Heraion von Samos. In : *SAMOS VIII*. 1972
- Kalpaxis 1975 : Kalpaxis A.E., Bemerkungen zur den Innensäulen des Heraion von Olympia. *AM*, 90, 1975, 83-96
- Kalpaxis 1976 : Kalpaxis E., *Früharchaische Baukunst in Griechenland und Kleinasien*. Athen 1976
- Kerenyi 1985 : Kerenyi C., *The Gods of the Greeks*, 1985
- Kerenyi 1976 : Kerenyi C., *Zeus and Hera. Archetypal Image of Father, Husband and Wife*. Princeton 1976
- Kron 1988 : Kron U., *Kultmahle im Heraion von Samos archaischer Zeit. Versuch einer Rekonstruktion*. In: *Early Greek Cult Practice. Proceedings of the Fifth Intern. Symposium at the Swedish Institute at Athens, 26-29 June, 1986* (R. Hägg, N. Marinatos, G.C. Nordquist eds), Stockholm, 1988, 135-147
- Kyrileis 1983 : Kyrileis H., *To Ηραίο της Σάμου*. Αθήνα 1983
- Kyrileis 1988 : Kyrileis H., *Offerings of the Common Man in the Heraion of Samos*. In: *Early Greek Cult Practice. Proceedings of the Fifth Intern. Symposium at the Swedish Institute at Athens, 26-29 June, 1986* (R. Hägg, N. Marinatos, G.C. Nordquist eds), Stockholm, 1988, 216-220
- Kyrileis 1993 : Kyrileis H., The Heraion at Samos. In: *Greek Sanctuaries. New Approaches* (N. Marinatos, R. Hägg eds). London 1993, 125-153
- Langdon 1987 : Langon S., Gift Exchange in the Geometric Sanctuaries. In: *Gifts to the Gods. Proceedings of the Uppsala Symposium 1985* (Linders T. and Nordquist G.). Uppsala 1987 (*Boreas, Uppsala Studies in Ancient Mediterranean and Near Eastern Civillizations*, 15) 107-113
- Lauter 1973 : Lauter H., Zur frühklassischen Neuplanung des Heraions von Argos. *AM*, 88, 1973, 175-187

- Malkin 1996 : Malkin I., Territorial Domination and the Greek Sanctuary In : *Religion and Power in the Ancient Greek World. Proceedings of the Uppsala Symposium 1993 (Pontus Hellström , B Alroth eds.) Uppsala, 1996 (Boreas, Uppsala Studies in Ancient Mediterranean and Near Eastern Civilizations, 24) 75-77*
- Mallwitz 1966 : Mallwitz A., Das Heraion Von Argos und Seine Vorgänger. *JdI* 81, 1966, 310-376
- Mallwitz 1981: Mallwitz A., Kritisches zur Architektur Griechenlands im 8. und 7. Jahrhundert . *AA*, 599-642
- Marinatos 1993 : Marinatos N., What were Greek Sanctuaries. In: *Greek Sanctuaries: New approaches*. London 1993, 228-229.
- Martin – Metzger 1992 : Martin R. – Metzger H., *Η Θρησκεία των Αρχαίων Ελλήνων*. Αθήνα 1992
- Mazarakis Ainian 1997 : Mazarakis Ainian, *From Rulers' Dwellings To Temples. Architecture, Religion and Society in Early Iron Age Greece (1100–700 B.C.)* nde. Jonsered 1997
- Μαζαράκης Αινιάν 2000 : Μαζαράκης Αινιάν.Α., *Όμηρος και Αρχαιολογία*. Αθήνα 2000
- Menandier 1996 : Menandier Bl., *The Sixth Century BC Temple and the Sanctuary and Cult of Hera Akraia, Perachora*. Ann Arbor 1996 (Ph. D. Diss. Univ. of Cincinnati)
- Morgan 1993 : Morgan C., The origins of Pan-Hellenism. In: *Greek Sanctuaries: New approaches*. London 1993, 9-37.
- Morgan 1994 : Morgan C., The Evolution of a Sacral Landscape : Isthmia, Perachora and the Early Corinthian State In : *Placing the Gods. Sanctuaries and Sacred Space in Ancient Greece*. Oxford, 1994, 105-142
- Moustaka 2002 : Moustaka A., *On the Cult of Hera at Olympia*. In: *Peloponnesian Sanctuaries and Cults. Proceedings of the Ninth Intern. Symposium at the Swedish Institute at Athens, 11-13 June 1994* (R. Hägg ed.). Stockholm 2002, 199-205.
- Μπούρας 1999 : Μπούρας Χ. Θ., *Μαθήματα Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής*. Τόμος 1, Αθήνα 1999
- Müller –Wiener 1995 : Müller W. – Wiener, *Η Αρχιτεκτονική στην Αρχαία Ελλάδα*. Θεσσαλονίκη 1995
- Nilson 1964 : Nilson P. M., *A History of Greek Religion*. New York 1964

- Osborne 2000 : Osborne R., *Η Γέννηση της Ελλάδας, 1200–479 π.Χ.* Αθήνα 2000
- Παπαχατζής 1987 : Παπαχατζής Ν., *Η Θρησκεία στην Αρχαία Ελλάδα.* Αθήνα 1987
- Παπαχατζής 1978 : Παπαχατζής Ν., *Μυκήνες – Επίδαυρος – Τίρυνθα – Ναύπλιο, Ηραίο του Άργους– Άργος– Ασίνη – Λέρνα – Τροιζήνια.* Αθήνα 1978
- Parke 1977 : Parke H. W., *Festivals of the Athenians.* London 1978
- Payne 1940 : Payne H., *Perachora. The Sanctuaries of Hera Akraia and Limenia. Excavations of the British School of Archaeology at Athens 1930-1933 I: Architecture, Bronzes, Terracottas.* Oxford, 1940
- Plassart 1928 : Plassart A., Les sanctuaires et les cultes du Mont Cynthe. In : *Delos XI.* Paris 1928
- Plommer 1984 : Plommer H., The old Platform in the Argive Heraeum. *JHS* 104, 1984, 183-184
- Polignac 1994 : Polignac Fr. de, *Mediation, Competition, and Sovereignty : The Evolution of Rural Sanctuaries in Geometric Greece. : In Placing the Gods. Sanctuaries and Sacred Space in Ancient Greece.* Oxford, 1994
- Polignac 1997 : Polignac Fr. de, Hera, la navire et demeure : offrandes, divinite et societe en Grece archaïque. In: *Hera. Images, espaces, cultes. Actes du Colloque Intern., Lille 29-30 novembre 1993.* Naples 1997, 113-122
- Polignac 2000 : Polignac Fr. de, *Η Γέννηση της Αρχαίας Ελληνικής Πόλης.* Αθήνα 2000
- Ροζανλίδη–Παπαντωνίου 1999 : Ροζανλίδη–Παπαντωνίου Λ., *Σολύγεια: Η ανασκαφή του 1957-1958.* Αθήνα 1999
- Risberg 1992 : Risberg C., Metal Working in Greek Sanctuaries. In: *Economics of Cult in the Ancient Greek World. Proceedings of the Uppsala Symposium 1990* (T. Linders, B Alroth eds.) Uppsala, 1992 (*Boreas, Uppsala Studies in Ancient Mediterranean and Near Eastern Civillizations*, 21), 33
- Rodenwald 1936 : Rodenwald G., *Olympia.* London 1936
- Rouse 1902 : Rouse W., *Greek Votive Offerings. An Essay in the History of Greek Religion.* Cambridge 1902
- Salmon 1972 : Salmon J., The Heraeum at Perachora and the Early History of Corinth and Megara. *BSA*, 67, 1972, 159-204
- Santerre 1946 : Santerre G. de, Hera et Leto a Delos. *BCH*, ,1946, 208-215
- Schattner 1990 : Schattner Th.G., Griechische Hausmodelle. Untersuchungen zu frühgriechischen Architektur, *AM* 15, 1990, Beiheft

- Schmidt 1968 : Schmidt G., Kyprische Bildwerke Aus Dem Heraion Von Samos. In : *SAMOS VII*. 1968
- Simon 1996 : Simon E., *Οι Θεοί των Αρχαίων Ελλήνων*. Θεσσαλονίκη 1996
- Sinn 1990 : Sinn U., Das Heraion von Perachora. Eine sakrale Schutzzone in der korinthischen Peraia. *AM*, 105, 1990, 53-116
- Sinn 2004 : Sinn U., *Das Antike Olympia. Götter, Spiel und Kunst*. München 2004
- Stewart 2003 : Stewart A., *Τέχνη, Επιθυμία και Σώμα στην Αρχαία Ελλάδα*. Αθήνα 2003
- Strom 1988 : Strom I., The Early Sanctuary of the Argive Heraion and its External Relations (8th – early 6th cent. B.C.). The Monumental Architecture. *Acta Arch*, 59, 1988, 173-203
- Strom 1992 : Strom I., Obeloi of Pre- or Proto- Monetary Value in the Greek Sanctuaries. In: *Economics of Cult in the Ancient Greek World. Proceedings of the Uppsala Symposium 1990* (T. Linders, B Alroth eds.) Uppsala, 1992 (*Boreas, Uppsala Studies in Ancient Mediterranean and Near Eastern Civillizations*, 21), 41-51
- Sourvinou – Inwood 1993 : Sourvinou C. – Inwood, Early Sanctuaries. The 8th century and ritual space. In: *Greek Sanctuaries: New approaches*. London 1993, 9-11.
- Tomlinson 1972 : Tomlinson R.A., *Argos and Argolid. From the End of the Bronze Age to the Roman Occupation*, New York 1972
- Tomlinson 1976 : Tomlinson R.A., *Greek Sanctuaries*. London 1976
- Tomlinson 1977 : Tomlinson R.A., The Upper Terraces at Perachora. *BSA*, 72, 1977, 197-202
- Tomlinson 1988 : Tomlinson R.A., Water Supplies and Ritual at the Heraion Perachora. In: *Early Greek Cult Practice. Proceedings of the Fifth Intern. Symposium at the Swedish Institute at Athens, 26-29 June, 1986* (R. Hägg, N. Marinatos, G.C. Nordquist eds), Stockholm, 1988, 167-171
- Valavanis 2004 : Valavanis P., *Games and Sanctuaries in Ancient Greece. Olympia, Delphi, Isthmia, Nemea, Athens*. Athens 2004
- Vermeule 1974 : Vermeule E.-T., *Götterkult*, Göttingen 1974 (Archeologia Homeric)
- Walter 1990 : Walter H., *Das Griechische Heiligtum. Dargestellt am Heraion von Samos*. Urachhaus 1990

Wickert 1982 : Wickert G.-M., *Die Frau*. Göttingen 1982
(Archeologia Homerica)

Wright 1982 : Wright J.C, The Old Temple Terrace at the Argive Heraeum and the
Early Cult of Hera in the Argolid. *JHS*, 102, 1982, 186-201

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

- Εικόνα 1 : Σαμιακός στατήρας. Στον εμπροσθότυπο φέρει κεφάλι λέοντα και στον οπισθότυπο βόδι (μέσα 5^{ου} αιώνα π.Χ). Simon E., *Οι Θεοί των Αρχαίων Ελλήνων*. Θεσσαλονίκη 1996, εικόνα 55
- Εικόνα 2 : Χάρτης της Αργολίδας. Osborne R., *Η Γέννηση της Ελλάδας, 1200–479 π.Χ.* Αθήνα 2000, εικόνα 16β
- Εικόνα 3 : Χάρτης της Πρόσυμνας. Mazarakis Ainian, *From Rulers' Dwellings To Temples. Architecture, Religion and Society in Early Iron Age Greece (1100–700 B.C.)* ndeJonsered 1997, εικόνα 211
- Εικόνα 4 : Το παλαιό άνδηρο του Ηραίου του Άργους. Strom I., The Early Sanctuary of the Argive Heraion and its External Relations (8th – early 6th cent. B.C.). The Monumental Architecture. *Acta Arch*, 59, 1988, εικόνα 3
- Εικόνα 5 : Ο νότιος στυλοβάτης. Strom I., The Early Sanctuary of the Argive Heraion and its External Relations (8th – early 6th cent. B.C.). The Monumental Architecture. *Acta Arch*, 59, 1988, εικόνα 6
- Εικόνα 6 : Πιθανή αποκατάσταση του ναού της Ήρας πάνω στο παλαιό άνδηρο. Strom I., The Early Sanctuary of the Argive Heraion and its External Relations (8th – early 6th cent. B.C.). The Monumental Architecture. *Acta Arch*, 59, 1988, εικόνα 7
- Εικόνα 7 : Αποκατάσταση του ναού με οπισθόδομο. Billot M.-Fr., Recherches archeologiques recentes a l'Heraion d'Argos. In: *Hera. Images, espaces, cultes. Actes du Colloque Intern., Lille 29-30 novembre 1993*. Naples 1997, εικόνα 1
- Εικόνα 8 : Αποκατάσταση του ναού με άδυτο. Billot M.-Fr., Recherches archeologiques recentes a l'Heraion d'Argos. In: *Hera. Images, espaces, cultes. Actes du Colloque Intern., Lille 29-30 novembre 1993*. Naples 1997, εικόνα 2
- Εικόνα 9 : Το Ηραίο της Άργους. Billot M.-Fr., Recherches archeologiques recentes a l'Heraion d'Argos. In: *Hera. Images, espaces, cultes. Actes du Colloque Intern., Lille 29-30 novembre 1993*. Naples 1997, εικόνα 1
- Εικόνα 10 : Η βόρεια στοά. Kalpaxis E., *Früharchaische Baukunst in Griecheland und Kleinasien*. Athen 1976
- Εικόνα 11 : Το Ηραίο στα αρχαϊκά χρόνια. Lauter H., Zur frühklassischen Neuplanung des Heraions von Argos. *AM*, 88, 1973, εικόνα 4
- Εικόνα 12 : Πανοραμική άποψη του Ηραίου. Strom I., The Early Sanctuary of the Argive Heraion and its External Relations (8th – early 6th cent. B.C.). The Monumental Architecture. *Acta Arch*, 59, 1988, εικόνα 1
- Εικόνα 13 : Το Ηραίο της Περαχώρας. Morgan C., The Evolution of a Sacral Landscape : Isthmia, Perachora and the Early Corinthian State In : *Placing the Gods. Sanctuaries and Sacred Space in Ancient Greece*. Oxford, 1994, εικόνα 5.6
- Εικόνα 14 : Η έκταση της Μεγαρίδας κατά τον Hammond. Hammond N.G.L., The Heraeum at Perachora and Corinthian Encroachment. *BSA*, 49, 1954. εικόνα 94
- Εικόνα 15 : Ο γεωμετρικός ναός της Ήρας Ακραιάς. Mazarakis Ainian, *From Rulers' Dwellings To Temples. Architecture, Religion and Society in Early Iron*

- Age Greece (1100–700 B.C.)* ndeJonsered 1997, εικόνα 186
- Εικόνα 16 : Ο λεγόμενος ναός της Ήρας λιμενίας ή εστιατόριον. Mazarakis Ainian, *From Rulers' Dwellings To Temples. Architecture, Religion and Society in Early Iron Age Greece (1100–700 B.C.)* ndeJonsered 1997, εικόνα 190-191
- Εικόνα 17 : Βάση οβελών με αναθηματική επιγραφή από την Περαχώρα. Simon E., *Οι Θεοί των Αρχαίων Ελλήνων*. Θεσσαλονίκη 1996, εικόνα 39
- Εικόνα 18 : Περαχώρα. Χάρτης του Ιερού της Ήρας Ακραιάς. Salmon J., *The Heraeum at Perachora and the Early History of Corinth and Megara. BSA*, 67, 1972, εικόνα 1
- Εικόνα 19 : Το ανώτερο άνδρηρο του ιερού. Περιοχή της δεξαμενής. Guettel S.-Cole, *The Uses of Water in Greek Sanctuaries*. In: *Early Greek Cult Practice. Proceedings of the Fifth Intern. Symposium at the Swedish Institute at Athens, 26-29 June, 1986* (R. Hägg, N. Marinatos, G.C. Nordquist eds), Stockholm, 1988, εικόνα 2
- Εικόνα 20 : Χάρτης της Ήλιδας. Herrman H-V., *Olympia und Wettkampfestätte*. München 1972, εικόνα 33
- Εικόνα 21 : Διατομή του εσωτερικού του Ηραίου της Ολυμπίας. Moustaka A., *On the Cult of Hera at Olympia*. In: *Peloponnesian Sanctuaries and Cults. Proceedings of the Ninth Intern. Symposium at the Swedish Institute at Athens, 11-13 June 1994* (R. Hägg ed.). Stockholm 2002, εικόνα 1
- Εικόνα 22 : Κάτοψη του Ηραίου Ι της Ολυμπίας με αντηρίδες εκατέρωθεν των κίωνων. Müller W. – Wiener, *Η Αρχιτεκτονική στην Αρχαία Ελλάδα*. Θεσσαλονίκη 1995, εικόνα 83.1
- Εικόνα 23 : Κάτοψη του Ηραίου Ι της Ολυμπίας με μικρότερες αντηρίδες. Gruben G., *Ιερά και ναοί της Αρχαίας Ελλάδας*. Αθήνα 2000, εικόνα 39
- Εικόνα 24 : Η δεύτερη φάση του Ηραίου Ολυμπίας. Kalpaxis E., *Früharchaische Baukunst in Griechenland und Kleinasien*. Athen 1976
- Εικόνα 25 : Η εξέλιξη των κίωνων μέσα από την περιμετρική κιονοστοιχία του Ηραίου. Herrman H-V., *Olympia und Wettkampfestätte*. München 1972, εικόνα 60
- Εικόνα 26 : Οι λίθινοι κίονες του Ηραίου. Herrman H-V., *Olympia und Wettkampfestätte*. München 1972, εικόνα 28
- Εικόνα 27 : Αναπαράσταση του ναού της Ήρας στην Ολυμπία. . Gruben G., *Ιερά και ναοί της Αρχαίας Ελλάδας*. Αθήνα 2000, εικόνα 38
- Εικόνα 28 : Ακρωτήριο του Ηραίου Ολυμπίας.. Gruben G., *Ιερά και ναοί της Αρχαίας Ελλάδας*. Αθήνα 2000, εικόνα 42
- Εικόνα 29 : Οι οπές στα ανατολικά του ναού. Moustaka A., *On the Cult of Hera at Olympia*. In: *Peloponnesian Sanctuaries and Cults. Proceedings of the Ninth Intern. Symposium at the Swedish Institute at Athens, 11-13 June 1994* (R. Hägg ed.). Stockholm 2002, εικόνα 2
- Εικόνα 30 : Πιθανή θέση του βωμού της Ήρας. Mazarakis Ainian, *From Rulers' Dwellings To Temples. Architecture, Religion and Society in Early Iron Age Greece (1100–700 B.C.)* ndeJonsered 1997, εικόνα 254
- Εικόνα 31 : Χάρτης της Σάμου. Baumbach J.D, *The Significance of Votive Offerings in Selected Hera Sanctuaries in the Peloponnese, Ionia and Western Greece*. BAR International Series 1249, Oxford 2004, εικόνα 6.1
- Εικόνα 32 : Το Ηραίο γύρω στο 700 π.Χ.. Coldstream J.N, *Γεωμετρική Ελλάδα*. Αθήνα 1997, εικόνα 105 α,β

- Εικόνα 33 : Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα των Εκατόμπεδων και των διαδοχικών βωμών. Mazarakis Ainian, *From Rulers' Dwellings To Temples. Architecture, Religion and Society in Early Iron Age Greece (1100–700 B.C.)* ndeJonsered 1997, εικόνα 385
- Εικόνα 34 : Ο εκατόμπεδος Ι ναός του Ηραίου της Σάμου. Kalpaxis E., *Früharchaische Baukunst in Griechenland und Kleinasien*. Athen 1976
- Εικόνα 35 : Τα νότια θεμέλια του Εκατόμπεδου Ι και ΙΙ. Mazarakis Ainian, *From Rulers' Dwellings To Temples. Architecture, Religion and Society in Early Iron Age Greece (1100–700 B.C.)* ndeJonsered 1997, εικόνα 386
- Εικόνα 36 : Θεμελίωση της δυτικής πλευράς των δύο ναών και της λατρευτικής βάσης. Mazarakis Ainian, *From Rulers' Dwellings To Temples. Architecture, Religion and Society in Early Iron Age Greece (1100–700 B.C.)* ndeJonsered 1997, εικόνα 387
- Εικόνα 37 : Ο Εκατόμπεδος ΙΙ χτισμένος στα θεμέλια του προηγούμενου ναού. Mazarakis Ainian, *From Rulers' Dwellings To Temples. Architecture, Religion and Society in Early Iron Age Greece (1100–700 B.C.)* ndeJonsered 1997, εικόνα 388
- Εικόνα 38 : Εκατόμπεδος Ι και ΙΙ. Kyrialeis H., *Το Ηραίο της Σάμου*. Αθήνα 1983, εικόνα 56
- Εικόνα 39 : Εσωτερική διαμόρφωση Εκατόμπεδου ΙΙ. Kyrialeis H., *Το Ηραίο της Σάμου*. Αθήνα 1983, εικόνα 56
- Εικόνα 40 : Οι διαδοχικές ανακαινίσεις του βωμού. Kyrialeis H., *Το Ηραίο της Σάμου*. Αθήνα 1983, εικόνα 60
- Εικόνα 41 : Η νότια στοά του Ηραίου. Kalpaxis E., *Früharchaische Baukunst in Griechenland und Kleinasien*. Athen 1976,
- Εικόνα 42 : Αναπαράσταση της Νότιας Στοάς. Gruben G., *Ιερά και ναοί της Αρχαίας Ελλάδας*. Αθήνα 2000, εικόνα 277
- Εικόνα 43 : Η δεξαμενή του 7ου αιώνα π.Χ.. Kyrialeis H., *Το Ηραίο της Σάμου*. Αθήνα 1983, εικόνα 66
- Εικόνα 44 : Η υδρορορή της δεξαμενής του 7^{ου} αιώνα π.Χ.. Kyrialeis H., *Το Ηραίο της Σάμου*. Αθήνα 1983, εικόνα 67
- Εικόνα 45 : Η λίθινη βάση του πλοίου (τέλη 7^{ου} αιώνα π.Χ.). Kyrialeis H., *Το Ηραίο της Σάμου*. Αθήνα 1983, εικόνα 65
- Εικόνα 46 : Κάτοψη του μνημειακού βωμού (560π.Χ.). Gruben G., *Ιερά και ναοί της Αρχαίας Ελλάδας*. Αθήνα 2000, εικόνα 269
- Εικόνα 47 : Αποκατάσταση του μνημειακού βωμού (560 π.Χ.). Gruben G., *Ιερά και ναοί της Αρχαίας Ελλάδας*. Αθήνα 2000, εικόνα 270 και 271
- Εικόνα 48 : Ο ναός του Ροίκου και Θεόδωρου. Kyrialeis H., *Το Ηραίο της Σάμου*. Αθήνα 1983, εικόνα 49
- Εικόνα 49 : Το Ηραίο της Σάμου στη βορειοδυτική πλευρά της Κύνθου. Plassart A., *Les sanctuaires et les cultes du Mont Cynthe*. In : *Delos XI*. Paris 1928, εικόνα 100
- Εικόνα 50 : Ο πρώτος ναός της Ήρας μέσα στα θεμέλια του μεταγενέστερου Ηραίου. Plassart A., *Les sanctuaires et les cultes du Mont Cynthe*. In : *Delos XI*. Paris 1928, εικόνα 102
- Εικόνα 51 : Κάτοψη του πρώτου Ηραίου Δήλου. Drerup H., *Griechische Baukunst in Geometrische Zeit*, Göttingen 1969 (*Archeologia Homerica*), εικόνα 20
- Εικόνα 52 : Σχεδιαστική απεικόνιση των λειψάνων του πρώτου Ηραίου της Δήλου. Plassart A., *Les sanctuaires et les cultes du Mont Cynthe*. In : *Delos XI*. Paris 1928, εικόνα 104

- Εικόνα 53 : Το βουνό Κύνθος. Plassart A., *Les sanctuaires et les cultes du Mont Cynthe*. In : *Delos XI*. Paris 1928, εικόνα 99
- Εικόνα 54 : Ο ναός μέσα στα μυκηναϊκά ερείπια. Mazarakis Ainian, *From Rulers' Dwellings To Temples. Architecture, Religion and Society in Early Iron Age Greece (1100–700 B.C.)* nde. Jonsered 1997, εικόνα 218
- Εικόνα 55 : Κάτωψη του ναού στο εσωτερικό του μεγάρου. Frickenhaus A., *Die Hera von Tirynths*. In: *Tiryns I*. Athens 1912, εικόνα 1
- Εικόνα 56 : Διατομή του ναού. Frickenhaus A., *Die Hera von Tirynths*. In: *Tiryns I*. Athens 1912, εικόνα 2
- Εικόνα 57 : Ο ναός, ο βωμός και αποθέτης στην ακρόπολη της Τίρυνθας.. Mazarakis Ainian, *From Rulers' Dwellings To Temples. Architecture, Religion and Society in Early Iron Age Greece (1100–700 B.C.)* nde. Jonsered 1997, πίνακας IX B
- Εικόνα 58 : Υδρία από το Ηραίο του Άργους. Baumbach J.D, *The Significance of Votive Offerings in Selected Hera Sanctuaries in the Peloponnese, Ionia and Western Greece*. BAR International Series 1249, Oxford 2004, εικόνα 4.48
- Εικόνα 59 : Πήλινο ειδώλιο γυναίκας με μωρό στην αγκαλιά. Baumbach J.D, *The Significance of Votive Offerings in Selected Hera Sanctuaries in the Peloponnese, Ionia and Western Greece*. BAR International Series 1249, Oxford 2004, εικόνα 4.21
- Εικόνα 60 : Πήλινο ειδώλιο ιππέα Ηραίο Άργους. Baumbach J.D, *The Significance of Votive Offerings in Selected Hera Sanctuaries in the Peloponnese, Ionia and Western Greece*. BAR International Series 1249, Oxford 2004, εικόνα 4.51
- Εικόνα 61 : Πήλινο ομοίωμα κτιρίου. Ηραίων Άργους. Drerup H., *Griechische Baukunst in Geometrische Zeit*, Göttingen 1969 (Archeologia Homeric) εικόνα 55
- Εικόνα 62 : Πήλινο ομοίωμα κρεβατιού. Baumbach J.D, *The Significance of Votive Offerings in Selected Hera Sanctuaries in the Peloponnese, Ionia and Western Greece*. BAR International Series 1249, Oxford 2004, εικόνα 4.13
- Εικόνα 63 : Σφραγίδες-αναθήματα του Ηραίου Άργους με εικονιστικές παραστάσεις. Coldstream J.N, *Γεωμετρική Ελλάδα*. Αθήνα 1997, εικόνα 50
- Εικόνα 64 : Χάλκινο ειδώλιο ταύρου. Ηραίο Άργους. Baumbach J.D, *The Significance of Votive Offerings in Selected Hera Sanctuaries in the Peloponnese, Ionia and Western Greece*. BAR International Series 1249, Oxford 2004, εικόνα 4.49
- Εικόνα 65 : Χάλκινο ανδρικό ειδώλιο από το Ηραίο Άργους. Foley A., *The Argolid: 800-600 B.C. An Archaeological Survey, together with an Index of Sites from the Neolithic to the Roman Period*. Götteborg 1988 (SIMA, 80), πίνακας 18
- Εικόνα 66 : Χάλκινο άλογο πάνω σε βάση-σφραγίδα. Foley A., *The Argolid: 800-600 B.C. An Archaeological Survey, together with an Index of Sites from the Neolithic to the Roman Period*. Götteborg 1988 (SIMA, 80), πίνακας 16
- Εικόνα 67 : Χάλκινο κλειδί. Baumbach J.D, *The Significance of Votive Offerings in Selected Hera Sanctuaries in the Peloponnese, Ionia and Western Greece*. BAR International Series 1249, Oxford 2004, εικόνα 4.18
- Εικόνα 68 : Χάλκινο κλειδί από το Ηραίων του Άργους. Strom I., *The Early Sanctuary*

- of the Argive Heraion and its External Relations (8th – early 6th cent. B.C.). The Monumental Architecture. *Acta Arch*, 59, 1988, εικόνα 17
- Εικόνα 69 : Αναπαράσταση λειτουργίας κλειδαριάς. Baumbach J.D, *The Significance of Votive Offerings in Selected Hera Sanctuaries in the Peloponnese, Ionia and Western Greece*. BAR International Series 1249, Oxford 2004, εικόνα 4.16
- Εικόνα 70 : Ελεφαντοστείνο ειδώλιο θεάς (πρώιμος 7^{ος} αιώνας). Περαχώρα. Vermeule E.-T., *Götterkult*, Göttingen 1974 (Archeologia Homerica), πίνακας VIII
- Εικόνα 71 : Πήλινο ειδώλιο γυναικείας μορφής με πόλο (7^{ος} αιώνας π.Χ.). Baumbach J.D, *The Significance of Votive Offerings in Selected Hera Sanctuaries in the Peloponnese, Ionia and Western Greece*. BAR International Series 1249, Oxford 2004, εικόνα 2.79
- Εικόνα 72 : Πήλινη καθιστή μορφή (7^{ος} αιώνας π.Χ.). Baumbach J.D, *The Significance of Votive Offerings in Selected Hera Sanctuaries in the Peloponnese, Ionia and Western Greece*. BAR International Series 1249, Oxford 2004, εικόνα 2.80
- Εικόνα 73 : Σχεδιαστική αποκατάσταση πήλινου ομοιώματος κτιρίου από το Ηραϊόν της Περαχώρας. Drexler H., *Griechische Baukunst in Geometrische Zeit*, Göttingen 1969 (Archeologia Homerica), πίνακας 2
- Εικόνα 74 : Τμήματα οστέινων φλογέρων. Baumbach J.D, *The Significance of Votive Offerings in Selected Hera Sanctuaries in the Peloponnese, Ionia and Western Greece*. BAR International Series 1249, Oxford 2004, εικόνα 2.37
- Εικόνα 75 : Ειδώλια ζώων από την Ολυμπία. Coldstream J.N, *Γεωμετρική Ελλάδα*. Αθήνα 1997, εικόνα 53 α, β
- Εικόνα 76 : Χάλκινα ειδώλια αλόγων από την Ολυμπία (8^{ος} αιώνας π.Χ.). Herrman H-V., *Olympia und Wettkampfestätte*. München 1972 εικόνα 38 κ 39
- Εικόνα 77 : Χάλκινο ανδρικό ειδώλιο. Κράδαινε στο δεξί ένα δόρυ και με το αριστερό κρατούσε ηνίο αλόγου. Ολυμπία. Coldstream J.N, *Γεωμετρική Ελλάδα*. Αθήνα 1997, εικόνα 49 α-γ
- Εικόνα 78 : Χάλκινο ανδρικό ειδώλιο πάνω σε άρμα. Ολυμπία. Coldstream J.N, *Γεωμετρική Ελλάδα*. Αθήνα 1997, εικόνα 49 δ-ε
- Εικόνα 79 : Μνημειακή κεφαλή της Ήρας ή σφίγγας. Ολυμπία. Herrman H-V., *Olympia und Wettkampfestätte*. München 1972, εικόνα 29
- Εικόνα 80 : Χάλκινος τριποδικός λέβητας. Ολυμπία. Herrman H-V., *Olympia und Wettkampfestätte*. München 1972 εικόνα, 45
- Εικόνα 81 : Κυκλική λαβή τρίποδικού λέβητα με προσαρτημένο ειδώλιο αλόγου. Coldstream J.N, *Γεωμετρική Ελλάδα*. Αθήνα 1997, εικόνα 107
- Εικόνα 82 : Κυκλική λαβή τρίποδικού λέβητα. Άνδρας οδηγεί άλογο (8^{ος} αιώνα π.Χ.). Herrman H-V., *Olympia und Wettkampfestätte*. München 1972 εικόνα 43,
- Εικόνα 83 : Διακοσμημένο πόδι χάλκινου τριποδικού λέβητα. Herrman H-V., *Olympia und Wettkampfestätte*. München 1972, εικόνα 53
- Εικόνα 84 : Ανατολίζων λέβητας με προτομές γρυπών πάνω σε κωνική βάση. Ολυμπία., Herrman H-V., *Olympia und Wettkampfestätte*. München 1972, εικόνα 47
- Εικόνα 85 : Ξύλινο τραπέζι με τρία πόδια (700 π.Χ.). Walter H., *Das Griechische Heiligtum. Dargestellt am Heraion von Samos*. Urachhaus 1990, εικόνα 31
- Εικόνα 86 : Ξύλινη βάση-υποπόδιο σε σχήμα άρματος (700 π.Χ.). Walter H., *Das Griechische Heiligtum. Dargestellt am Heraion von Samos*. Urachhaus

- 1990 εικόνα 29-30
- Εικόνα 87 : Επιγραφή-κατάλογος των προσωπικών αντικειμένων της Ήρας (346/345 π.Χ.). Walter H., *Das Griechische Heiligtum. Dargestellt am Heraion von Samos*. Urachhaus 1990 εικόνα 37
- Εικόνα 88 : Πρώιμο Γυναικείο ειδώλιο από το Ηραίο Σάμου. Brize Ph., *Offrandes de l'epoque geometrique et archaique a l'Heraion de Samos*. In: *Hera. Images, espaces, cultes. Actes du Colloque Intern., Lille 29-30 novembre 1993*. Naples 1997 εικόνα 3
- Εικόνα 89 : Πρώιμο γυναικείο ειδώλιο από το Ηραίο Σάμου. Brize Ph., *Offrandes de l'epoque geometrique et archaique a l'Heraion de Samos*. In: *Hera. Images, espaces, cultes. Actes du Colloque Intern., Lille 29-30 novembre 1993*. Naples 1997, εικόνα 4
- Εικόνα 90 : Πήλινα ειδώλια που συμβολίζουν την γονιμότητα. Brize Ph., *Offrandes de l'epoque geometrique et archaique a l'Heraion de Samos*. In: *Hera. Images, espaces, cultes. Actes du Colloque Intern., Lille 29-30 novembre 1993*. Naples 1997 εικόνα 10 και 11
- Εικόνα 91 : Ελεφαντοστείνο ειδώλιο που ταυτίζεται με την Ήρα (7^{ος} αιώνας π.Χ.). Kyrileis H., *To Ηραίο της Σάμου*. Αθήνα 1983, εικόνα 6
- Εικόνα 92 : Ξύλινη ειδώλιο αναθέτριας (7^{ος} αιώνας π.Χ.). Kyrileis H., *To Ηραίο της Σάμου*. Αθήνα 1983, εικόνα 13
- Εικόνα 93 : Πήλινο κεφάλι ειδωλίου (7^{ος} αιώνας π.Χ.). Kyrileis H., *To Ηραίο της Σάμου*. Αθήνα 1983, εικόνα 11
- Εικόνα 94 : Πήλινα ειδώλια από το Ηραίο της Σάμου. Brize Ph., *Offrandes de l'epoque geometrique et archaique a l'Heraion de Samos*. In: *Hera. Images, espaces, cultes. Actes du Colloque Intern., Lille 29-30 novembre 1993*. Naples 1997, εικόνα 8-9
- Εικόνα 95 : Ελεφαντοστείνο ειδώλιο γυναικείας μορφής. Brize Ph., *Offrandes de l'epoque geometrique et archaique a l'Heraion de Samos*. In: *Hera. Images, espaces, cultes. Actes du Colloque Intern., Lille 29-30 novembre 1993*. Naples 1997, εικόνα 15
- Εικόνα 96 : Πήλινο ομοίωμα ροδιού. Kyrileis H., *To Ηραίο της Σάμου*. Αθήνα 1983, εικόνα 5
- Εικόνα 97 : Ομοιώματα μηκώνων και ροδιών (7^{ος} αιώνας π.Χ.). Kyrileis H., *To Ηραίο της Σάμου*, Αθήνα 1983, εικόνα 3
- Εικόνα 98 : Ξύλινο ανάγλυφο με παράσταση πιθανόν ιερού γάμου. Vermeule E.-T., *Götterkult*, Göttingen 1974 (*Archeologia Homerica*), πίνακας VIII
- Εικόνα 99 : Μικρογραφικές Ασπίδες. Brize Ph., *Offrandes de l'epoque geometrique et archaique a l'Heraion de Samos*. In: *Hera. Images, espaces, cultes. Actes du Colloque Intern., Lille 29-30 novembre 1993*. Naples 1997, εικόνα 16-19
- Εικόνα 100 : Μορφές δαιμόνων- κουροτρόφων. Brize Ph., *Offrandes de l'epoque geometrique et archaique a l'Heraion de Samos*. In: *Hera. Images, espaces, cultes. Actes du Colloque Intern., Lille 29-30 novembre 1993*. Naples 1997, εικόνα 20-21
- Εικόνα 101 : Κοσμήματα από το Ηραίο της Σάμου (8^{ος} αιώνας). Walter H., *Das Griechisches Heiligtum. Dargestellt am Heraion von Samos*. Urachhaus 1990, εικόνα 38
- Εικόνα 102 : Ομοιώματα κτιρίων από ασβεστόλιθο, ορθογώνιας κάτοψης. Schattner Th.G., *Giechische Hausmodelle. Untersuchungen zu frühgriechischen Architektur*, AM 15, 1990, Beiheft, πίνακας 21

- Εικόνα 103 : Ομοίωμα κτιρίου ελλειψοειδής κάτοψης, Ηραίο Σάμου. Schattner Th.G., *Giechische Hausmodelle. Untersuchungen zu frühgriechischen Architektur*, AM 15, 1990, Beiheft, πίνακας 21
- Εικόνα 104 : Πήλινο ομοίωμα κτιρίου ορθογώνιας κάτοψης από το Ηραίο του Άργους. Schattner Th.G., *Giechische Hausmodelle. Untersuchungen zu frühgriechischen Architektur*, AM 15, 1990, Beiheft, πίνακας 4
- Εικόνα 105 : Πήλινο ομοίωμα κτιρίου ελλειψοειδές από το Ηραίο της Περαχώρας. Schattner Th.G., *Giechische Hausmodelle. Untersuchungen zu frühgriechischen Architektur*, AM 15, 1990, Beiheft, πίνακας 4
- Εικόνα 106 : Σκευή λατρευτικών γευμάτων στο Ηραίο της Σάμου. Kron U., *Kultmahle im Heraion von Samos archaischer Zeit. Versuch einer Rekonstruktion*. In: *Early Greek Cult Practice. Proceedings of the Fifth Intern Symposium at the Swedish Institute at Athens, 26-29 June, 1986* (R. Hägg, N. Marinatos, G.C. Nordquist eds), Stockholm, 1988, εικόνα 9
- Εικόνα 107 : Ξύλινα ομοιώματα πλοίων. Brize Ph., *Offrandes de l'epoque geometrique et archaique a l'Heraion de Samos*. In: *Hera. Images, espaces, cultes. Actes du Colloque Intern., Lille 29-30 novembre 1993*. Naples 1997, εικόνα 14
- Εικόνα 108 : Κεφάλι πήλινου ειδώλιου αλόγου (9^{ος} αιώνας π.Χ.). Ηραίο Σάμου. Walter H., *Das Griechische Heiligtum. Dargestellt am Heraion von Samos*. Urachhaus 1990, εικόνα 54
- Εικόνα 109 : Κεφάλι πήλινου ειδώλιου αλόγου (9^{ος} αιώνας π.Χ.). Ηραίο Σάμου. Walter H., *Das Griechische Heiligtum. Dargestellt am Heraion von Samos*. Urachhaus 1990, εικόνα 55
- Εικόνα 110 : Κεφάλι πήλινου ειδώλιου βοδιού (9^{ος} αιώνας π.Χ.). Walter H., *Das Griechische Heiligtum. Dargestellt am Heraion von Samos*. Urachhaus 1990, εικόνα 52
- Εικόνα 111 : Κεφάλι πήλινου ειδώλιου βοδιού (9^{ος} αιώνας π.Χ.). Walter H., *Das Griechische Heiligtum. Dargestellt am Heraion von Samos*. Urachhaus 1990, εικόνα 53
- Εικόνα 112 : Πήλινο ειδώλιο βοδιού (8^{ος} αιώνας). Walter H., *Das Griechische Heiligtum. Dargestellt am Heraion von Samos*. Urachhaus 1990, εικόνα 64
- Εικόνα 113 : Πήλινο ειδώλιο αλόγου (8^{ος} αιώνας π.Χ.). Walter H., *Das Griechische Heiligtum. Dargestellt am Heraion von Samos*. Urachhaus 1990, εικόνα 63
- Εικόνα 114 : Άλογα ζεμένα σε άρμα (8^{ος} αιώνας π.Χ.). Walter H., *Das Griechische Heiligtum. Dargestellt am Heraion von Samos*. Urachhaus 1990, εικόνα 69
- Εικόνα 115 : Ελεφαντοστέινο ειδώλιο νέου, τμήμα λύρας (7^{ος} αιώνας). Kyrileis H., *To Ηραίο της Σάμου*. Αθήνα 1983, εικόνα 18
- Εικόνα 116 : Αναπαράσταση της λύρας. Walter H., *Das Griechische Heiligtum. Dargestellt am Heraion von Samos*. Urachhaus 1990, εικόνα 34
- Εικόνα 117 : Προτομή γρύπα, τμήμα χάλκινου λέβητα. Kyrileis H., *To Ηραίο της Σάμου*. Αθήνα 1983, εικόνα 27
- Εικόνα 118 : Κέρνος από το Ηραίο της Σάμου. Vermeule E.-T., *Götterkult*, Göttingen 1974 (*Archeologia Homerica*), πίνακας II
- Εικόνα 119 : Κέρνος από το Ηραίο της Σάμου. Vermeule E.-T., *Götterkult*, Göttingen 1974 (*Archeologia Homerica*), πίνακας II

- Εικόνα 120 : Πήλινα ειδώλια, τμήματα κέρνου. Walter H., *Das Griechische Heiligtum. Dargestellt am Heraion von Samos*. Urachhaus 1990, εικόνα 107
- Εικόνα 121 : Ειδώλιο ανδρικής μορφής, (7^{ος} αιώνας). Kyrileis H., *Offerings of the Common Man in the Heraion of Samos*. In: *Early Greek Cult Practice. Proceedings of the Fifth Intern. Symposium at the Swedish Institute at Athens, 26-29 June, 1986* (R. Hägg, N. Marinatos, G.C. Nordquist eds), Stockholm, 1988, εικόνα 1
- Εικόνα 122 : Ειδώλιο από ξύλο. Kyrileis H., *Offerings of the Common Man in the Heraion of Samos*. In: *Early Greek Cult Practice. Proceedings of the Fifth Intern. Symposium at the Swedish Institute at Athens, 26-29 June, 1986* (R. Hägg, N. Marinatos, G.C. Nordquist eds), Stockholm, 1988, εικόνα 2
- Εικόνα 123 : Ανάγλυφη ανδρική μορφή σε ξύλο (7^{ος} αιώνας π.Χ.). Kyrileis H., *To Hraio της Σάμου*. Αθήνα 1983, εικόνα 14
- Εικόνα 124 : Φύλλο χαλκού σε μορφή τριποδικού λέβητα. Kyrileis H., *Offerings of the Common Man in the Heraion of Samos*. In: *Early Greek Cult Practice. Proceedings of the Fifth Intern. Symposium at the Swedish Institute at Athens, 26-29 June, 1986* (R. Hägg, N. Marinatos, G.C. Nordquist eds), Stockholm, 1988, εικόνα 4
- Εικόνα 125 : Κουκουνάρια που προσφέρθηκαν ως ανάθημα στο Ηραίο της Σάμου. Kyrileis H., *Offerings of the Common Man in the Heraion of Samos*. In: *Early Greek Cult Practice. Proceedings of the Fifth Intern. Symposium at the Swedish Institute at Athens, 26-29 June, 1986* (R. Hägg, N. Marinatos, G.C. Nordquist eds), Stockholm, 1988, εικόνα 7
- Εικόνα 126 : Κοράλλι που προσφέρθηκε ως ανάθημα στο Ηραίο της Σάμου. Kyrileis H., *Offerings of the Common Man in the Heraion of Samos*. In: *Early Greek Cult Practice. Proceedings of the Fifth Intern. Symposium at the Swedish Institute at Athens, 26-29 June, 1986* (R. Hägg, N. Marinatos, G.C. Nordquist eds), Stockholm, 1988, εικόνα 6
- Εικόνα 127 : Απολιθωμένο οστό ιπποπόταμου που προσφέρθηκε ως ανάθημα στο Ηραίο της Σάμου. Kyrileis H., *Offerings of the Common Man in the Heraion of Samos*. In: *Early Greek Cult Practice. Proceedings of the Fifth Intern. Symposium at the Swedish Institute at Athens, 26-29 June, 1986* (R. Hägg, N. Marinatos, G.C. Nordquist eds), Stockholm, 1988, εικόνα 9
- Εικόνα 128 : Τμήμα σταλακτίτη που προσφέρθηκε ως ανάθημα στο Ηραίο της Σάμου. Kyrileis H., *Offerings of the Common Man in the Heraion of Samos*. In: *Early Greek Cult Practice. Proceedings of the Fifth Intern. Symposium at the Swedish Institute at Athens, 26-29 June, 1986* (R. Hägg, N. Marinatos, G.C. Nordquist eds), Stockholm, 1988, 5
- Εικόνα 129 : Χάλκινο λακωνικό έλασμα με παράσταση τύφλωσης του Πολύφημου. Walter H., *Das Griechische Heiligtum. Dargestellt am Heraion von Samos*. Urachhaus 1990, εικόνα 119
- Εικόνα 130 : Αιγυπτιακό χάλκινο ειδώλιο ταύρου. Jantzen U., *Ägyptische und Orientalische Bronzen aus dem Heraion von Samos*. In : *SAMOS VIII*. 1972, πίνακας 60
- Εικόνα 131 : Αιγυπτιακό ειδώλιο, ιερέα με λεοντή Jantzen U., *Ägyptische und Orientalische Bronzen aus dem Heraion von Samos*. In : *SAMOS VIII*. 1972, πίνακας 1

- Εικόνα 132 : Αιγυπτιακό ειδώλιο θεάς Neit. Kyrileis H., *Το Ηραίο της Σάμου*. Αθήνα 1983, εικόνα 7
- Εικόνα 133 : Αιγυπτιακό ειδώλιο γυναικείας θεότητας. Jantzen U., *Ägyptische und Orientalische Bronzen aus dem Heraion von Samos*. In : *SAMOS VIII*. 1972, πίνακας 15
- Εικόνα 134 : Αιγυπτιακό ειδώλιο του θεού Bes. Jantzen U., *Ägyptische und Orientalische Bronzen aus dem Heraion von Samos*. In : *SAMOS VIII*. 1972, πίνακας 19
- Εικόνα 135 : Αιγυπτιακό χάλκινο κάτοπτρο με εγχάρκτη παράσταση. Jantzen U., *Ägyptische und Orientalische Bronzen aus dem Heraion von Samos*. In : *SAMOS VIII*. 1972, πίνακας 33
- Εικόνα 136 : Χάλκινο αιγυπτιακό ειδώλιο γάτας. Jantzen U., *Ägyptische und Orientalische Bronzen aus dem Heraion von Samos*. In : *SAMOS VIII*. 1972, πίνακας 13
- Εικόνα 137 : Αιγυπτιακό χάλκινο ειδώλια με κινητά μέλη. Jantzen U., *Ägyptische und Orientalische Bronzen aus dem Heraion von Samos*. In : *SAMOS VIII*. 1972, πίνακας 23
- Εικόνα 138 : Ελεφαντοστέινο φοινικικό χτένι. Kyrileis H., *Το Ηραίο της Σάμου*. Αθήνα 1983, εικόνα 19
- Εικόνα 139 : Ασσυριακός ίππος, τμήμα χαλινού. Kyrileis H., *Το Ηραίο της Σάμου*. Αθήνα 1983, εικόνα 23
- Εικόνα 140 : Χάλκινες καμπάνες Καυκάσσου. Jantzen U., *Ägyptische und Orientalische Bronzen aus dem Heraion von Samos*. In : *SAMOS VIII*. 1972, πίνακας 79
- Εικόνα 141 : Κυπριακό γυναικείο ειδώλιο. Schmidt G., *Kyprische Bildwerke Aus Dem Heraion Von Samos*. In : *SAMOS VII*. 1968, πίνακας 20
- Εικόνα 142 : Ανδρικό κυπριακό ειδώλιο. Schmidt G., *Kyprische Bildwerke Aus Dem Heraion Von Samos*. In : *SAMOS VII*. 1968, πίνακας 8
- Εικόνα 143 : Κεφάλι κυπριακού ανδρικού ειδωλίου. Schmidt G., *Kyprische Bildwerke Aus Dem Heraion Von Samos*. In : *SAMOS VII*. 1968, πίνακας 12
- Εικόνα 144 : Ανάγλυφο σατύρου. Plassart A., *Les sanctuaires et les cultes du Mont Cynthe*. In : *Delos XI*. Paris 1928, εικόνα 112
- Εικόνα 145 : Κεφάλι πηλίνου ταύρου Plassart A., *Les sanctuaires et les cultes du Mont Cynthe*. In : *Delos XI*. Paris 1928, εικόνα 109
- Εικόνα 146 : Πλαστικό αγγείο σε μορφή Σειρήνας. Plassart A., *Les sanctuaires et les cultes du Mont Cynthe*. In : *Delos XI*. Paris 1928, εικόνα 110
- Εικόνα 147 : Πήλινο ειδώλιο ανακεκλιμμένης Ήρας. Plassart A., *Les sanctuaires et les cultes du Mont Cynthe*. In : *Delos XI*. Paris 1928, εικόνα 115
- Εικόνα 148 : Ένθρονο ειδώλιο Ήρας. Plassart A., *Les sanctuaires et les cultes du Mont Cynthe*. In : *Delos XI*. Paris 1928, εικόνα 117
- Εικόνα 149 : Ένθρονο ειδώλιο Ήρας. Plassart A., *Les sanctuaires et les cultes du Mont Cynthe*. In : *Delos XI*. Paris 1928, εικόνα 119
- Εικόνα 150 : Ένθρονο θεϊκό ζευγάρι. Plassart A., *Les sanctuaires et les cultes du Mont Cynthe*. In : *Delos XI*. Paris 1928, εικόνα 121
- Εικόνα 151 : Πήλινη μάσκα Ήρας. Plassart A., *Les sanctuaires et les cultes du Mont Cynthe*. In : *Delos XI*. Paris 1928, εικόνα 124
- Εικόνα 152 : Πήλινη μάσκα Ήρας. Plassart A., *Les sanctuaires et les cultes du Mont Cynthe*. In : *Delos XI*. Paris 1928, εικόνα 125
- Εικόνα 153 : Γαμικός Λέβητας. Plassart A., *Les sanctuaires et les cultes*

du Mont Cynthe. In : Delos XI. Paris 1928, εικόνα 127

Εικόνα 154 : Πήλινο ειδώλιο με σκηνή ζυμώματος. Frickenhaus A., Die Hera von Tirynths. In: *Tiryns I.* Athens 1912 εικόνα 21

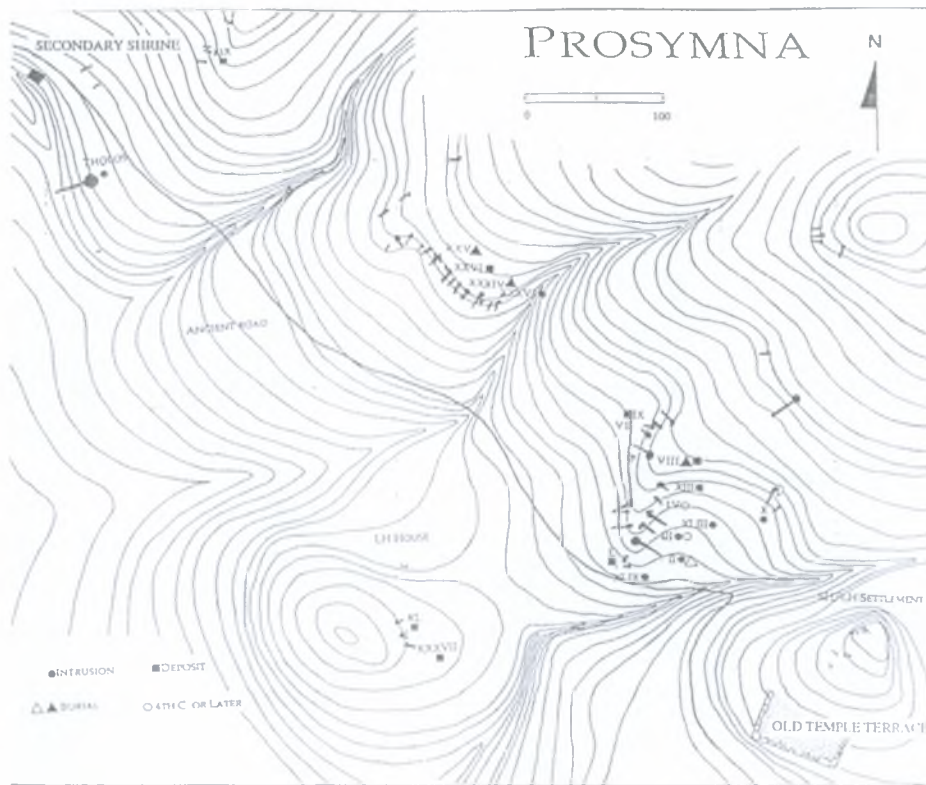
Εικόνα 155 : Σκηνή χορού. Frickenhaus A., Die Hera von Tirynths. In: *Tiryns I.* Athens εικόνα 22

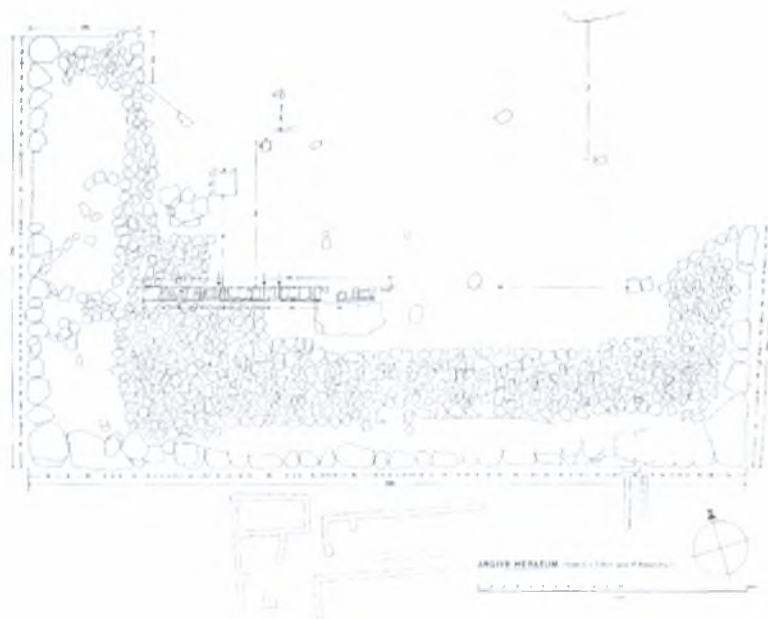
Εικ. 1. Σαμιακός στατήρας. Στον εμπροσθότυπο φέρει κεφάλι λέοντα και στον οπισθότυπο βόδι (μέσα 5^{οο} αιώνα π.Χ)

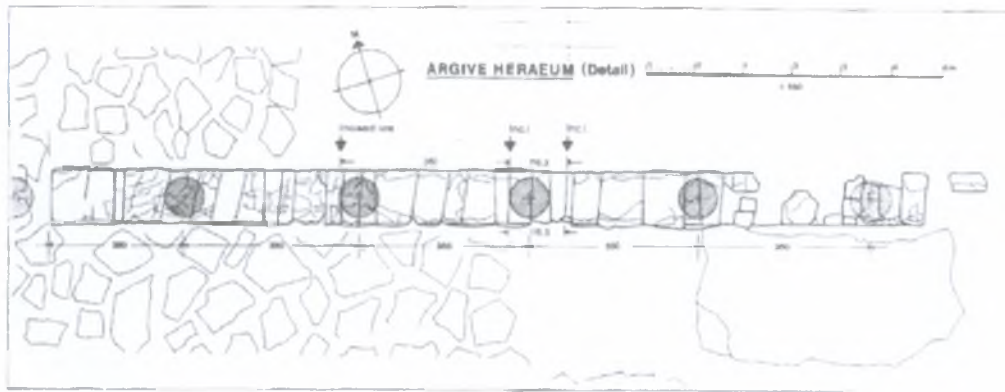
Εικ. 2 Χάρτης της Αργολίδας

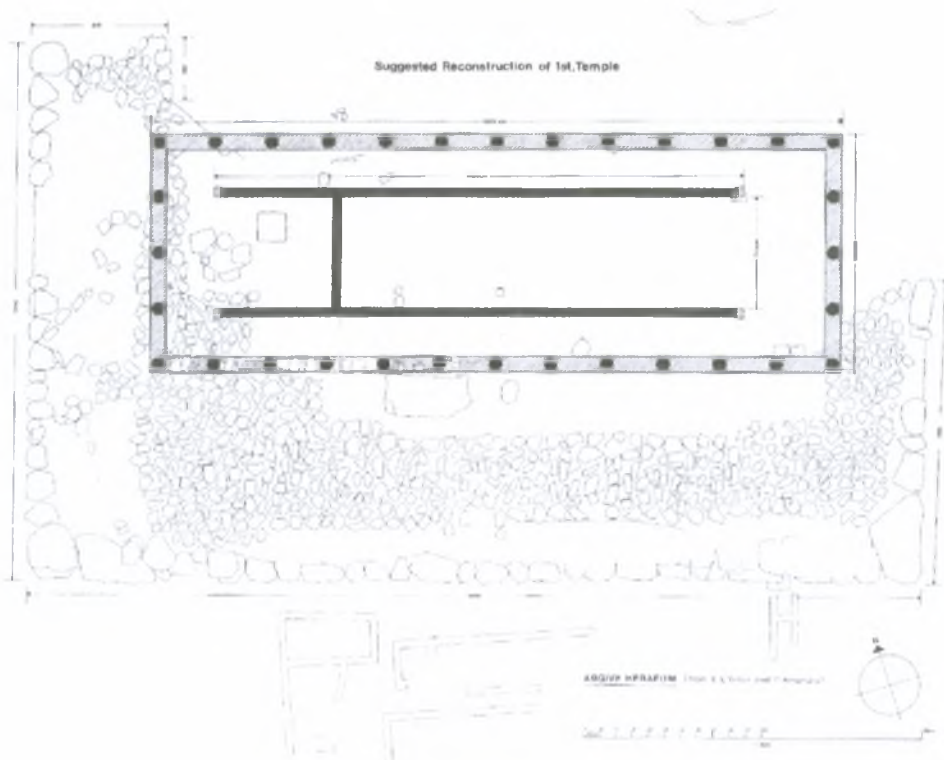
Εικ. 3. Χάρτης της Πρόσυμνας

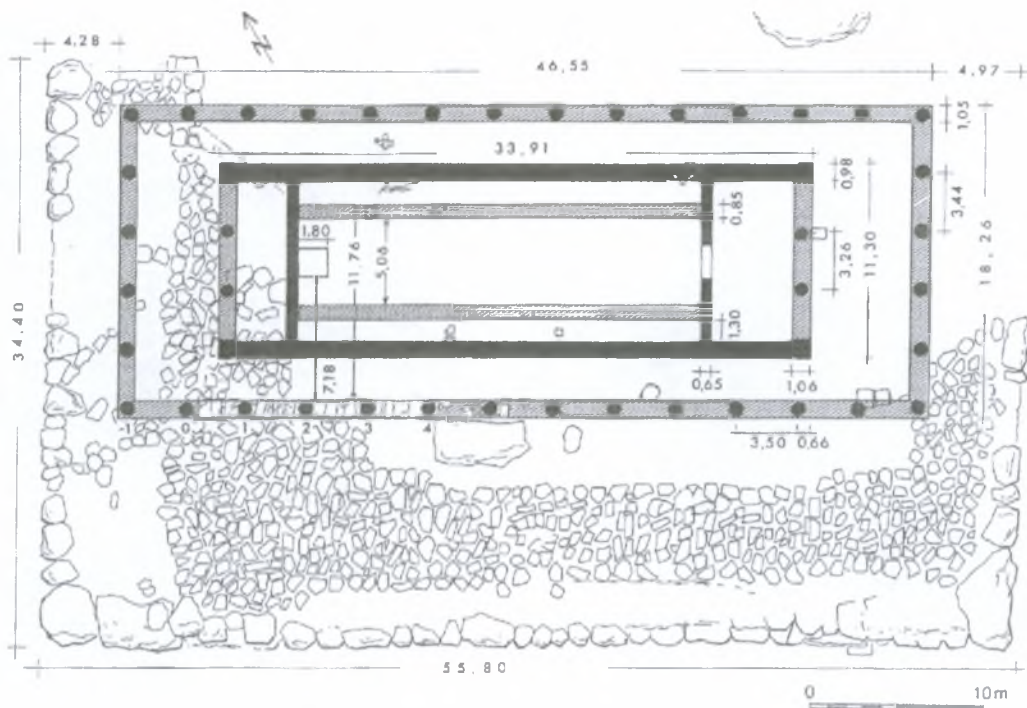
Εικ. 4 Το παλιό άνηθο του Ηραίου του Άργους

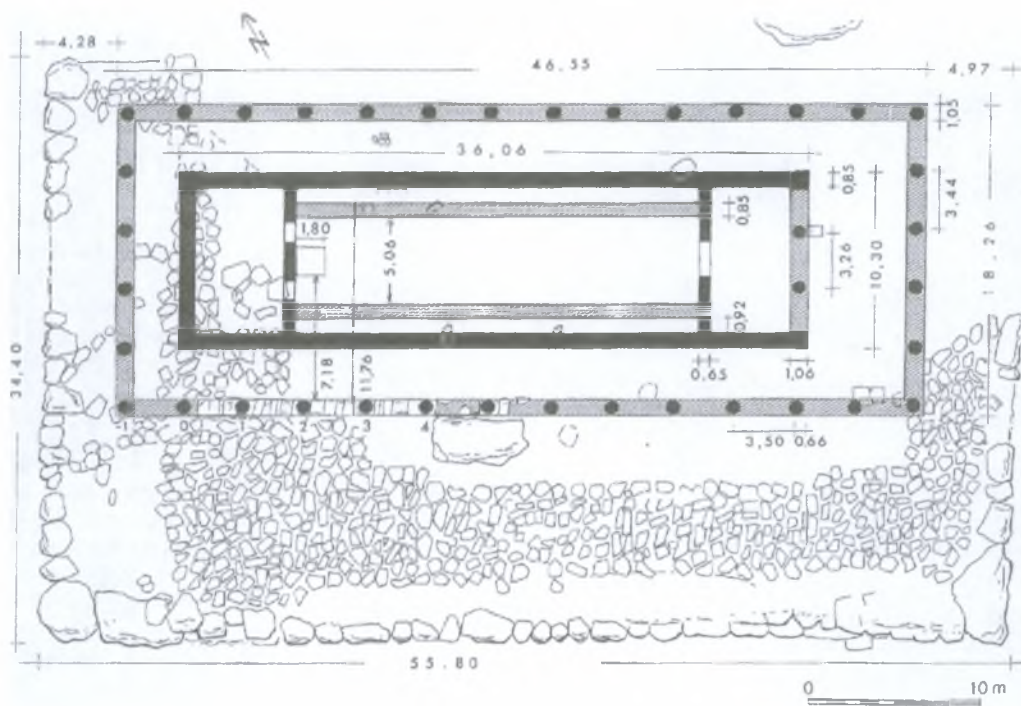
Εικ. 5. Ο νότιος στυλοβάτης.

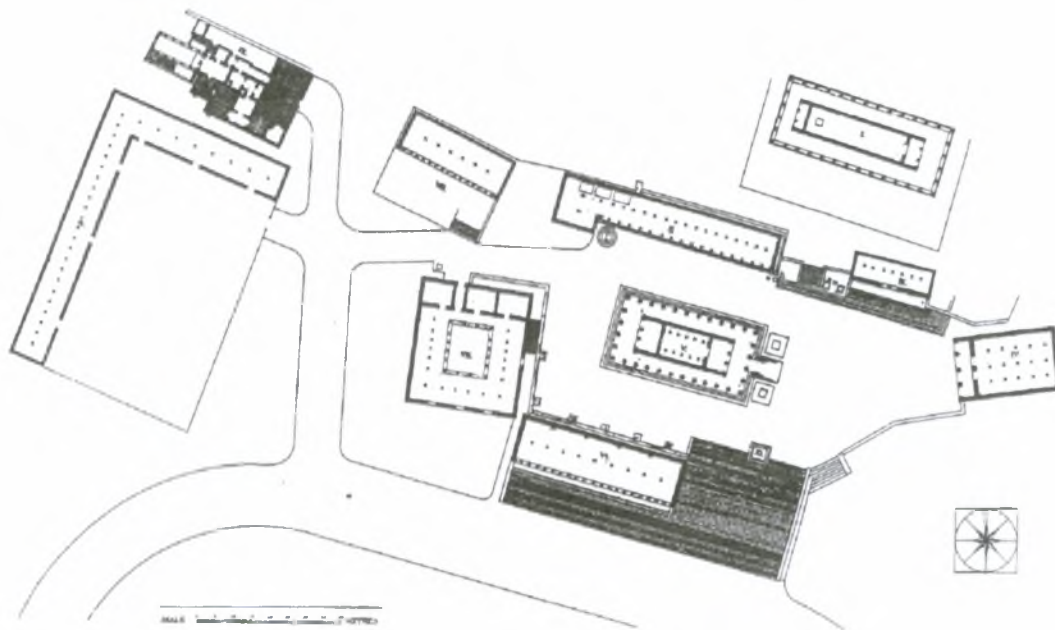
Εικ. 6. Πιθανή αποκατάσταση του ναού της Ήρας πάνω στο παλιό άνδηρο

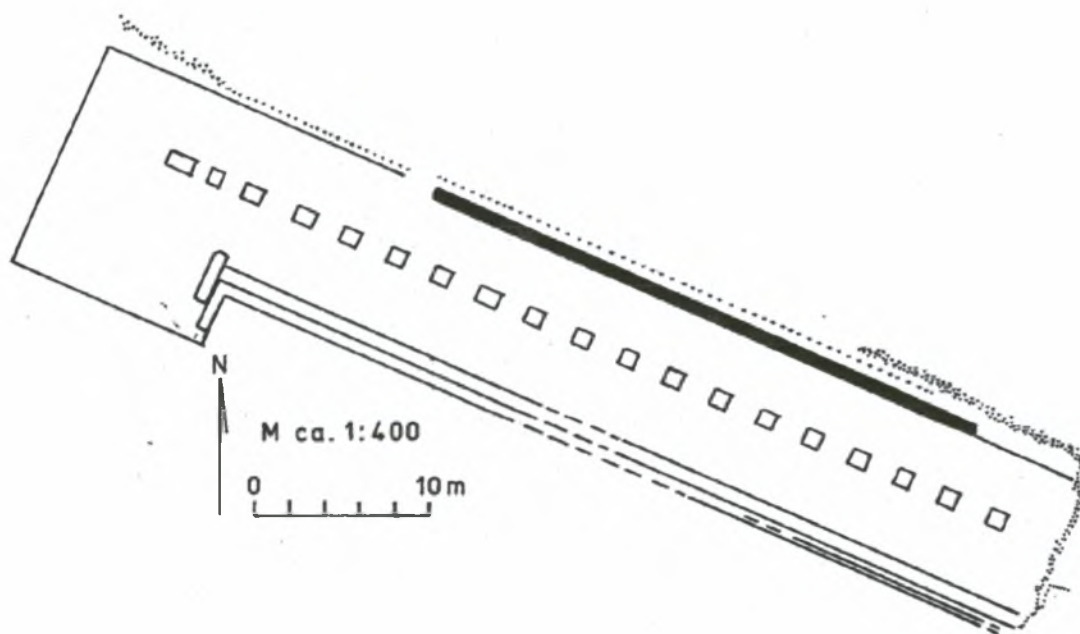
Εικ 7. Αποκατάσταση του ναού με οπισθόδομο

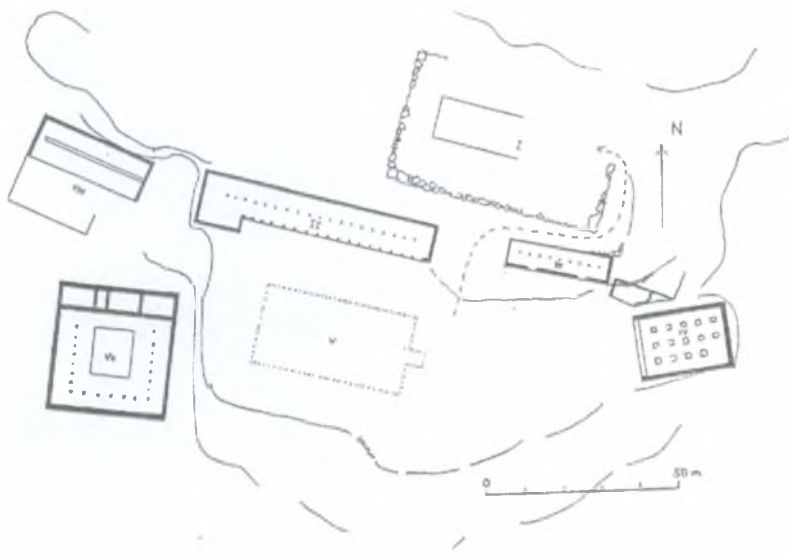
Εικ. 8. Αποκατάσταση του ναού με άδυτο

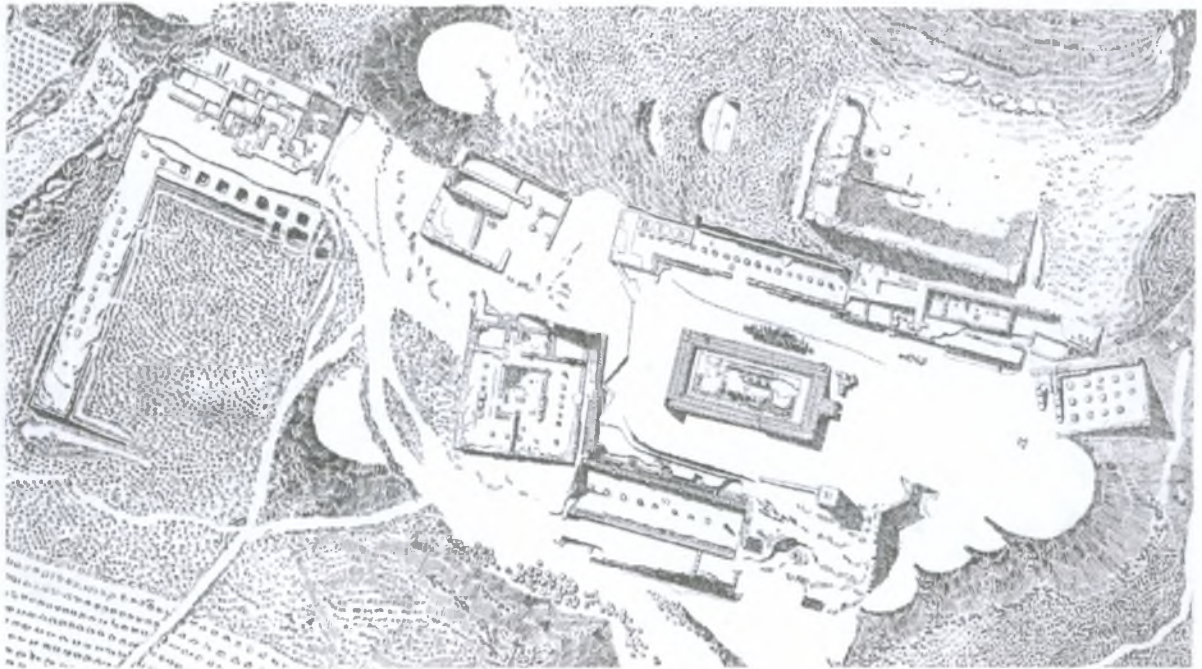
Εικ. 9 Το Ηραίο του Άργους

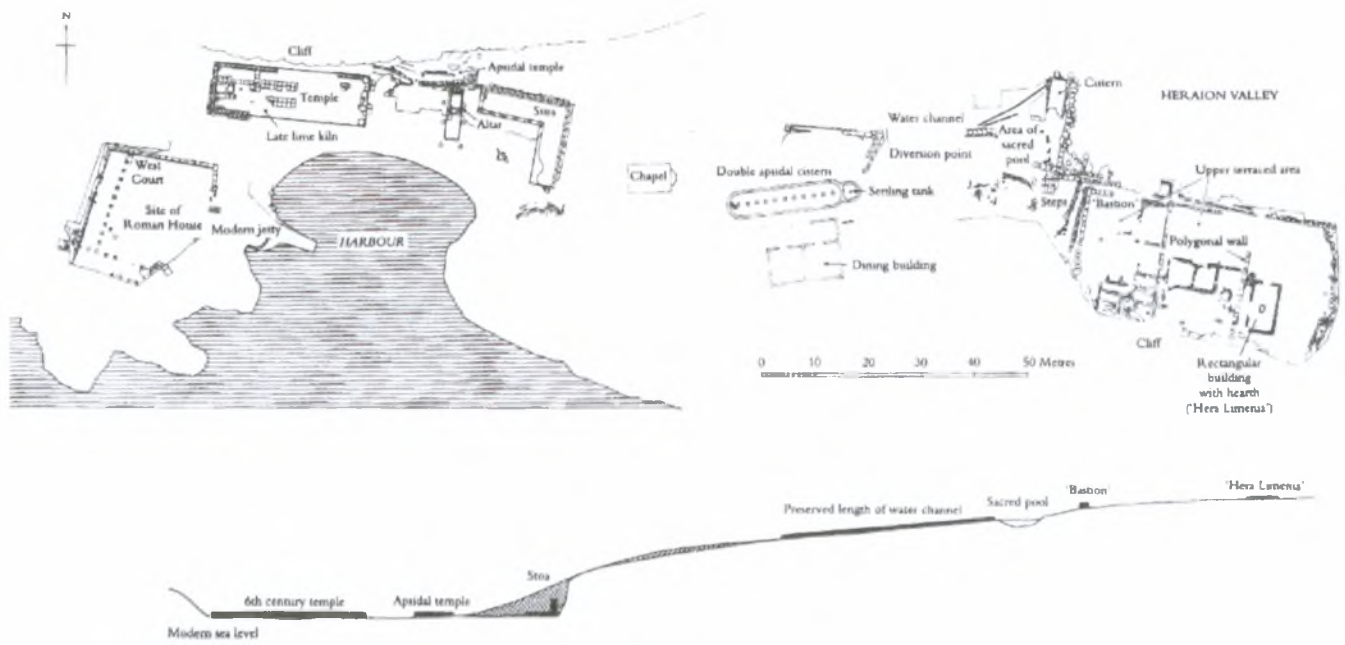
Εικ. 10. Η βόρεια στοά

Εικ. 11 Το Ηραίο στα αρχαϊκά χρόνια

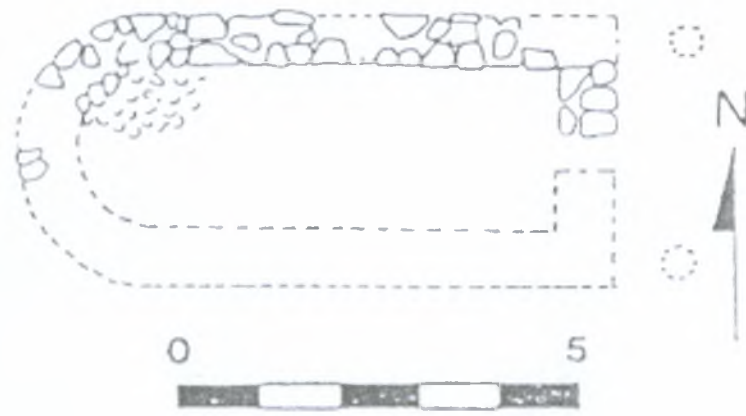
Εικ. 12. Πανοραμική άποψη του Ηραίου

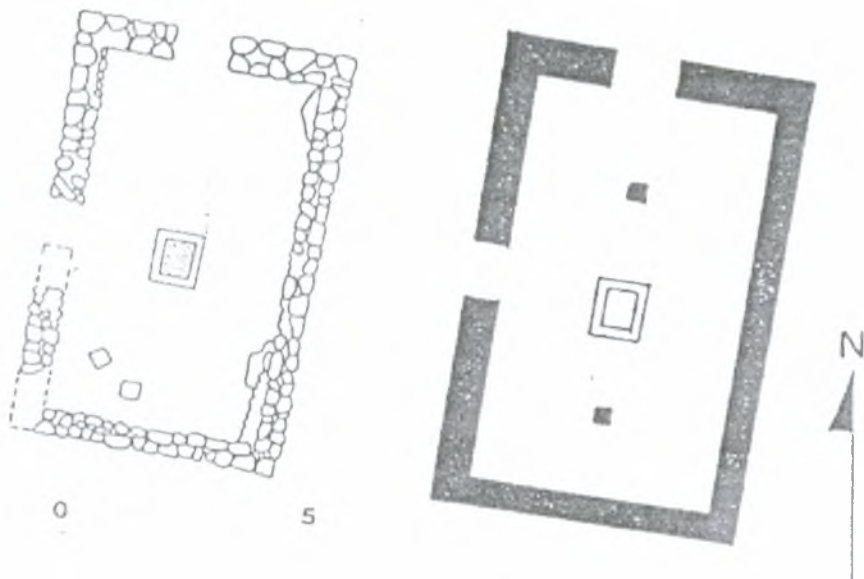
Εικ. 13. Το Ηραίο της Περαχώρας

Εικ. 14. Η έκταση της Μεγαρίδας κατά τον Hammond

Εικ. 15. Ο γεωμετρικός ναός της Ήρας Ακράϊας

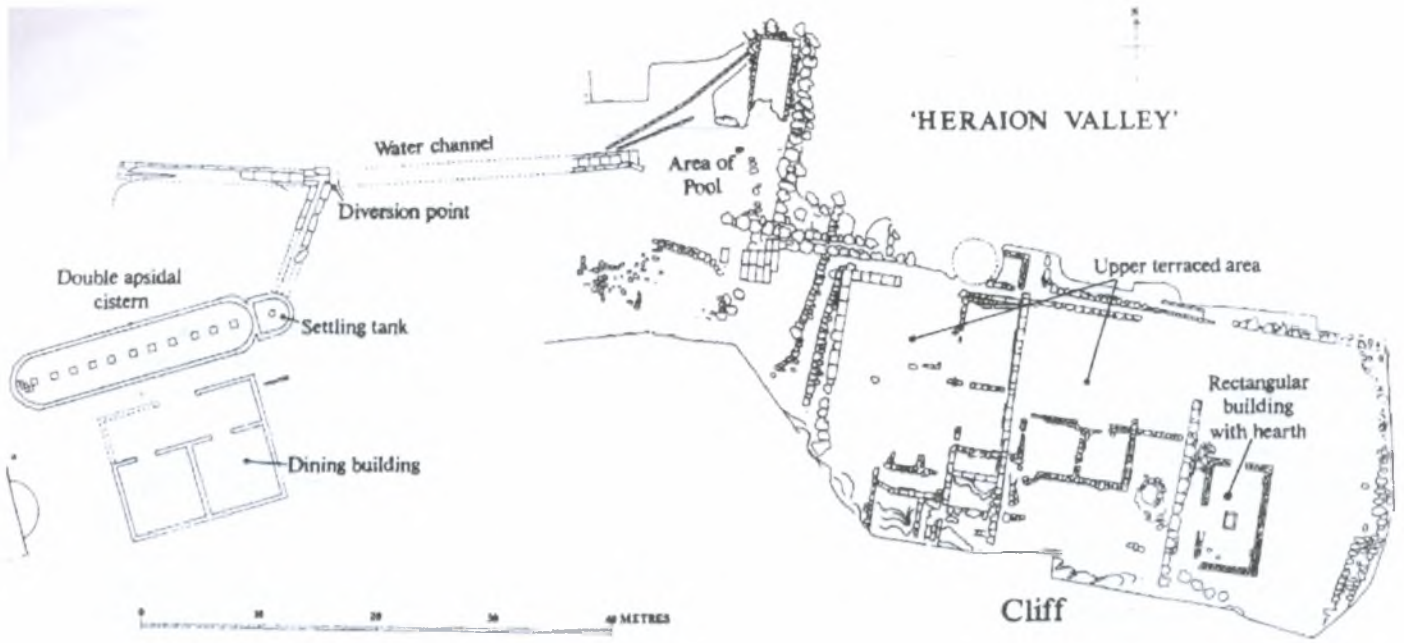
Εικ. 16. Ο λεγόμενος ναός της Ήρας λιμενίας ή εστιατόριον

Εικ. 17 Βάση οβελών με αναθηματική επιγραφή από την Περαχώρα

Εικ. 18. Περαχώρα. Χάρτης του Ιερού της Ήρας Ακραιάς

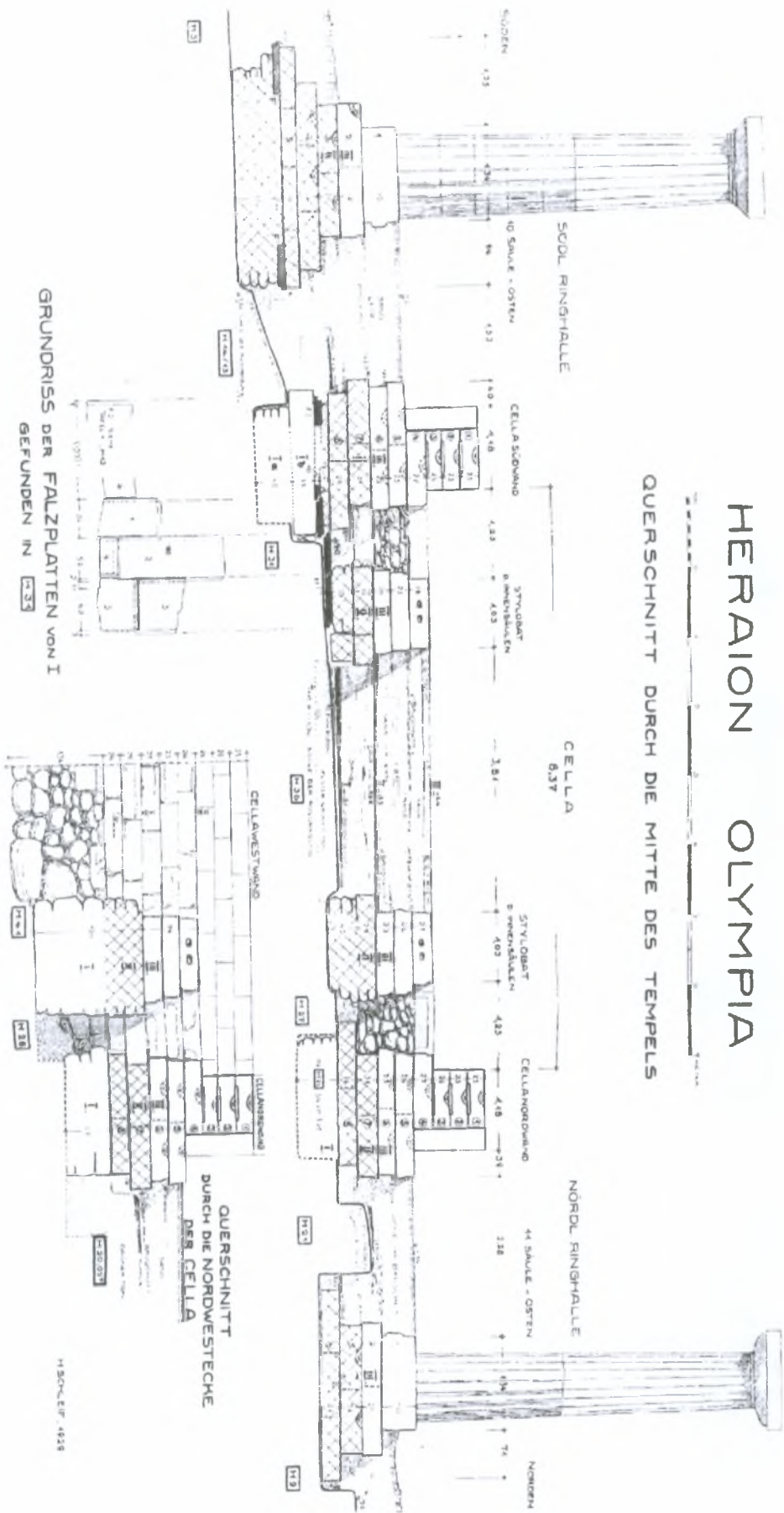
Εικ. 19. Το ανώτερο άνδηρο του ιερού. Περιοχή της δεξαμενής.

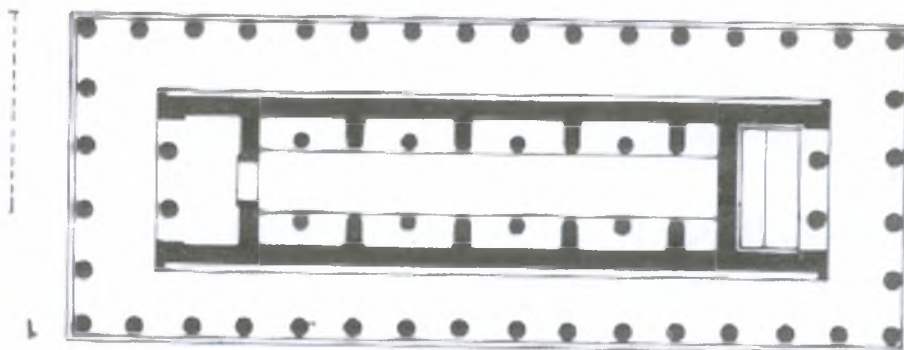
Εικ. 20. Χάρτης της Ήλιδας

HERAION OLYMPIA

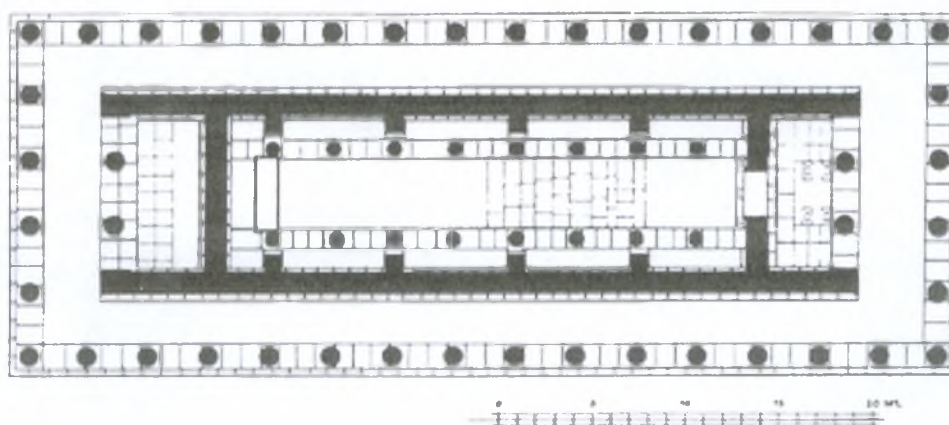
QUERSCHNITT DURCH DIE MITTE DES TEMPELS

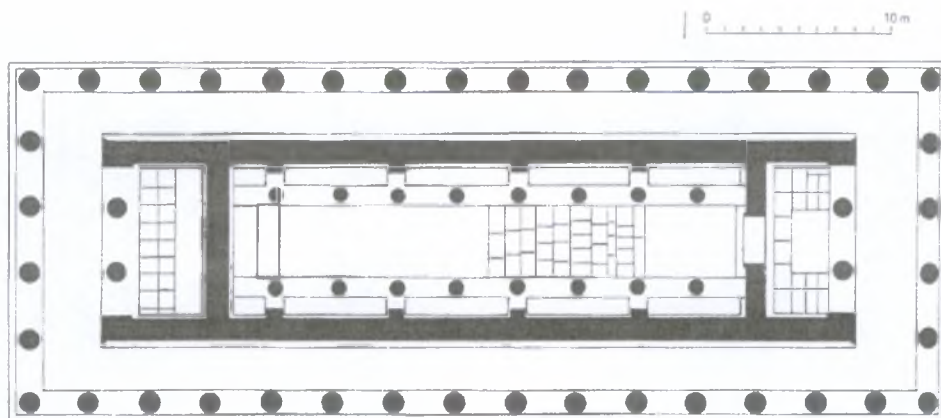
Εικ. 21 Διατομή του εσωτερικού του Ηραίου της Ολυμπίας

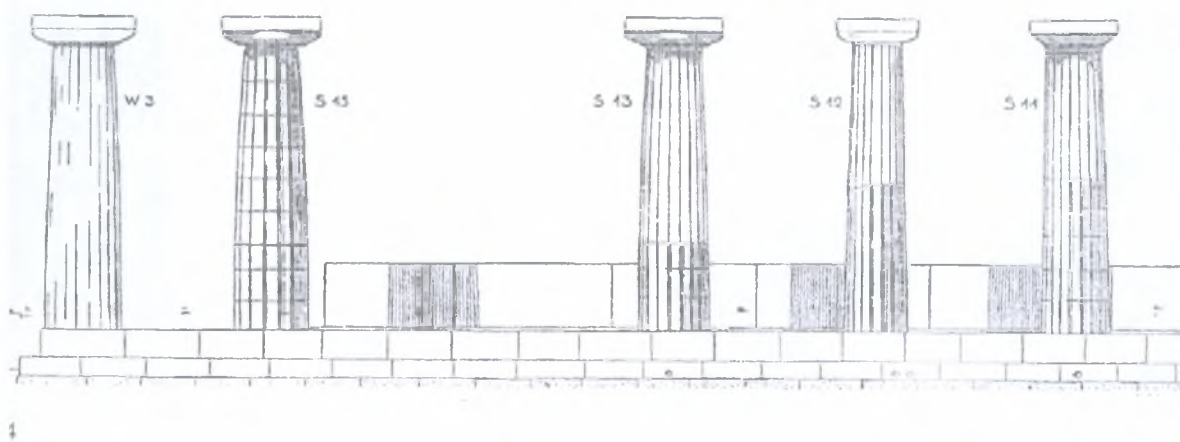
Εικ. 22. Κάτοψη του Ηραίου Ι της Ολυμπίας με αντηρίδες εκατέρωθεν των κίωνων

Εικ. 23. Κάτοψη του Ηραίου Ι της Ολυμπίας με μικρότερες αντηρίδες

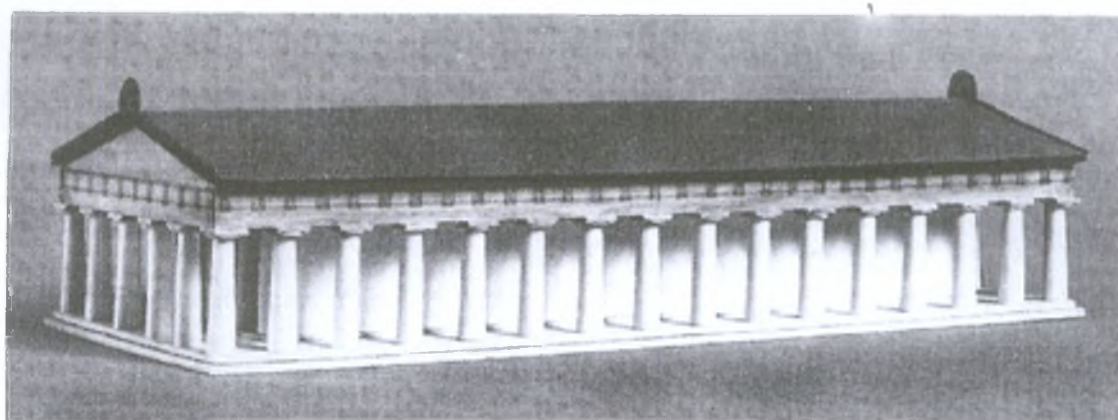
Εικ. 24. Η δεύτερη φάση του Ηραίου της Ολυμπίας

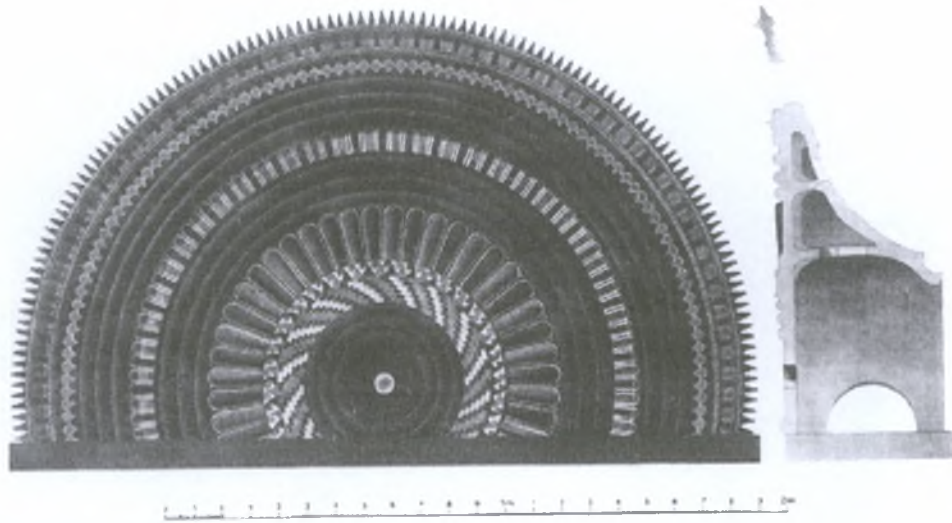
Εικ. 25. Η εξέλιξη των κίονων μέσα από την περιμετρική κιονοστοιχία του Ηραίου

Εικ. 26. Οι λίθινοι κίονες του Ηραίου

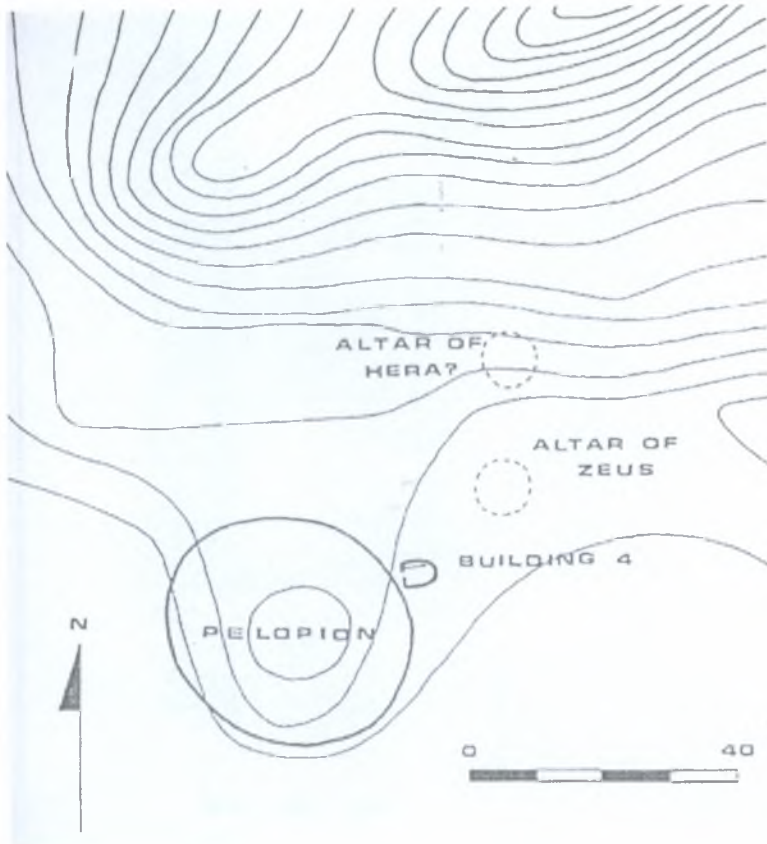
Εικ. 27. Αναπαράσταση του ναού της Ήρας στην Ολυμπία

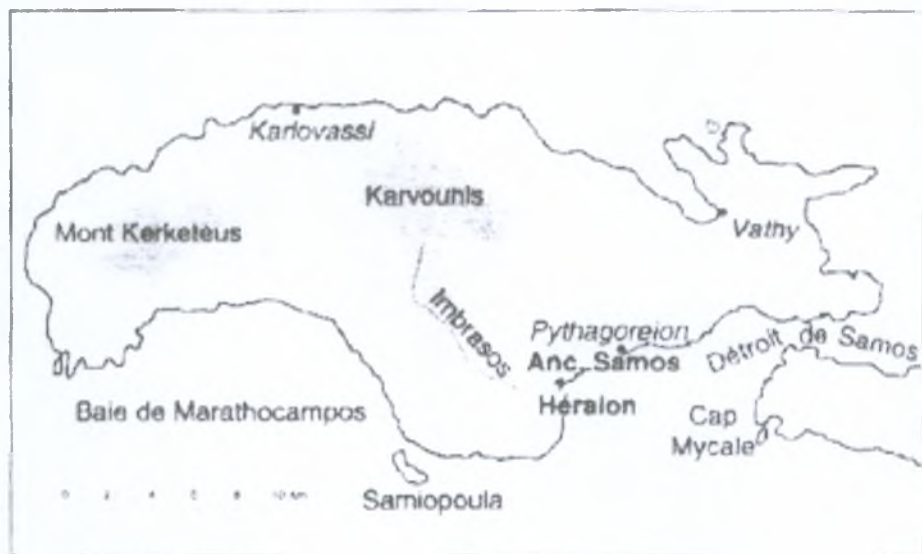
Εικ. 28. Ακρωτήριο του Ηραίου Ολυμπίας

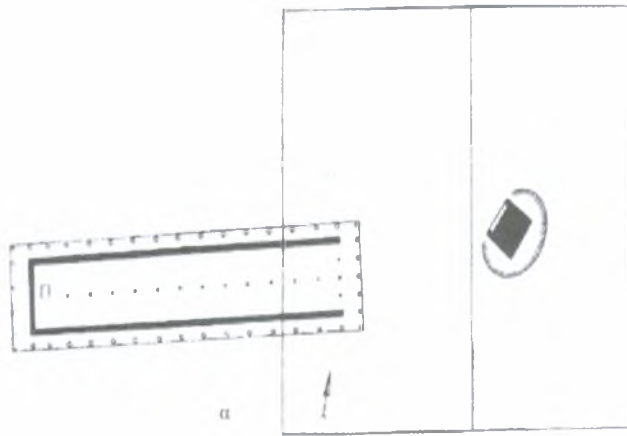
Εικ. 29. Οι σπές στα ανατολικά του ναού

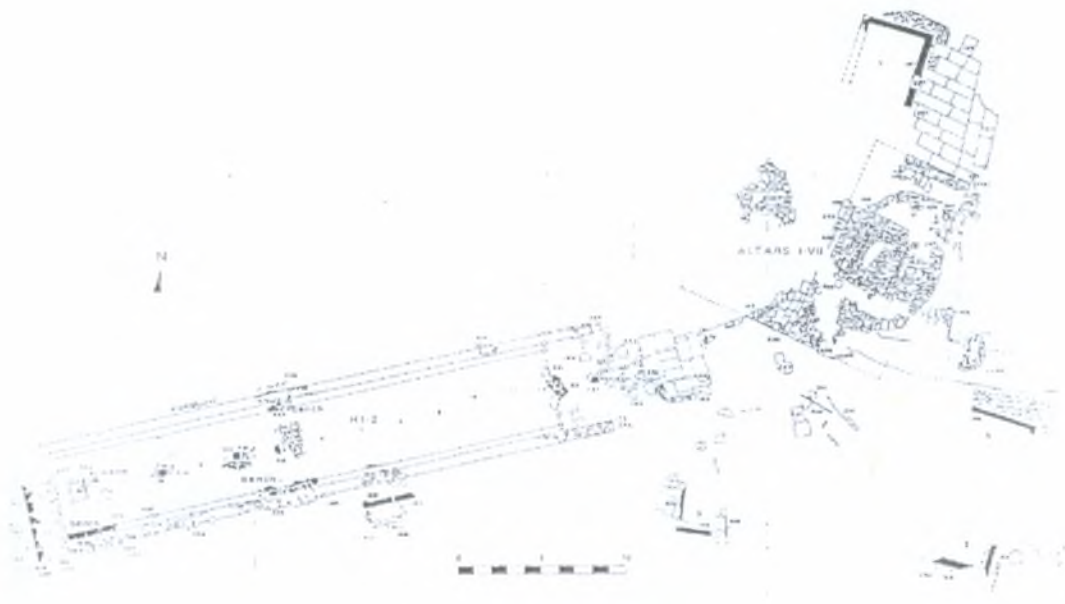
Εικ. 30. Πιθανή θέση του βωμού της Ήρας

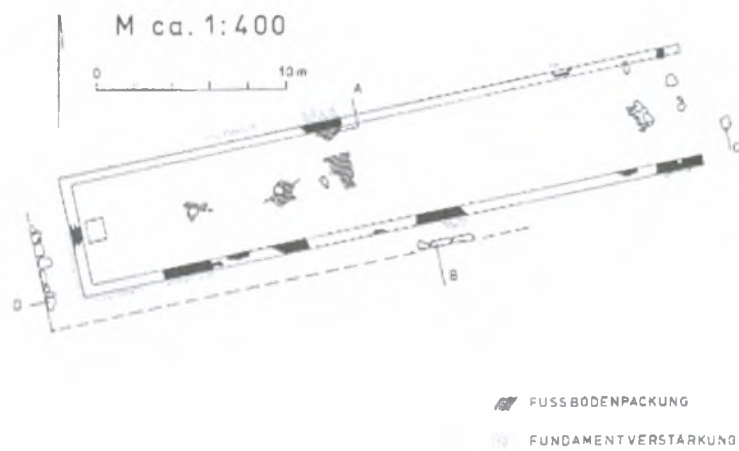
Εικ. 31. Χάρτης της Σάμου

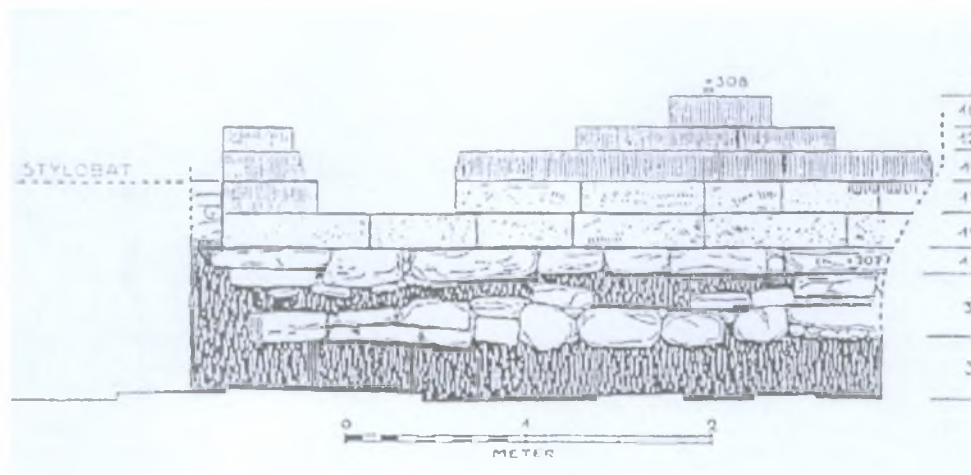
Εικ 32. Το Ηραίο γύρω στο 700π.Χ.

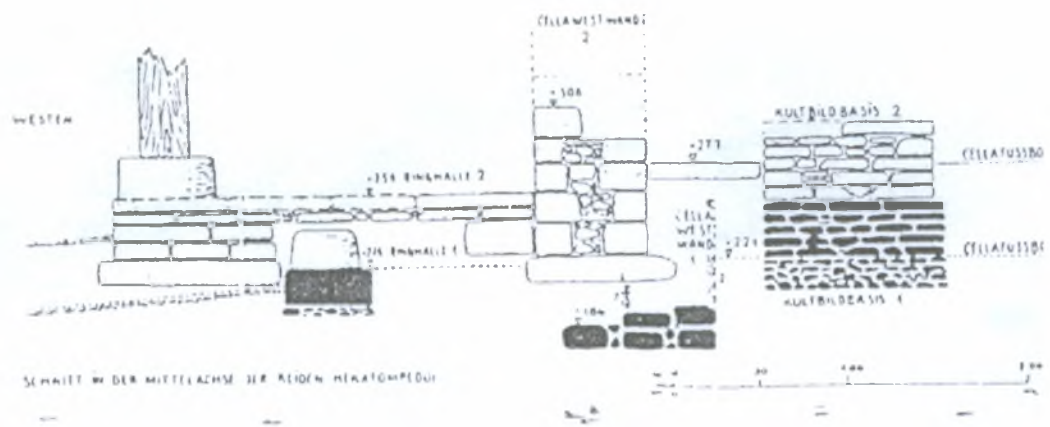
Εικ. 33. Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα των Εκατόμπεδων και των διαδοχικών βωμών

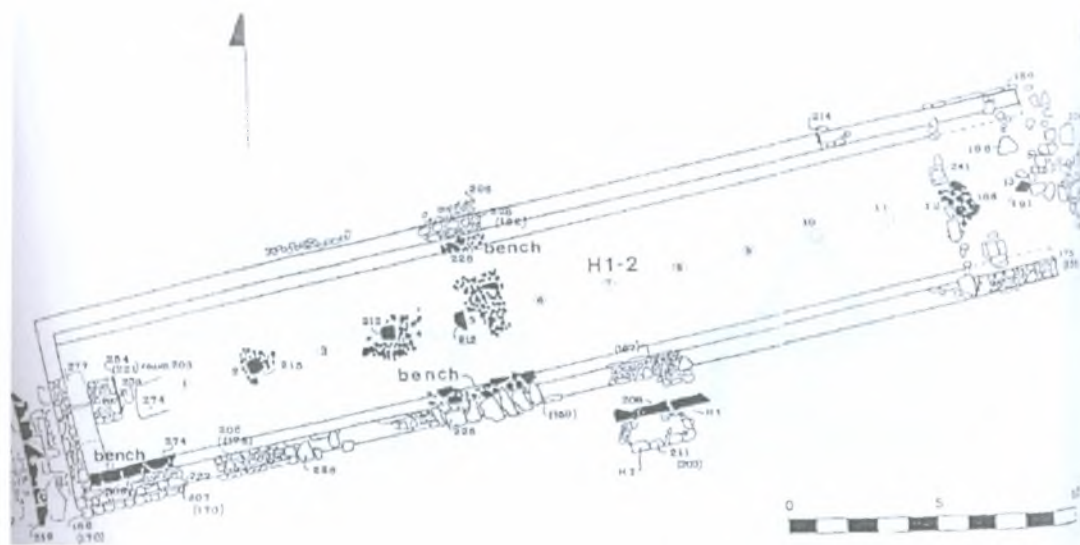
Εικ. 34. Ο εκατόμπεδος Ι ναός του Ηραίου της Σάμου

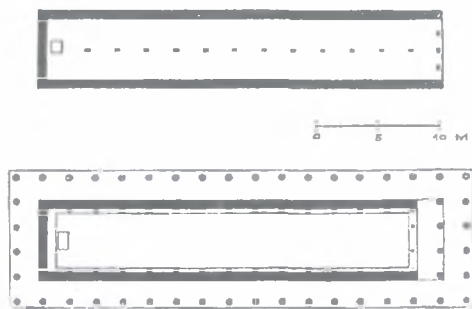
Εικ. 35. Τα νότια θεμέλια του Εκατόμπεδου Ι και ΙΙ

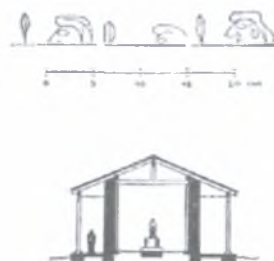
Εικ. 36. Θεμελίωση της δυτικής πλευράς των δύο ναών και της λατρευτικής βάσης

Εικ. 37. Ο Εκατόμπεδος II χτισμένος στα θεμέλια του προηγούμενου ναού

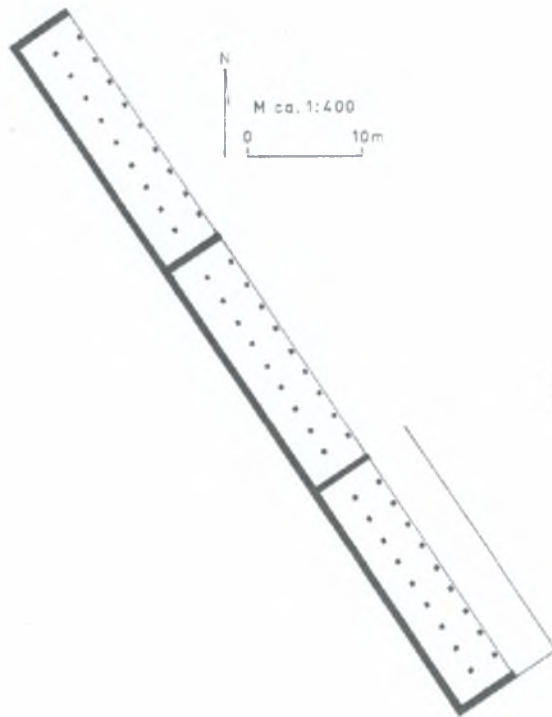
Εικ. 38. Εκατόμπεδος Ι και ΙΙ

Εικ. 39. Εσωτερική διαμόρφωση Εκατόμπεδου ΙΙ

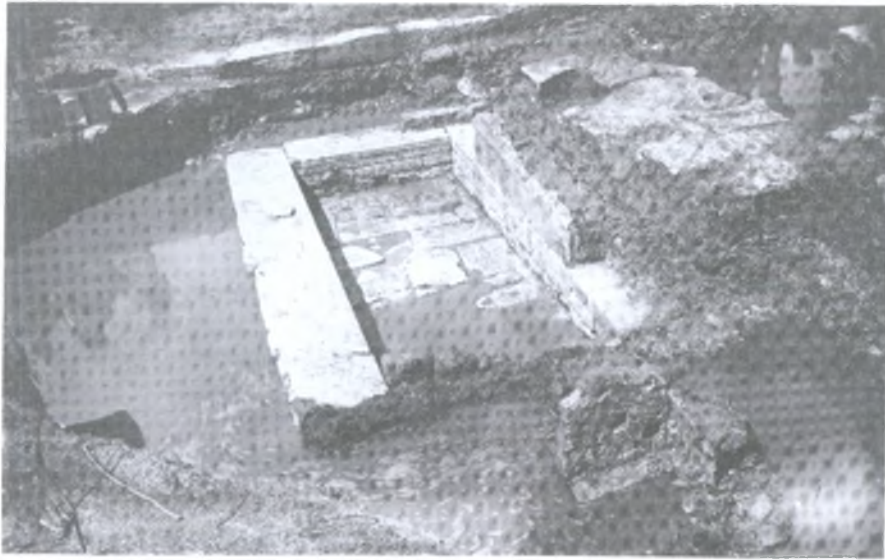
Εικ. 40. Οι διαδοχικές ανακαινίσεις του βωμού

Εικ. 41. Η νότια στοά του Ηραίου

Εικ. 40. Αναπαράσταση της Νότιας Στοάς

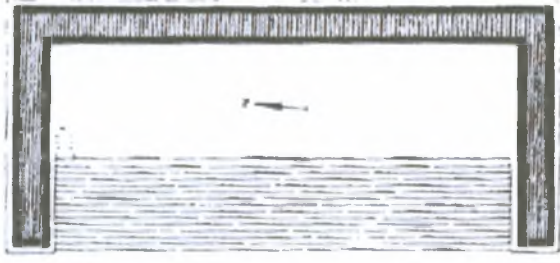
Εικ. 43. Η δεξαμενή του 7ου αιώνα π.Χ.

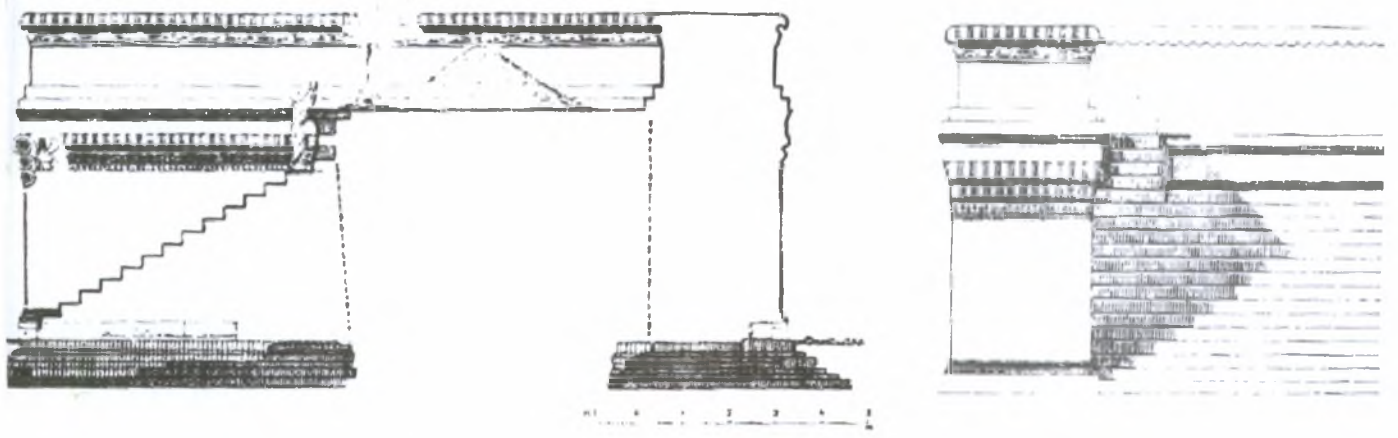
Εικ. 44. Η υδροροή της δεξαμενής του 7^{ου} αιώνα π.Χ.

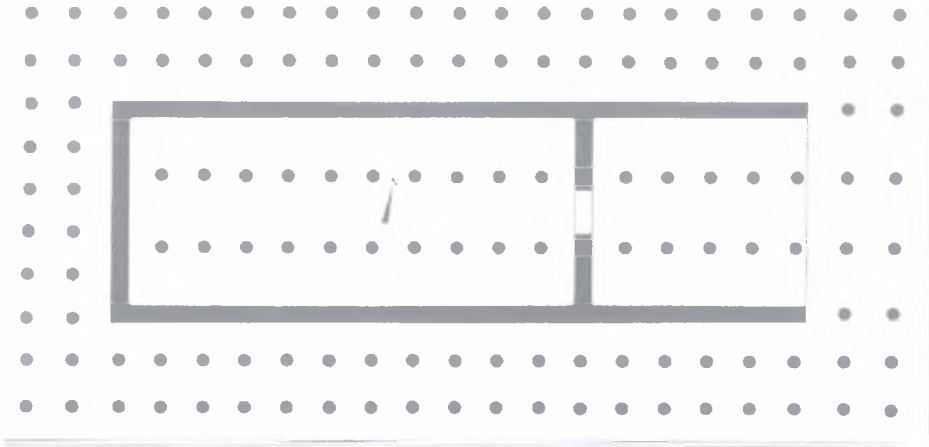
Εικ. 45. Η λίθινη βάση του πλοίου (τέλη 7^{ου} αιώνα π.Χ)

46. Κάτοψη του μνημειακού βωμοῦ(560π.Χ.)

Εικ. 47. Αποκατάσταση του μνημειακού βωμοῦ (560 π.Χ.)

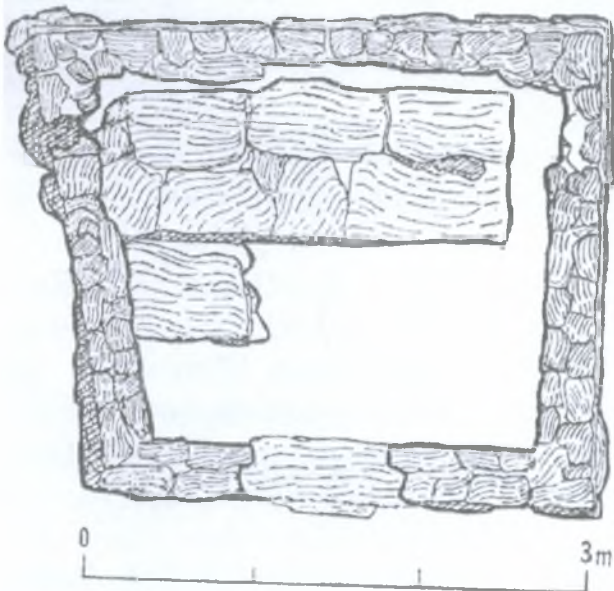
Εικ. 48. Ο ναός του Ροίκου και Θεόδωρου

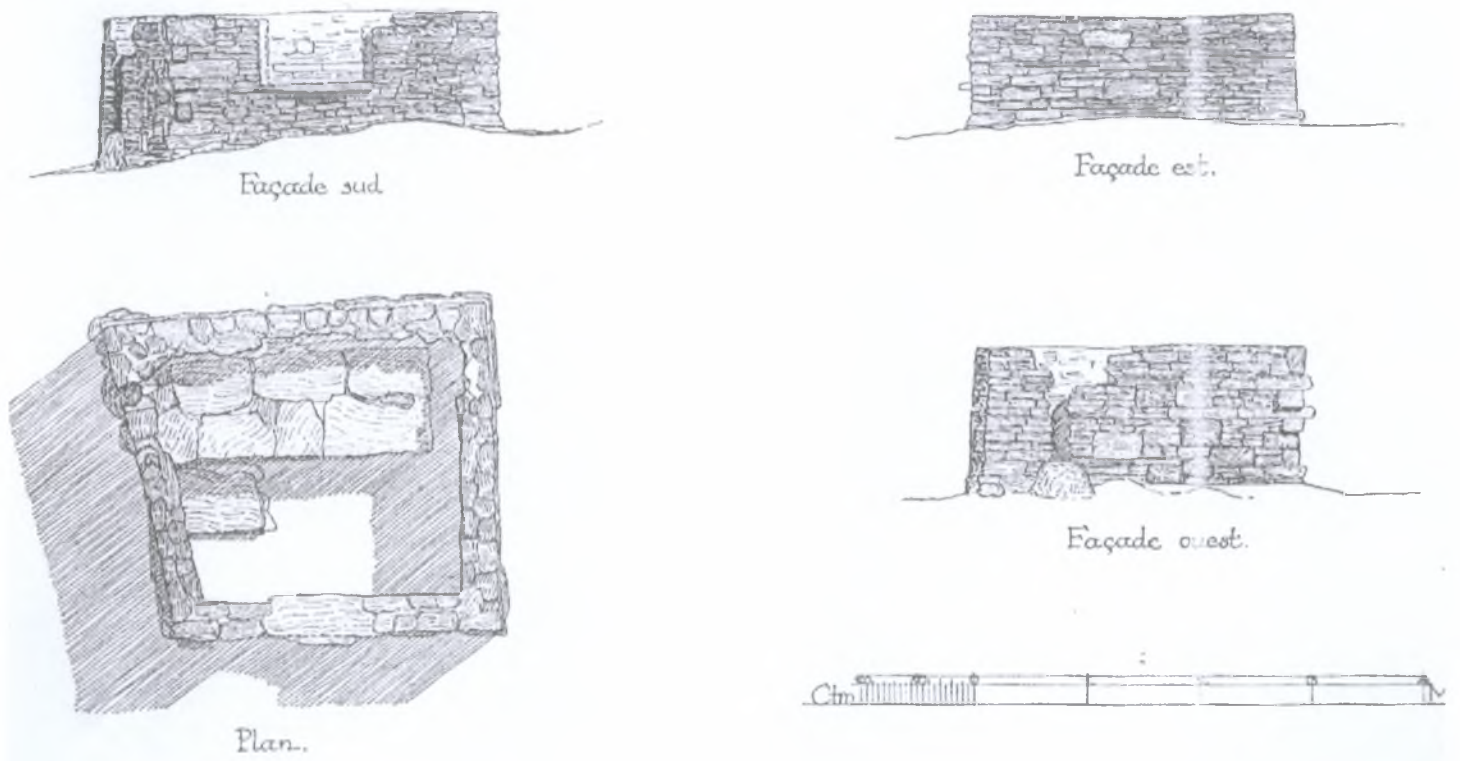
Εικ. 49. Το Ηραίο της Σάμου στη βορειοδυτική πλευρά της Κόνθου

Εικ. 50. Ο πρώτος ναός της Ήρας μέσα στα θεμέλια του μεταγενέστερου Ηραίου

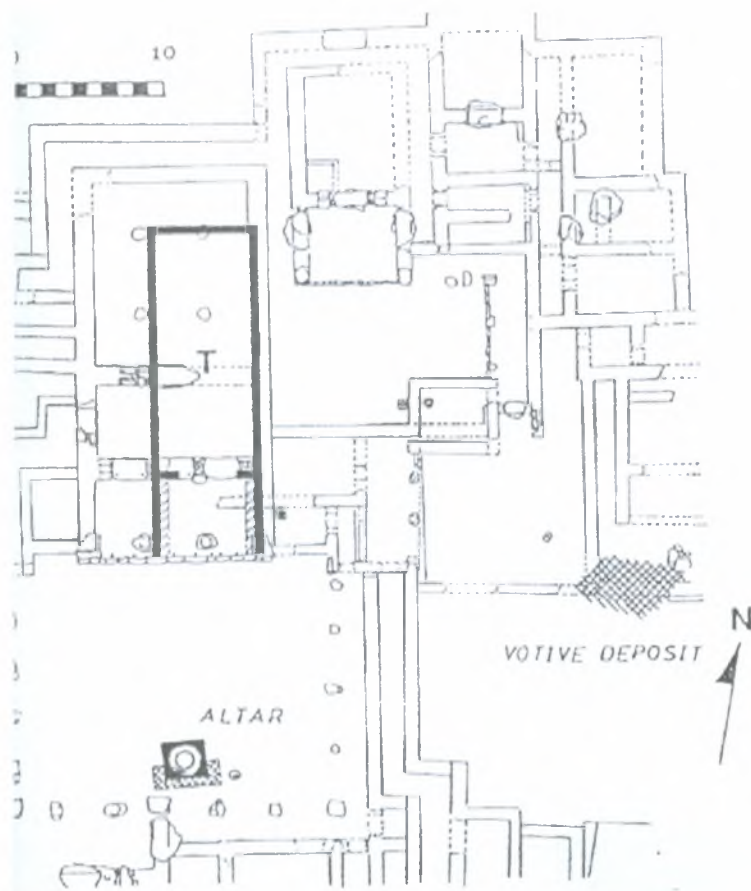
Εικ. 51. Κάτοψη του πρώτου Ηραίου Δήλου

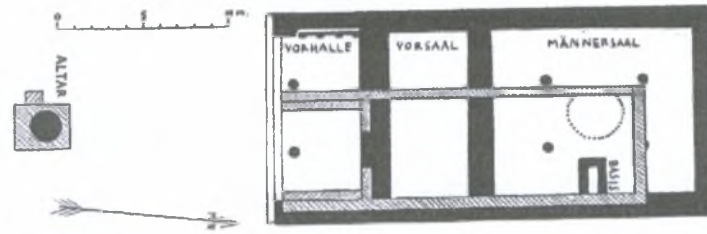
Εικ. 52. Σχεδιαστική απεικόνιση των λειψάνων του πρώτου Ηραίου της Δήλου

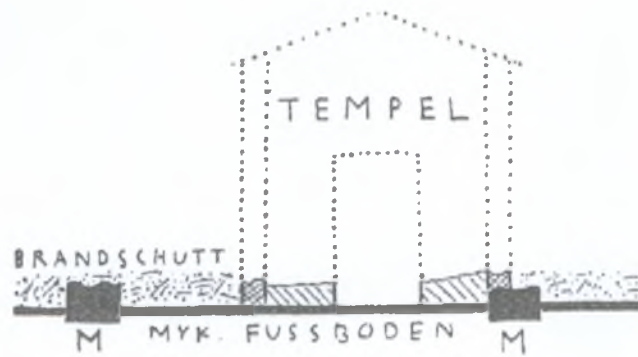
Εικ. 53. Το βουνό Κύνθος

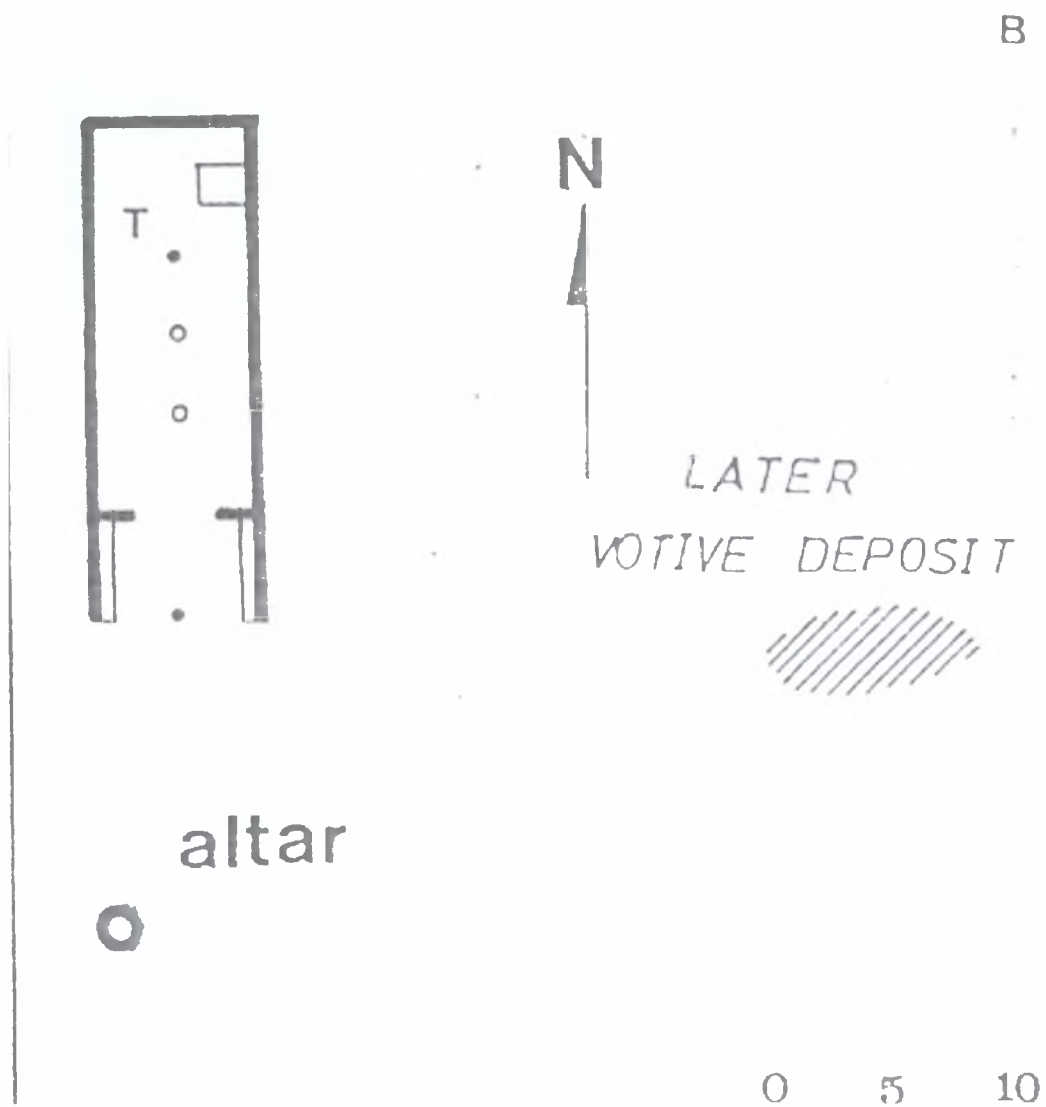
Εικ. 54. Ο ναός μέσα στα μυκηναϊκά ερείπια

Εικ. 55. Κάτοψη του ναού στο εσωτερικό του μεγάρου

Εικ. 56. Διατομή του ναού

Εικ. 57. Ο ναός, ο βωμός και αποθέτης στην ακρόπολη της Τίρυνθας

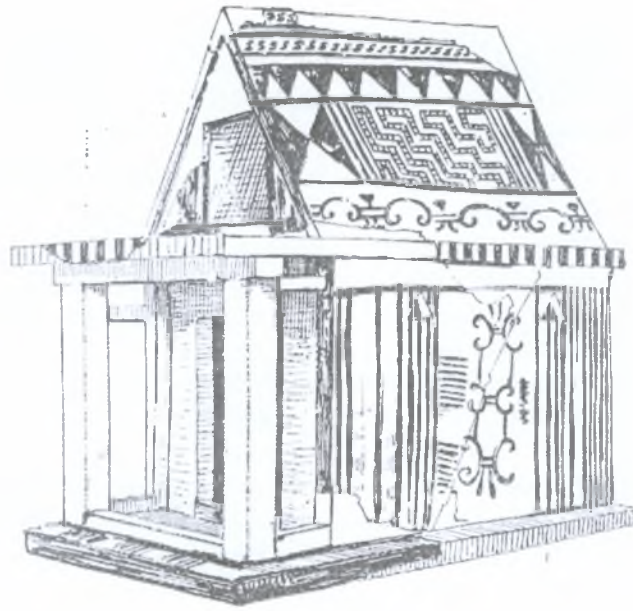
Εικ. 58. Υδρία από το Ηραίο του Άργους

Εικ.59. Πήλινο ειδώλιο γυναίκας με μαρό στην αγκαλιά

Εικ. 60. Πήλινο ειδώλιο υπέα Ηραίο Άργους

Εικ. 61. Πήλινο ομοίωμα κτιρίου. Ηραίον Άργους

Εικ.62. Πήλινο ομοίωμα κρεβατιού

Εικ. 63. Σφραγίδες-αναθήματα του Ηραίου Άργους με εικονιστικές παραστάσεις

Εικ.64. Χάλκινο ειδώλιο ταύρου.

Εικ. 65. Χάλκινο ανδρικό ειδώλιο από το Ηραίο Άργους

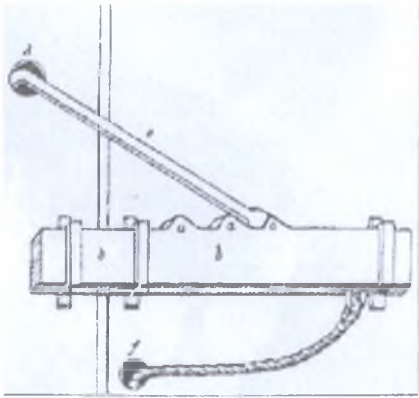
Εικ.66. Χάλκινο άλογο πάνω σε βάση-σφραγίδα

Εικ. 67. Χάλκινο κλειδί

Εικ. 68. χάλκινο κλειδί από το Ηραιόν του Άργους

Εικ.69. Αναπαράσταση λειτουργίας κλειδαριάς

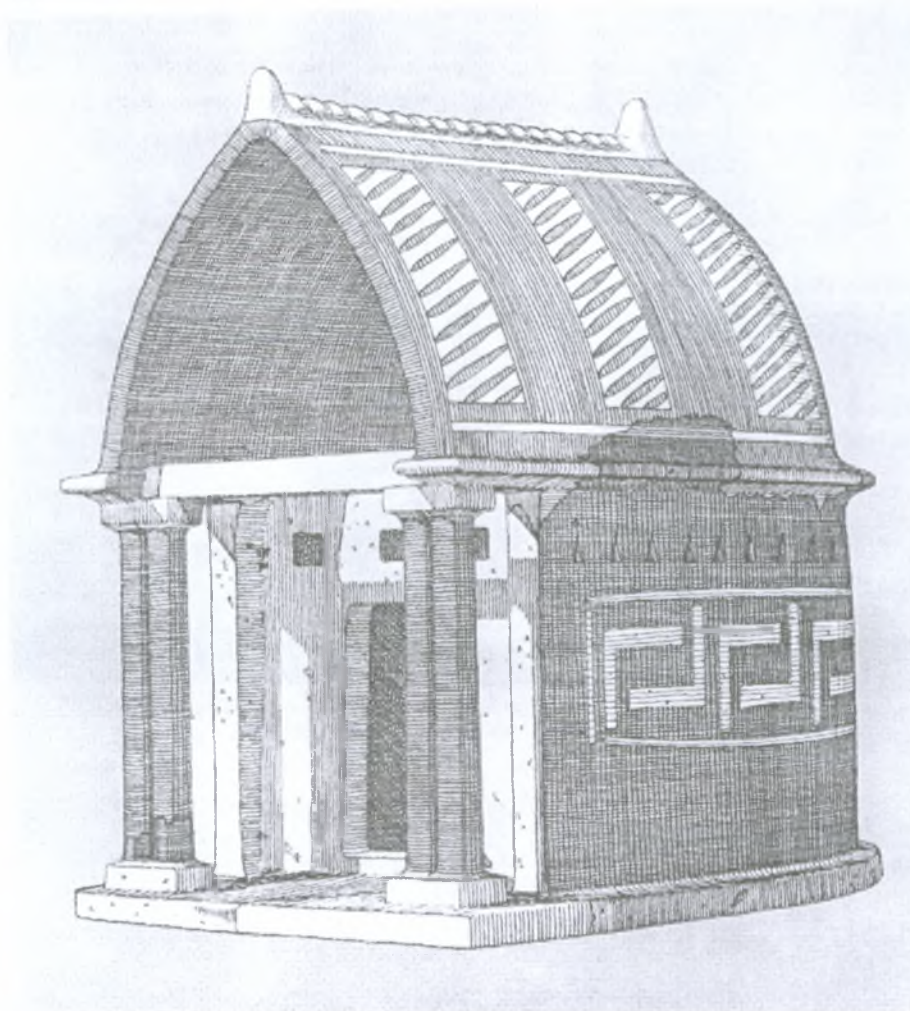
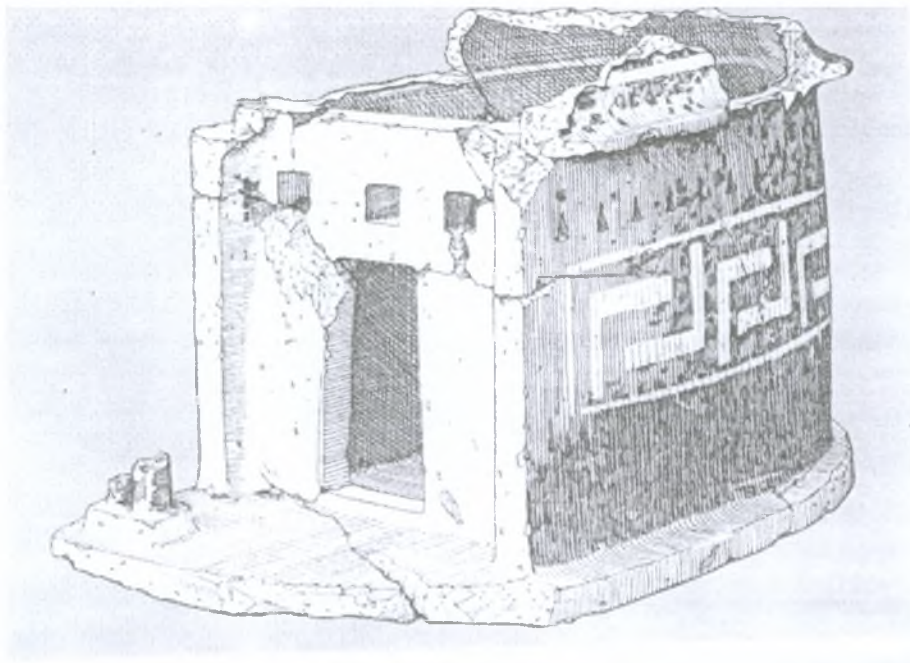
Εικ.70. Ελεφαντοστεϊνο ειδώλιο θεάς (πρώιμος 7^{ος} αιώνας). Περαχώρα

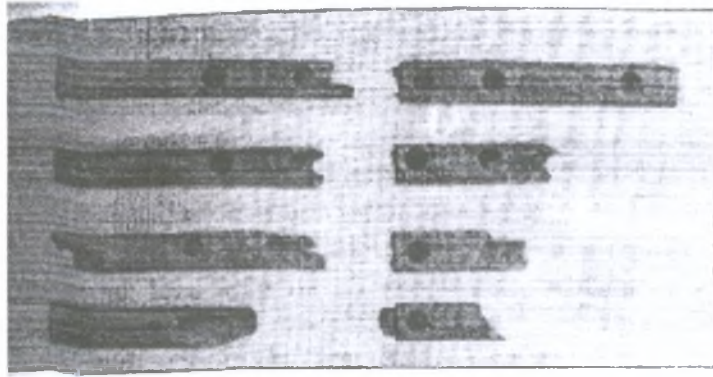
Εικ. 71. Πήλινο ειδώλιο γυναικείας μορφής με πόλο (7^{ος} αιώνας π.Χ.)

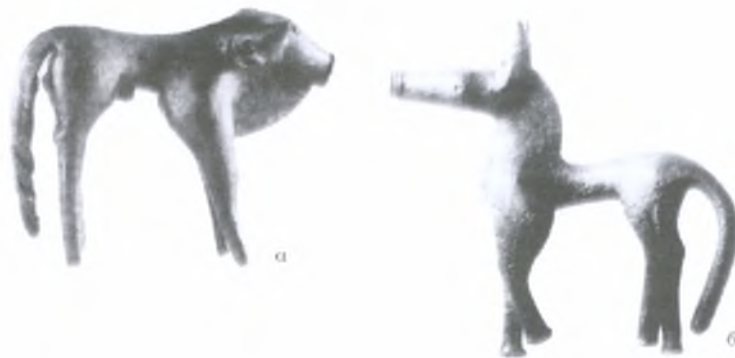
Εικ. 72. Πήλινη καθιστή μορφή (7^{ος} αιώνας π.Χ.)

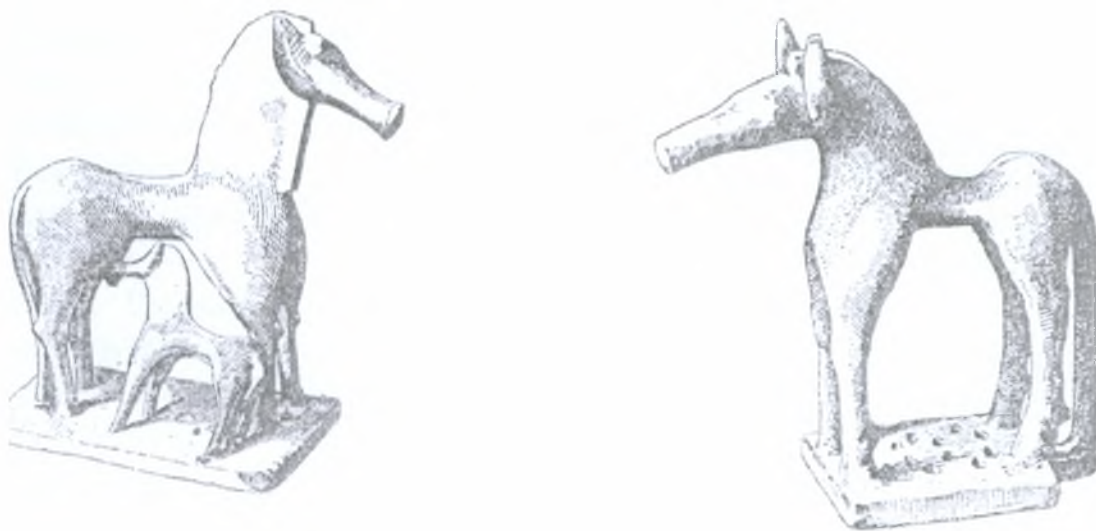
Εικ. 73. Σχεδιαστική αποκατάσταση πύλων ομοιώματος κτιρίου από το Ηραϊόν της

Εικ. 74. Τμήματα οστέινων φλογέρων

Εικ. 75. Ειδώλια ζώων από την Ολυμπία

Εικ. 76. Χάλκινα ειδώλια αλόγων από την Ολυμπία (8^{ος} αιώνας π.Χ.)

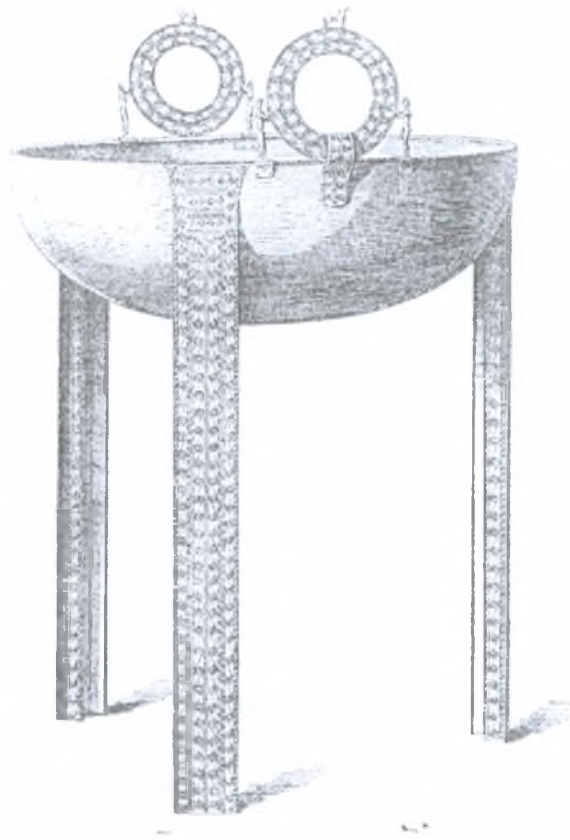
Εικ.77. Χάλκινο ανδρικό ειδώλιο. Κράδαινε στο δεξί ένα δόρυ και με το αριστερό κρατούσε ηνίο αλόγου. Ολυμπία

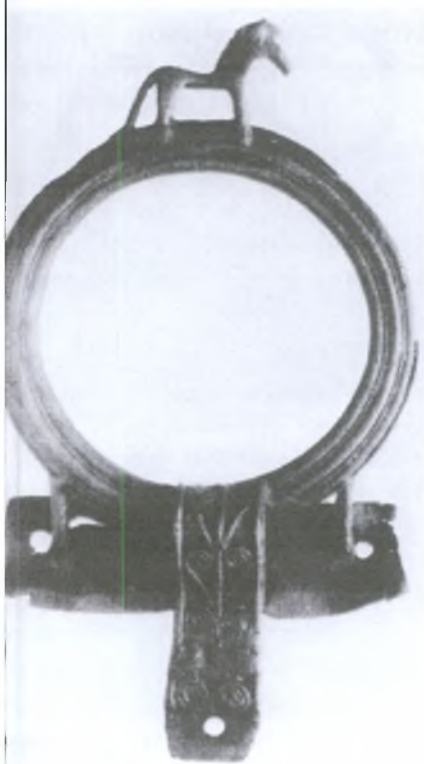
Εικ.78. Χάλκινο ανδρικό ειδώλιο πάνω σε άρμα. Ολυμπία

Εικ. 79. Μνημειακή κεφαλή της Ηρας ή σφίγγας. Ολυμπία

Εικ. 80. Χάλκινος τριποδικός λέβητας. Ολυμπία

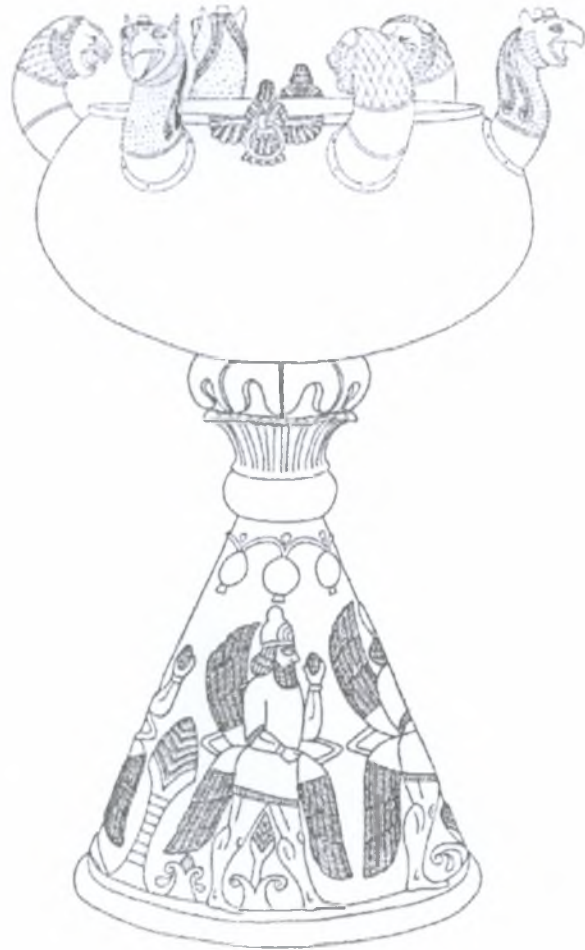
Εικ.81. Κυκλική λαβή τριποδικού λέβητα με προσαρτημένο ειδώλιο

Εικ. 82. Κυκλική λαβή τριποδικού λέβητα. Άνδρας οδηγεί άλογο (8^{ος} αιώνα π.Χ.)

Εικ. 83. Διακοσμημένο πόδι χάλκινου τριποδικού λέβητα

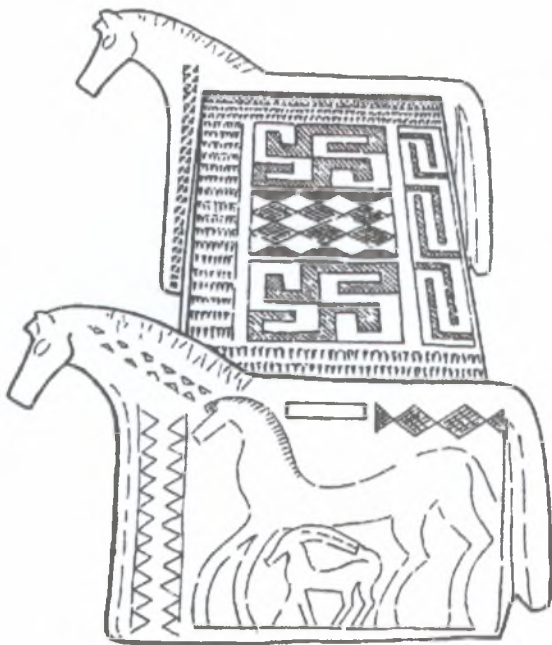

Εικ. 84. Ανατολίζων λέβητας με προτομές γρυπών πάνω σε κωνική βάση. Ολυμπία

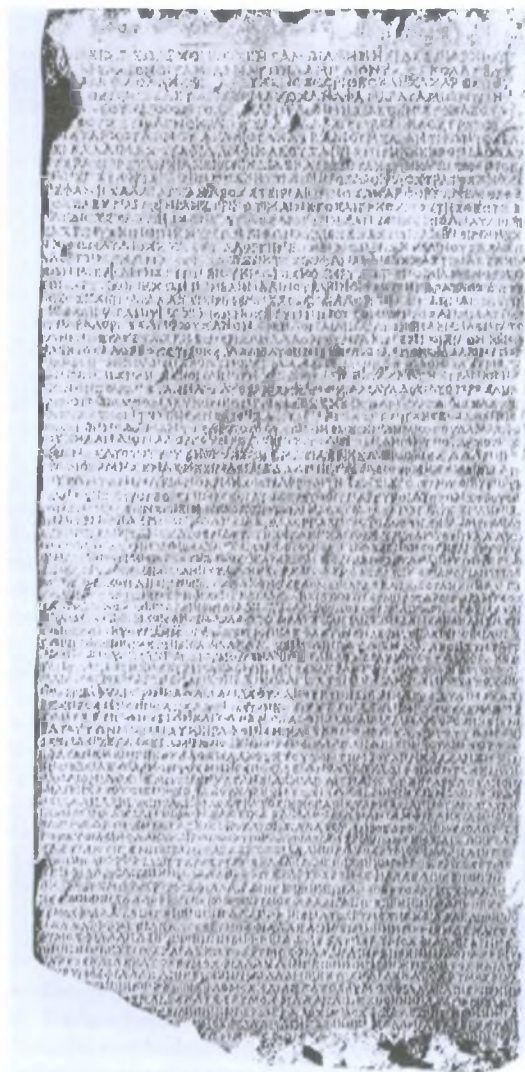

Abb. 3
l

Εικ. 85. Ξύλινο τραπέζι με τρία πόδια (700 π.Χ.)

Εικ. 86. Ξύλινη βάση-υποπόδιο σε σχήμα άρματος (700 π.Χ.)

Εικ. 87. Επιγραφή-κατάλογος των προσωπικών αντικειμένων της Ήρας (346/345 π.Χ.)

Εικ. 88. Πρώιμο Γυναικείο ειδώλο από το Ηραίο Σάμου

Εικ. 89. Πρώιμο γυναικείο ειδώλιο από το Ηραίο Σάμου

Εικ. 90. Πήλινα ειδώλια που συμβολίζουν την γονιμότητα

Εικ. 91. Ελεφαντοστεινό ειδώλιο που ταυτίζεται με την Ήρα (7^{ος} αιώνας π.Χ.)

Εικ. 92. Ξύλινη ειδώλιο αναθέτριας (7^{ος} αιώνας π.Χ)

Εικ. 93. Πήλινο κεφάλι ειδωλίου (7^{ος} αιώνας πΧ.)

Εικ. 94. Πήλινα ειδώλια από το Ηραίο της Σάμου

Εικ.95. Ελεφαντοστέινο ειδώλιο γυναικείας μορφής

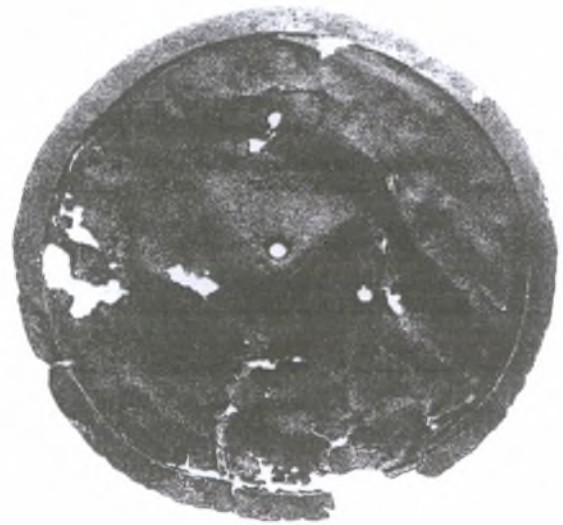
Εικ. 96. Πήλινο ομοίωμα ροδιού

Εικ. 97. Ομοιώματα μηκώνων και ροδιών (7^{ος} αιώνας π.Χ.)

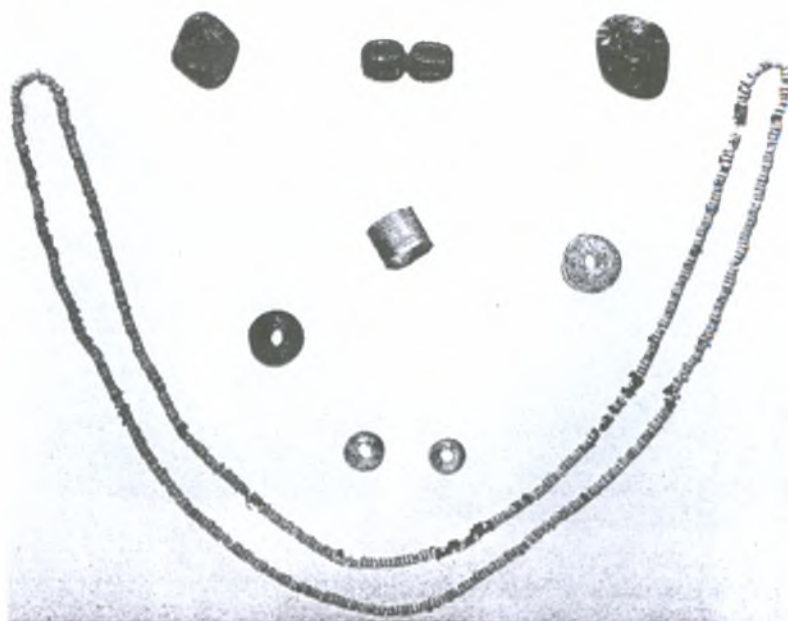
Εικ. 98. Ξύλινο ανάγλυφο με παράσταση πιθανόν ιεροῦ γάμου

Εικ. 99. Μικρογραφικές Ασπίδες

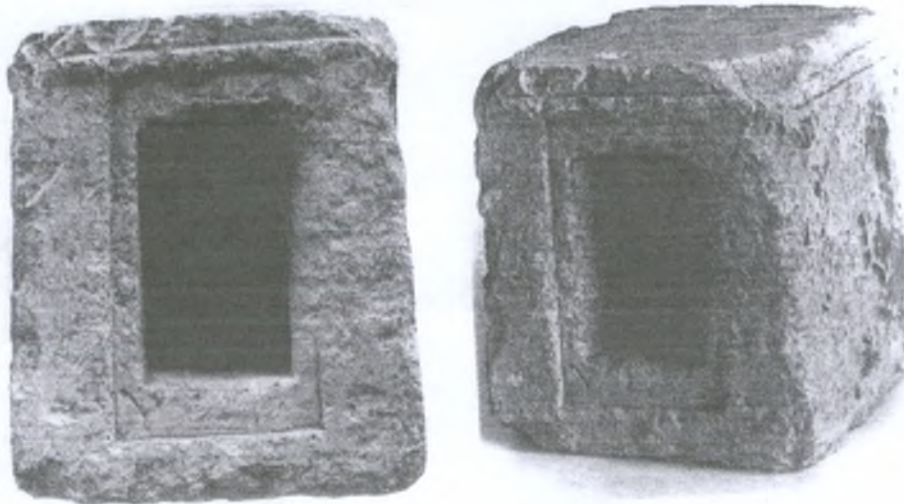
Εικ. 100. Μορφές δαιμόνων- κουροτρόφων

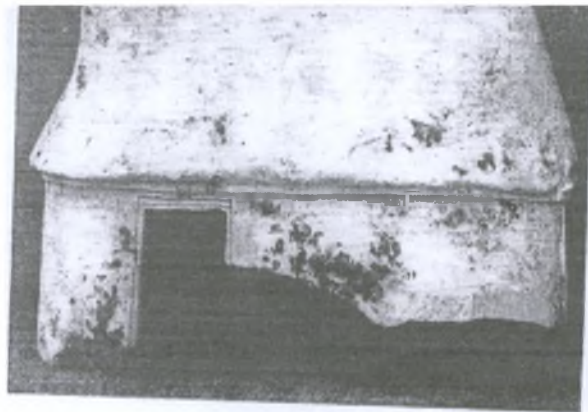
Εικ. 101. Κοσμήματα από το Ηραιον της Σάμου (8^{ος} αιώνας)

1 - 2 Kat. 17 Samos Front. Seite

Εκ. 102. Ομοίωμα κτιρίου από ασβεστόλιθο, ορθογώνιας κάτοψης.

1. Langsette

2. Apsis

1 - 2. Kat. 38 Samos

Εικ. 103. Ομοίωμα κτιρίου ελλειψοειδούς κάτοψης, Ηραίο Σάμου

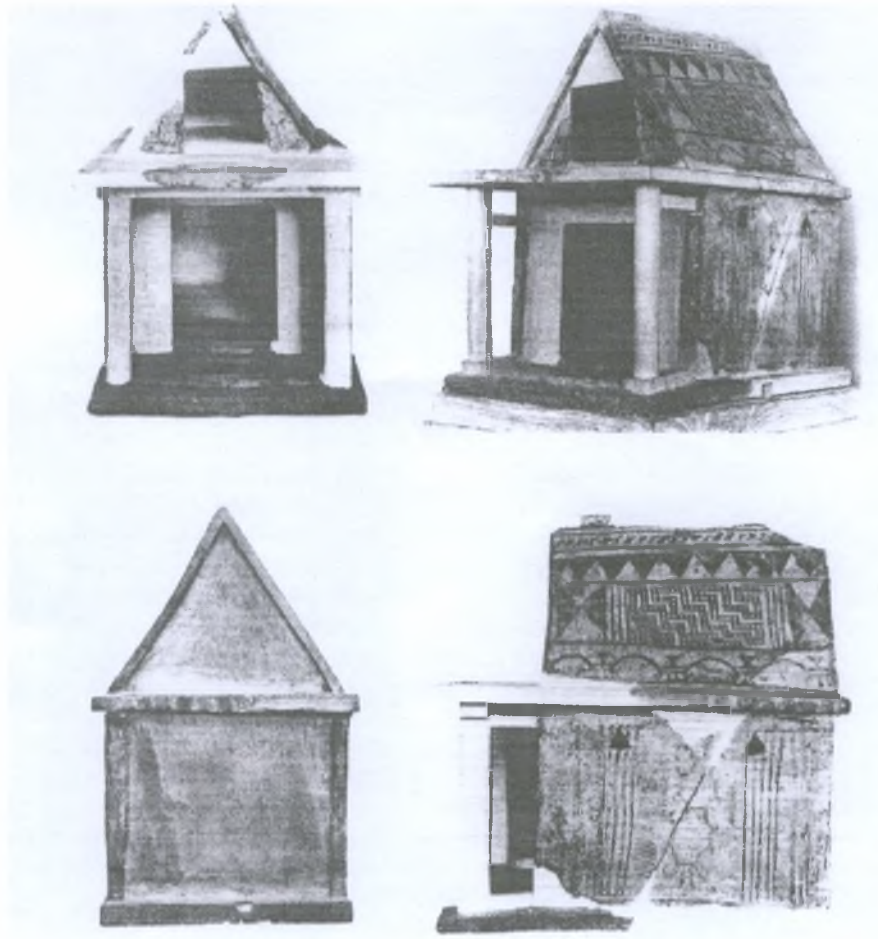
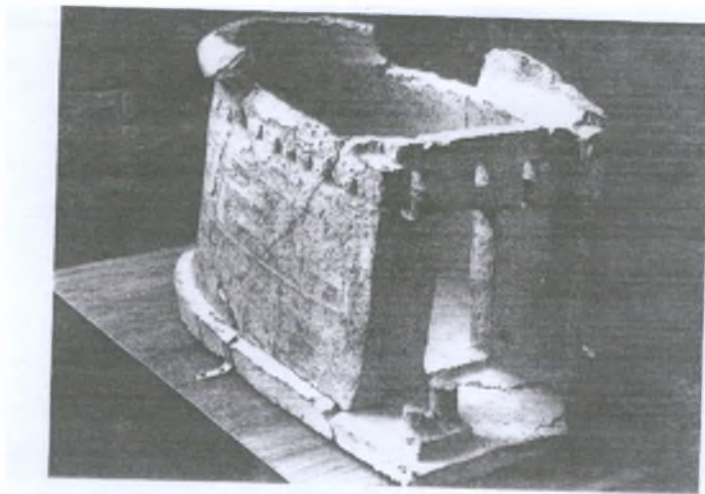
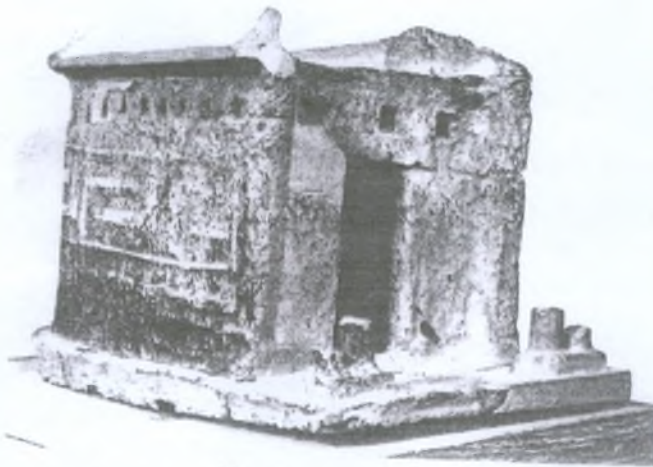

Fig. 104. Terracotta model of a rectangular temple with a gabled roof.

Εκ. 104. Πήλινο ομοίωμα κτιρίου ορθογώνιας κάτοψης από το Ηραίο του Άργους

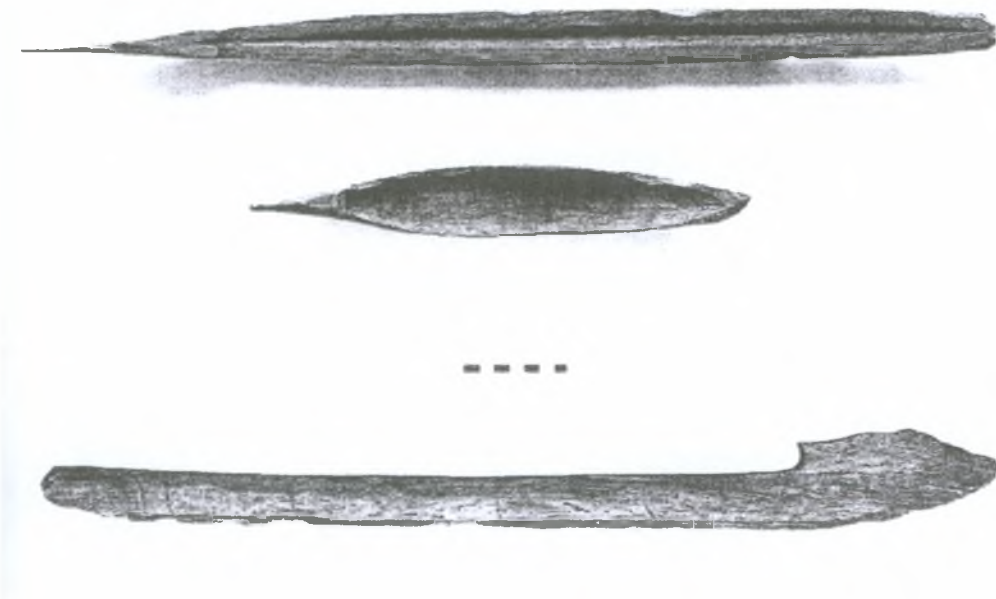
1. Front. Seite. Draufsicht

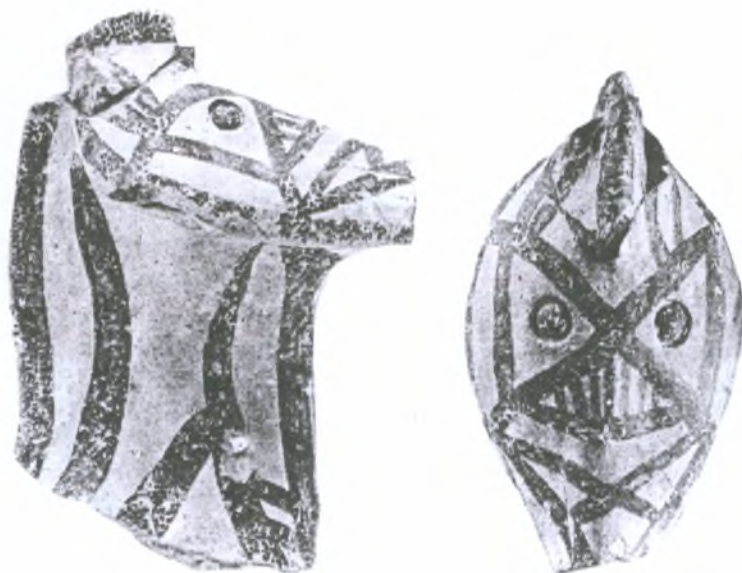
Εικ. 105. Πήλινο ομοίωμα κτιρίου ελλειψοειδές από το Ηραϊόν της Περαχώρας

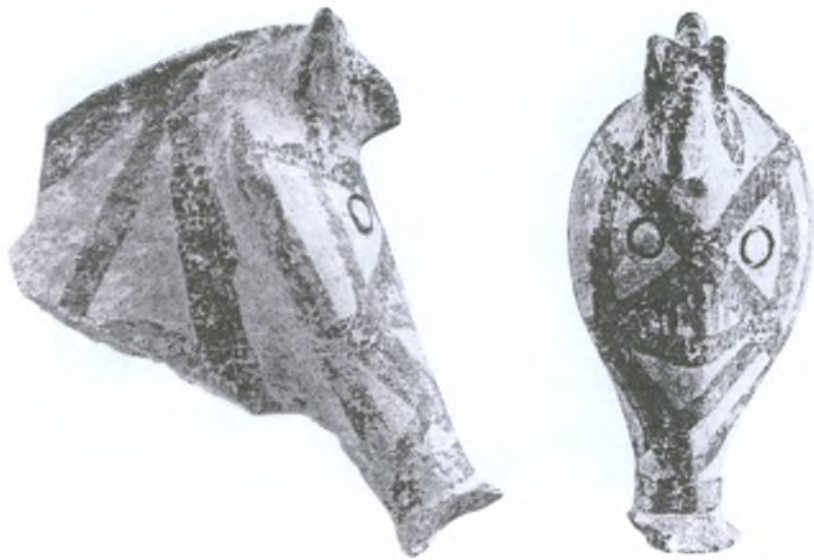
Εικ. 106. Σκεύη λατρευτικών γευμάτων στο Ηραίο της Σάμου

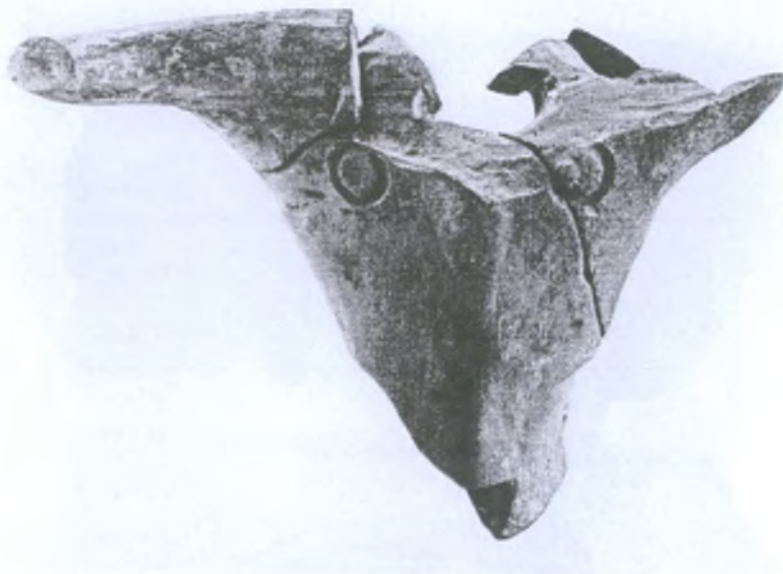
Εικ. 107. Ξύλινα ομοιώματα πλοίων

Εικ. 108. Κεφάλι πήλινου ειδωλίου αλόγου (9^{ος} αιώνας π.Χ.). Ηραίον Σάμου

Εικ.109. Κεφάλι πήλινου ειδωλίου αλόγου (9^{ος} αιώνας π.Χ.). Ηραϊόν Σάμου

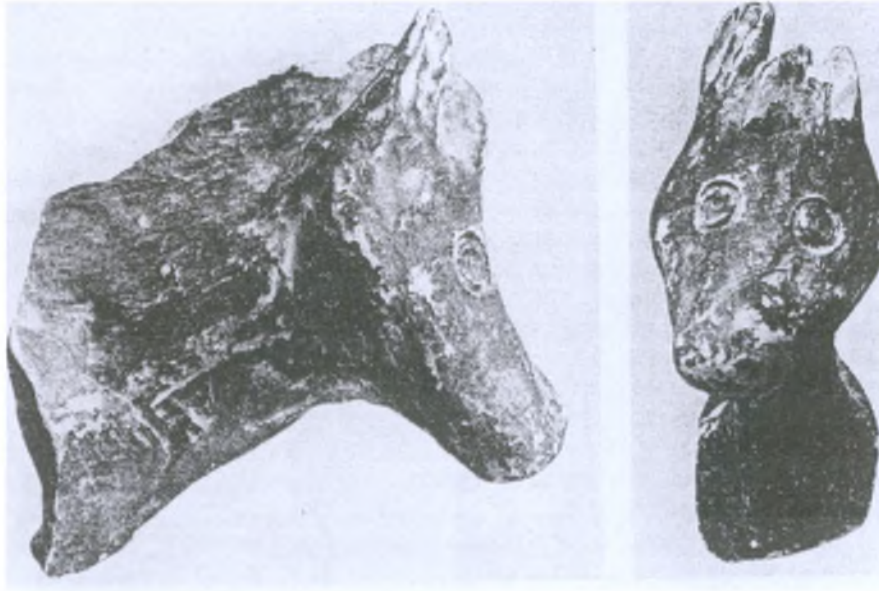
Εικ. 110. Κεφάλι πήλινου ειδωλίου βοδιού (9^{ος} αιώνας π.Χ.)

Εικ. 111. Κεφάλι πήλινου ειδωλίου βοδιού (9^{ος} αιώνας π.Χ.)

Εικ. 112. Πήλινο ειδώλιο βοδιού (8^{ος} αιώνας)

Εικ. 113. Πήλινο ειδώλιο αλόγου (8^{ος} αιώνας π.Χ)

Εικ. 114. Άλογα ζεμένα σε άρμα (8^{ος} αιώνας π.Χ.)

Εικ. 115. Ελεφαντοστέινο ειδώλιο νέου, τμήμα λύρας (7^{ος} αιώνας)

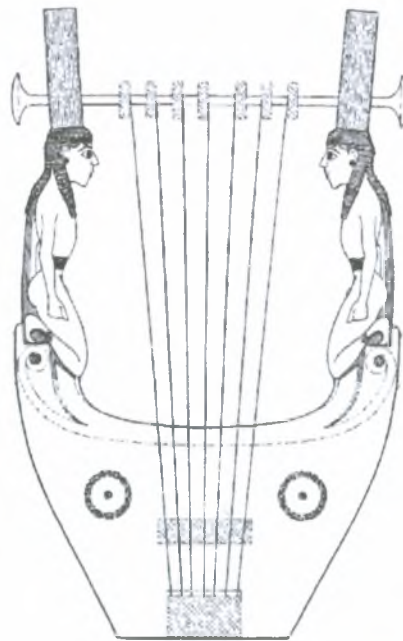

Abb. 34 Saiteninstrument mit hölzernem Klangkörper, Elfenbeinfigur (Abb. 102, 103). Rekonstruktion. Um 620 v. Chr. H etwa 35 cm

Εικ. 116. Αναπαράσταση της λύρας

Εικ. 117. Προτομή γρύπα, τμήμα χάλκινου λέβητα

Εικ. 118. Κέρνος από το Ηραίο της Σάμου

Εικ. 119. Κέρνος από το Ηραίο της Σάμου

Εικ. 120. Πήλινα ειδώλια, τμήματα κέρνου

Εικ. 121. Ειδώλιο ανδρικής μορφής, (7^{ος} αιώνας)

Εικ. 122 . Ειδώλιο από ξύλο

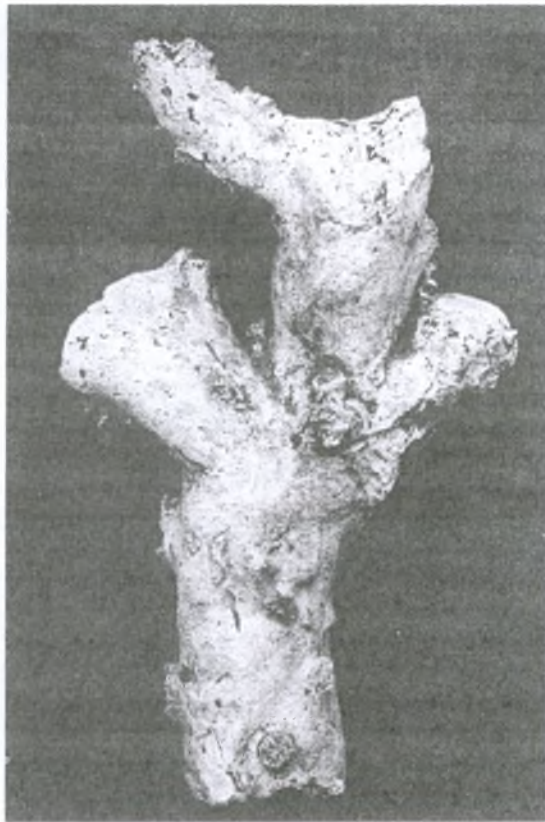
Εικ. 123. Ανάγλυφη ανδρική μορφή σε ξύλο (7^{ος} αιώνας π.

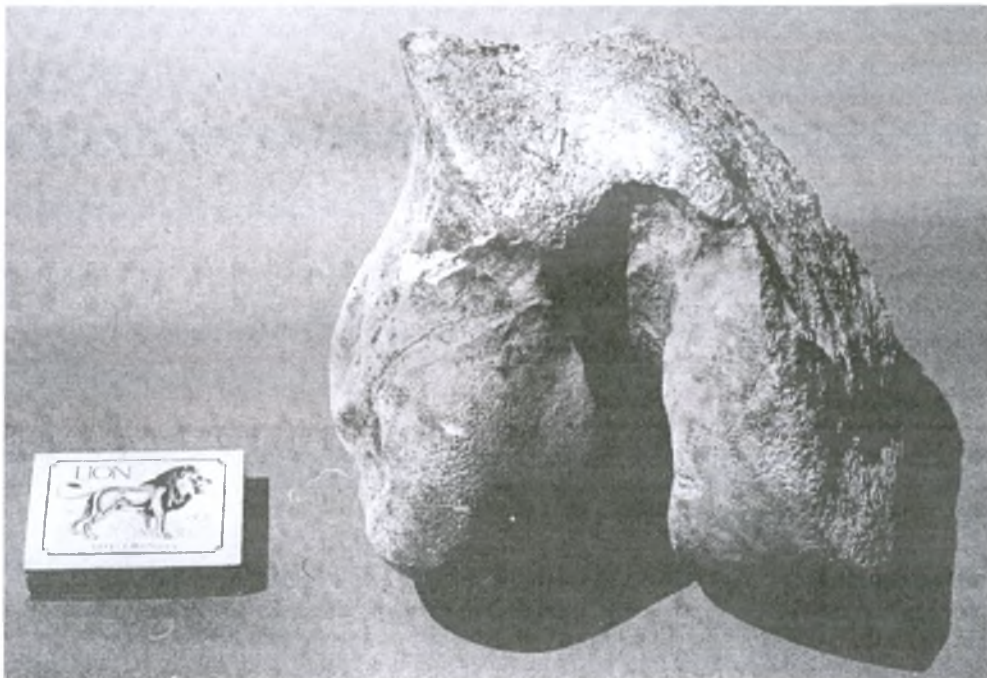
Εικ. 124. Φύλλο χαλκού σε μορφή τριποδικού λέβητα

Εικ. 125. Κουκουνάρια που βρέθηκαν στο Ηραϊόν της Σάμου

Εικ. 126. Κοράλλι που βρέθηκε στο Ηραϊόν της Σάμου

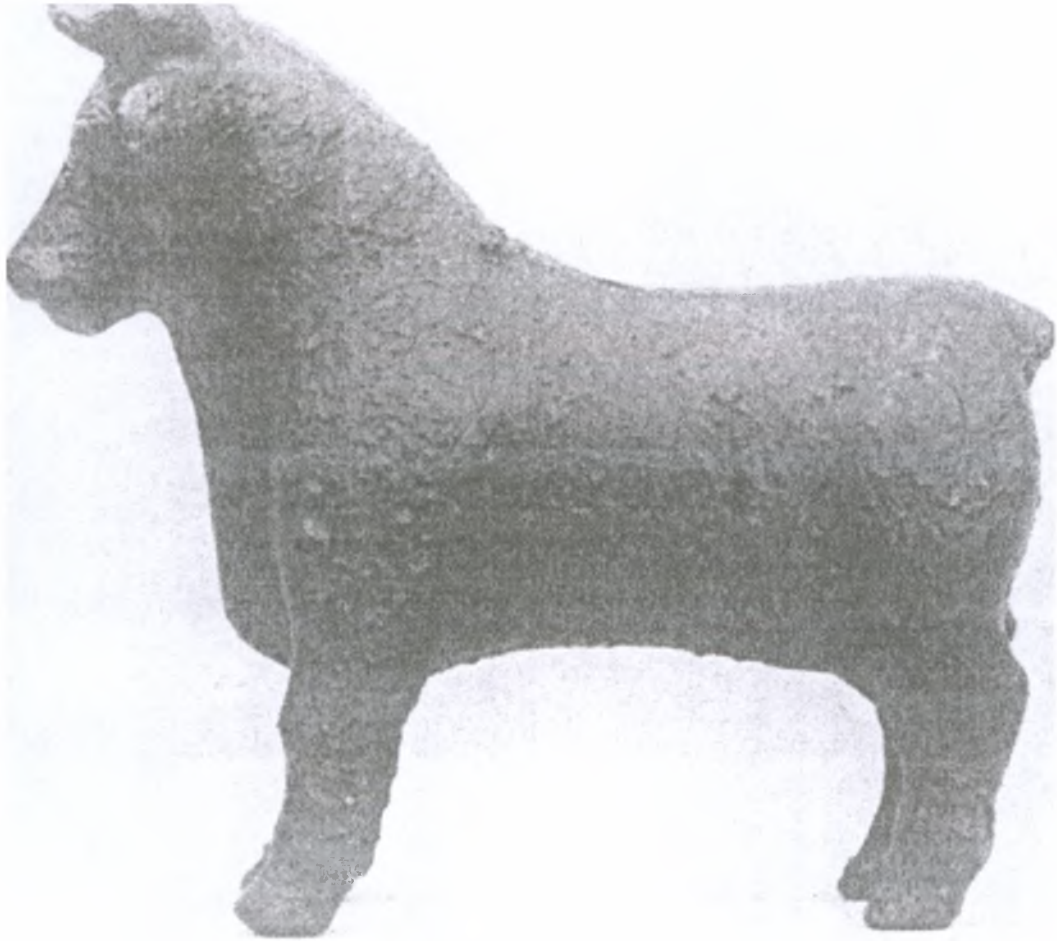
Εικ. 127. Απολιθωμένο οστό ιπποπόταμου

Εικ. 128. Τμήμα σταλακτίτη που προσφέρθηκε ως ανάθημα στο Ηραίο της Σάμου

Εικ. 129. Χάλκινο λακωνικό έλασμα με παράσταση τύφλωσης του Πολύφημου

Εικ 130. Αιγυπτιακό χάλκινο ειδώλιο ταύρου

Εικ. 131 . Αιγυπτιακό ειδώλιο, ιερέα με λεοντή

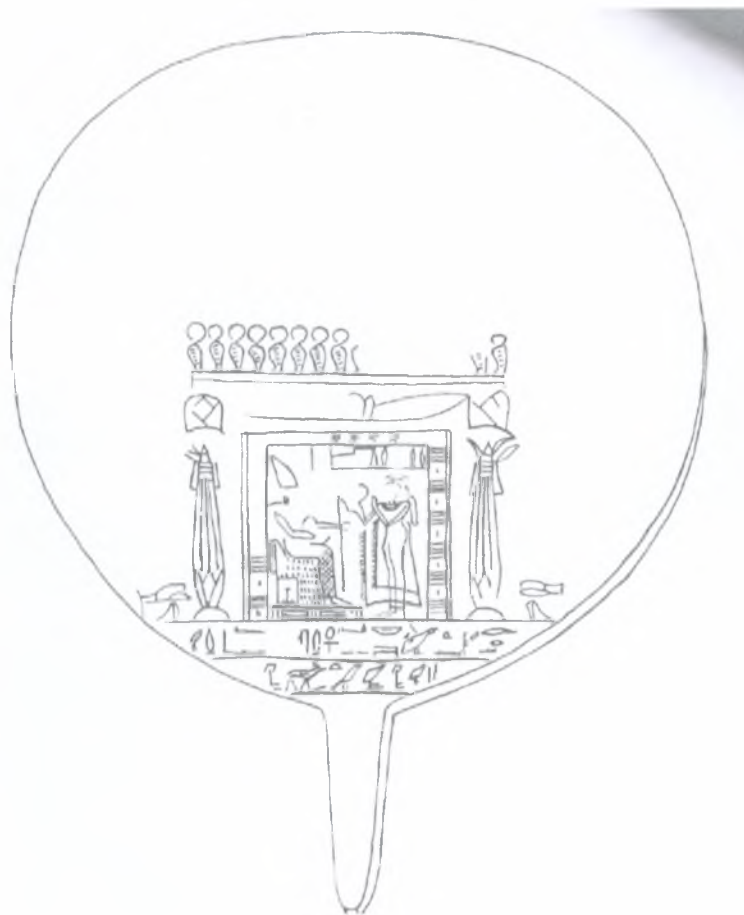
Εικ. 132. Αιγυπτιακό ειδώλιο θεάς Neit

Εικ. 133. Αιγυπτιακό ειδώλιο γυναικείας θεότητας

Εικ. 134. Αιγυπτιακό ειδώλιο του θεού Bes

Εικ. 135. Αιγυπτιακό χάλκινο κάτοπτρο με εγχάρακτη παράσταση

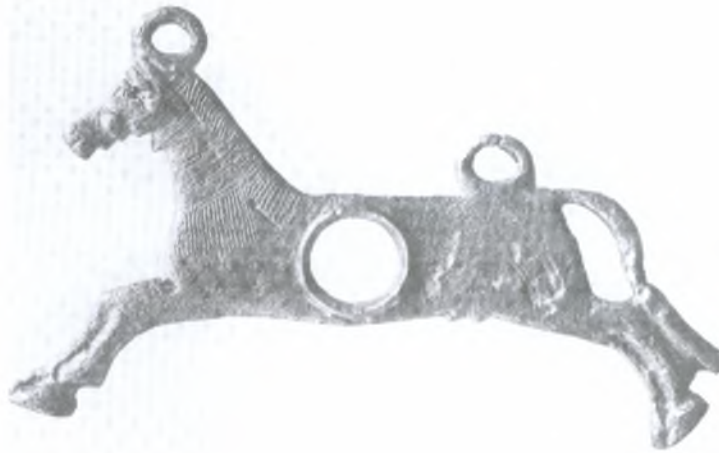
Εικ. 136. Χάλκινο αιγυπτιακό ειδώλιο γάτας

Εικ. 137. Αιγυπτιακό χάλκινο ειδώλια με κινητά μέλη

Εικ. 138. Ελεφαντοστέινο φοινικικό χτένι

Εικ. 139. Ασσυριακός ίππος. τμήμα χαλινού.

Εικ. 140. Χάλκινες καμπάνες Καυκάσου

Εικ. 141. Κυπριακό γυναικείο ειδώλιο

Εικ. 142. Ανδρικό κυπριακό ειδώλιο

Εικ. 143 . Κεφάλι κυπριακού ανδρικού ειδωλίου

Εικ. 144. Ανάγλυφο σατύρου

Εικ 145. Κεφάλι πήλινου ταύρου

Fig. 110. — Vase en forme de Sirène

Εικ. 146. Πλαστικό αγγείο σε μορφή Σειρήνας

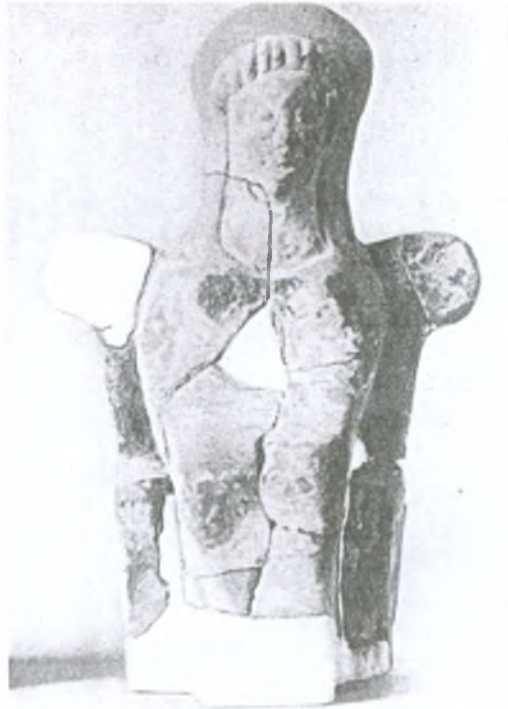

Fig. 145. — Héra sur le lit de festin.

Εικ. 147. Πήλινο ειδώλιο ανακεκλιμένης Ήρας

Εικ. 148. Ένθρονο ειδώλιο Ήρας

Εικ. 149. Ένθρονο ειδώλιο Ἡρας

Εικ. 150. Ένθρονο θεϊκό ζευγάρι

Εικ. 151. Πήλινη μάσκα Ἡρας

Εικ. 152. Πήλινη μάσκα Ήρας

Εικ. 153. Γαμικός Λέβητας

Εικ. 154. Παράσταση γυναίκας που ζυμώνει ψωμί

Εικ. 155. Σκηνή χορού

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

004000085786